Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα

Ἡ Ἀθηνᾶ, θεὰ τῆς σοφίας. (Ἔργον τοῦ Φειδίου)

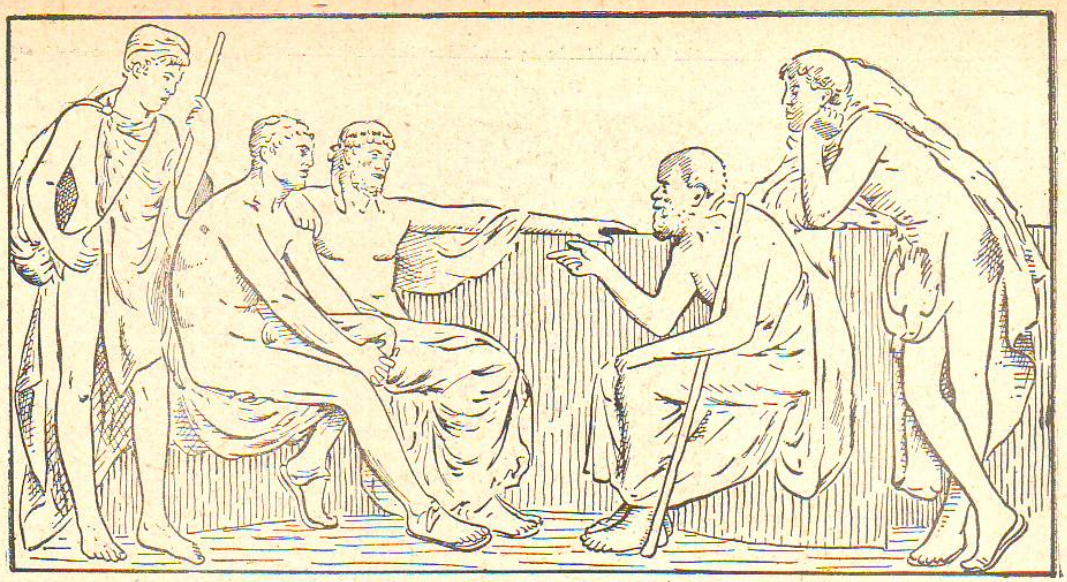

Ὁ Σωκράτης διδάσκων τοὺς μαθητάς του.

Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία

Ἔννοια καὶ ἀξία τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας θέτει ὡς γενικώτερόν της σκοπὸν νὰ ἐκθέσῃ διὰ συνεχοῦς καὶ ἠτιολογημένης ἐξιστορήσεως τὴν διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐτέθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἐν σχέσει μὲ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι κάτι τὸ ὑστερογενές. Πρῶτον λαμβάνει ὑπόστασιν ἡ φιλοσοφία ὡς συστηματικὴ ἔρευνα καὶ ἐπεξεργασία ἀποριῶν καὶ προβλημάτων, κατόπιν δὲ γεννᾶται ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐξιστόρησις τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐτέθησαν καὶ συνεζητήθησαν τὰ προβλήματα. Εἰς τὴν πρώτην ἐκκίνησιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως δὲν ὑπάρχει ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ μόνον συστηματικὴ διερεύνησις. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη πρωταρχικότης εἶναι προνόμιον τῶν ἐποχῶν κατὰ τὰς ὁποίας σημειοῦται ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Αἱ ὑστερώτεραι γενεαί, εἴτε τὸ θέλουν εἴτε δὲν τὸ θέλουν, ἀναγκάζονται νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὴν ἀρχὴν αὕτη ἐμφανίζεται ὡς ἀνοργάνωτος καὶ ἀσυστηματοποίητος ἀνάμνησις καὶ παράδοσις σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ὀργανοῦται εἰς ἐπιστημονικὴν καὶ συστηματικὴν μάθησιν.

Ὑπάρχει ἡ τάσις νὰ καταφρονῆται ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας θεωρουμένη ὡς στεῖρα καὶ μὴ δημιουργικὴ ἐνασχόλησις. Μία τοιαύτη καταφρόνησις εἶναι δικαιολογημένη ὅταν λαμβάνῃ ἡ ἐξιστόρησις τῆς ἐξελίξεως τῆς φιλοσοφίας τὴν μορφὴν ξηρᾶς διαμνημονεύσεως. Μόνον πτωχαὶ εἰς δημιουργητικότητα ἐποχαὶ ἐπαναπαύονται εἰς ἓν τοιοῦτον σχῆμα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Αἱ δημιουργικαὶ ἐποχαὶ πραγματοποιοῦν τὴν ἀνακαίνισιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως μόνον διὰ τῆς πάλης πρὸς τὰ κληροδοτηθέντα ὑπὸ τοῦ παρελθόντος ἱστορικὰ προβλήματα. Ἂν δὲν ὑπάρξῃ τελείως συνειδητὴ ἱστορικὴ παράδοσις δὲν δύναται νὰ ἐποικοδομηθῇ δημιουργία. Ὁ Κάντιος κατώρθωσε νὰ ἀνακαινίσῃ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τῆς ἐποχῆς του ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ φιλοσοφικοῦ δογματισμοῦ. Ὅταν εἶχε κατορθώσει νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς δογματικῆς ὀντολογίας, ἀνεκάλυψεν ὅτι εἶχε συναντηθῇ μὲ προβλήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον θέσει ὑπὸ συζήτησιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων. Ἡ καντιανὴ διδασκαλία περὶ κατηγοριῶν καὶ διαλεκτικῶν ἰδεῶν καταδεικνύει ὅτι ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ ἔμπρός, ἂν δὲν ὀπισθοδρομήσῃ πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν πρωταρχικὴν μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶχον ἐξ ἀρχῆς τεθῇ τὰ προβλήματα. Ἡ δημιουργικὴ μὲ τὴν συστηματικὴν φιλοσοφίαν ἐνασχόλησις πίπτει εἰς τὸ κενόν, ἂν δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν πρώτην θέσιν τῶν προβλημάτων διὰ τῆς ἱστορικῆς ἀναμνήσεως. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας οὕτω θεωρουμένη ἀποτελεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὰς χεῖρας τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα πολλάκις ταυτίζεται μὲ τὴν συστηματικήν. Γράφων ὁ Νάτορπ τὸ πολύτιμον βιβλίον του «Ἡ περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος» ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι δὲν κάμνει ἁπλῶς ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀλλὰ συγχρόνως καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν «ὑπερβατικὴν φιλοσοφίαν». Δὲν χρειάζεται νὰ λεχθοῦν περισσότερα διὰ νὰ γίνῃ κατανοητὸν ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας προηγεῖται κατ' ἀξίαν πάσης ἄλλης. Μὲ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἀρχίζει ἡ ἀληθὴς καὶ γνησία φιλοσοφικὴ διανόησις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις μᾶς καθιστᾷ φανερὰν τὴν πρώτην κίνησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἔχει τὴν προτεραιότητα ἐν συγκρίσει μὲ οἱανδήποτε ἄλλην. Εἴμεθα ἠναγκασμένοι, ἂν θέλωμεν νὰ κατανοήσωμεν τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν οὐσίαν της, νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰς πρώτας πηγὰς καὶ νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἱστορίαν της.

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἰδιαίτερος ἐπιστημονικὸς κλάδος

Ἡ πρώτη ἐπιτυχὴς δοκιμὴ νὰ γραφῇ κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά», ὅπου ἐξιστορεῖ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρὸς τὰ πρόσω ἐξελικτικῆς ἀναπτύξεως τῶν προβλημάτων, τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θαλῆ τοῦ Μιλησίου μέχρι καὶ τοῦ Πλάτωνος συμπεριλαμβανομένου. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀντελήφθη τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ὡς προοδευτικὴν καὶ συστηματικὴν ἀνάπτυξιν ἰδεῶν, ἀκολουθοῦσαν λογικὴν σειράν, ὑπῆρξεν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Ἔγελος (1770—1831). Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι, κατ' αὐτόν, ἀνάπτυξις ἑνὸς «ἐνιαίου πνεύματος, ὅπερ λαμβάνει συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του». Ἡ ἀλληλουχία τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἀκολουθεῖ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν λογικῶν κατηγοριῶν. Διδάσκει συνεπῶς ὁ Ἔγελος ὅτι εἶναι δυνατὴ μία «ἐκ τῶν προτέρων» συστηματικὴ κατασκευὴ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Τὰς θεωρίας του ταύτας ἀκολουθῶν καὶ ὁ μαθητής του Ἐδουάρδος Τσέλλερ (1814—1908) ἔγραψε τὴν περίφημον «Φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων» εἰς ἓξ τόμους, τῆς ὁποίας σύνοψιν μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁ Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης. Τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκτίθενται εἰς αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὸ τριαδικὸν ἐγελιανὸν σχῆμα τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως. Σὺν τῷ χρόνῳ, μὲ τὴν πρόοδον τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης κατενοήθη ὅτι ἡ τοιαύτη σχηματικὴ μέθοδος παρεγνώριζε τὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν δὲν προχωρεῖ ἀκολουθοῦσα ἄκαμπτον λογικὴν ἀναγκαιότητα. Διεπιστώθη ὅτι ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν ἀσκοῦν τὴν ἐπίδρασίν των πολλοὶ παράγοντες, μὴ ὑπαγόμενοι εἰς τὰς λογικὰς κατηγορίας. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐξελίσσεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παραγόντων, οἵτινες ἐπηρεάζουν τὴν καθόλου ἱστορικὴν ζωήν. Γίνεται ἐπ' αὐτῆς αἰσθητὴ ἡ ἐπίδρασις προσωπικῶν, ἀτομικῶν καὶ συναισθηματικῶν παραγόντων κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα οἱανδήποτε ἐκ τῶν προτέρων συστηματοποίησιν. Ὅθεν ἐγένετο φανερὸν ὅτι τὸ μέγα σύγγραμμα τοῦ Τσέλλερ δὲν ἱκανοποιεῖ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονου ἐποχῆς. Παρὰ ταῦτα ὅμως μέχρι σήμερον δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ ἄλλο καλύτερον. Προετάθη ἡ χρησιμοποίησις πολλῶν μεθόδων ἀλλ' οὐδεμία ἐκ τούτων ἐγένετο ὁμοφώνως δεκτή.

Ἡ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας

Τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντλοῦμεν ἀπὸ πηγὰς τὰς ὁποίας διαιροῦμεν εἰς ἀμέσους καὶ ἐμμέσους. Ἀμέσους πηγὰς ὀνομάζομεν τὰ συγγράμματα τῶν ἰδίων τῶν φιλοσόφων, ἐμμέσους δὲ τὰς εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς δίδουν ὡς πρὸς τὰς δοξασίας τῶν φιλοσόφων καὶ ὡς πρὸς τὴν ζωὴν αὐτῶν ἄλλοι συγγραφεῖς.

Ἄμεσοι πηγαί. Ὡς πρὸς τὰς ἀμέσους πηγὰς ἐσημειώθησαν κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου τεράστιαι ἀπώ-

λειαι. Ὁλόκληρος ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία ἐχάθη ἐκτὸς ὀλίγων ἀποσπασμάτων. Ἐπίσης δὲν διεσώθησαν τὰ διαλογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς καὶ τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων τῆς περιπατητικῆς σχολῆς καὶ τῶν φιλοσόφων τῆς Ἀκαδημίας. Τεράστιαι ἀπώλειαι ἐσημειώθησαν καὶ ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν στωϊκῶν καὶ τῶν ἐπικουρείων. Διεσώθησαν μόνον ἐκεῖνα τὰ συγγράμματα ἅτινα εἶχον προσελκύσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν νεοπλατωνικῶν. Διεσώθησαν ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν στωϊκῶν διεσώθησαν τὸ «Ἐγχειρίδιον» καὶ αἱ «Διατριβαὶ» τοῦ Ἐπικτήτου (1ος αἰὼν μ.Χ.), ἀμφότερα γραμμένα ἀπὸ τὸν Ἀρριανόν. Ἔχομεν καὶ τὰ «εἰς ἑαυτὸν» τοῦ αὐτοκράτορος Μ. Αὐρηλίου (161—180 μ.Χ) καὶ τὸν «Πίνακα» τοῦ Κέβητος. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἐπικουρείων διεσώθησαν ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου αἱ «Κύριαι δόξαι» καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἐπικούρου. Διεσώθησαν ἀκόμη εἰς τοὺς λεγομένους ἡρακλειτικοὺς κυλίνδρους ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου του «Περὶ φύσεως». Ἐκ τῆς σχολῆς τῶν Σκεπτικῶν περιεσώθη τὸ ἔργον τοῦ Σέξτου Ἐμπειρικοῦ «Πρὸς μαθηματικούς», εἰς τὸ ὁποῖον περιέχονται καὶ αἱ «Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις» καὶ τὸ «Πρὸς τοὺς δογματικούς». Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν Νεοπυθαγορικῶν ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν συγγραφὴ τοῦ Λευκανοῦ Ὀκέλλου «Περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως» γραφεῖσα κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα καὶ τὸ εἰς τὸν Τίμαιον τὸν Λοκρὸν ἀποδιδόμενον «Περὶ ψυχῆς κόσμου» σύγγραμμα. Τὰ περισσότερα ἐκ τῶν διασωθέντων ἔργων προέρχονται ἐκ τῆς Νεοπλατωνικῆς σχολῆς. Ταῦτα εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου (20 π.Χ.—40 μ.Χ.), καθὼς καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου, Πορφυρίου, Ἰαμβλίχου καὶ Πρόκλου.

Ἔμμεσοι πηγαί. Αἱ ἔμμεσοι πηγαὶ συνίστανται ἀπὸ συγγραφὰς πολλῶν εἰδῶν. Ἄλλαι ἀποτελοῦν ἁπλῶς ἔκθεσιν τῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ συγκαταλέγονται εἰς τὸ δοξογραφικὸν εἶδος. Ἄλλαι ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν βιογραφίαν καὶ συναποτελοῦν τὸ βιογραφικὸν εἶδος. Μία τρίτη ὁμὰς συγγραφῶν συναπαρτίζεται ἀπὸ συγγράμματα ἅτινα ἐξετάζουν τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν σχολῶν. Ὡς ἔμμεσος πηγὴ χρησιμεύουν προσέτι διάφορα Ἀπανθίσματα ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων, οἱ σχετικοὶ μὲ τοὺς φιλοσόφους χρονολογικοὶ πίνακες καθὼς καὶ τὰ σχόλια «Ὑπομνήματα», τὰς ὁποίας ἔχουν γραφῆ πρὸς ἑρμηνείαν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων.

1ον. Δοξογράφοι. Ἡ δοξογραφία ἀνεπτύχθη κυρίως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἱδρυθεῖσαν περιπατητικὴν σχολήν. Ὁ μαθητής του Θεόφραστος ἔγραψε μέγα σύγγραμμα ἐκ 18 βιβλίων ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσικῶν δόξαι» ἐκ τοῦ ὁποίου διεσώθη ἐν ἀρκετὰ ἐκτεταμένον ἀπόσπασμα «Περὶ αἰσθήσεων». Ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Θεοφράστου ἐλήφθη τὸ ὑλικὸν διὰ νὰ γίνῃ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν δοξασιῶν τῶν διαφόρων φιλοσόφων. Τὴν ἐπιτομὴν αὐτὴν συνήθως ὀνομάζουν μὲ τὸν λατινικὸν ὅρον «βετούστα Πλάτσιτα», «παλαιὰ ἀρέσκοντα», ἤτοι δοξασίαι πρεσβευόμεναι ὑπὸ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων. Ἀπὸ τὴν ἐπιτομὴν αὐτὴν ἤντλησεν ὑλικὸν ὁ Ἀέτιος (περὶ τὸ τέλος τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος) πρὸς συγγραφὴν νέας συνοπτικωτέρας ἐπιτομῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Συναγωγὴ τῶν ἀρεσκόντων». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιτομὴ αὐτὴ, ὡς καὶ ἡ προηγουμένη, ἀπωλέσθη, ἐχρησίμευσεν ὅμως ὡς πηγὴ διὰ νὰ γραφοῦν δύο συγγραφαί, αἵτινες περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Ἡ πρώτη φέρει τὸν τίτλον «Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων». Ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἀποδίδεται ἐσφαλμένως εἰς τὸν Πλούταρχον. Ἡ δευτέρα εἶναι ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἐπιτομή, ἥτις φέρεται εἰς τὸ βιβλίον τῶν «Ἐκλογῶν» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου, ζήσαντος κατὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα. Τὸ σχετικὸν μὲ τὰς ἐπιτομὰς ταύτας πρόβλημα τὸ ἔλυσε τελειωτικῶς ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόλογος Χέρμαν Ντίλς, ὅστις καὶ ἐξέδωκε τὸ γνωστὸν σύγγραμμα «Ἕλληνες Δοξογράφοι» ἀπαραίτητον διὰ τοὺς θέλοντας νὰ σπουδάσουν ἐκ τῶν πηγῶν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τοῦτο περιέχονται, ἐκτὸς τῶν δύο ἐπιτομῶν, τὰ ἐκ τοῦ «Περὶ αἰσθήσεων» τμήματος ἀποσπάσματα τοῦ Θεοφράστου, ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Περὶ εὐσεβείας» ἔργου τοῦ Φιλοδήμου, ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Γαληνοῦ περὶ φιλοσόφου ἱστορίας» συγγραφὴ, τὸ πρῶτον βιβλίον «Τοῦ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἐλέγχου» τοῦ Ἱππολύτου καὶ τὸ «Πλουτάρχου Στρωματέων ἀποσπασμάτιον», τὸ ὁποῖον ἔχει διασώσει ὁ Εὐσέβιος, καὶ ὁ Ἑρμείου τοῦ φιλοσόφου «Διασυρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων».

2ον. Βιογράφοι. Ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν βιογραφούντων τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους ἔργων πρέπει νὰ ταχθοῦν τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφῶντος, ἅτινα, μαζὶ μὲ τοὺς σωκρατικοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, μᾶς παρέχουν πληροφορίας περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ βίου τοῦ Σωκράτους. Τὸ βιογραφικὸν εἶδος εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἀπολεσθείσας συγγραφάς του, ἀναφερομένας εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Πυθαγορείων, τοῦ Ἀρχύτου, τοῦ Ξενοκράτους καὶ τοῦ Σπευσίππου. Ὁ πρῶτος συγγραφεύς, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἐξάρῃ τὸ ἀτομικὸν βιογραφικὸν στοιχεῖον ἦτο ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀριστόξενος ὁ Ταραντῖνος. Μέγα πλῆθος βιογραφικῶν πληροφοριῶν εἶχε συγκεντρώσει εἰς κολοσσιαῖον σύγγραμμα ἐξ 120 βιβλίων ὁ Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος (310—240 π.Χ.) ὑπὸ τὸν τίτλον «Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμψάντων καὶ ὧν συνεγράφον». Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου προέρχονται οἱ παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ φερόμενοι κατάλογοι τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων. Ὁ μαθητὴς τοῦ Καλλιμάχου Ἕρμιππος ὁ Σμυρναῖος (περὶ τὸ 200 π.Χ.) συνέχισε τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου του, συνδυάζων τὰ ἀρχειακὰ μὲ τὰ ἀνεκδοτικὰ γεγονότα. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ παρεχόμενον ὑλικὸν ἔχει χρησιμοποιήσει εὐρύτατα ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος μὲ τὴν βιογραφίαν ἠσχολήθη καὶ ὁ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, ὅστις ἐπεξέτεινε τὴν βιογραφικὴν ἔρευναν καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος, παρέσχε δὲ τὴν ἀφορμὴν νὰ εἰσαχθῇ καὶ ἡ μυθιστοριογραφικὴ τάσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ζωῆς τῶν φιλοσόφων. Ἐκ τούτου ἐπήγασεν ἰδιαίτερον βιογραφικὸν εἶδος, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ἱστορικὸν στοιχεῖον ἀναμιγνύεται ἀδιακρίτως μὲ τὸ μυθικόν. Τοιοῦτου εἴδους βιογραφίαι εἶναι ὁ Βίος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, ὁ γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου, αἱ μυθιστοριογραφικαὶ βιογραφίαι τοῦ Πυθαγόρα, αἱ γραφεῖσαι ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου καὶ Ἰαμβλίχου καὶ ὁ Δημῶναξ τοῦ Λουκιανοῦ.

Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὑλικοῦ τοῦ παρεχομένου ὑπὸ τῶν βιογράφων πρέπει νὰ γίνεται μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον, ἐπειδὴ πρωταρχικὴν σημασίαν ἔχει ὁ δημόσιος βίος, παραμελεῖται ἡ ἀναγραφὴ πληροφοριῶν, αἵτινες ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν προσωπικότητα. Ἐξαίρεται μόνον τὸ ὑπερπροσωπικὸν καὶ τὸ γενικόν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ σπάνις βιογραφικῶν πληροφοριῶν, ἀναφερομένων εἰς τὰ πρόσωπα, ἅτινα ἔδρασαν κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα καὶ κατὰ τὴν προγενεστέραν ἐποχήν. Αἱ ἀνεκδοτικαὶ πληροφορίαι, αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς προσωπικότητας ἐκείνων τῶν ἐποχῶν φαίνεται ὅτι διεσώθησαν διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ συνελέγησαν εἰς μεταγενεστέρας ἐποχάς. Ὅταν δὲ ἤρχισε, κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, νὰ ἀναπτύσσεται ἡ βιογραφία ὡς ἰδιαίτερον συγγραφικὸν εἶδος, δὲν διεπνέετο ἀπὸ τὴν τάσιν τῆς ἐξακριβώσεως τῶν ἱστορικῶν βιογραφικῶν στοιχείων. Ὁ σκοπὸς τῆς βιογραφικῆς ἐρεύνης ἦτο νὰ ἐμφανίσῃ τὰς προσωπικότητας τῶν φιλοσόφων ὡς ἐκπροσωπούσας ἰδιαίτερον ἰδεῶδες τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε διακρίνει τρία ἰδεώδη ζωῆς, τὸν θεωρητικὸν βίον, τὸν πολιτικὸν βίον καὶ τὸν ἀπολαυστικόν. Οἱ βιογράφοι, ἀφορμώμενοι ἀπὸ ἐν ὡρισμένον ἰδεῶδες, προσεπάθουν νὰ ἐμφανίσουν τοὺς βιογραφουμένους ἄνδρας ὡς ἀκολουθοῦντας εἰς τὴν ζωήν των ἓν ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ἰδεωδῶν. Ὁ Σωκράτης π.χ. ἐβιογραφεῖτο ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας ὡς πρότυπον τοῦ θεωρητικοῦ βίου. Ἐνίοτε καὶ ὡοισμένοι πόλεις ἐθεωροῦντο ὡς ἐκπροσωποῦσαι ὡρισμένον εἶδος ζωῆς. Οὕτω οἱ Συβαρῖται ὑπελαμβάνοντο ὡς πρότυπα τοῦ ἀπολαυστικοῦ βίου. Ὁ περιπατητικὸς Δικαίαρχος ὁ Μεσσήνιος, θέσας ὡς προτιμητέον ἰδεῶδες τὸν πρακτικὸν ἠθικὸν βίον, συνετέλεσε νὰ ληφθῇ τοῦτο ὡς ὁδηγητικὴ ἀρχὴ διὰ τὴν συγγραφὴν τῶν βιογραφιῶν. Συνεπῶς, ὅταν χρησιμοποιοῦμεν βιογραφικὰς πληροφορίας, πρέπει νὰ τὰς κρίνωμεν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον ἀποδέχεται ὁ παρέχων αὐτὰς συγγραφεύς.

3ον. Ἱστορικοὶ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν. Αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ἐξετάζονται ἢ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν δογμάτων τὰ ὁποῖα πρεσβεύουν ἢ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἱστορικῆς των ἐξελίξεως. Τὴν πρώτην ἄποψιν ἀκολουθεῖ ὁ Κλειτόμαχος (2ος π.Χ. αἰὼν), ὅστις ἔγραψε «Περὶ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν αἱρέσεων». Τὴν αὐτὴν τάσιν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου ζήσας Ἄρειος Δίδυμος. Τὴν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἐξιστόρησιν τῆς δράσεως καὶ τῶν δοξασιῶν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν ἐχρησιμοποίησε πρῶτος ὁ Σωτίων ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὁ ὁποῖος ἔγραψε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος συγγραφὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαδοχαὶ τῶν φιλοσόφων». Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐξιστορεῖτο κατὰ διαδοχικὴν σειρὰν μαθητοῦ καὶ διδασκάλου, διεκρίνοντο δὲ δύο μεγάλαι φιλοσοφικαὶ σχολαί. Ἡ μία ἦτο ἡ Ἰωνική, ἀρχίζουσα ἀπὸ τὸν Θαλῆν καὶ τερματιζομένη μὲ τὸν Χρύσιππον, ἡ δὲ ἄλλη ἡ Ἰταλική, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Πυθαγόραν καὶ τελειώνει μὲ τὸν Ἐπίκουρον. Τὴν μέθοδον τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐξιστορήσεως ἀκολουθοῦν καὶ ὁ Φιλόδημος (1ος αἰὼν π.Χ.) εἰς τὴν «Σύνταξιν τῶν φιλοσόφων», ἐξ ἧς διεσώθησαν ἀπασπάσματα, ἀναφερόμενα εἰς τοὺς Ἀκαδημικοὺς καὶ Στωϊκούς, καὶ ὁ Διοκλῆς ἐκ Μαγνησίας, σύγχρονος τοῦ Αὐγούστου, εἰς τὴν «Ἐπιδρομὴν τῶν φιλοσόφων». Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐβιογράφει τοὺς φιλοσόφους ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ζήσας Φαβωρῖνος εἰς τὰ ἀπολεσθέντα συγγράμματά του «Ἀπομνημονεύματα» καὶ «Παντοδαπὴ ἱστορία». Ἡ συγγραφικὴ αὐτὴ τεχνοτροπία ἐτυποποιήθη καὶ κατέληξε εἰς ἁπλῆν συγκόλλησιν διαφόρων σημειωμάτων. Τὸ μόνον σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐκ τῆς ἐν λόγῳ βιογραφικῆς σημειωματογραφίας, εἶναι ἡ ἐκ δέκα βιβλίων συγγραφὴ τοῦ κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα ζήσαντος Διογένους τοῦ Λαερτίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων καὶ τῶν ἑκάστη αἱρέσει ἀρεσκόντων ἐν ἐπιτόμῳ συναγωγῇ». Τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα, παρὰ τὴν ἀκρισίαν τοῦ συγγραφέως του, μᾶς παρέχει πολυτίμους πληροφορίας καὶ εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐκ τῶν πηγῶν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ζήσας περιπατητικὸς Σάτυρος.

ὅστις εἶχε γράψει σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίοι». Ἀνακαλυφθεὶς ἐν Αἰγύπτῳ πάπυρος μᾶς ἔδωκεν ἀπόσπασμα ἀναφερόμενον εἰς τὸν βίον τοῦ Εὐριπίδου.

4ον. Φιλοσοφικαὶ ἀνθολογίαι καὶ ἀπανθίσματα. Ἔμμεσον πηγὴν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦν καὶ τὰ ἀπανθίσματα. Πολλὰς πληροφορίας καὶ εἰδήσεις μᾶς παρέχουν οἱ «Δειπνοσοφισταὶ» τοῦ Ἀθηναίου, ἔργον γραφὲν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς 3ης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Ἐπίσης ἀξία προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Αἰλιανοῦ «Ποικίλη Ἱστορία». Εἰς τὰς λατινιστὶ γεγραμμένας «Ἀττικὰς νύκτας» τοῦ Αὔλου Γελλίου (150 μ.Χ.) εὑρίσκονται πολλαὶ ἀξιόλογοι πληροφορίαι. Ἐπίσης καὶ τὰ ἔργα τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Σενέκα, καθὼς καὶ τὸ «Περὶ φύσεως τῶν ὄντων» ποίημα τοῦ Ρωμαίου ποιητοῦ Λουκρητίου ἀποτελοῦν πηγὰς διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, διότι οἱ Λατῖνοι ἀντλοῦν τὰς φιλοσοφικὰς των δοξασίας ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Οἱ «Στρωματεῖς» τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (200 μ.Χ.) καὶ ἡ «Προπαρασκευὴ εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως» τοῦ Εὐσεβίου μᾶς παρέχουν πληθὺν πληροφοριῶν περὶ τῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Μεγάλην ἀξίαν ἔχει προσέτι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου γραφὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ἔργον «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου». Πλουσιώτατα εἰς ἀπανθίσματα τυγχάνουν καὶ τὸ «Ἀνθολόγιον», αἱ «Ἐκλογαὶ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Στοβαίου (500 μ.Χ.). Εἰς τὰ λεξικὰ τῶν Ἡσυχίου καὶ Σουΐδα ἔχουν περιληφθῆ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν φιλοσόφων καὶ εἰδήσεις περὶ αὐτῶν.

5ον. Ὑπομνηματισταί. Πολλὰς πληροφορίας καὶ ἀποσπάσματα μᾶς διέσωσαν οἱ σχολιάσαντες τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, σχολιασταί οἵτινες ἀνήκουν εἰς τὴν Νεοπλατωνικὴν σχολήν. Οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον διεφύλαξαν πᾶν ὅ,τι περιεσώθη μέχρις ἡμῶν, προερχόμενον ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν προσωκρατικῶν. Πολύτιμον ὑλικὸν μᾶς διεφύλαξεν εἰς τὰ ὑπομνήματα του, διὰ τῶν ὁποίων ἐξηγεῖ τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα καὶ ἰδίᾳ τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά», ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς (περὶ τὸ 200 μ.Χ.). Ἐξ ἴσου πολύτιμα στοιχεῖα μᾶς παρέχει καὶ ὁ Σιμπλίκιος εἰς τὰ ὑπομνήματα, ἅτινα ἔγραψεν εἰς τὰ «Φυσικὰ» καὶ εἰς τὰ «Περὶ Οὐρανοῦ» βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἄξια προσοχῆς εἶναι καὶ τὰ σχόλια τοῦ Θεμιστίου, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόνου (530 μ.Χ.), καθὼς καὶ τὰ εἰς τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα σχόλια τοῦ Πρόκλου τοῦ Ἀλβίνου καὶ τοῦ Ὀλυμπιοδώρου. Ἐπὶ τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα παρέχουν οἱ ἐν λόγω συγγραφεῖς, καθὼς καὶ ἄλλοι πολλοί, στηριζόμενος ὁ προμνημονευθεὶς Γερμανὸς φιλόλογος Χέρμαν Ντίλς, συνέλεξε τὰ ἀποσπάσματα τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων καὶ κατέταξε ταῦτα, διὰ τοῦ πολυτίμου τριτόμου συγγράμματός του «Τὰ ἀποσπάσματα τῶν Προσωκρατικῶν», ἐκδοθέντος εἰς πρώτην ἔκδοσιν κατὰ τὸ 1903 καὶ εἰς πέμπτην ἔκδοσιν τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ μαθητοῦ του Βάλτερ Κράντς κατὰ τὸ 1934—1937.

6ον Χρονικογράφοι. Ὁ παλαιότερος ἐκ τῶν χρονικογράφων, οἵτινες ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ὁ Ἐρατοσθένης (275—195 π.Χ.), ὅστις ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συγγραφὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Χρονογραφία». Ἐκ τούτου ἤντλησεν ὑλικὸν ὁ ἐξ Ἀθηνῶν καταγόμενος στωϊκὸς Ἀπολλόδωρος (180—109 π.Χ.), ὅστις ἔγραψε τὰ «Χρονικὰ» εἰς τριμέτρους ἰαμβικοὺς στίχους, διὰ τῶν ὁποίων παρείχοντο χρονολογίαι περὶ τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, φθάνουσαι μέχρι τοῦ ἔτους 110 π.Χ. Εἰς αὐτὰ ἐμνημονεύετο, οὐχὶ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τῶν διακριθέντων ἀνδρῶν εἰς τὰ γράμματα καὶ τὴν πολιτικὴν ζωήν, ἀλλὰ τὸ ἔτος τῆς ἀκμῆς των, ὅπερ θεωρεῖται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ τεσσαρακοστόν.

Τὰ διασωθέντα ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων συγγράμματα καὶ ἀποσπάσματα ἔχουν περισυλλεγῆ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἰς τὰς ἑξῆς συλλογάς:

1ον. «Ἕλληνες Δοξογράφοι» Χ. Ντίλς τόμ. 1.
2ον. «Ἀποσπάσματα Προσωκρατικῶν» Χ. Ντίλς τόμ. 3.
3ον «Ἀποσπάσματα Ἑλλήνων φιλοσόφων» Φ. Μούλλαχ τόμοι 3. Ἡ συλλογὴ αὕτη εἶναι πεπαλαιωμένη διότι ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1860.
4ον. «Ἀποσπάσματα τῶν παλαιοτέρων Στωϊκῶν» Χάνς φὸν Ἄρνιμ τόμοι 4.

Ἡ μελέτη τῶν πηγῶν καὶ οἱ σκοποί της

Ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως ἤρχισεν ἡ μελέτη τῶν πηγῶν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Οἱ ἀνθρωπισταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν ἀναβίωσιν τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, καὶ παροτρυνόμενοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας Πλατωνιστὰς μεταξὺ τῶν ὁποίων κορυφαίαν θέσιν κατέχει ὁ Πλήθων (1360—1452), προβαίνουν εἰς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Μαρσίλιος Φικῖνος μεταφράζει καὶ τὸν Πλωτῖνον, ἄλλοι δὲ λόγιοι συμπαθοῦντες πρὸς διάφορα ἄλλα ἑλληνικὰ φιλοσοφήματα, ἐπεκτείνουν τὴν μεταφραστικὴν ἐργασίαν καὶ εἰς ἄλλους συγγραφεῖς. Κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα οἱ φιλοσοφοῦντες εὑρίσκονται χωρισμένοι εἰς ὁμάδας ἑκάστη τῶν ὁποίων ἀντλεῖ τὰς δοξασίας της ἀπὸ τὰς παλαιὰς φιλοσοφικὰς σχολάς. Ὁ Βέλγος Λίπς μελετᾷ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος τὰ συγγράμματα τῶν Στωϊκῶν, ὁ Βεργκὰρντ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ὁ δὲ Γκασσέντι κατὰ τὸ 1649 ἐκδίδει ὑπόμνημα περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου. Ὁ εὐρύτατα διαδεδομένος σκεπτικισμὸς κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἐπανέρχεται εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἀρχαίας σκεπτικῆς φιλολογίας καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐποχῆς του ὁ Γάλλος φιλόλογος Ἐρρῖκος Στέφανος ἐκδίδει μετὰ μεταφράσεως τὸ «Κατὰ τῶν δογματικῶν» σύγγραμμα τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Καὶ αὐτὸς ὁ Καρτέσιος ἔχει ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τῶν σκεπτικῶν, ἡ δὲ διατύπωσις ἐκ μέρους του τῆς «μεθοδικῆς ἀμφιβολίας» ὡς θεμελιώδους ἀρχῆς μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν ἤσκησαν ἐπὶ τοῦ πνεύματός του αἱ ἐν λόγῳ ἀντιλήψεις.

Εἶναι φανερὸν κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ὅτι ἡ μελέτη τῶν πηγῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δημιουργηθῇ ἡ φιλοσοφία ὡς ἐπιστημονικὴ μάθησις. Καὶ πράγματι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Βάκωνος ἐμφανίζεται ἡ φιλοσοφία ὡς συστηματικὴ μάθησις ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς πολυαρίθμους σχολὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐνεφανίζετο κατατετμημένη κατὰ τοὺς προηγουμένους δύο αἰῶνας. Οἱ φιλόσοφοι συγκεντρώνουν τὴν προσοχήν των εἰς τὴν συστηματικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἡ μελέτη τῶν πηγῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μένει εἰς τὰς χεῖρας τῶν θεολόγων καὶ τῶν φιλολόγων. Τοὺς θεολόγους ἐνδιέφερε κυρίως ἡ μελέτη τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ὁ ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωριζόμενος φιλόσοφος. Οἱ φιλόλογοι κινούμενοι ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τὸ καλλιτεχνικὸν ὕφος τοῦ Πλάτωνος εἶχον στρέψει τὴν προσπάθειάν των εἰς τὴν σπουδὴν τῶν συγγραμμάτων του. Περὶ συστηματικῆς ἐργασίας διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἰς ἰδιαίτερον φιλοσοφικὸν κλάδον, ὁ δέκατος ὄγδοος αἰών, ὁ δεσποζόμενος ὑπὸ τῆς λογικοκρατίας τοῦ διαφωτισμοῦ, ἦτο ὅλως ἀνίκανος. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἐκπλήττεται διὰ τὴν παρατηρουμένην κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἀδιαφορίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀναφυεῖσα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος ρωμαντικὴ κίνησις ὑπῆρξεν εὐνοϊκὴ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατί μόνον κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῇ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἀνεξάρτητος φιλοσοφικὸς κλάδος.

Τὴν ἀφετηρίαν διὰ μίαν τοιαύτην κίνησιν εἶχον παράσχει, ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, αἱ θεολογικαὶ καὶ φιλολογικαὶ μελέται αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ μέγας Γερμανὸς θεολόγος Σλαγιερμάχερ (1768—1834) ἀνεδείχθη εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων μελετητῶν τοῦ Πλάτωνος, μεταφράσας ἅπαντα τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα μὲ ἀριστοτεχνικὴν δεξιοτεχνίαν εἰς τὴν γερμανικήν. Συγχρόνως ἡ κλασσικὴ φιλολογία ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ρωμαντικῆς κινήσεως ηὐρύνθη εἰς ἐπιστήμην, ἤτις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ μελετήσῃ ἁπάσας ἐν τῷ συνόλῳ των τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὰ ἀντικείμενα τῶν σπουδῶν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας συμπεριελήφθη συνεπῶς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ἐρεύνης εἰς τὸ πεδίον τοῦτο ἀπετέλεσαν αἱ περὶ τοῦ Πλάτωνος ἔρευναι τοῦ Σλαγιερμάχερ. Πρὸς συμπλήρωσίν των ἐπεξετάθη ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξεδόθησαν «Τὰ Ἅπαντα τοῦ Ἀριστοτέλους» εἰς μνημειώδη ἔκδοσιν δι' ἐξόδων τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1831 ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐμ. Μπέκκερ ἐπερατώθη κατὰ τὸ 1870, ἐκδοθέντων πέντε τόμων μεγάλου σχήματος. Ἡ πρώτη συνθετικὴ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ναι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Τσέλλερ. «Φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων» ἀρχικῶς ἐκδοθεῖσα εἰς τρεῖς τόμους 1844—1853.

Ἡ ἀλλαγὴ τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀπόψεων

Ἀρχικῶς ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν εἶχεν ἰσχύσει ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἐγέλου, ὅτι ἡ κίνησις των προχωρεῖ ἀκολουθοῦσα τὴν προκαθωρισμένην ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς τριαδικὴν πορείαν τῆς θέσεως ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο διεμόρφωσε τὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν περὶ τῆς πορείας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὁ Ἐδ. Τσέλλερ. Ἡ διαπίστωσις ὅμως τῶν γεγονότων ὑπὸ τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης ἔδειξεν ὅτι ἡ κίνησις τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως δὲν εἶναι τόσον σχηματική. Κινεῖται καὶ αὐτὴ ἀκολουθοῦσα τὸν ρυθμὸν τῆς γενικῆς ἱστορικῆς πορείας, παρουσιάζει ἀπρόοπτα καὶ ἀκολουθεῖ δρόμον ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἐκ τῶν προτέρων. Κατόπιν τῶν διαπιστώσεων τούτων ἐθεωρήθη ἡ ἄποψις τοῦ Ἐγέλου ὡς ἀνεπαρκής.

Ἐκτὸς τούτου ἐνεφανίσθησαν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ γενικώτεραι φιλοσοφικαὶ ἀντιλήψεις, αἵτινες ἐπέβαλον νὰ ἀναζητηθοῦν νέαι ἀπόψεις. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος ἀνεπτύχθησαν δύο νέαι φιλοσοφικαὶ μαθήσεις ἡ Κοινωνιολογία καὶ ἡ Λαοψυχολογία, αἵτινες ἀντικρούζουν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ νέαν προοπτικήν. Ἰσχυρίζονται ὅτι καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦν ἀντικατοπτρισμὸν τῆς νοοτροπίας ὡρισμένων κοινωνικῶν καὶ λαϊκῶν συνόλων, πρέπει νὰ ἐμφανίζουν κίνησιν προσδιοριζομένην ὑπὸ τῆς ἰδιοτυπίας τῶν ὁμάδων εἰς τοὺς κόλπους τῶν ὁποίων ἀναπτύσσονται. Ἐνῶ λοιπὸν κατὰ τοὺς Ἐγελιανοὺς ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἐξιστορηθῇ ὡς ἐνιαία κίνησις ἀπὸ τὸν Θαλῆν ἕως σήμερον, οἱ κοινωνιολογοῦντες ἰ-

στορικοὶ ἀρνοῦνται νὰ δεχθοῦν τὴν ἐν λόγῳ ἑνότητα. Ἀποσυνθέτουν τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας εἰς ἰδιαιτέρας ἑνότητας. Τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ἤγαγεν εἰς τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας της ὁ Γερμανὸς ἱστορικοφιλόσοφος Σπέγγλερ εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἑσπερίας», ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1918. Ἐν αὐτῷ ὑποστηρίζει ὅτι ἕκαστος πολιτισμὸς ἔχει ἰδίαν ψυχήν, ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ὁποίας εἶναι καὶ ἡ φιλοσοφία. Συμφώνως πρὸς τὴν τοιαύτην δοξασίαν καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία παρουσιάζει ἰδιαιτέραν φυσιογνωμιστικὴν ἑνότητα, διακρινομένη δι' ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν. Ἀλλὰ καὶ αἱ δοξασίαι αὐταὶ τοῦ Σπέγγλερ ἠλέγχθησαν ὡς ὑποθετικαὶ καὶ ἀνακριβεῖς. Τὰ ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματά του ἠλέγχθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἡμαρτημένα, τὸ δὲ βιβλίον του ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν παροδικὴν εἰς τοὺς ἡμιμορφωμένους ἐρασιτέχνας τοὺς ἐπηρεαζομένους ἀπὸ κτυπητοὺς τίτλους. Ἡ κοινωνιολογικὴ ἑρμηνεία τυγχάνει ὅμως ἀνεπαρκής, διότι ἀφορμᾶται διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀντικειμενικῶς νοουμένου περιβάλλοντος. Λησμονεῖ ὅτι εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ περιβάλλοντος συντελοῦν ἐνεργητικῶς καὶ αἱ πνευματικαὶ ἰδέαι, καὶ ὅτι περιβάλλον ὡς ἀμετάθετος ἀντικειμενικὴ πραγματικότης δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὰς ἐρεύνας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἠσκησαν ἐπίδρασιν καὶ αἱ κρατοῦσαι ἑκάστοτε εἰς τὴν περιοχὴν τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας ἰδέαι. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας ἠρευνᾶτο ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συμβολῆς της διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἐπιστήμης. Ὑπὸ τὴν προοπτικὴν ταύτην ἐξήτασε τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἡ σχολὴ τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἥτις ἑρμηνεύει τὸν Πλάτωνα ὡς πρόδρομον τοῦ Καντίου (βλέπε βιβλίον Νάτορπ «Ἡ περὶ ἰδεῶν φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος» εἰς τὴν ἑλληνικήν, μετάφρασιν τοῦ Μ. Τσαμαδοῦ). Ἡ ἐπικράτησις ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀνορθολογιστικῶν τάσεων εἰς τὴν σύγχρονον εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐξαρθῇ τὸ μυθικὸν στοιχεῖον τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν. Τὴν πρώτην ὤθησιν εἰς τὰς πρὸς μίαν τοιαύτην κατεύθυνσιν μελέτας εἶχε δώσει ὁ Νίτσε (1844 — 1900), ὅστις ἐπέστησε τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῶν ἀξιοθαυμάστων πράγματι στοχαστῶν τῆς προσωκρατικῆς περιόδου, ὁποῖοι εἶναι ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Ὑπὸ τῶν παρορμήσεων τοῦ Νίτσε ἐμπνεόμενος ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνός μας συγκεντρωθεὶς γύρω ἀπὸ τὸν Γερμανὸν ποιητὴν Γκεόργκε κύκλος θεωρεῖ ὡς πρωταρχικὸν θέμα τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν μυθικῶν στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως. Ἐνῶ διὰ τοὺς νεοκαντιανοὺς ἡ σπουδαιότης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἔγκειται εἰς τὸν λόγον, διὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Γκεόργκε τὸ πᾶν εἶναι ὁ μῦθος. Ὡς τρίτη καὶ ἀξιολογωτάτη κατεύθυνσις ἐμφανίζεται ἡ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἰδέας τῆς παιδείας ἐξέτασις τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Τῆς ἐν λόγῳ κινήσεως ἀρχηγέτης τυγχάνει ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τρίτου ἀνθρωπισμοῦ Γερμανὸς φιλόλογος Βέρνερ Γαῖγκερ. Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὸ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναπτυσσόμενον ἰδεῶδες τῆς παιδείας, παρακολουθεῖ καὶ ἑρμηνεύει τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας θεωρῶν ταύτην ὡς διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται ἡ ἰδιάζουσα μόνον εἰς τὴν πνευματικὴν κοινότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἰδέα τῆς παιδείας.

Ἐκ παραλλήλου ἡ μορφὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐνεφανίσθη κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς φαινομενολογίας καὶ τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἔφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα θέματα, ἅτινα εἶχον ἀναπτυχθῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ κατέδειξεν ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς τυγχάνει ἐποικοδομητικὴ διὰ τὴν διασαφήνισιν τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦν τὴν σύγχρονον σκέψιν. Ὁ Χούσσερλ ἐτόνισε πολλάκις ὅτι ἡ φαινομενολογία ὡς γενικὴ φιλοσοφικὴ μάθησις πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς κάτι τὸ ἀντίστοιχον μὲ τὴν Διαλεκτικὴν τοῦ Πλάτωνος, ὁ δὲ Χάϊντεγερ εἰς τὰς ὀντολογικάς του διερευνήσεις ὡς κεντρικὸν ἐρώτημα ἐπαναθέτει τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διατυπωθεῖσαν ἀπορίαν «τί τὸ ὄν;». Ὁ Νικολάϊ Χάρτμαν πειρᾶται νὰ οἰκοδομήσῃ καθολικὸν μεταφυσικὸν σύστημα ἀνάλογον μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν πρώτην φιλοσοφίαν. Καὶ ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως ὀπισθοχωρεῖ ἡ σύγχρονος συστηματικὴ φιλοσοφία εἰς μορφὰς ἐρεύνης, αἵτινες προσεγγίζουν μὲ τὰς ὑπὸ τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρησιμοποιηθείσας. Ἡ μέθοδος τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς τοῦ Χούσσερλ βαδίζει ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος συνιστωμένην «θέαν τῶν ἰδεῶν». Ὁ Νικολάϊ Χάρτμαν διακηρύττει ὅτι ἡ ἀποδοτικωτέρα μεθοδικὴ πορεία τυγχάνει ἡ ἀπορητικὴ ἐπεξεργασία τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ τὴν παρακολουθήσωμεν ἐφαρμοζομένην εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. Ἡ μεταξὺ συστηματικῆς καὶ ἱστορικῆς θεωρήσεως ἀπόστασις εἰς τοὺς φιλοσόφους τούτους σμικρύνεται τόσον πολὺ ὥστε σχεδὸν καθίσταται ἀνεπαίσθητος.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς περιοχὰς ὡρισμένων ἐπιστημῶν σημειοῦται σήμερον ἀναδρομὴ εἰς τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν. Ἡ ἀνάγκη διὰ τὴν διασαφήνισιν τῶν θεμελίων ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ σύγχρονος μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἠνάγκασε τοὺς ἐρευνητὰς νὰ ὀπισθοδρομήσουν εἰς τὰς ἐποχὰς τῆς πρώτης θεμελιώσεως καὶ νὰ ἀναζητήσουν διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης τὸ ἀρχικὸν νόημα τῶν πρώτων μαθηματικῶν ἐννοιῶν. Ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναδρομῆς ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ νὰ μελετηθῇ ἡ ἀριθμολογικὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνος καὶ νὰ δειχθῇ ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ψυστηριαζουσῶν πυθαγορικῶν ἀντιλήψεων, ἀλλὰ περὶ ἐπιστημονικῆς συλλήψεως σχέσιν ἐχούσης πρὸς προβλήματα συζητούμενα σήμερον ὑπὸ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης.

Αἱ ἀνωτέρω σκιαγραφηθεῖσαι τάσεις ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ ἀστάθειά τις ὡς πρὸς τὴν ἄποψιν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἱστάμενοι εἶναι ὀρθὸν νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκλάβωμεν τὴν ἱστορικὴν της ἀνάπτυξιν ἀκολουθοῦντες τοὺς Ἐγελιανούς, ὡς κίνησιν ρυθμιζομένην ἀπὸ τὸ τριαδικὸν σχῆμα, ἀλλὰ πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς συγκεκριμένους ἱστορικοὺς παραγοντας. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς μία ἐπέκτασις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἥτις περιορίζεται νὰ ἐξακριβώνῃ ὡρισμένα πραγματικὰ δεδομένα διὰ τῆς κριτικῆς διερευνήσεως τῶν πηγῶν. Συνεπῶς εὑρισκόμεθα ἐναντι δύο ἀντιτιθεμένων τάσεων αἵτινες εἶναι ἡ λογικοκρατία καὶ ὁ ἱστορισμός. Εὔλογον εἶναι νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ἡ ἀντινομία εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερπηδηθῇ διὰ συμβιβασμοῦ.

Ἕνα τοιοῦτον συμβιβασμὸν ὑπέδειξε πρὸ ἐτῶν εἷς τῶν καλυτέρων μελετητῶν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὁ Γερμανὸς νεοκαντιανὸς φιλόσοφος Βίντελμπαντ. Κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ἀντικρύσωμεν τὰ προβλήματά της λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τρεῖς παράγοντας: Ὁ πρῶτος ἐκ τούτων εἶναι ὁ πραγματικός. Τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, λέγει ὁ Βίντελμπαντ, τὴν ἀπασχολοῦν πάντοτε ὡρισμένα προβλήματα, ἅτινα ἔχουν πραγματικὸν περιεχόμενον ὅπερ ἀπαντᾶται εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ὑπάρχει μία «λογικὴ τῶν πραγμάτων» τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ παραγνωρίσωμεν. Ὁ δεύτερος παράγων εἶναι ὁ ἱστορικοπολιτιστικός. Ἡ φιλοσοφία δηλαδὴ θέτει τὰ προβλήματά της καὶ ἐξευρίσκει τὰ μέσα διὰ τὴν λύσιν των ἀκολουθοῦσα τὴν νοοτροπίαν καὶ τὰς ἀπαιτήσεις ὡρισμένης ἐποχῆς. Ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια ἀναγκάζεται νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸ ἱστορικοπολιτιστικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ νὰ ἐμφανισθῇ ὡς «σχετικὴ ἀλήθεια», ὅπως εἶπε κάποτε αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἔγελος. Ὁ τρίτος παράγων εἶναι ὁ ἀτομικός. Ὁ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ ὅτι ἕκαστος φιλόσοφος ἀποτελεῖ ἰδίαν προσωπικότητα, ἥτις ἐπιδρᾷ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν προβλημάτων ἅτινα ἐκλέγονται πρὸς μελέτην, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἐπὶ τῶν λύσεων αἵτινες δίδονται εἰς αὐτά. Συνεπῶς ἡ ἀποστολὴ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι: 1ον. Νὰ καθορίσῃ τί προκύπτει ἐκ τῶν πηγῶν ὡς πρὸς τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς ἑκάστου φιλοσόφου, ὡς πρὸς τὴν πνευματικήν του ἐξέλιξιν καὶ τὰς δοξασίας του. 2ον. Νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν γενικὴν διαδικασίαν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διασαφηνισθῇ δι' ἕκαστον φιλόσοφον ἡ ἐξάρτησις τῶν δοξασιῶν ἀπὸ τὰς δοξασίας τῶν προκατόχων του, ἀπὸ τὰς γενικὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς του, καὶ ἀπὸ τὴν ἰδικήν του ψυχοσύνθεσιν. 3ον. Ἀπὸ τῆς θεωρήσεως τοῦ συνόλου νὰ κρίνῃ ποίαν ἀξίαν ἔχουν αἱ κατὰ τὸν ἄνω τρόπον καθοριοσθεῖσαι δοξασίαι τοῦ φιλοσόφου ἐν σχέσει μὲ τὰ διαπιστούμενα ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἔγκυρα πορίσματα τῆς γενικῶς ἐννοουμένης φιλοσοφικῆς ἐργασίας. Συμφώνως πρὸς τὰς δύο πρώτας ἀπαιτήσεις, λέγει ὁ Βίντελμπαντ, τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας εἶναι φιλολογικοϊστορικόν. Συμφώνως πρὸς τὴν τρίτην εἶναι κριτικὸν φιλοσοφικόν.

Ἡ ἀνωτέρω προταθεῖσα ἄποψις ἐπεβλήθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας καὶ ἐθεωρήθη ὡς κανονική. Τὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀντεκρύζοντο μὲ τὴν συνδυαστικὴν αὐτὴν μέθοδον, ἥτις προσεπάθει νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον τοῦ Ἐγέλου, συγχρόνως δὲ νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ψυχολογίας τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἐσχάτως ὅμως κατόπιν τῆς διαδόσεως τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας κατέστησαν φανεραὶ αἱ ἐλλείψεις τῆς ἐν λόγῳ μεθόδου. Κατέστη φανερὸν ὅτι ἡ περὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν τιθεμένων ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀντίληψις ἦτο ὅλως ἀνεπαρκής. Διότι ἱστορία δὲν εἶναι μόνον τὰ πραγματικὰ γεγονότα. Κάτω ἀπ' αὐτὰ ὑπάρχει βαθύτερος πυρήν, μία βαθυτέρα ἱστορικὴ οὐσία. Ἡ ἱστορικότης δὲν εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον κάτι τὸ ἐπιπρόσθετον, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ὀντολογικὸν δι' αὐτὸν χαρακτηριστικόν. Ὅταν λέγωμεν ἱστορικὴν διείσδυσιν δὲν νοοῦμεν διαπίστωσιν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλὰ πραγματικὴν διείσδυσιν εἰς τὴν ὀντολογικὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ὅταν κάμνωμεν ἱστορικὴν ἀναδρομὴν δὲν παραπλανώμεθα εἰς μίαν μακρινὴν περιοχήν, ἥτις δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τὴν σύγχρονον πραγματικότητα, ἀλλὰ διεισδύομεν εἰς αὐτὰς τὰς ρίζας τῆς πραγματικότητος. Μόνον μία τοιαύτη ἀναδρομὴ μᾶς κάμνει φανερὸν τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἱστάμεθα. Ἡ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν νοουμένη ἱστορικότης συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ἡ σημειωθεῖσα ἀνωτέρω συμπλησίασις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορικῆς καὶ συστηματικῆς ἐρεύνης. Ἀνεγνωρίσθη ὅτι τὸ γνησίως φιλοσοφεῖν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀναδρομὴ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἐφ' ὅσον ἐκεῖ εὑρίσκονται τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεως τοῦ πολιτισμένου πνευματικοῦ κόσμου. Ὁ Κάντιος, ὅστις ἔζησεν εἰς ἕνα αἰῶνα ὅστις ἐστερεῖτο τῆς ἱκανότητος νὰ αἰσθανθῇ τί εἶναι ἱστορία, ἐξεφράσθη περιφρονητικῶς ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Διέκρινε τοὺς φιλοσοφοῦντας εἰς ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἔχουν ὡς μόνην φιλοσοφίαν των «τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας» καὶ εἰς ἐκείνους «οἵτινες ἀντλοῦν ἀπ' αὐτὰς τὰς ἰδίας τὰς πηγὰς τοῦ λόγου». Ἡ κρίσις αὕτη τοῦ Καντίου ἦτο δικαιολογημένη, διότι εἰς τὴν ἐποχήν του ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἦτο ἁπλῆ συγκόλλησις εἰδήσεων. Σήμερον τὰ πράγματα ἔχουν ἀλλάξει. Κατενοήθη ὅτι ἡ ἱστορικότης εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ζῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ὁποῖον καθορίζει τὴν ἐν γένει εἰς τὴν

ζωὴν στάσιν του. Ὅσον βαθυτέρα καὶ εἰλικρινεστέρα εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ἱστορικότητος, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ πληρότης τῆς προσωπικότητος. Αἱ συστηματικαὶ φιλοσοφικαὶ ἔρευναι ἔδειξαν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι μία ἰδιαιτέρα παραλλαγὴ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἀλλ' εἶναι «ἡ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφία». Μύησις εἰς τὴν φιλοσοφίαν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἂν δὲν βασισθῇ εἰς τὴν γνωριμίαν μὲ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὅπως τὰ ἔθεσαν οἱ Ἕλληνες. Μύησις δὲ εἰς τὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἄποψιν δὲν σημαίνει ἀλαζονικὴν ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν κατοχὴν πλήθους γνώσεων. Φιλοσοφία εἶναι συγχρόνως διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ παιδεία, ἐξύψωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἀληθινόν του ἀξίωμα.

Προθέσεις καὶ ὅρια τῆς παρούσης ἱστορικῆς ἐκθέσεως.

Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα ἀρκοῦν διὰ νὰ καθορίσουν τὰς προθέσεις καὶ τὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως τὴν ὁποίαν παρουσιάζομεν κατωτέρω. Δὲν προτιθέμεθα δι' αὐτῆς νὰ ἱκανοποιήσωμεν μίαν περιέργειαν, ἥτις ποθεῖ νὰ ἐκτραπῇ εἰς περασμένους καιροὺς διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ παρόντος. Ἐπιχειροῦμεν τὴν ἱστορικὴν ἀναδρομὴν διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὰς πρώτας ρίζας τῆς πνευματικῆς μας ὑπάρξεως. Προσπαθοῦμεν νὰ κάμωμεν προσιτὰ εἰς τὴν πνευματικὴν θεώρησιν τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων οἰκοδομεῖται ἡ πνευματικὴ ὑπόστασις ὁλοκλήρου τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος. Εἰς τὴν Ἑλλάδα συνετελέσθη τὸ γεγονὸς τῆς θεμελιώσεως τῆς φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖον ἔκαμε δυνατὸν νὰ οἰκοδομηθῇ ὁλόκληρον τὸ πολιτιστικὸν ἐπιστημονικὸν καὶ τεχνικὸν οἰκοδόμημα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κατ' ὄνομα, εἰς τὴν οὐσίαν ὅμως «ἑλληνικοῦ» πολιτισμοῦ. Ὁ σκοπός μας εἶναι νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν ἀνασύνδεσιν πρὸς τὴν πρώτην αὐτὴν ἀρχήν, ἥτις ἀποτελεῖ καὶ διὰ σήμερον τὸ θεμέλιον. Ἐπανερχόμεθα εἰς κάτι τὸ ὁποῖον μᾶς ἀνήκει, εἰς κάτι τὸ ὁποῖον μᾶς προκαθορίζει ὀντολογικῶς καὶ ἱστορικῶς, εἰς τὸ «τί ἦν εἶναι», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς τὴν πρώτην δηλαδὴ καταβολὴν τῆς ἱστορικῆς καὶ πνευματικῆς μας ὑπάρξεως.

Ἐντὸς τῶν πλαισίων τὰ ὁποῖα διέπουν τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος τόμου θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν ἀποκλειστικῶς μὲ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Πᾶν ὅ,τι ἔχει σχέσιν μὲ τὰ κατορθώματα τὰ ὁποῖα ἐπετέλεσε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς τὰς εἰδικευμένας ἐπιστημονικὰς περιοχάς, καθὼς καὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς τέχνης, ἀποτελοῦν θέματα εἰδικωτέρων πραγματειῶν, συμπεριλαμβανομένων εἰς τὸν παρόντα τόμον. Βλέπε προσέτι καὶ τὰ ἀνάλογα ἄρθρα εἰς τὸ παρὸν Λεξικόν.

Ἡ διαίρεσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἰς περιόδους.

Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ ἐσωτερικῶς ἐνιαίαν συνέχειαν, ἥτις διὰ λόγους μεθοδολογικοὺς καὶ διδακτικοὺς δύναται νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς τὰς ἀκολούθους περιόδους :

1ον) Προσωκρατικὴ φιλοσοφία : Ἡ περίοδος αὕτη ἀρχίζει μὲ τὸν Θαλῆν τὸν Μιλήσιον καὶ τερματίζεται μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Σωκράτους (μέσα τοῦ 5ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος).

2ον) Ἀττικὴ φιλοσοφία : Τὴν ἀρχὴν ἀποτελεῖ ὁ Σωκράτης, ἐπακολουθεῖ ἡ ἐμφάγισις τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ τέρμα ἐπέρχεται μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους (323 πρὸ Χριστοῦ).

3ον) Μεταριστοτελικὴ συστηματικὴ περίοδος : Κατ' αὐτὴν ἐμφανίζονται αἱ λεγόμεναι φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν Στωϊκῶν, Ἐπικουρείων καὶ Σκεπτικῶν. Ὡς τέρμα τῆς περιόδου ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἔτος 31 π.Χ., ὁπότε ἔπαυσε διὰ τῆς πτώσεως τοῦ βασιλείου τῆς Ἀλεξανδρείας νὰ ἔχῃ ὁ Ἑλληνισμὸς ἰδίαν πολιτικὴν ὀντότητα.

4ον) Νεοπλατωνικὴ περίοδος : Αὕτη ἀρχίζει μὲ τὴν ἀρχαΐστικὴν κίνησιν, ἥτις φέρει εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ κορυφοῦται εἰς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ὡς τέρμα τῆς περιόδου ταύτης δύναται νὰ ληφθῇ τὸ ἔτος 330 μ.Χ., κατὰ τὸ ὁποῖον ἱδρύθη τὸ Ἀνατολικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος ὅπερ κατ' οὐσίαν ἦτο ἑλληνικόν.

5ον) Περίοδος τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 330 μ.Χ. μέχρι τοῦ 1453, ὁπότε κατελύθη ἡ Ἑλληνικὴ Μεσαιωνικὴ Αὐτοκρατορία.

6ον) Ἡ νεωτέρα περίοδος, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ 1453 καὶ φθάνουσα μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ὡς ἀρχικὸν κέντρον ἐμφανίζεται μὲν κατ' ἀρχὰς ἡ Μίλητος, βραδύτερον δὲ ἡ φιλοσοφία καλλιεργεῖται ἐξ ἴσου ἐντόνως καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς, ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐν τῇ Κάτω Ἰταλίᾳ Μεγάλην Ἑλλάδα. Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον κέντρον τῶν φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν καθίστανται αἱ Ἀθῆναι. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἐξαπλώνεται ἡ ἐπιρροὴ τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας καὶ μεταφυτεύεται καὶ εἰς ἄλλα κέντρα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξαιρετικὴν θέσιν κατέχει ἡ Ἀλεξάνδρεια. Κατὰ τὴν τετάρτην περίοδον ἐξακολουθοῦν τὰ αὐτὰ κέντρα νὰ ἀσκοῦν τὴν ἐπιρροήν των καὶ ἰδίᾳ ἡ Ἀλεξάνδρεια, εἰς ἣν ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν ὁριστικήν της μορφὴν ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία. Κατὰ τὴν πέμπτην περίοδον ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐκπορεύεται ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις καὶ κατὰ τὴν ἑπομένην περίοδον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελῇ μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τὴν κυριωτέραν πνευματικὴν κίνησιν. Ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ ἔθνους τείνει νὰ συγκεντρωθῇ εἰς τὰς Ἀθήνας.

Συνήθως εἰς τὰς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, τὰς γραφομένας ὑπὸ ἀλλοεθνῶν, ὡς τέρμα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀναγράφεται τὸ ἔτος 527 μ.Χ. ὁπότε, κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐκλείσθησαν αἱ ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικαὶ σχολαί. Ἡ χρονολογία αὕτη ἔχει ἀξίαν μόνον τυπικὴν καὶ οὐχὶ οὐσιαστικήν, διότι ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων τὸ περιεχόμενον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν πολλοῖς εἶχε παραληφθῇ καὶ χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Βοηθήματα διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Πρὸς μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὑπάρχουν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὰ κάτωθι βοηθήματα :

1) Δ. Χαντζερῆ : «Προοίμιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας», 1867.

2) Σβέγκλερ (κατὰ μετάφρασιν Θεοκλ. Τριανταφυλλίδου) : «Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀρχαίας τε καὶ νεωτέρας», 1873.

3) Ν. Κοτζιᾶ : «Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων» τόμ. 1-6, 1876 - 78.

4) Θ. Καρούσου : «Δοκίμιον ἱστορίας τῆς παρ' Ἕλλησι φιλοσοφίας», 1888.

5) Μαργ. Εὐαγγελίδου : «Σύνοψις τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Α' : Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων κατὰ Ε. Τσέλλερ μέχρι τοῦ Σωκράτους», 1904.

6) Β Ἀντωνιάδου : «Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας» (περιλαμβάνεται ἅπασα ἡ φιλοσοφία μέχρι καὶ τοῦ Καντίου), 1909-1930.

7) Θ. Βορέα : «Ἑλληνικὴ φιλοσοφία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους» («Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», 4, 1929, 76 κέ.).

8) Ν. Λούβαρη : «Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τ. 1-2, 1933.

Ἐκ τῶν ξενογλώσσων βοηθημάτων ἀξιοσύστατα εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

Α') Εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν :

1) Ἐδ. Τσέλλερ : «Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων», ἐκδοθεῖσα ἀρχικῶς εἰς 3 τόμους, 1844-1852, εἶτα δὲ ἐπαυξηθεῖσα διὰ συμπληρώσεων νεωτέρων ἐκδοτῶν εἰς 6 τόμους. Ὁ ἴδιος εἶχεν ἐκδώσει καὶ Συνοπτικὸν Ἐγχειρίδιον κατὰ τὸ 1883, ἐκδοθὲν ἐκ νέου μετὰ συμπληρώσεων ὑπὸ τοῦ Νέστλε εἰς 13ην ἔκδοσιν κατὰ τὸ 1936. Τὴν ἐν λόγῳ σύνοψιν μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁ Μ Εὐαγγελίδης κατὰ τὸ 1886, ὁ δὲ Χ. Θεοδωρίδης ἐκ τῆς 13ης ἐκδόσεως κατὰ τὸ 1942.

2) Θεοδ. Γκόμπερτς : «Οἱ Ἕλληνες στοχασταί», τόμοι 3, ἔκδοσις 4η, 1922.

3) Οὔμπερβεγκ : «Σύνοψις τῆς φιλοσοφίας», 4 τόμοι, ἔκδοσις 12η ὑπὸ τοῦ Πραΐχτερ, 1928. Περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας γίνεται λόγος εἰς τὸν 1ον καὶ 2ον τόμον. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο προσετέθη καὶ 5ος τόμος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν νεωτάτην φιλοσοφίαν, εἰς τοῦτον δὲ ὁ Θ. Βορέας ἔχει γράψει περὶ τῆς νεωτάτης παρ' ἡμῖν φιλοσοφίας.

4) Παύλου Ντόϊσσεν : «Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων», ἐπίτομος περιεκτικωτάτη συγγραφή, μὲ παράθεσιν πολλῶν ἀρχαίων χωρίων, ἐκδοθεῖσα εἰς πρώτην ἔκδοσιν κατὰ τὸ 1911.

Β') Εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν :

1) Αἰμ. Μπρεγιέ : Ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος τόμος ἐκ τῆς «Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας». Κατὰ τὸ 1949 προσετέθη εἰς τὸ ἔργον τοῦτο καὶ ἰδιαίτερος τόμος «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Βυζαντίου» ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος συγγραφέως Β. Τατάκη.

2) Λ. Ρομπέν : «Ἡ ἑλληνικὴ σκέψις καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος», 1923.

Προσυστηματικαὶ δοξασίαι τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς.

Ὅταν ὁ Θαλῆς ἔθετε τὰ πρῶτα θεμέλια διὰ νὰ οἰκοδομηθοῦν ἐπάνω εἰς αὐτὰ ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶχε μακροτάτην ἐμπειρίαν πολιτιστικῆς ζωῆς. Περισσότερον ἀπὸ δύο αἰῶνας πρὸ τοῦ Θαλοῦ εἶχε προηγηθῇ ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου, ἀπὸ δὲ τὸν Ἡσίοδον τὸν ἐχώριζε χρονικὸν διάστημα τοὐλάχιστον ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος. Ὁ Ἀρχίλοχος προηγεῖται χρονολογικῶς αὐτοῦ καὶ ὁ Σόλων ἀναφέρεται ὡς συνομήλικός του, συναντώμενος μὲ αὐτὸν ἐν Ἰωνίᾳ. Οὐ μόνον τὸ ἔπος προηγεῖται τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλεγεία καὶ οἱ ἴαμβοι. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τοὺς προγενεστέρους ἀπὸ τὴν ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα αἰῶνας εἶχεν ἐπιχειρήσει μεγάλους πολέμους, ἀποικισμοὺς εἰς μακρινὰς χώρας, εἶχε δημιουργήσει θρησκείαν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν μὲ διακεκριμένα χαρακτηριστικὰ ἐξ ὁλοκλήρου ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ πνεύματός του. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν συνεπῶς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν οὐσίαν της, χρειάζεται νὰ γνωρίζωμεν τὰς δοξασίας ἐκείνας, αἵτινες ἀπετέλε-

σαν προϋπόθεσιν διὰ νὰ ἐμφανισθῇ αὕτη ὡς σύνολον συστηματικῶς ὠργανωμένων ἀντιλήψεων.

Διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὰ προσυστηματικὰ ταῦτα στοιχεῖα τῆς προφιλοσοφικῆς σκέψεως τῶν Ἑλλήνων, θὰ προστρέξωμεν εἰς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου καθὼς καὶ εἰς τὰς παραδόσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τοὺς κοσμογονικοὺς μύθους. Ἀνερευνῶντες τὴν ἐπικὴν παράδοσιν, ἀνακαλύπτομεν ὅτι αὕτη εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν μιᾶς «μυθικῆς σκέψεως». Ἡ σκέψις δὲν δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ὡς καθαρὰ λογικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μύθου. Ἡ μυθικὴ σκέψις ἐμφανίζει τὴν ὑπόστασίν της εἰς ἓν ἀκαθόριστον μεσοδιάστημα ἀποκλίνουσα ἄλλοτε μὲν πρὸς τὸν λόγον ἄλλοτε δὲ πρὸς τὸν μῦθον. Εἰς τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον μᾶς θέτει εἰς τὴν διάθεσίν μας ἡ ἐπικὴ παράδοσις, διαφαίνονται δύο τάσεις: Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ σκέψις τείνει νὰ μείνῃ προσκεκολλημένη εἰς τὰς μυθικὰς διηγήσεις τὰς παραδιδομένας ὑπὸ τοῦ παρελθόντος, ἀφ' ἑτέρου ὅμως καθίσταται φανερὰ ἡ τάσις νὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ ἐπ' αὐτῶν αἱ κατηγορίαι τῆς λογικῆς σκέψεως. Ἡ ἀντινομικὴ αὕτη ἀντιμετώπισις τῶν ἀντιτιθεμένων πρὸς ἄλληλα λογικῶν καὶ μυθικῶν στοιχείων ὄχι μόνον σημειώνει τὴν παρουσίαν της εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι παροῦσα καὶ καθ' ὅλας τὰς μετέπειτα ἐποχὰς τῆς ἐξελίξεως. Ἡ καλλιέργεια τῶν λογικῶν προβλημάτων παρὰ τοῦ Πλάτωνος δὲν τὸν ἐπηρεάζει ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀποκόψῃ τὰς ρίζας, αἱ ὁποῖαι τὸν συνδέουν μὲ τὴν μυθικὴν παράδοσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης συλλέγει μετ' εὐλαβείας καὶ μελετᾷ τὰς λαϊκὰς καὶ μυθικὰς παραδόσεις. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης δὲν ἐπαναπαύεται εἰς τὰς λογικὰς δογματικὰς ἀποδείξεις, ἀλλὰ κρατεῖ ἀνοικτὴν τὴν ψυχήν του διὰ τὴν ἐνόρασιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ.

Ἤδη εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα εἶναι ἐμφανὴς ἡ τάσις πρὸς ἔρευναν τῆς πραγματικότητος διὰ τῶν λογικῶν κατηγοριῶν. Ὁ Ὅμηρος πρῶτος ἀποτολμᾷ νὰ θέσῃ πρόβλημα, ἀναφερόμενον εἰς τὴν γένεσιν τῶν θεῶν. Οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ ἔχουν παρουσιάσει ποικίλους κοσμογονικοὺς μύθους. Εἰς τούτους ὅμως γίνεται λόγος περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ οὐχὶ περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς θεωρεῖται ὡς ὄν, ὅπερ ἵσταται ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ χρόνου καὶ τῶν κοσμικῶν στοιχείων. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας, ὁ Ὅμηρος ὁμιλεῖ περὶ γενέσεως τῶν θεῶν ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ, λέγων ἐν Ἰλιάδος Ξ, 245 «ῥέεθρα Ὠκεανοῦ, ὅς περ γένεσις πάντεσιν τέτυκται» καὶ ἐν τῷ στίχῳ 200 τῆς αὐτῆς ραψῳδίας «πείρατα γαίης Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν». Ὁ Ὠκεανὸς ἐκλαμβάνεται ὡς ποταμός, ὅστις περιβάλλει τὴν γῆν, τροφοδοτεῖ δι' ὕδατος ὅλους τοὺς ἄλλους ποταμοὺς καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀνατέλλουν ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἀστέρες, καὶ τὸ τέρμα, εἰς τὸ ὁποῖον δύουν. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ὅμηρος δέχεται ὅτι δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ γενέσεως τῶν θεῶν, οἵτινες ἔχουν, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, κοινὴν ἀρχὴν καὶ καταγωγὴν μὲ ὅλα τὰ ὄντα ἀπὸ τὰ ὕδατα τοῦ Ὠκεανοῦ. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις προδίδει νοοτροπίαν, ἥτις τείνει νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν φυσιοκρατικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ προαναγγέλλει τὴν δοξασίαν τοῦ Θαλοῦ, ὅστις ἀνεγνώρισε τὸ ὕδωρ ὡς τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἤδη παρατηρήσει ὅτι οἱ πρῶτοι ὁμιλήσαντες περὶ θεῶν «Ὠκεανὸν καὶ Τηθὺν ἐποίησαν τῆς γενέσεως πατέρας, καὶ τὸν ὅρκον τῶν θεῶν ὕδωρ, τὴν καλουμένην ὑπ' αὐτῶν Στύγα· τιμιώτατον μὲν γὰρ τὸ πρεσβύτατον, ὅρκος δὲ τὸ τιμιώτατόν ἐστιν» (Μ.τ.Φ. 983 β 32) «παρέστησαν ὡς πατέρας τῆς γενέσεως τὸν Ὠκεανὸν καὶ τὴν Τηθὺν καὶ ὡς ὅρκον τῶν θεῶν τὸ ὕδωρ, τὴν ὀνομαζομένην ὑπ' αὐτῶν Στύγα· διότι ἄξιον ὑψίστης τιμῆς θεωρεῖται τὸ ἀρχαιότατον· ἐκεῖνο δὲ εἰς τὸ ὁποῖον ὁρκίζεται κανεὶς τὸ θεωρεῖ ὡς ἄξιον ὑψίστης τιμῆς». Ἑρμηνεύων τὰς γνώμας τοῦ Ὁμήρου ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὴν δοξασίαν ὅτι θεωρεῖ τὸ ὕδωρ ὡς τὸ ἀρχαιότατον τῶν κοσμικῶν στοιχείων, ὅπερ, ὡς ἀρχὴ τῆς γενέσεως, τυγχάνει καὶ ἀρχὴ τῶν θεῶν, ἱστάμενον ὑπεράνω τούτων καὶ χρονικῶς ὑφιστάμενον πρὸ τούτων. Ἡ διαφορὰ τῆς ὁμηρικῆς νοοτροπίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν Γένεσιν, τυγχάνει ἀφ' ἑαυτῆς προφανής. Εἰς τὴν Γένεσιν ὁ Θεὸς ἵσταται ἐκτὸς τοῦ κόσμου καὶ διὰ τοῦ λόγου δημιουργεῖ τὴν κοσμικὴν τάξιν. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα τίθεται ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν, καὶ ὡς τοιαύτη ἀρχὴ θεωρεῖται τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον, ὁ Ὠκεανὸς καὶ τὸ ὕδωρ τῆς Στυγὸς, «καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅς τε μέγιστος ὅρκος δεινότατά τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι» («Ἰλιάς» Ο. 27). Οἱ θεοὶ λοιπὸν, κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἔχουν καὶ αὐτοὶ γένεσιν. Τὴν ἱστορικὴν διαδικασίαν τῆς γενέσεως τῶν θεῶν ἦλθε νὰ διηγηθῇ κατόπιν ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν «Θεογονίαν» του. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐξ ἀρχῆς εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ Χάος, ἔπειτα δὲ ἔλαβον ὑπόστασιν ἡ Γῆ καὶ τὰ Τάρταρα. «Ἤτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετο, αὐτὰρ ἔπειτα Γαῖ' εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί. Τάρταρά τ' ἠερόφοιτα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης ἠδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσιν» (Ἡσιόδου «Θεογονία» 116) (Κατὰ τὴν πρώτην ἀρχὴν ὑπῆρξε τὸ Χάος καὶ ἔπειτα ἡ Γῆ, ἡ ἔχουσα εὐρέα στέρνα, ἥτις εἶναι ὅλων τῶν πραγμάτων διαρκὼς ἀσφαλὴς ἕδρα, καὶ τὰ σκοτεινὰ Τάρταρα εἰς τὸ βάθος τῆς Γῆς, ἥτις ἔχει μεγάλην ἔκτασιν, καὶ ὁ Ἔρως, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ὡραιότατος μεταξὺ τῶν θεῶν). Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Φυσικά» του (208 β 32), ἑρμηνεύων τοὺς στίχους τούτους τοῦ Ἡσιόδου, λέγει ὅτι δι' αὐτῶν ὁ ποιητὴς ἤθελε νὰ εἴπῃ ὅτι ὡς πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων πρέπει νὰ νοηθῇ ὁ χῶρος. «Δόξειε δ' ἂν καὶ Ἡσίοδος ὀρθῶς λέγειν ποιήσας πρῶτον τὸ Χάος..., ὡς δέον πρῶτον ὑπάρξαι χώραν τοῖς οὖσι, διὰ τὸ νομίζειν ὥσπερ οἱ πολλοί, πάντα εἶναί που καὶ ἐν τόπῳ» (Δύναταί τις νὰ σχηματίσῃ τὴν γνώμην ὅτι ὀρθῶς λέγει ὁ Ἡσίοδος, ὅστις ἐθεώρησεν ὡς πρῶτον τὸ Χάος... ἐκκινῶν ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι πρῶτον πρέπει νὰ ὑπάρξῃ τόπος διὰ νὰ χωρέσῃ τὰ ὄντα, ἐπειδὴ ἐνόμιζεν, ὅπως καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων, ὅτι τὰ πάντα εἶναι κάπου καὶ κατέχουν ἕνα τόπον). Ἡ Ἡσίοδος θεωρεῖ τὸ Χάος ὡς κενὸν τόπον, ἀκολουθῶν τὴν ἐτυμολογικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἥτις παράγεται ἐκ τοῦ ρήματος χάσκω. Ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ Βέρνερ Γαῒγκερ (βλέπε βιβλίον του ἀγγλιστὶ ἐκδεδομένον «Ἡ θεολογία τῶν πρωΐμων Ἑλλήνων φιλοσόφων») τὸ ἡσιόδειον Χάος ἀποτελεῖ ἀντίστοιχον τῆς μυθολογικῆς ὀντότητος «Γκιουνγκάπ», ἥτις εἰς τὰς παραδόσεις τῶν βορείων λαῶν σημαίνει τὴν ἄβυσσον, ἥτις ὑπῆρχε πρὶν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ ἐν λόγῳ λέξις παράγεται ἐκ τῆς αὐτῆς ἐξ ἧς καὶ τὸ Χάος ρίζης γκαπ (= χάσκω). Χάος δὲν σημαίνει ἀρχικῶς τὴν σύγχυσιν, ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπολύτως κενὴ τοπικὴ ἔκτασις. Ὁ ταυτισμὸς τοῦ χάους μὲ τὴν σύγχυσιν ἀποτελεῖ ὑστερογενῆ σημασίαν. Ἀποδεικνύει δὲ τὴν σταθερότητα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ὅτι μετὰ τέσσαρας αἰῶνας ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» θεωρεῖ ὡς ἓν ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου τὴν «χώραν». Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι εἰς τοὺς παρατεθέντας στίχους τοῦ Ἡσιόδου δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν παρουσίαν, εἰς ὑποτυπώδη βεβαίως μορφήν, τριῶν ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας θὰ χρησιμοποιήσῃ κατόπιν ἡ φιλοσοφία. Τὸ Χάος προαναγγέλλει τὴν ἔννοιαν τοῦ τόπου, ἡ Γῆ τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης, καὶ ὁ Ἔρως τὴν ἔννοιαν τῆς δυνάμεως, ἥτις θέτει τὰ πάντα εἰς κίνησιν. Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης ἐννοίας ἐμφανίζεται ὑπὸ μυθικὴν μορφὴν τὸ δυναμικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον κινεῖ καὶ γεννᾷ πάντα τὰ ἐγκόσμια. Ἔχομεν ἐνταῦθα τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς κοσμογονικῆς θεότητος, ἥτις κατέχει κεντρικὴν θέσιν, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Παρμενίδης ἐπαναλαμβάνει τὴν αὐτὴν ἰδέαν θεωρῶν τὸν Ἔρωτα ὡς πρεσβύτατον πάντων τῶν θεῶν. Ἡ «δαίμων» λέγει ὁ Παρμενίδης, ἥτις ἐγκαθιδρυμένη ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ σύμπαντος κυβερνᾷ τὰ πάντα, «πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων», ἐδημιούργησε πρὸ ὅλων τῶν θεῶν τὸν Ἔρωτα. Τὸ ἀείσιμα τοῦ «πρεσβυτάτου» μεταξὺ ὅλων τῶν θεῶν ἀναγνωρίζει εἰς τὸν Ἔρωτα καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ «Συμποσίῳ» του. ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς θεωρεῖ τοῦτον, μαζὶ μὲ τὸ Νεῖκος, ὡς κοσμογονικὴν δύναμιν, ὀνομάζων αὐτὸν Φιλίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑτέρα ἐκ τῶν κοσμογονικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὑπάρχει ἤδη παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ, ἐκπροσωπουμένη διὰ τῆς Ἔριδος. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου τὸ πρῶτον ἀναφερθεῖσα κοσμογονικὴ ἀρχὴ τοῦ Ἔρωτος ἀποτελεῖ πηγὴν φιλοσοφικῶν θεωρημάτων καὶ ἀναγγέλλει τὴν παρουσίαν της εἰς τὸν πλατωνικὸν Ἔρωτα διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἐκ νέου εἰς τὸν Πλωτῖνον, εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, ὡς θεῖος ἔρως «ἔστι δὲ καὶ ἐκστατικὸς ὁ θεῖος ἔρως, οὐκ ἐῶν ἑαυτῶν εἶναι τοὺς ἐραστάς, ἀλλὰ τῶν ἐρωμένων» («Περὶ θείων ὀνομ.» 4, 13). Καὶ περαιτέρω δὲ εἰς τὸν Δάντην, τὸν Χέντερλιν, τὸν Γκαῖτε, ἀνυμνεῖται ὡς ὑψίστη ἀρχή. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Ὑλισταὶ ὁμιλοῦν περὶ «ἕλξεως» καὶ «συμπαθείας», ἥτις ἀσκεῖται μεταξὺ τῶν μορίων τῆς ὕλης. Εἶναι φανερὸν ὅτι διὰ τοῦ Ἡσιόδου πολιτογραφεῖται εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ νοοτροπίαν μία ἔννοια ἐκτάκτου γονιμότητος καὶ ἀντοχῆς. Ὁ Ἔρως, διὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθικὴν σκέψιν, κατέχει τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὴν Γένεσιν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἡ Γραφὴ λέγει ὅτι «εἶπεν ὁ Θεὸς καὶ ἐγένετο». Εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθικὴν κοσμογονίαν τὰ πάντα γίνονται διὰ τοῦ ἔρωτος, τῆς φιλίας καὶ τῆς συμπαθείας.

Καὶ εἰς τοὺς δύο μεγάλους ποιητάς, οἵτινες ἵστανται εἰς τὸ κατώφλιον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, παρατηροῦμεν τὴν παρουσίαν τῆς τάσεως νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὴν πρώτην ἀρχήν, εἰς τὸ «πρεσβύτατον». Διὰ τὸν Ὅμηρον, τὸ «πρεσβύτατον» αὐτὸ εἶναι τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον, ὁ Ὠκεανός, τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός. Διὰ τὸν Ἡσίοδον τὸ «πρεσβύτατον» εἶναι τὸ Χάος, ἡ κατὰ χῶρον ἔκτασις, μεθ' ἣν ὡς πρῶτον στοιχεῖον ἐμφανίζεται ἡ Γῆ καὶ ὡς πρώτη κοσμογονικὴ δύναμις ὁ Ἔρως. Ἡ ὁμηρικὴ πρώτη ἀρχὴ θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ ἀπέραντον καὶ ἀτερμάτιστον. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα συχνάκις ἡ θάλασσα χαρακτηρίζεται ὡς ἄπειρος. Ἐν τῇ Α ραψῳδίᾳ τῆς «Ἰλιάδος» (στίχ. 350) ὁ ποιητὴς προσθέτει εἰς τὴν λέξιν πόντος τὸ ἐπίθετον ἀπείρων (ἀπείρονα πόντον), τὸ αὐτὸ δὲ παρατηροῦμεν εἰς τὴν «Ὀδύσσειαν» (Δ στίχ. 510, Κ, 195, Ω. στίχ. 545). Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἰδιότης τοῦ ἀπείρου τὴν ὁποίαν ἀργότερον ὁ Ἀναξίμανδρος θὰ ὑψώσῃ εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς πρώτης ἀρχῆς, χρησιμοποιεῖται ἤδη ὑπὸ τῆς μυθολογικῆς νοοτροπίας ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ὁ ἄνθρωπος τῆς μυθικῆς ἐπικῆς ἐποχῆς δὲν περιορίζει τὸ βλέμμα του ἁπλῶς εἰς τὴν δεδομένην ὁρατὴν πραγματικότητα. Ζητεῖ νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν πρώτην της ἀρχήν, εἰς τὸ «πρεσβύτατον», καὶ πιστεύει ὅτι τὰ δριά της ἐκτείνονται εἰς ἀπροσμέτρητον ἔκτασιν πρὸς τὴν οὐρανίαν περιοχὴν καὶ πρὸς τὰ σκοτεινὰ Τάρταρα.

Ἡ λάμψις ὅμως τοῦ οὐρανίου κόσμου τῶν θεῶν καὶ ἡ φρίκη τοῦ ὑποχθονίου σκότους δὲν κάμνει τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑποτιμήσῃ τὴν ἀξίαν τῆς προσιτῆς εἰς αὐτὸν πραγματικότητος. Ἀποδίδει ὑψίστην τιμὴν εἰς τὸ πρεσβύτατον, πιστεύει

ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα κατάστασις ὑπῆρξε καλυτέρα τῆς μεταγενεστέρας, ἀλλὰ συγχρόνως καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ συγκρατήσῃ καὶ νὰ περισώσῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοῦ ἔχει κληροδοτήσει τὸ παρελθόν. Τὸ παρὸν θεωρεῖται ἄξιον νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὸ παρελθόν. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις περὶ τῆς ἀξίας τοῦ παρόντος τὸν προφυλάσσει ἀπὸ τὴν ἀπαισιοδοξίαν, καὶ τὸν ὁδηγεῖ εἰς μίαν θετικὴν καταφατικὴν στάσιν ἐναντι τῆς δεδομένης πραγματικότητος. Ὁ κόσμος εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον ἀνταναικλᾷ τὴν λάμψιν τῆς πρώτης ἀρχῆς, καὶ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ μείνῃ ὁ ἄνθρωπος μέσα εἰς αὐτὸν καὶ νὰ ἀγωνισθῇ διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τὰς ὁποίας ἔχει ἀπ' αὐτὸν ἓν λαμπρὸν παρελθόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ παράδοσις ἀσκεῖ παιδευτικὴν ἐπίδρασιν, δὲν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀποκοιμίζει τὸν μεταγενέστερον ναρκώνουσα τὸ βλέμμα του μὲ τὴν λάμψιν τοῦ μεγαλείου της, ἀλλὰ τὸν ἀντιμετωπίζει ὡς ἐρέθισμα διὰ δράσιν, ὡς ἀνταγωνιστής, πρὸς τὸν ὁποῖον παραβαλλόμενος ὁ μεταγενέστερος δὲν πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ ἀνάξιος ἀπόγονος. Αἱ γενεαὶ αἵτινες ἔρχονται κατόπιν, φιλοδοξοῦν νὰ μὴ ἐντροπιάζουν τὴν γενεὰν τῶν πατέρων των «μηδὲ γένος πατέρων αἰσχυνέμεν». Ἡ ἀνάμνησις τῆς παραδόσεως ἐπιδρᾷ δημιουργικῶς, ἡ δὲ πρώτη ἀρχὴ τοποθετεῖται εἰς τὸ μέλλον ὡς ἐπιδιωκόμενος σκοπός

Μία σπουδαιοτάτη ἔννοια, ἥτις ἦτο προωρισμένη νὰ ἀσκήσῃ ἀποφασιστικὴν ροπὴν ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως ἦτο ἡ ἔννοια τῆς Δίκης. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὁ Ζεὺς ἐκθρονίσας τὸν πατέρα του Κρόνον εἶχε πράξει ἔργον δικαιοσύνης καὶ διὰ τοῦτο κατώρθωσε νὰ ὑπερισχύσῃ εἰς τὸν κατὰ τῶν παλαιῶν θεῶν ἀγῶνά του. Ἡ βασιλεία τοῦ Διὸς σημαίνει διὰ τὴν μυθικὴν παράδοσιν τὴν ἀρχὴν νέας περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξασφαλίζεται ἡ ἐπικράτησις τοῦ δικαίου. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἔρχην ἑνὸς βαθυτάτου ἠθικοῦ ἐπικαταλογισμοῦ. Παραπλεύρως τοῦ Διὸς τοποθετεῖται ἡ Δίκη ὡς ἀρχή, ἥτις ἐποπτεύει τὴν τήρησιν τοῦ δικαίου οὐ μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ θείου κόσμου. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον τῆς μυθικῆς ἐποχῆς νὰ φθάσῃ εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς εὐθύνης διὰ τὰς πράξεις του. Εἰς τὴν πρώτην ραψῳδίαν τῆς Ὀδυσσείας, τίθεται ἤδη τὸ ἐρώτημα ποῖος εἶναι ὁ ὑπεύθυνος διὰ τὴν δυστυχίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ὅμηρος παριστάνει τὸν Δία λέγοντα ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὑπὲρ τὴν «μοῖραν» των δημιουργοῦν διὰ τὸν ἑαυτόν των δυστυχίαν.

«Ὦ πόποι οἷον δή νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται
ἐξ ἡμέων γάρ φασι κακ' ἔμμεναι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσιν»

(Ὦ πόσα παράπονα ἔχουν οἱ θνητοὶ διὰ τοὺς θεούς! Λέγουν δηλαδὴ ὅτι αἱ δυστυχίαι των προέρχονται ἀπὸ ἡμᾶς. Αὐτοὶ δὲ καὶ οἱ ἴδιοι μὲ τὰς ἀταξίας των ὑφίστανται δυστυχίας περισσοτέρας ἀπὸ ἐκείνας αἵτινες ἀνήκουν εἰς αὐτούς). Ὁ Αἴγισθος, λέγει ὁ Ζεύς, ὑπερέβη τὴν μοῖράν του μὲ τὸ νὰ λάβῃ ὡς σύζυγον τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀγαμέμνονος, καίτοι οἱ θεοὶ τὸν εἶχον ἀποτρέψει, καὶ δι' αὐτὸ ἐπλήρωσε διὰ βαρείας ποινῆς συνολικῶς πάντα τὰ ἁμαρτήματά του «ἑάθρόα πάντ' ἀπέτισεν». (Ὀμ. Ὀδυσσ. α 32 κ.ἑ.). Αἱ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου διατυπούμεναι ἐν τῷ τεμαχίῳ τούτῳ σκέψεις ἀποτελοῦν διὰ πρώτην φοράν θέσιν τοῦ προβλήματος τῆς Θεοδικίας. Τίθεται τὸ ἐρώτημα ποῖος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς δυστυχίας: ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ἢ ὁ Θεός. Ὁ Ὅμηρος λύει τὸ πρόβλημα ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν λύσιν του ταύτην θὰ ἀποδεχθῇ ἀργότερον ὁ Πλάτων ἀποφαινόμενος εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ἀναίτιος» καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ διὰ ἐλευθέρας ἐκλογῆς, ἥτις γίνεται πρὸ τῆς ἐνσωματώσεώς της, προκαθορίζει τὴν μοῖραν της. Κατὰ τὸν Ὅμηρον ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει τὴν «μοῖραν» του, δίδεται εἰς αὐτὸν ὡρισμένης ἐκτάσεως συμμετοχὴ εἰς τὴν εὐτυχίαν καὶ δυστυχίαν καὶ τίθενται σαφῆ καὶ εὐδιάκριτα ὅρια ἐνώπιόν του, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ ὑπερβῇ. Ἡ ὑπέρβασις τῶν ὁρίων αὐτῶν τῆς μοίρας του, τὸ «ὑπὲρ μόρον» πράττειν, ἐπισύρει εἰς αὐτὸν ποσότητα δυστυχίας περισσότερον ἐκτεταμένην, ὑπερβαίνουσαν τὰ ὅρια τῆς μοίρας του «ὑπὲρ μόρον ἄλγεα». Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ ἐπόπτης μιᾶς παγκοσμίου ἠθικῆς τάξεως. Ὁ Ἀρχίλοχος κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος ἔχει ἐξάρει τὸν ρόλον τοῦτον τοῦ Διὸς λέγων:

Ὦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος
σὺ δ' ἔργ' ἐπ' ἀνθρώπων ὁρᾷς
λεωργὰ καὶ θεμιστά, σοὶ δὲ θηρίων
ὕβρις τε καὶ δίκη μέλει.

«Ὦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὺ βεβαίως κυριαρχεῖς εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ δὲ ἐπιβλέπεις τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, τὰ ἐγκληματικὰ καὶ τὰ δίκαια, σὺ δὲ ἐπιβλέπεις καὶ τῶν θηρίων τὰ ἐγκλήματα καὶ τὸν σωφρονισμόν των». Ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι μόνον κάτι τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν ἀλλὰ καὶ κοσμογονικὸς θεσμός, ὅστις ἐπεκτείνεται εἰς τὸ σύμπαν ὁλόκληρον. Ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν τούτων ἀντιλήψεων, αἵτινες ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος, θὰ στηριχθῇ ἀργότερον ὁ Ἀναξίμανδρος διὰ νὰ ἀποφανθῇ ὅτι τὰ ὄντα πληρώνουν τὸ ἕν εἰς τὸ ἄλλο «δίκην καὶ τίσιν», ὑποκείμενα εἰς τὴν μοῖραν τῆς φθορᾶς. Τὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις ἀναπτύσσει καὶ ὁ Πλάτων, ἐκλαμβάνων τὴν δικαιοσύνην ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς ὀντολογικῆς κατασκευῆς τῶν ὄντων. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἰς τὰς ἐποχὰς τῆς ὡρίμου ἀναπτύξεώς της διατηρεῖ ὡς βάσεις της τὰς ἀρχικὰς προσυστηματικὰς ἀντιλήψεις, παρέχουσα εἰς αὐτὰς μεγαλυτέραν σαφήνειαν καὶ βάθος. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ παρατηρουμένη σταθερὰ συνέχεια, ἥτις ἐξασφαλίζει τὴν εὐόδωσιν τῶν ἀλληλοδιαδόχων προσπαθειῶν. Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει καὶ ἑτέρα σπουδαιοτάτη τάσις, ἐμφανιζομένη κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὁποίας ἐξετάζομεν τὴν νοοτροπίαν. Εἶναι φανερὸν ὅτι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου χειραφετεῖται ἡ ἀτομικὴ προσωπικότης. Ὁ Ὅμηρος δὲν ὀνομάζει τὸν ἑαυτόν του, ὀπίσω ὅμως ἀπὸ τὰς διηγήσεις του δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν πνοὴν τῆς προσωπικότητός του. Τὸ πολυθρύλητον ὁμηρικὸν πρόβλημα ἐγεννήθη εἰς κύκλους, οἵτινες ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἀκούσουν τὴν φωνήν, ἥτις προήρχετο ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ ποιητοῦ. Ἂν ὅμως ὁ Ὅμηρος δὲν μαρτυρῇ ὁ ἴδιος περὶ τῆς προσωπικότητός του, ὁ Ἡσίοδος ἐμφανίζει τὸν ἑαυτόν του κατὰ τρόπον ὅστις ἀποκλείει πᾶσαν ἀμφισβήτησιν. Ὅσον δὲ κατερχόμεθα εἰς τοὺς ὑστερωτέρους αἰῶνας τόσον περισσότερον ἐντόνως προβάλλουν ἐνώπιόν μας αἱ προσωπικότητες. Εἰς τὰ λείψανα ἔργων τέχνης, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν προερχόμενα ἀπὸ τοὺς πολιτισμοὺς τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, οὐδεμία ὑπάρχει ἐνδειξις περὶ τῆς ἀτομικότητος τοῦ κατασκευάσαντος αὐτὰ τεχνίτου. Εἰς τὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ κατασκευάσαντος αὐτὰ καλλιτέχνου. Τὰ ποιήματα καὶ τὰ λογοτεχνήματα οὐδέποτε παραδίδονται ἀνωνύμως, ἀλλὰ συνοδεύονται μὲ πληροφορίας περὶ τοῦ ποιητοῦ ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται. Ἡ ἀνωνυμία θεωρεῖται κατάπνιξις τῆς προσωπικότητος καὶ ἀποφυγὴ τῆς εὐθύνης. Ὁ λαὸς τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν προσωποκρατικός, ἀπηχθάνετο τὴν κατ' ἀγέλας μαζοποίησιν, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν ζωὴν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Δὲν τείνει εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν κολοσσιαίων πολιτειακῶν ὀργανώσεων, κατὰ τὸ πρωτοπον τῶν ἀρχαίων κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ προτιμᾷ τὴν κατὰ μικρὰς κοινότητας πολιτικὴν ὀργάνωσιν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἡ προσωπικότης δὲν καθίσταται ἀμελητέα ποσότης. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πιστεύουν ὅτι μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πόλεως εἶναι δυνατὸν νὰ καλλιεργηθῇ ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης. Τὰ σημερινὰ κολοσσιαῖα κράτη, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ δράσις τῶν ἀτόμων ρυθμίζεται ἀθυοιστικῶς διὰ τῶν λεγομένων «ὀρθολογιστικῶν» μεθόδων, εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀντιτίθεται εἰς τὰ πολιτικὰ ἰδεώδη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου.

Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀναπτύσσεται ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία καὶ καταβάλλεται πᾶσα προσπάθεια διὰ νὰ παιδευθῇ ὁ ἄνθρωπος. Καὶ εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν ὑπάρχει παιδευτικὴ παράδοσις. Ὁ Ὅμηρος εἰς τὸ Λ τῆς Ἰλιάδος (στ. 831) κάμνει λόγον περὶ τοῦ Κενταύρου Χείρωνος ὡς διδάξαντος τὸν Ἀχιλλέα τὴν γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῶν φαρμάκων «ὃν (δηλαδὴ Ἀχιλλέα) Χείρων ἐδίδαξε, δικαιότατος Κενταύρων».

Ὁ ἀκόλουθος τοῦ Ἀχιλλέως Φοῖνιξ ἐπέχει σχεδὸν παρ' αὐτῷ θέσιν παιδαγωγοῦ, ὁ δὲ γηραιὸς Νέστωρ, ὅστις ἐκπροσωπεῖ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, διαδραματίζει τὸν ρόλον, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς νεωτέρους, τοῦ συμβούλου καὶ τοῦ παιδευτοῦ. Ἡ γνῶσις καὶ ἡ διδαχὴ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν παραμελεῖται. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν συχνὴν χρῆσιν τοῦ ρήματος διδάσκω καὶ διδάσκομαι. Εἰς τὴν ραψῳδίαν Π τῆς Ἰλιάδος (στίχ. 811) ἡ μετοχὴ διδασκάμενος χρησιμοποιεῖται εἰς ἐνδειξιν σημασίας τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἐκφράζομεν διὰ τῆς λέξεως μαθητὴς καὶ ἀρχάριος. Ὁ Πανθοΐδης Εὔφορβος, ὅστις διὰ πρώτην φορὰν εἰσέρχεται εἰς τὴν μάχην χαρακτηρίζεται εἰς τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα στίχον ὡς «διδασκόμενος πολέμοιο», δηλαδὴ ὡς ἀρχάριος μαθητὴς τοῦ πολέμου. Εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Ὅμηρος ὁσάκις κάμνει λόγον περὶ ἐσωτερικοῦ φρονήματος ἀνθρώπου ἢ περὶ τῶν ψυχικῶν χαρακτηριστικῶν ζώου, χρησιμοποιεῖ τὸ γνωστικὸν ρῆμα οἶδα (= γνωρίζω). Ὁ δίκαιος βασιλεὺς χαρακτηρίζεται ὡς «αἴσιμα εἰδώς», ὁ ἄγριος Κύκλωψ, λέγει ὁ Ὅμηρος, «ἀθεμίστια ἤδει», ὁ ὠργισμένος Ἀχιλλεὺς παρομοιάζεται ὡς λέων, ὅστις γνωρίζει ἄγρια «λέων δ' ὡς ἄγρια οἶδεν». Ἡ ἐσωτερικὴ ψυχοσύστασις ἐκφράζεται εἰς τὸν Ὅμηρον διὰ τοῦ ρήματος οἶδα. Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ ἀποροῦμεν ἂν ὁ Σωκράτης χαρακτηρίζῃ τὴν ἀρετὴν ὡς γνῶσιν. Ἤδη ἀπὸ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς ἡ γνῶσις, ἡ τέχνη καὶ ἡ σοφία θεωροῦνται ἀξιοσύστατοι ἀρεταί. Ὁ Ὀδυσσεὺς χαρακτηρίζεται ὡς ἄνθρωπος, ὅστις «πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω». Δὲν χρειάζεται νὰ λεχθοῦν περισσότερα διὰ νὰ γίνῃ φανερὸν ὅτι καὶ εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν ὑπάρχει διακαὴς ἐπιθυμία πρὸς ἀπόκτησιν ἐμπειρίας καὶ γνώσεως.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναλύσεως προκύπτει ὅτι, ὅταν ὁ Θαλῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος ἔθετεν ἀσφαλῆ θεμέλια διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία ἐστηρίζετο εἰς ἐμπειρίαν καὶ διοτικὴν σοφίαν πολλῶν αἰώνων. Ἡ θεμελίωσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκδήλωσις ἀχαλινώτου πρωτογονισμοῦ, ἀλλ' ὡς καρπὸς μακροτάτης πνευματικῆς διεργασίας καὶ ὡριμάνσεως.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.

Η ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

Γενικὸς χαρακτηρισμός.

Ἡ περίοδος αὕτη, ἀρχομένη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἕκτου αἰῶνος, τερματίζεται περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου, ἤτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει νὰ δρᾷ ὁ Σωκράτης. Ἡ περιοχὴ ἥτις ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία τῆς γενέσεώς της εἶναι ἡ ἐν

Μικρᾷ 'Ασίᾳ 'Ιωνίᾳ, περὶ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον ὁ 'Ηρόδοτος: «Οἱ δὲ Ἴωνες οὗτοι, τῶν καὶ τὸ Πανιώνιόν ἐστι, τοῦ μὲν οὐρανοῦ καὶ τῶν ὡρέων ἐν τῷ καλλίστῳ ἐτύγχανον ἱδρυσάμενοι πόλιας πάντων ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν». (Οἱ δὲ Ἴωνες οὗτοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει καὶ τὸ Πανιώνιον, συνέβαινε νὰ ἱδρύσουν πόλεις εἰς τὴν καλυτέραν ἀπὸ ἀπόψεως γεωγραφικοῦ κλίματος καὶ ἐναλλαγῆς τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους τοποθεσίαν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς οἰκουμένης τὰ ὁποῖα ἡμεῖς γνωρίζομεν) ('Ηρ. I, 142). Πράγματι αἱ γεωγραφικαὶ καὶ αἱ κλιματολογικαὶ συνθῆκαι τῆς 'Ιωνίας τυγχάνουν ὅλως ἐξαιρετικαί, ἡ δὲ γεωγραφικὴ θέσις τῆς περιοχῆς ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἔλθουν πρωϊμώτατα οἱ κάτοικοί της εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἀνατολικοὺς λαούς. 'Η μητρόπολις τῆς 'Ιωνίας ἦτο κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἡ Μίλητος, ἥτις εἶχεν ἐκπέμψει εἰς πλείστας μακρινὰς χώρας ἀποικίας. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητον διατί εἰς τὸ πολιτιστικὸν αὐτὸ κέντρον ἐνεφανίσθησαν αἱ πρῶται ἀπόπειραι νὰ δημιουργηθῇ πέραν τῆς ἐμπειρίας γνῶσις ἐπιστημονικὴ καὶ ἔχουσα γενικοῦ κύρους θεμελίωσιν. Οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν βεβαίως κάτοχοι μεγάλου ἀριθμοῦ γνώσεων. Δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ ὑψωθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπιστήμης ὡς καθαρᾶς θεωρίας, ἥτις ἀξίζει νὰ καλλιεργῆται χάριν τῆς γνώσεως ἀνεξαρτήτως τῶν πρακτικῶν σκοπῶν τοὺς ὁποίους ἐξυπηρετεῖ. 'Η μυθολογία τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων δὲν κατώρθωσε νὰ ἀντικρύσῃ τὰς μυθικὰς παραδόσεις μὲ διάθεσιν φιλοσοφικήν, ἡ ἀστρονομία των ἔμεινεν ὑποτεταγμένη εἰς τὴν ἀστρολογίαν, καὶ τὰ μαθηματικά των περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἐξεύρεσιν λύσεων προβλημάτων τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῶν ἀπαιτήσεων τὰς ὁποίας προβάλλει ἡ καθημερινὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς γνώσεως ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν θεωρίαν, κατώρθωσαν διὰ πρώτην φορὰν νὰ ἐγκαινιάσουν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν 'Ιωνίαν. 'Η στροφὴ αὐτὴ πρὸς τὴν θεωρητικὴν τῆς πραγματικότητος ἐνατένισιν οὐδόλως ἐμείωσε τὴν ὀξυδέρκειαν τῆς ἀντιλήψεώς των καὶ οὐδὲν ἐμπόδιον προέβαλεν εἰς τὴν πρόσκτησιν θετικῶν γνώσεων. Τὸ βλέμμα τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν οἵτινες ἀνεφάνησαν εἰς τὴν Μίλητον οὐδόλως θολοῦται ἀπὸ τὴν στροφὴν πρὸς τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ τοὐναντίον δύναται νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν πραγματικότητα καθαρώτερον καὶ βαθύτερον. Οἱ φιλόσοφοι τῆς προσωκρατικῆς ἐποχῆς ἀντικρύζουν τὸ ὂν εἰς τὸ σύνολόν του, ἀσχολοῦνται συγχρόνως τόσον μὲ τὴν θεμελίωσιν τῆς φιλοσοφίας, ὅσον καὶ τῶν ἐπιστημῶν. 'Αποτελεῖ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα διὰ τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους ὄχι μόνον τῆς πρώτης ταύτης περιόδου, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑστερωτέρων, ὅτι δὲν εἶναι μόνον φιλόσοφοι ἀλλὰ καὶ μεγάλοι δημιουργικοὶ ἐπιστήμονες. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι ἐξετάζουν τὰ πάντα ὁρμώμενοι ἀπὸ μιᾶς βασικῆς ἀρχῆς, ἀνακαλύπτουν τὰς βαθυτέρας σχέσεις τῆς ἐξαρτήσεως τῶν πραγμάτων καὶ πραγματοποιοῦν εἰς τὰς διαφόρους ἐπιστημονικὰς περιοχὰς θεμελιώδους σημασίας ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις.

'Η πρώτη ὁμὰς τῶν ἐρευνητῶν τούτων ἀναφαίνεται εἰς τὴν Μίλητον καὶ ἀκολουθεῖ ἑνιαίαν κατεύθυνσιν. Οἱ τρεῖς Μιλήσιοι φιλόσοφοι, οἱ Θαλῆς, 'Αναξίμανδρος καὶ 'Αναξιμένης, θέτουν τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν καθαυτὸ οὐσίαν τῶν κοσμικῶν ὄντων. 'Αναζητοῦν τὴν πρώτην, ὅπως εἶπεν ὁ 'Αναξίμανδρος, ἀρχήν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχουν συνείδησιν περὶ τοῦ πεπερασμένου χαρακτῆρος τῶν ἐγκοσμίων ὄντων καὶ περὶ τῆς ἐξαρτήσεώς των ἐξ ἀνωτέρας ἀρχῆς. Ἕκαστος δίδει διαφορετικὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ τεθὲν πρόβλημα: ὁ πρῶτος θεωρεῖ ὡς ἀρχὴν τὸ ὕδωρ, ὁ δεύτερος τὸ ἄπειρον καὶ ὁ τρίτος τὸν ἀέρα. Τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν καὶ διὰ τοὺς τρεῖς εἶναι ἡ ἀναγνώρισις μιᾶς θεμελιώδους ἀρχικῆς οὐσίας φερούσης ἐν ἑαυτῇ τὴν ἱκανότητα νὰ γίνῃ φορεὺς τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐξελίξεως τῶν ἐγκοσμίων ὄντων.

Διαφορετικὴν λύσιν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ τεθὲν πρόβλημα ἡ ὁμὰς τῶν Πυθαγορείων φιλοσόφων. 'Ως ἀρχὴν τῶν ὄντων ἐθεώρησαν οὐχὶ συγκεκριμένην τινὰ οὐσίαν, ἀλλὰ τὰς τυπικὰς σχέσεις εἰς τὰς ὁποίας τὰ ὄντα εὑρίσκονται πρὸς ἄλληλα. Τὸ οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τῶν ὄντων, εἶπον οἱ Πυθαγόρειοι, τὸ ἀποτελοῦν οἱ ἀριθμητικοὶ καθορισμοί, οἱ ἀριθμοί. Οἱονδήποτε ὑπαρκτὸν ὂν εἶναι καθωρισμένον ἀριθμητικῶς, ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὰ φθαρτὰ ὄντα οἱ ἀριθμοὶ δὲν ὑπόκεινται εἰς γένεσιν καὶ φθοράν. Δὲν ἔχει, ἐσκέφθησαν οἱ Πυθαγόρειοι, οὐδὲν νόημα ὁ διϊσχυρισμὸς ὅτι ὁ ἀριθμὸς 8 π.χ. ἐγεννήθη ὅταν διεπίστωσεν ὁ ἄνθρωπος τὴν ὕπαρξιν 8 πραγμάτων καὶ ὅτι ὑπέκυψεν εἰς τὴν φθορὰν ὅταν ἐφθάρησαν τὰ ὀκτὼ πράγματα. Οἱ ἀριθμοὶ καὶ αἱ ἀριθμητικαὶ σχέσεις ὑφίστανται αἰωνίως καὶ δὲν παρακολουθοῦν τὴν γένεσιν καὶ τὸν ἐξαφανισμὸν τῶν προσκαίρων ἐγκοσμίων ὄντων.

Τρίτην ὁμάδα κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον ἀποτελοῦν οἱ φιλόσοφοι τῆς πόλεως 'Ελέας ἐν Κάτω 'Ιταλίᾳ, ἀποικίας κτισθείσης ὑπὸ τῶν Φωκαέων κατὰ τὸ 540 π.Χ. 'Αρχηγέται τῆς ἐκεῖ ἀναπτυχθείσης φιλοσοφικῆς κινήσεως ἀνεδείχθησαν ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ζήνων. Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς νοοτροπίας τῶν φιλοσόφων τούτων εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ὑψωθοῦν ἀπὸ τὸν δεδομένον κόσμον τῶν αἰσθήσεων εἰς τὸν καθαρὸν κόσμον τῆς νοήσεως, ὅπως τὸν ἀποκαλύπτει ἡ σκέψις. Διὰ πρώτην φορὰν γίνεται λόγος περὶ ἑνὸς κόσμου, ὅστις κεῖται πέραν τῶν αἰσθητῶν δεδομένων, ἀποτελῶν συνάμα τὴν ἀληθῶς ὑφισταμένην πραγματικότητα. 'Ο Παρμενίδης ἀνεκάλυψε τὸν «νοητὸν κόσμον» καὶ ὡμίλησε πρῶτος περὶ ὀντολογικῆς ἀληθείας. Διαφέρει ἡ ἄποψίς του ἀπὸ τὴν ἰωνικὴν κατὰ τὸ ὅτι στρέφεται πρὸς τὸ νοητὸν καὶ τὸ ἀφηρημένον καὶ θεωρεῖ τὸν δεδομένον αἰσθητὸν κόσμον ὡς ἁπλοῦν φαινόμενον, ὡς ὑποκειμενικήν, ὅπως λέγομεν σήμερον, παράστασιν, ὡς «δόξαν» ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι.

'Ιδίαν ὁδὸν ἀνοίγει ὁ 'Ηράκλειτος, ὅστις ἀρνεῖται νὰ δεχθῇ τὴν στατικὴν θεώρησιν τοῦ σύμπαντος. Δὲν ὑπάρχει στατικὴ οὐσία ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ κυριαρχεῖ διαρκῶς εἷς ἀκατάλυτος ρυθμὸς γενέσεως καὶ φθορᾶς. 'Ενῶ ὁ Παρμενίδης ἔλεγεν ὅτι μόνον τὸ ὂν ὑπάρχει τὸ δὲ μὴ ὂν εἶναι ἀνύπαρκτον, ὁ 'Ηράκλειτος ἐγκαινιάζων τὴν διαλεκτικὴν σκέψιν διδάσκει ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα ἀντικρύζομεν μίαν διαρκῆ σύνθεσιν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος. 'Η διαλεκτικὴ συνδιαλλαγὴ τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμά της τὴν αἰωνίαν γένεσιν καὶ ἀδιάλειπτον ροὴν τῶν ὄντων, μεταπιπτόντων ἀπὸ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ ὂν καὶ τἀνάπαλιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παρουσίασε μίαν ἀπὸ δυναμικῆς ἀπόψεως ἀρκούντως ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν τῆς πραγματικότητος.

Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ 'Ηρακλείτου καὶ τοῦ Παρμενίδου εἰσαχθείσης διαλεκτικῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ νὰ διακριθῇ ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος. 'Ο διαχωρισμὸς οὗτος παρέσχεν ἀφετηρίαν εἰς περαιτέρω σκέψεις. Οἱ ἱδρυταὶ τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος ἀνεγνώρισαν τὴν ταυτόχρονον ὕπαρξιν καὶ τῶν δύο στοιχείων, ταυτίσαντες τὸ μὲν ὂν πρὸς τὰ ἄτομα, τὸ δὲ μὴ ὂν πρὸς τὸν κενὸν χῶρον. 'Ο 'Εμπεδοκλῆς ἐδέχθη ὡς ἀντιπροσωπευούσας τὸ ὂν ὀντότητας τὰ στοιχεῖα, ὁ δὲ 'Αναξαγόρας τὰ ὁμοιομερῆ. Διὰ νὰ ἐξηγήσουν δὲ τὸ φαινόμενον τῆς ἐν τῇ φύσει διακοπῆς τῆς ὀντολογικῆς συνεχείας ἥτις ἐπέρχεται διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, ἐχρησιμοποίησαν δυνάμεις ἱκανὰς νὰ παραγάγουν τοὺς συνδυασμοὺς τῶν στοιχείων καὶ τῶν ὁμοιομερειῶν. Καὶ ὁ μὲν 'Εμπεδοκλῆς ἐθεώρησεν ὡς τοιαύτας κινητικὰς ἀρχὰς τὴν Φιλίαν καὶ τὸ Νεῖκος, ἀνανεώνων παμπαλαίας ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκφράσει διὰ μυθικῶν θρησκευτικῶν συμβόλων ὁ 'Ησίοδος. 'Ο 'Αναξαγόρας ἀφ' ἑτέρου προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ἰδιαιτέρου κινητικοῦ παράγοντος, ὁ ὁποῖος εἶναι κατὰ τὴν ἀντίληψίν του ὁ νοῦς. 'Η ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ 'Αναξαγόρου ἦτο προωρισμένη νὰ ἀσκήσῃ τεραστίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μελλοντικῆς ἀναπτύξεως τῆς παγκοσμίου φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Παριστάμεθα εἰς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ νοολογικοῦ παράγοντος ὡς ἐξηγητικῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος.

Τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκεται εἰς τὰς διδασκαλίας τῶν ἀτομικῶν, τοῦ 'Εμπεδοκλέους καὶ τοῦ 'Αναξαγόρου, εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ συνδιαλλαγῇ ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος πρὸς τὴν τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίγνεσθαι. Διὰ ταύτης ἐπιζητεῖται ἡ ἐναρμόνισις τῶν θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητος. Ζητεῖται νὰ καταστῇ νοητὸν πῶς κατορθώνει τὸ ὂν καὶ ἐν τῷ συνόλῳ διασώζει ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ὕπαρξίν του, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἑρμηνεύεται ἡ μεταβολὴ καὶ ἡ φθορὰ εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκεινται τὰ μεμονωμένα ἐγκόσμια ὄντα. Αἱ δοθεῖσαι ὑπὸ τῶν μνημονευθέντων λύσεις δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς θετικαί. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὑπεστηρίχθησαν καὶ λύσεις ἀρνητικαί. 'Υπῆρξαν στοχασταὶ οἵτινες ἐδίδαξαν ὅτι δὲν δύναται νὰ συνδιαλλαγῇ τὸ ὂν πρὸς τὸ μὴ ὂν καὶ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπερισχύει εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι τὸ μὴ ὄν. 'Ο κόσμος κατὰ συνέπειαν δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ καθωρισμένην καὶ ἐπιδεκτικὴν φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἑρμηνείας σύστασιν. 'Υποστηρικταὶ τῆς ἐν λόγῳ ἀρνητικῆς ἀπόψεως ἀνεδείχθησαν κατὰ τὸν 5ον π.Χ. ~~αἰῶνα~~ οἱ Σοφισταί.

Συνοψίζοντες τὴν ἐν γένει κίνησιν τῶν ἰδεῶν κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον διαπιστοῦμεν ὅτι ὑπάρχουν αἱ ἀκόλουθοι φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις: 1) 'Η ὁμὰς τῶν τριῶν Μιλησίων φιλοσόφων (Θαλῆς, 'Αναξίμανδρος, 'Αναξιμένης). 2) Οἱ Πυθαγόρειοι (ὁ Πυθαγόρας καὶ οἱ μαθηταί του). 3) Οἱ 'Ελεᾶται (Ξενοφάνης, Παρμενίδης, Ζήνων, Μέλισσος). 4) 'Ο 'Ηράκλειτος. 5) Οἱ ἀτομικοί (Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος). 6) 'Ο 'Εμπεδοκλῆς καὶ ὁ 'Αναξαγόρας. 7) Οἱ Σοφισταί.

Συνήθως χαρακτηρίζεται ἡ προσωκρατικὴ περίοδος ὡς κοσμολογική. Τοῦτο εἶναι σφάλμα, διότι τὰ διαφέροντα τῶν φιλοσόφων ἀναφέρονται ὄχι μόνον εἰς κοσμολογικὰ ἀλλὰ καὶ εἰς ἠθικὰ καὶ εὐρύτερα ὀντολογικὰ προβλήματα. 'Επίσης ἀνακριβὴς εἶναι καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς της ὡς δογματικῆς. Κατὰ τὸν 'Ηράκλειτον καὶ τὸν Παρμενίδην καὶ τὸν Δημόκριτον ὑπάρχουν ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὴν ἐγκυρότητα τῆς γνώσεως τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχουν αἱ αἰσθήσεις. Εἰς δὲ τοὺς Σοφιστὰς ἐμφανίζεται ἀρκούντως ἀνεπτυγμένος ὁ Σκεπτικισμός. Καὶ ὁ ἀποδοθεὶς ἰδίως εἰς τοὺς Μιλησίους φιλοσόφους ὑλοζωϊσμὸς δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ πράγματα. 'Υλιστικὴ περὶ τῆς φύσεως ἀντίληψις ἢ μονομερὴς ἢ ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν βιολογισμὸν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θεώρησις τοῦ κόσμου εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου συνθετική.

Κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον σχεδὸν ἀγνοεῖται ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου «φιλοσοφία» εἰς τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν ἔλαβε κατὰ τὰς μετέπειτα ἐποχάς. 'Η ἀρχαιοτέρα χρῆσις τῆς λέξεως φιλόσοφος εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 35 ἀπόσπασμα τοῦ 'Ηρακλείτου: «Χρὴ εὖ μάλα πολλῶν ἵστορας φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι» (Πρέπει κατὰ τρόπον ὀρθὸν οἱ φιλόσοφοι ἄνδρες νὰ εἶναι ἐρευνηταὶ ὑπερβολικὰ πολλῶν πραγμά-

των). Ὁ Βιλαμόβιτς θεωρεῖ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ὡς νόθον, διότι νομίζει ὅτι ἀντιτίθεται πρὸς ἄλλα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ἡράκλειτος κατακρίνει τὴν πολυμάθειαν· ἀλλὰ ὁ ἰσχυρισμός του οὗτος δὲν εὐσταθεῖ, διότι ὁ Ἡράκλειτος μέγων τὴν πολυμάθειαν δὲν θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ πολλά. Θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ πολυμάθεια μόνη δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ γίνῃ κανεὶς φιλόσοφος. Ὁ Ντίλς φρονεῖ ὅτι ἡ λέξις φιλόσοφος θὰ ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου διότι οὗτος χρησιμοποιεῖ ὡς τεχνικὸν ὅρον τὸ οὐδέτερον «σοφόν». Ἡ αὐτὴ λέξις φιλόσοφος ἀπαντᾶ καὶ παρὰ Γοργίᾳ «φιλοσόφων λόγων ἄμιλλαι». Ἐπίσης τὴν εὑρίσκομεν εἰς τὸν Ἱπποκράτη (1, 620, 1 Χ 232) καὶ εἰς τὸν Ἡρόδοτον. Συνώνυμοι ὅροι εἶναι αἱ λέξεις σοφοὶ καὶ σοφισταί. Ἡ λέξις σοφία ἀπαντᾷ ἅπαξ μόνον παρ' Ὁμήρῳ ἐν «Ἰλιάδι» Ο 412, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς τεχνικῆς ἱκανότητος τοῦ τέκτονος. Εὑρίσκεται προσέτι καὶ παρὰ Ξενοφάνει Ἀπ. 2, 12.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΙΛΗΣΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

(Ἡ θέσις τοῦ προβλήματος περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος).

Θαλῆς (624—546 π.Χ.). Ἀρχηγέτης καὶ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης ὑπῆρξεν ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, σύγχρονος τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Κροίσου. Κατήγετο, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ἀπὸ ἐπιφανῆ οἰκογένειαν καὶ ἔλαβε μέρος καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν συμβουλεύσας τοὺς Ἴωνας νὰ συστήσουν κοινὸν βουλευτήριον ἐν Τέῳ, τὸ ὁποῖον νὰ ἀποφασίζῃ διὰ τὰς κοινὰς ὑποθέσεις τῶν πόλεων. Ἐπεχείρησε μακρινὰ ταξίδια, ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, προεῖπε τὴν κατὰ τὴν 28 Μαΐου (Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου) τοῦ ἔτους 585 π.Χ. ἔκλειψιν ἡλίου τὴν ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν συνηντέτο μάχη μεταξὺ τῶν Λυδῶν καὶ τῶν Μήδων. Ἡ ὁμόφωνος μαρτυρία τῆς ἀρχαιότητος ἀναγνωρίζει τοῦτον ὡς χρονολογικῶς πρῶτον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ὁ Ἀριστοτέλης ρητῶς ἀναφέρει (Μ.τ.φ. 983) ὅτι πρῶτον αὐτὸς ἔθεσεν ἐρώτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων. Ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς εἶχεν ἀπασχολήσει τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον. Ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖον ἔθεσεν ὁ Θαλῆς ἦτο ὅλως διάφορον. Ἐκεῖνοι ἐζήτουν πῶς ἦσαν τὰ πράγματα εἰς τὴν ἀρχήν. Ὁ Θαλῆς ζητεῖ νὰ εὕρῃ ὄχι τί συνέβη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κοσμογονίας ἢ θεογονικῆς ἐξελίξεως, ἀλλά, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ποῖον εἶναι ἐκεῖνο τὸ δεδομένον «ἐξ οὗ ἔστιν ἅπαντα τὰ ὄντα καὶ ἐξ οὗ γίνεται πρῶτου καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης. Τοῦτο στοιχεῖον καὶ ταύτην ἀρχήν» (ἐκ τοῦ ὁποίου συνίστανται ὅλα τὰ ὄντα, καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου ἀρχικῶς λαμβάνουν ὑπόστασιν καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐν τέλει διὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστρέφουν, ἐνῷ ἡ οὐσία διασώζεται καὶ μεταβάλλεται μόνον ὡς πρὸς τὰς καταστάσεις της. Τοῦτο ἀνεγνώρισαν (οἱ πρῶτοι φιλοσοφήσαντες) ὡς στοιχεῖον καὶ ὡς ἀρχήν. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὸν Θαλῆν προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης: «Ἀλλ. Θαλῆς μὲν ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας ὕδωρ εἶναι φησί» (διὸ καὶ τὴν γῆν ἐφ' ὕδατος ἀποφαίνεται εἶναι)· λαβὼν ἴσως τὴν ὑπόληψιν ταύτην ἐκ τοῦ πάντων ὁρῶν τὴν τροφὴν ὑγρὰν οὖσαν καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν ἐκ τούτου γιγνόμενον καὶ τούτῳ ζῶν». (Ἀλλὰ ὁ Θαλῆς, ὁ ἀρχηγὸς τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας λέγει ὅτι ἡ ἀρχὴ εἶναι τὸ ὕδωρ (διὰ τοῦτο ἀποφαίνεται ὅτι ἡ γῆ ἵσταται ἐπάνω εἰς τὸ ὕδωρ). Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐσχημάτισεν αὐτὴν τὴν γνώμην, ἐπειδὴ ἔβλεπεν ὅτι ὅλων τῶν ὄντων ἡ τροφὴ εἶναι ὑγρὰ καὶ ὅτι ἡ θερμότης παράγεται ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ καὶ διὰ τούτου συντηρεῖται εἰς τὴν ζωήν). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ Θαλῆς ἐγκαταλείπων τὰς μυθικὰς αἰτιολογίας, προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν σύστασιν τοῦ σύμπαντος λαμβάνων ὡς βάσιν ἓν προσιτὸν εἰς τὴν παρατήρησιν φυσικὸν στοιχεῖον, τὸ ὕδωρ. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ μᾶς πληροφορήσῃ τοὺς λόγους οἵτινες ἤγαγον τὸν Μιλήσιον φιλόσοφον εἰς τὸ ἐν λόγῳ συμπέρασμα καὶ διὰ τοῦτο καταφεύγει εἰς τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ Θαλῆς ἀφορμώμενος ἀπὸ γεωγραφικὰς καὶ βιολογικὰς παρατηρήσεις ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸ ὕδωρ. Πάντως ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Θαλῆς κινεῖται αὐστηρῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς παρατηρήσεως. Προϋποθέτει ὅτι κάτω ἀπὸ τὰ φαινόμενα ὑπάρχει ὡρισμένη βάσις καὶ ὅτι αὐτὴν δυνάμεθα νὰ τὴν ἀποκαλύψωμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς σκέψεως. Ἂν λάβωμεν δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἶχε προείπει τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου τὴν ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὸ 585 π.Χ. δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐπίστευεν εἰς τὴν ὕπαρξιν νομοτελοῦς ἐν τῷ σύμπαντι τάξεως.

Ὁ Θαλῆς, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῆς ἀρχαιότητος, ὑπῆρξε κάτοχος μεγάλης ἐμπειρίας. Ἦτο γεωμέτρης, ἀστρονόμος, μετεωρολόγος καὶ μηχανικός. Κατὰ συμβουλὴν του ὁ Κροῖσος εἶχε παροχετεύσει εἰς διώρυγας τὰ ὕδατα τοῦ Ἅλυος καὶ κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὸν ποταμόν. Ἠδύνατο ὁ Θαλῆς νὰ κάμνῃ προβλέψεις ὀρθὰς ἐν σχέσει καὶ μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ζωήν. Ἀλλὰ τὸ ἀξιοσημείωτον ὅπερ ἀνυψώνει τοῦτον εἰς τὴν περιωπὴν ἀληθοῦς φιλοσόφου καὶ ἐπιστήμονος, εἶναι ὅτι ὑπερβαίνων τὴν ἐμπειρισμὸν φθάνει εἰς τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον» (174 Β) τὸν παρουσιάζει ὡξ τὸ πρότυπον τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου ὅστις καταφρονεῖ τὰ ἐγκόσμια χάριν τῆς θεωρητικῆς γνώσεως. διηγεῖται δὲ καὶ σχετικὸν ἀνέκδοτον «Θαλῆν ἀστρονομοῦντα καὶ ἄνω βλέποντα, πεσόντα εἰς φρέαρ, Θρᾷττά τις ἐμμελὴς καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀποσκῶψαι λέγεται, ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναι, τὰ δ' ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν» (Τὸν Θαλῆν ὅστις ἐνῷ ἔκαμνεν ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις καὶ ἔβλεπεν εἰς τὸν οὐρανόν, ἔπεσεν εἰς φρέαρ, λέγεται ὅτι μία θεραπαινὶς ἐκ Θράκης, ἥτις ἦτο προσεκτικὴ καὶ πνευματώδης, τὸν περιέπαιξεν, εἰποῦσα ὅτι καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν νὰ γνωρίζῃ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ πράγματα, ἐκεῖνα δὲ ἅτινα εἶναι ἔμπροσθέν του καὶ εἰς τὰ πόδια του διαφεύγουν τὴν προσοχήν του). Ἐκ τοῦ χαρακτηριστικοῦ τούτου ἀνεκδότου καταφαίνεται ὅτι ὁ Μιλήσιος σοφὸς εἶχεν ἐξαρθῆ εἰς τὴν ἐπιδίωξιν ἀποκτήσεως θεωρητικῆς γνώσεως, χωρὶς νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν πρακτικὴν ὠφελιμότητα. Ὅθεν δικαίως θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχηγέτης τῆς εὐρωπαϊκῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἀρνεῖται νὰ μένῃ ἀγκιστρωμένη εἰς τὴν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ ἀπελευθερωθῇ ταύτης διὰ τῆ θεωρίας. Ἡ ἑλληνικὴ θεωρία δὲν ταυτίζεται μὲ τὸν ἡσυχασμόν, οὐδὲ μειώνει τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπαυξάνει τὴν δύναμίν του, διότι τὸν ἀπελευθερώνει ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὸ τυχαῖον καὶ τὸ ἐμπειρικόν. Ὁ Θαλῆς ἔδειξεν ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις δὲν ἀρκεῖ, ἀλλὰ πρέπει νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀρχῆς. Νὰ εὕρωμεν τὴν γενικὴν βάσιν, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ δυνηθῶμεν νὰ αἰτιολογήσωμεν τὰ ἐπὶ μέρους φαινόμενα. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν συνέλαβε τὴν σκέψιν ταύτην ὁ μέγας Μιλήσιος σοφός, ἑτέθη τὸ θεμέλιον διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ ἐπιστήμη.

Οἱ μεταγενέστεροι ἐχαρακτήρισαν τὸν Θαλῆν ὡς φυσικὸν φιλόσοφον καὶ ὡς φυσιολόγον. Διὰ νὰ ἀποφύγωμεν παρεξηγήσεις, αἵτινες δύνανται νὰ ἀπορρεύσουν ἐκ τῆς τοιαύτης ὀνομασίας, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ φύσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σημαίνει τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς ὁποίας «φύονται», λαμβάνουν δηλαδὴ ὑπόστασιν, τὰ ὄντα. Ἡ περὶ φύσεως λοιπὸν ἔρευνα τοῦ Θαλῆ εἶναι ἔρευνα περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὁ Ἄγγλος Μποῦρνετ καὶ ὁ Αὐστριακὸς Γκόμπερτς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θετικισμοῦ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐξήτασαν τὴν φιλοσοφίαν τῶν τριῶν Μιλησίων καὶ γενικώτερον τῶν προσωκρατικῶν, ὑπὸ πρίσμα φυσιοκρατικόν. Ἡ φιλολογικὴ ὅμως ἔρευνα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος διεσαφήνισεν ὅτι ἡ τοιαύτη ἑρμηνεία εἶναι μονομερής. Ὁ Θαλῆς ἔχει τὸ ὂν ἐνώπιόν του ἐν τῷ συνόλῳ του. Τὸ κοσμικὸν σύνολον εἶναι δι' αὐτὸν κάτι τὸ θεῖον. Ἡμεῖς οἱ νεώτεροι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ὑλιστικὴν νοοτροπίαν, ἥτις βλέπει τὴν φύσιν ὡς ἄψυχον καὶ νεκρὸν ὑλικὸν δεδομένον, δυσκολευόμεθα νὰ μετατεθῶμεν εἰς τὴν συνθετικὴν θεώρησιν τῶν προσωκρατικῶν καὶ ἀπορροῦμεν ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης λέγῃ ὅτι κατὰ τὸν Θαλῆν τὸ σύμπαν εἶναι γεμᾶτο ἀπὸ θεοὺς «πάντα πλήρη θεῶν εἶναι». Ὅταν ὁ Θαλῆς λέγῃ «πάντα», ἀναφέρεται εἰς τὸ σύμπαν ἐν τῷ συνόλῳ του, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος, ὅπως εἶπαν ἀργότερον οἱ μεταφυσικοί. Ὁ Θεὸς πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ὂν καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ὄντων. Εἶναι φανερὰ ἡ ἀπομάκρυνσίς του ἀπὸ τὰς μυθολογικὰς ἀντιλήψεις, αἵτινες διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὸ κοσμικὸν φαινόμενον, ἐπεισάγουν μυθικὰς ὀντότητας. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι κατὰ τὸν Θαλῆν ὀντολογικὸν δεδομένον, ἔχει καὶ αὐτὴ ὁμέσον παρουσίαν μέσα εἰς τὴν κοσμικὴν περιοχήν. Ὁ Ἀέτιος ἀναφέρει ὡς πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ Θαλῆ : «νοῦν τοῦ κόσμου τὸν θεόν, τὸ δὲ πᾶν ἔμψυχον ἅμα καὶ δαιμόνων πλῆρες διήκειν δὲ διὰ τοῦ στοιχειώδους ὑγροῦ δύναμιν θείαν κινητικὴν αὐτοῦ» (ὁ Θεὸς εἶναι νοῦς τοῦ κόσμου, τὸ δὲ σύμπαν εἶναι ἔμψυχον συγχρόνως καὶ πλῆρες δαιμόνων· διὰ μέσου δὲ τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον ὑγροῦ εἶναι κατανεμημένη ἐν συνεχείᾳ δύναμις θεία, ἥτις δύναται νὰ τὸ θέσῃ εἰς κίνησιν). Ἡ μαρτυρία αὕτη δὲν ἀποδίδει καλῶς τὰ πράγματα, διότι ἔχει ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὰς ὑστερωτέρας δαιμονολογικὰς καὶ στωϊκὰς ἀντιλήψεις. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι λέγων ψυχὴ ὁ Θαλῆς ἐννοεῖ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐν τῇ φύσει ἐνεργείας. Ἐπειδὴ δὲ ὡς πηγὴ τῆς ἐνεργείας προκειμένου περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐκλαμβάνεται ἡ ψυχή, συλλογιζόμενος ἀναλογικῶς ὁμιλεῖ περὶ ψυχῆς τῶν ὄντων. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐσκέπτετο ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐξ ὁλοκλήρου ἐπιστημονικῶς, χρησιμοποιῶν τὸν ἀναλογικὸν συλλογισμόν.

Ὁ Θαλῆς ἔδειξε τὸν δρόμον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔπειτα ἐβάδισεν ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ διανόησις. Ἡ ἐπιστήμη ἐπλουτίσθη εἰς περιεχόμενον καὶ παρουσίασε τὰ λαμπρὰ θαύματα τὰ ὁποῖα ἡμεῖς σήμερον θαυμάζομεν. Ὡς ἰδέα ὅμως παραμένει ἀναλλοίωτος, ὅπως τὴν ἐσχεδίασεν ὁ μέγας Μιλήσιος σοφός. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε μόνον σχεδιαστὴς τῆς ἐπιστήμης ὁ Θαλῆς. Παρέσχε διὰ τῶν ἰδικῶν του ἀνακαλύψεων τὸ πρότυπον, πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συμμορφώνεται ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις. Πολλαὶ ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν του δοξασιῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους του. Ὁ παρὰ τῷ Φαίδρῳ διδόμενος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὁρισμὸς περὶ ψυχῆς ὡς πηγῆς καὶ ἀρχῆς τῆς κινήσεως, ἀνάγεται εἰς τὸν Θαλῆν. Κατὰ τὸν Ἀέτιον «Θαλῆς ἀπεφήνατο πρῶτος τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον». (Ὁ Θαλῆς ἐχαρακτήρισε πρῶτος τὴν ψυχὴν ὡς ἓν εἶδος ὄντος τὸ ὁποῖον εἶναι ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον). Ὅπισθεν τῆς συντόμου ταύτης ἀποφάνσεως ὑποκρύπτεται τὸ περὶ ἀφθαρσίας καὶ συνεχείας τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κινήσεως καὶ ἐνεργείας δόγμα.

Ἀναξίμανδρος (611—546 π. Χ.). Δεκαπέντε ἔτη νεώτερος τοῦ Θαλῆ εἶναι ὁ δεύτερος ἐκ τῶν Μιλησίων φιλοσόφων. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρξεν «ἑταῖρος καὶ γνώριμος» τοῦ Θαλῆ, ὅτι ἠγήθη ἀποικίας τῶν συμπολιτῶν του ἐκπεμφθείσης εἰς τὴν Ἀπολλωνίαν καὶ ὅτι διέτριψεν ἐπί τινα χρόνον ἐν Σπάρτῃ, ἔνθα προειδοποίησε τοὺς κατοίκους περὶ ἐπικειμένου σεισμοῦ, προφυλάξας αὐτοὺς ἀπὸ μεγάλων καταστροφῶν. Ἐπραγματοποίησε πλείστας ἐπιστημονικὰς ἀνα-

καλύψεις ἀναφερομένας εἰς τὴν μετεωρολογίαν, τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν βιολογίαν. Πρῶτος αὐτὸς ἐπενόησε τὸν σχεδιασμὸν γεωγραφικῶν χαρτῶν, ἐτελειοποίησε τὰ ἡλιακὰ ὡρολόγια καὶ διετύπωσε τὴν περὶ ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν βιολογικὴν θεωρίαν. Αἱ εἰς τὸ πεδίον τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης ἀναζητήσεις του ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν πρὸς καθορισμὸν τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν ὄντων προσπαθειῶν τοῦ Θαλῆ. Καινοτομεῖ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ διδασκάλου του κατὰ τὸ ὅτι, ἐνῷ ἐκεῖνος ἐδέχετο ὡς βασικὴν οὐσίαν τῶν ὄντων τὸ ὕδωρ οὗτος εἰσάγει νέαν ἀρχήν, τὸ ἄπειρον. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Σιμπλικίου καὶ τοῦ Ἱππολύτου, οὗτος διὰ πρώτην φορὰν ἔκαμε χρῆσιν τοῦ ὅρου «ἀρχή». Ὁ Σιμπλίκιος γράφει σχετικῶς «Τῶν δὲ ἓν καὶ κινούμενον καὶ ἄπειρον λεγόντων Ἀναξίμανδρος μὲν Πραξιάδου Μιλήσιος Θαλοῦ γενόμενος διάδοχος καὶ μαθητὴς ἀρχήν τε καὶ στοιχεῖον εἴρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρῶτος τοῦτο τοὔνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς» (Ἐξ ἐκείνων δὲ οἱ ὁποῖοι παραδέχονται τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ὄντος κινουμένου καὶ ἀπείρου ὁ Ἀναξίμανδρος ὁ υἱὸς τοῦ Πραξιάδου ἐκ Μιλήτου ὅστις ὑπῆρξε διάδοχος (ἐν τῇ σχολῇ) καὶ μαθητὴς τοῦ Θαλῆ, ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, εἰσαγαγὼν αὐτὸς πρῶτος αὐτὸν τὸν ὅρον, δηλαδὴ τὴν ἀρχήν). Ἐπίσης καὶ ὁ Ἱππόλυτος γράφει «Θαλοῦ τούτου γίνεται ἀκροατὴς Ἀναξίμανδρος... οὗτος μὲν οὖν ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον εἴρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον πρῶτος τοὔνομα καλέσας τῆς ἀρχῆς» (Αὐτοῦ τοῦ Θαλοῦ γίνεται μαθητὴς ὁ Ἀναξίμανδρος... Οὗτος βεβαίως ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον τὸ ἄπειρον, πρῶτος αὐτὸς χρησιμοποιήσας αὐτὸν τὸν ὅρον, δηλαδὴ τὴν ἐνδειξιν ἀρχή). Ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Μποῦρνετ ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ παρατεθέντα χωρία δὲν ἔχουν τὸ νόημα ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον ἀρχή, ἀλλὰ σημαίνουν ὅτι ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος ἀνεγνώρισεν ὡς ἀρχὴν τὸ ἄπειρον. Ὁ Μποῦρνετ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου εἰς ὀντολογικὴν σημασίαν ὁ ὅρος ἀρχή, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην του εἰσήχθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Μποῦρνετ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὑπὸ τὸ κράτος θετικιστικῶν ἀντιλήψεων, θεωρεῖ τὰς ἐρεύνας τῶν Μιλησίων φιλοσόφων ὡς ἀναφερομένας εἰς τὴν φυσικὴν κοσμολογίαν. Κατὰ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἄγγλου ἱστορικοφιλοσόφου ἀντεπεξῆλθεν ὁ Βέρνερ Γαῖγκερ, τονίσας ὅτι ἀμφότεραι αἱ μαρτυρίαι ἔχουν τὴν πηγήν των εἰς τὸν Θεόφραστον καὶ ὅτι ἡ σύμπτωσίς των δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τυχαία. Ἐπίσης ἐσημείωσεν ὅτι ὁ ὅρος ἀρχὴ χρησιμοποιεῖται ἀργότερον καὶ ὑπὸ τοῦ Μελίσσου, ὅστις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀναξιμάνδρου γράφει «ἀρχήν τε καὶ τέλος ἔχον οὐδὲν οὔτε ἀΐδιον οὔτε ἄπειρον». (Οὐδὲν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος δύναται νὰ εἶναι αἰώνιον καὶ ἄπειρον). Συνεπῶς ὁ Ἀναξίμανδρος ἐφρόνει ὅτι τὸ ἄπειρον δὲν ἔχει ἀρχὴν ἀλλ' ἀποτελεῖ αὐτὸ τοῦτο ἀρχήν. Ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος εἶναι δυνατὸν νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ τὴν παρ' Ὁμήρῳ χρῆσιν τῆς λέξεως ἀρχὴ, εἰς τὴν σημασίαν τῆς πρώτης αἰτίας καὶ ἀφορμῆς. Οὕτω ὁ Ὅμηρος ἐν Ἰλιάδος Χ 116 προκειμένου περὶ τῆς Ἑλένης ὡς ἀφορμῆς, δι' ἣν ἔγινεν ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος, γράφει, «ἥτ' ἔπλετο νείκεος ἀρχή» (ἡ ὁποία ὑπῆρξε πρώτη αἰτία τοῦ πολέμου). Γενικῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν νοοτροπίαν προσιδιάζει ἡ «ἐξ ἀρχῆς» θεώρησις τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἡρόδοτος περιγράφων τὴν ἱστορικὴν πάλην μεταξὺ τοῦ κόσμου ἀνατολῆς καὶ δύσεως εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸ προίμιόν του, δηλοῖ ὅτι θὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς αἰτίας ἥτις ἐπροκάλεσε τὸν πόλεμον καὶ θὰ ἀποκαλύψῃ ἐκεῖνον περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζει ὅτι ἔκαμε τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ἐναντίων τῶν Ἑλλήνων ἀδικιῶν «τὸν δὲ οἶδα αὐτὸς πρῶτον ὑπάρξαντα ἀδίκων ἔργων εἰς τοὺς Ἕλληνας». Συνεπῶς οὐδόλως εὐσταθεῖ ἡ ἀντίρρησις τοῦ Μποῦρνετ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα νὰ εἶχε χρησιμοποιήσει ὡς φιλοσοφικὸν ὅρον ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν ἔνδειξιν ἀρχή.

Πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο πρὸς καθορισμὸν ἀπὸ πραγματολογικῆς ἀπόψεως τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου τὸ ὁποῖον ἀποδίδει ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος εἰς τὸν ὅρον ἄπειρον. (Βλέπε ἄρθρον παρόντος λεξικοῦ Ἀναξίμανδρος). Τὸ ὀρθότερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι μὲ τὸν ὅρον αὐτὸν νοεῖται ἡ κατ' ἐξοχὴν πρώτη ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὴν ἀφετηρίαν του τὸ γεγονὸς τῆς κοσμικῆς ἐξελίξεως καὶ τὴν ὕπαρξίν του οἱονδήποτε πεπερασμένον ὄν. Τὸ ἄπειρον εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἀρχήν, ἀλλ' ἀποτελεῖ, ὅπως εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, αὐτὸ τὸ ἴδιον ἀρχή. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχει ἀρχὴν δὲν δύναται νὰ ἔχῃ οὔτε τέλος, οὔτε νὰ ὑπόκειται εἰς φθοράν. Συνεπῶς εἶναι τὸ ἄπειρον ἀθάνατον, ἀνώλεθρον καὶ θεῖον. Ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ μόνον χρονικὴν ἀρχὴν ἀλλὰ ἀσκεῖ τὴν ἐξουσίαν του ἐπὶ τῶν πεπερασμένων ὄντων. Αὐτὸ περιέχει καὶ κυβερνᾷ τὸ σύνολον τῶν πεπερασμένων ὄντων «τοῦ δὲ ἀπείρου οὐκ ἔστιν ἀρχή· εἴη γὰρ ἂν αὐτοῦ πέρας. Ἔτι δὲ καὶ ἀγένητον καὶ ἄφθαρτον ὡς ἀρχή τις οὖσα... δι' ὃ οὐ ταύτης ἀρχή, ἀλλ' αὕτη τῶν ἄλλων εἶναι δοκεῖ καὶ περιέχειν καὶ πάντα κυβερνᾶν· καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ θεῖον· ἀθάνατον γὰρ καὶ ἀνώλεθρον, ὥς φησιν ὁ Ἀναξίμανδρος» (Ἀριστ. Φυσ 20Τ β 6) (Διὰ δὲ τὸ ἄπειρον δὲν ὑπάρχει ἀρχή· διότι (ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει) θὰ ὑπῆρχε δι' αὐτὸ καὶ τέλος. Ἀκόμη διὰ τὸ ἄπειρον, ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἓν εἶδος ἀρχῆς, δὲν ὑπάρχει γένεσις καὶ φθορά, ἀλλὰ τὸ ἄπειρον φαίνεται ὅτι εἶναι ἀρχὴ τῶν ἄλλων καὶ ὅτι περιέχει καὶ κυβερνᾷ τὰ ἄλλα. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ θεῖον. Διότι εἶναι ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον, ὅπως λέγει ὁ Ἀναξίμανδρος). Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ταύτης μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους καταδεικνύεται ὅτι ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐταύτιζε τὸ ἄπειρον μὲ τὸ θεῖον. Ἐφρόνει προσέτι ὅτι κυβερνᾷ ἡ πρώτη καὶ θεία αὕτη ἀρχὴ τὸν κόσμον. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο τὸν ἔφερεν ἀναμφιβόλως καὶ ἡ δευτέρα σημασία τὴν ὁποίαν ἔχει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἡ λέξις ἀρχή. Διότι αὕτη δὲν σημαίνει μόνον τὴν ἀπὸ χρονικῆς καὶ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἀφετηρίαν τῆς κινήσεως καὶ ἐνεργείας. Σημαίνει προσέτι καὶ ἄσκησιν ἐξουσίας. Δεικνύει κάτι τὸ ὁποῖον διαρκῶς ὑφίσταται καὶ ἀσκεῖ κυριαρχικὴν καὶ κυβερνητικὴν ἐπίδρασιν ἐπί τινος ἄλλου κυριαρχουμένου. Ὅταν ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι «ἡ τῶν Ἀθηναίων ἀρχὴ» ἐννόουν τὴν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων ἄσκησιν κυριαρχίας ἐπὶ τῶν συμμάχων. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος θεωρεῖ τὸ ἄπειρον ὡς ἀσκοῦν ὀντολογικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἐγκοσμίων ὄντων. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀντίκρυσις τοῦ κοσμολογικοῦ φαινομένου προέρχεται ἐξ ἐπεκτάσεως τῆς εἰς τὰς πολιτικὰς κοινωνίας ὑφισταμένης δικαιοπολιτικῆς τάξεως. Ὅπως εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὑπῆρχε πολιτικὴ ἐξουσία «ἀρχή», κατ' ἀνάλογον τρόπον, φρονεῖ ὁ Ἀναξίμανδρος, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τοῦ σύμπαντος μία κυριαρχικὴ αὐθεντία, κυβερνητικὴ ἀρχὴ ἀσκουμένη ὑπὸ τοῦ ἀπείρου. Σημειώνει τοῦτο τὴν παρουσίαν του εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πεπερασμένων ὄντων ὡς ἀποκαθιστῶσα τὴν τάξιν ἀρχή.

Σύμφωνον πρὸς τὰς ἐκτεθείσας ἀντιλήψεις εἶναι καὶ τὸ διασωθὲν συντομώτατον ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως συγγράμματός του, μὲ τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἡ εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφικὴ φιλολογία : «Ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσίς ἐστι τοῖς οὖσι καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίγνεσθαι κατὰ τὸ χρεών· διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν» (Σιμπλίκ. σχόλ. εἰς «Φυσικὰ» Ἀριστ. 24, 18) («Ἐξ ἐκείνων δὲ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει εἰς τὰ ὄντα ἡ γένεσις, εἰς ταῦτα γίνεται καὶ ἡ φθορά των, συμφώνως πρὸς τὸ (ὀφειλόμενον) χρέος· διότι τὰ ὄντα δικάζονται καὶ πληρώνουν τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο ἀποζημίωσιν ἑνεκα τῆς ἀδικίας, συμφώνως μὲ τὴν προσταγὴν τοῦ χρόνου»). Τὰ πεπερασμένα ὄντα, λέγει ὁ Ἀναξίμανδρος, ὡς ἀντλοῦντα ἀπὸ τὸ ἄπειρον τὴν ὑπόστασίν των ἐν εἴδει χρέους (κατὰ τὸ χρεών) ὀφείλουν νὰ φθαροῦν ἐπανερχομένης τῆς ὑποστάσεώς των εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἀπείρου. Τὰ ἐγκόσμια ὄντα ἄγονται εἰς δίκην ἐνώπιον τοῦ χρόνου ὡς δικαστοῦ, ὅστις ἀποκαλύπτει τὴν ἐλλειπτικότητά των (ἀδικίαν) καὶ τὰ ἐξαναγκάζει νὰ πληρώσουν ἀποζημίωσιν τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο: (διδόναι τίσιν ἀλλήλοις). Ἀλλὰ πῶς νοεῖ ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν πληρωμὴν τῆς τοιαύτης ἀποζημιώσεως «τίσεως» τοῦ ἑνὸς ὄντος πρὸς τὸ ἄλλο; Τὸ πιθανὸν νόημα τῆς ἀποφάνσεώς του εἶναι ὅτι τὰ ὄντα λόγῳ τοῦ πεπερασμένου χαρακτῆρος τῆς ὑποστάσεώς των τείνουν πρὸς τὴν ἀδικίαν. Ἐπειδὴ εἶναι περιωρισμένα ρέπουν πρὸς τὴν ἀρτίωσίν των, πρὸς τὸ «πλέον ἔχειν», τὴν πλεονεξίαν. Ἕνεκα τούτου περιέρχονται εἰς συγκρούσεις καὶ ἄγονται πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ ἐκπροσωπουμένου ὑπὸ τοῦ χρόνου, ὅστις ἐπιβάλλει τὴν ἰσομοιρίαν. Ὁ Βέρνερ Γαῖγκερ λίαν ὀρθῶς ἔχει συσχετίσει τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο πρὸς τὰς περὶ δίκης ἀντιλήψεις τὰς ἐκφραζομένας ὑπὸ τοῦ Σόλωνος, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ δίκη συσχετίζεται συχνὰ μὲ τὸν χρόνον. Ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματος ὅτι ὁ στοχασμὸς τῶν προσωκρατικῶν εἶναι συνθετικός, περιλαμβάνων εἰς ἓν συνοπτικὸν βλέμμα τὸ φυσικόν, συνάμα καὶ τὸ ἀνθρωπολογικὸν φαινόμενον.

Συγκρινομένη ἡ περὶ ἀπείρου ὡς πρώτης ἀρχῆς δοξασία τοῦ Ἀναξιμάνδρου πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Θαλῆ ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι τὸ ὕδωρ, παρουσιάζει τὴν ὁμοιότητα ὅτι καὶ ὁ Θαλῆς, ἀκολουθῶν παλαιοτέρας ἀντιλήψεις, τὴν παρουσίαν τῶν ὁποίων ἤδη ἐσημειώσαμεν παρὰ τῷ Ὁμήρῳ, ἐθεώρει τὸ ὕδωρ ὡς ἄπειρον ποσότητα. Ὁ Ἀναξίμανδρος ὅμως φθάνει εἰς καθαρωτέραν κατανόησιν τῆς ἀρχῆς καὶ ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ ταυτίζεται μὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ στοιχεῖα. Ἡ σκέψις του προφανῶς εἶναι περισσότερον θεωρητικὴ καὶ ἀφηρημένη. Θέλει νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀπὸ τοὺς ποιοτικοὺς προσδιορισμοὺς καὶ νὰ θέσῃ αὐτὴν ἐκτὸς τῆς συναφείας τῆς ἐγκοσμίου αἰτιοκρατικῆς διαδικασίας. Συγχρόνως ἀπαλλάσσει ταύτην καὶ παντὸς ὁρίου ἀνακηρύσσων αὐτὴν ὡς ἀνεξάντλητον πηγήν, ἐξ ἧς λαμβάνει ἀνεξάντλητον ὑπόστασιν ἀπειρία κόσμων. Ἡ τοιαύτη γένεσις τῶν κόσμων ἐκ τοῦ ἀπείρου συνεπάγεται καὶ τὴν φθαρτότητά των καὶ καθιστᾷ νοητὸν τὸν πεπερασμένον χαρακτῆρά των. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς τὰς πρώτας τῆς ἀρχὰς ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις ὑψώνει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου ὑπεράνω τῆς ἐννοίας τοῦ πεπερασμένου. Αἱ ὑποστηριχθεῖσαι ἀντιλήψεις ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοφιλοσόφου Σπέγγλερ, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ νοοτροπία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νοοτροπίαν τῆς νέας ἐποχῆς, ἀποκρούει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἐλέγχονται ἐκ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων ὡς ὅλως ἀνακριβής. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἔχει ὑψώσει τὸ ἄπειρον εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς πρώτης ὑπερβατικῆς ἀρχῆς καὶ τὸ ἔχει ταυτίσει μὲ τὸ θεῖον. Προπαρεσκεύασε τοιουτοτρόπως καὶ τὴν μαθηματικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν, ὑποδείξας ὅτι τὸ οὐσιώδες γνώρισμα τῶν ἐγκοσμίων ὄντων τὸ ὁποτελεῖ ὁ πεπερασμένος χαρακτὴρ αὐτῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ προσπάθειά του νὰ καθορίσῃ τὰς ἀριθμητικὰς σχέσεις αἵτινες κυριαρχοῦν εἰς τὸ Σύμπαν χρησιμοποιῶν τὰ πολλαπλάσια τοῦ ἀριθμοῦ 3, ὅστις ἀνέκαθεν ἐθεωρεῖτο ἱερός. Δέχεται ὅτι ἡ κατὰ πλάτος διάμετρος τοῦ κυλίνδρου, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν γῆν εἶναι τριπλασία τῆς καθ' ὕψος διαμέτρου του, ἡ διάμετρος τοῦ κύκλου ἐπὶ τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ σελήνη εἶναι ἐν συγκρίσει μὲ τὴν γηΐνην διάμετρον 2 Χ 3 Χ 3, ἤτοι 18 φορὰς μεγαλυτέρα, ἡ δὲ διάμετρος τοῦ κύκλου ἐπὶ τοῦ ὁποίου κινεῖται ὁ ἥλιος 3 Χ 3 Χ 3, ἤτοι 27 φορὰς μεγαλυτέρα τῆς διαμέτρου τοῦ κύκλου ἐπὶ τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ σελήνη. Ἐπίσης θεωρεῖ τὰς ὑπὸ τῶν

σύρανίων σωμάτων ἐκτελουμένας κινήσεις ὡς διαγραφούσας κυκλικὰς τροχιάς. Ὅθεν καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπὶ τῇ βάσει ἀριθμητικῶν καὶ γεωμετρικῶν καθορισμῶν περιγραφὴ τῶν σχέσεων τῶν ἐγκοσμίων ὄντων. Ἡ ἰδία δὲ μαθηματικοποίησις τῆς φύσεως ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸ ἑρμηνευθὲν ἀπόσπασμά του εἰς τὸ ὁποῖον ἀποφαίνεται ὅτι ὁ χρόνος ἀποκαθιστᾷ τὴν ἰσομοιρίαν τῶν πεπερασμένων ὄντων.

Ἀ ν α ξ ι μ έ ν η ς (585—525 π.Χ.). Ὁ τρίτος ἐκ τῶν Μιλησίων φιλοσόφων εἶχε φθάσει εἰς τὴν ὡριμον ἡλικίαν του κατὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Σάρδεων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἤτοι κατὰ τὸ 546 π.Χ. Συνεπῶς θὰ εἶχεν εὐτυχήσει νὰ ἔλθῃ εἰς προσωπικὴν ἐπαφὴν ὄχι μόνον μὲ τὸν Ἀναξίμανδρον, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν Θαλῆν. Διὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐπέδρασαν ἐξ ἴσου ἐπὶ τῆς σκέψεώς του καὶ οἱ δύο προγενέστεροί του σοφοί. Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀκολουθεῖ τὸν Θαλῆν θέτων ὡς ἀρχὴν συγκεκριμένον στοιχεῖον, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμμορφούμενος πρὸς τὰς περὶ ἀπείρου διδασκαλίας τοῦ Ἀναξιμάνδρου δέχεται ὡς ἀρχὴν οὐχὶ τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ τὸν ἀέρα. Συγκρίνων ὁ Ἀναξιμένης τὸν ἀέρα πρὸς τὸ ὕδωρ, τὸν εὗρισκε κατέχοντα ἰδιότητας, αἵτινες τὸν ἐμφανίζουν περισσότερον προσεγγίζοντα πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀπείρου. Ὁ ἀὴρ ἐκτείνεται παντοῦ, καὶ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν καὶ ἐπάνω εἰς τὴν θάλασσαν, περιέχει τὰ πάντα καὶ εἰσδύει πανταχοῦ. Ὅθεν συνδυάζων τὰς ἀντιλήψεις ἀμφοτέρων τῶν διδασκάλων του ἐδέχθη τοῦτον ὡς ἀρχὴν ἐξ ἧς παράγονται τὰ πάντα. Διὰ τοῦ Ἀναξιμένους δὲν ἐπέρχεται ὀπισθοδρόμησις, ὅπως φρονοῦν τινές, εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν, ἀλλὰ ἐπιτελεῖται μία διαλεκτικὴ σύνθεσις. Ἂν θεωρήσωμεν τὸ ὕδωρ τοῦ Θαλῆ ὡς ἀρχικὴν θέσιν, καὶ τὸ ἄπειρον τοῦ Ἀναξιμάνδρου ὡς ἀντίθεσιν, ἀμφότεραι αἱ τεθεῖσαι ἔννοιαι συντίθενται εἰς τὸν ἀέρα, ὅστις, κατὰ τὸν Ἀναξιμένην συνεκύνει τὰ προσόντα ἄτινα ἐμφανίζουν διὰ νὰ ἀνακηρυχθοῦν ὡς πρῶται ἀρχαὶ καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἄπειρον. Ἐπὶ πλέον φαίνεται ὅτι ὁ τρίτος Μιλήσιος φιλόσοφος ἀπέδωκεν εἰς τὸν ἀέρα ὡς ἄπειρον πρώτην ἀρχήν, καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς νοήσεως. Περὶ τούτου μᾶς πληροφορεῖ ὁ Φιλόπονος γράφων «οἱ δὲ ἀερίαν τὴν ψυχὴν ὡς Ἀναξιμένης καί τινες τῶν Στωϊκῶν» (μερικοὶ δὲ λέγουν ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐξ ἀέρος, εἶναι δὲ οὗτοι ὁ Ἀναξιμένης καὶ μερικοὶ ἐκ τῶν Στωϊκῶν). Ὁ Κικέρων λέγει ὅτι διὰ τὸν Ἀναξιμένη ὁ ἀὴρ εἶναι θεός.

Ἡ μεγάλη ἀνακάλυψις τοῦ Ἀναξιμένους ἦτο ἡ προσπάθειά του νὰ ἀναγάγῃ τὰς ποιοτικὰς μεταβολὰς εἰς ποσοτικάς. Τὸ πολυθρύλητον καὶ τοσοῦτον σήμερον διαφημιζόμενον δόγμα, ὅτι ἡ ποιότης δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ποσότητα ἀνεκαλύφθη διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ τρίτου ἐκ τῶν Μιλησίων σοφῶν. Ἐνῶ ὁ Ἀναξίμανδρος παρῆγε τὴν ποικιλίαν τῶν ὄντων, δεχόμενος ὅτι αἱ διαφορισμέναι ὕλαι προκύπτουν δι' ἐκκρίσεων ἐκ τοῦ ἀπείρου, ὁ Ἀναξιμένης εἶπεν ὅτι ἡ ποικιλία δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς μηχανικῆς διαδικασίας τῆς πυκνώσεως καὶ τῆς ἀραιώσεως «πυκνώσει καὶ μανώσει». Εἰς ὅλα τὰ ὄντα ὑπόκειται ὡς κοινὴ οὐσία ὁ ἀὴρ, ἀναλόγως δὲ τῆς μεγαλυτέρας ἢ μικροτέρας πυκνότητός του ἢ ἀραιότητός του ἐμφανίζεται ὡς ὕδωρ, ὡς γῆ, ὡς πῦρ καὶ ἐν γένει ὡς πρᾶγμα συγκεκριμένον μὲ καθωρισμένας ἰδιότητας. Οἱαδήποτε μεταβολὴ τῆς ἀρχικῆς ὕλης δύναται νὰ αἰτιολογηθῇ διὰ τῆς μηχανικῆς ἐνεργείας τῆς προκαλουμένης ὑπὸ τῆς κινήσεως. Τὴν κίνησιν δέχεται ὁ Ἀναξιμένης μαζὶ μὲ τὸν Ἀναξίμανδρον ὡς αἰωνίαν καὶ ἄπειρον: «ἀΐδιον». Εἶναι φανερὸν ὅτι ἐνῶ ὁ Ἀναξίμανδρος εἶχε παρουσιάσει μίαν μαθηματικὴν αἰτιότητα, ὁ Ἀναξιμένης ἐξηγεῖ τὸ κοσμικὸν γεγονὸς διὰ μηχανικῆς αἰτιότητος. Ἀνεδείχθη τοιουτοτρόπως εἰσηγητὴς τῆς μηχανικῆς ἑρμηνείας τοῦ κόσμου. Διεκρίνη δὲ διὰ τὴν συστηματικότητα τῆς σκέψεώς του καὶ διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς παρατηρήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων. Πρῶτος αὐτὸς κατώρθωσε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ σελήνη δανείζεται τὸ φῶς της ἀπὸ τὸν ἥλιον, διέγνωσε δὲ καὶ τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ἐκ τῆς ὁποίας προκαλοῦνται αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Διὰ τοῦ Ἀναξιμένους δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τίθεται τὸ θεμέλιον διὰ τὴν μηχανικὴν ἑρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Μὲ τὸν Ἀναξιμένη τερματίζεται ἡ φιλοσοφικὴ παράδοσις τῆς Μιλήτου. Ἤδη ἀπὸ τὸ 560 π.Χ. τὸ βασίλειον τῶν Λυδῶν ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν τῆς Ἰωνίας καὶ ἡ Μίλητος κατέστη φόρου ὑποτελὴς εἰς τὸν Κροῖσον. Κατὰ τὸ 546 ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Κῦρος κατέλυσε τὸ βασίλειον τῶν Λυδῶν καὶ ὑπήγαγεν εἰς τὴν ἐπιρροήν του τὰς ἑλληνικὰς ἀκτάς. Ὁ ζυγὸς τὸν ὁποῖον ἐπέβαλον οἱ Πέρσαι ἦτο ἀπείρως βαρύτερος τοῦ λυδικοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθησαν οἱ Ἴωνες νὰ ἐπαναστατήσουν. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ἦτο ἡ δραματικὴ ἅλωσις τῆς Μιλήτου κατὰ τὸ 494 π.Χ. ὑπὸ τῶν περσικῶν στρατευμάτων. Ἡ πόλις ἀνωκοδομήθη καὶ πάλιν, ἀλλ' οὐδέποτε συνεχίσθη εἰς αὐτὴν ἡ ἐκεῖθεν ἀρξαμένη πνευματικὴ κίνησις. Κατέστη μόνον περίφημος διὰ τὴν τρυφὴν τῶν κατοίκων της μέχρις ὅτου, κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ἠρημώθη καὶ ὁ χῶρος της κατεκαλύφθη ἀπὸ τὰ ὕδατα τοῦ Μαιάνδρου.

ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

('Αριθμολογικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος).

Π υ θ α γ ό ρ α ς (570-496 π.Χ.). Μὲ τὸν Πυθαγόραν ἀρχίζει νέα κατεύθυνσις εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας διέκοινον δύο σχολάς. Ἡ μία ἦτο ἡ ἰωνικὴ καὶ ἡ ἄλλη ἡ ἰταλική. Ταύτης ἐθεωρεῖτο ἀρχηγὸς ὁ Πυθαγόρας, συνεχισταὶ δὲ ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ζήνων. Ἡ διαίρεσις αὕτη εἶναι κατὰ βάσιν ἀληθής, ἀλλὰ κάπως σχηματική, διότι οἱ τρεῖς τελευταῖοι φιλόσοφοι ἀπαρτίζουν τὴν ἐλεατικὴν σχολήν, ἥτις τυγχάνει ὅλως διάφορος ἀπὸ τὴν σχολὴν τῶν Πυθαγορείων. Καὶ αἱ δύο ὅμως σχολαὶ δροῦν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, τῆς ὁποίας αἱ πόλεις Κρότων καὶ Ἐλέα μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἰωνίας εἰς τοὺς Λυδοὺς καὶ τοὺς Πέρσας κατέστησαν ἀξιολογώτατα πνευματικὰ κέντρα, ἡ μὲν πρώτη τῶν Πυθαγορείων, ἡ δὲ δευτέρα τῶν Ἐλεατῶν. Ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Πυθαγόρου δὲν ἔχομεν. Εἰς τὰς σωζομένας δύο βιογραφίας του, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸν Πορφύριον περὶ τὸ 270 μ.Χ., ἡ δὲ ἄλλη ἀπὸ τὸν Ἰάμβλιχον κατὰ τὸ 300 μ.Χ., ἐπικρατεῖ τὸ μυθικὸν ρωμαντικὸν στοιχεῖον. Ὁ Ἀριστοτέλης παραδίδεται ὅτι εἶχε γράψει βιβλίον «Περὶ Πυθαγορείων», ἀλλὰ τοῦτο ἀπωλέσθη. Ἡ γνώμη ἥτις ἀρνεῖται τὴν προσωπικὴν ὕπαρξιν τοῦ Πυθαγόρου, ὑποστηρίζουσα ὅτι εἶναι προσωπικότης πλασθεῖσα διὰ νὰ ἐκπροσωπήσῃ τὰς τάσεις ὡρισμένης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς κινήσεως, τυγχάνει ἀναξία συζητήσεως. Δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ περὶ τὸ 570 π.Χ., καὶ ὅτι ὁ πατήρ του ἐκαλεῖτο Μνήσαρχος. Κατὰ τὸ 532, ἐπειδὴ δὲν ἠνείχετο τὴν ἐν Σάμῳ τυραννίαν τοῦ Πολυκράτους, ἦλθεν εἰς τὴν ἐν τῇ Κάτω Ἰταλίᾳ πόλιν Κρότωνα, ἔνθα ἵδρυσε θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν κοινότητα, ἥτις ἀπέκτησεν ὀπαδοὺς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας. Περὶ τῆς προσωπικῆς του ὑπάρξεως βεβαιούμεθα ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ξενοφάνους, ὅστις μνημονεύει μὲ εἰρωνικὴν διάθεσιν τὰς περὶ μετεμψυχώσεως θεωρίας τοῦ Σαμίου σοφοῦ. Λέγει δηλαδὴ εἰς τὸ 7ον ἀπόσπασμά του ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἀναγνωρίσας εἰς τὰς κραυγὰς κακοποιουμένου σκύλου τὴν φωνὴν φίλου του, οὕτινος ἡ ψυχὴ εἶχε κατοικήσει εἰς τὸ σῶμα τοῦ ζώου, εἶπε: «Παῦσαι μηδὲ ῥάπιζε, ἐπεὶ ἢ φίλου ἀνέρος ἐστὶ ψυχή, τὴν ἔγνων φθεγξαμένης ἀΐων» (Παῦσε νὰ ραπίζῃς (τὸ ζῶον), διότι κατοικεῖ μέσα του ψυχὴ ἀνδρὸς φίλου, τὴν ὁποίαν ἀντελήφθην ἀφοῦ ἤκουσα τὴν φωνήν της). Ἐπίσης ὁ Ἡράκλειτος εἰς δύο ἀποσπάσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τοῦ ἑνὸς ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης, μνημονεύει τὸν Πυθαγόραν κατακρίνων τὴν πολυμάθειάν του. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος τὸν ἀναφέρει χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς τὸν σημαντικώτατον διδάσκαλον τῆς σοφίας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων: «Ἑλλήνων οὐ τῷ ἀσθενεστάτῳ σοφιστῇ Πυθαγόρῃ». Περὶ τοῦ θανάτου του ἔχομεν τὴν εἴδησιν ὅτι ἀπέθανεν εἰς τὴν πόλιν Μεταπόντιον. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσα πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ κίνησις ἐξηπλώθη εὐρύτατα καὶ ἡ πόλις τοῦ Κρότωνος ὑπὸ τὴν διακυβέρνησιν τῶν Πυθαγορείων ἐξέτεινε τὴν κυριαρχίαν της ἐπὶ ἑδάφους τετραπλασίου τῆς Ἀττικῆς, καταλαβοῦσα τὸ Μεταπόντιον, τοὺς Λοκροὺς, τὸ Ῥήγιον καὶ τὴν ἐν Σικελίᾳ Ζάγκλην. Ἀλλὰ κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐσημειώθη ἐξέγερσις κατὰ τοῦ συνδέσμου τῶν Πυθαγορείων. Τὸ ἐν Κρότωνι οἴκημα εἰς τὸ ὁποῖον συνεδρίαζον οἱ κορυφαῖοι τῶν Πυθαγορείων ἐπυρπολήθη, ἐσώθησαν δὲ μόνον ὁ Ἄρχιππος, ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ Λῦσις, οἵτινες κατέφυγον εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα.

Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τῶν Πυθαγορείων ἦτο κατ' ἀρχὰς προφορικὴ καὶ μυστική, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ποῖαι αἱ ἐκ τῶν εἰς αὐτοὺς ἀποδιδομένων δοξασιῶν ἀνήκουν εἰς τὸν Πυθαγόραν καὶ ποῖαι εἰς τοὺς ὀπαδούς του. Ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης εὑρίσκετο εἰς παρομοίαν ἀπορίαν καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν ἐκθέτῃ τὰς φιλοσοφικὰς των ἀντιλήψεις, ὁμιλεῖ οὐχὶ περὶ τοῦ Πυθαγόρου ἀλλὰ «περὶ τῶν λεγομένων Πυθαγορείων». Ἡ θεμελιώδης φιλοσοφικὴ των δοξασία ἦτο ὅτι ἡ οὐσία τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἀριθμός. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φαίνεται ὅτι ἤσκησεν ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ Πυθαγόρου ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀναξιμάνδρου νὰ καθορίσῃ μαθηματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς τὰς σχέσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ἐπειδὴ αἱ ἐν λόγῳ σχέσεις ἐμφανίζονται ὡς σταθεραί, εὔκολον εἶναι νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει ἀναλλοίωτον εἶναι ὁ ἀριθμός. Οἱ Πυθαγόρειοι δὲν ἀντιλαμβάνονται τοὺς ἀριθμοὺς ὡς κενὰς καὶ ἀφηρημένας ἐξωτερικὰς μορφὰς τῶν ὄντων, ὅπως ἡ σημερινὴ μαθηματικὴ σκέψις. Δοξάζουν ὅτι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν των τὰ ὄντα εἶναι ἀριθμοί. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς δίδει τὴν εἰδησιν ὅτι ἐθεώρουν τοὺς ἀριθμοὺς ὡς ἀποτελοῦντας τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν γίνεται ἀντιληπτὸν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀλλὰ διὰ τῆς νοήσεως, ἠναγκάσθησαν οἱ Πυθαγόρειοι νὰ παύσουν νὰ θεωροῦν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ὡς ὑλικὴν καὶ προσιτὴν εἰς τὰς αἰσθήσεις. Ἡ οὐσία καθίσταται δι' αὐτοὺς νοητὴ καὶ συλληπτὴ διὰ τῆς ἀφηρημένης σκέψεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς προητοίμασαν τὸ ἔδαφος οἱ πρῶτοι Πυθαγόρειοι διὰ τοὺς Ἐλεάτας. Ἡ συνάφεια δὲ τῶν πυθαγορικῶν πρὸς τὰς ἐλεατικὰς δοξασίας ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἱστορικῶς διὰ τῆς εἰδήσεως, ἥτις φέρει τὸν Παρμενίδην ὡς μαθητὴν τοῦ Πυθαγορείου Ἀμεινίου.

Ὁ ταυτισμὸς τῆς οὐσίας τῶν ὄντων μὲ τοὺς ἀριθμοὺς ὑπῆρξε δοξασία κατ' ἐξοχὴν γόνιμος, διότι παρέσχε τὴν ἀφορμὴν νὰ σχηματισθῇ ἡ ἰδέα ὅτι διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀριθμῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου. Πράγματι οἱ Πυθαγόρειοι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀριθμῶν καὶ ἐδημιούργησαν τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Ἀναπόφευκτον ἦτο τὰς καθαρῶς μαθηματικὰς μελέτας νὰ τὰς συνοδεύῃ καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἀριθμολογία. Οἱ ἀριθμοὶ θεωροῦνται ὡς σύμβολα ἐκφράζοντα τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ φαινομένων. Ὁ ἀριθμὸς 7 ἐκφράζει τὸν νοῦν, τὴν ὑ-

γείαν καὶ τὸ φῶς, ὁ 4 τὴν δικαιοσύνην, ὁ 3 τὸν γάμον, ὁ 6 τὴν ἐμψύχωσιν, ὁ 8 τὸν ἔρωτα, τὴν φιλίαν καὶ τὴν ἐπίνοιαν. Ἐκ παραλλήλου ὅμως ἠσχολοῦντο μὲ ἐπιστημονικὴν συνέπειαν καὶ ἀκριβολογίαν εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν ἀριθμῶν ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως. Διήρεσαν τοὺς ἀριθμοὺς εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄρτιοι ἀριθμοὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν τοὺς ἐθεώρησαν ὡς ἀτελεστέρους ἐν συγκρίσει μὲ τοὺς περιττούς, οἵτινες ἐμφανίζουν ἀπηρτισμένην ὁλότητα συγκειμένην ἐξ ἀρχῆς, πέρατος καὶ μέσου. Ὁ ἀριθμὸς 5 π.χ. παρουσιάζει ὁλότητα, διότι αἱ πρῶται δύο μονάδες συμβολίζουν τὴν ἀρχήν, αἱ δύο τελευταῖαι τὸ τέλος καὶ ἡ ἐν τῷ μέσῳ κειμένη μονὰς τὸ μέσον. Ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι τὰ ὄντα κατ' οὐσίαν εἶναι ἀριθμοί, ἐμελέτησαν ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικῶν σχέσεων τὰ ἀκουστικὰ φαινόμενα καὶ ἀνεκάλυψαν ὅτι αἱ σχέσεις τῶν μουσικῶν τόνων καὶ τῶν ἁρμονιῶν ἐκφράζονται μετὰ μεγίστης ἀκριβείας ἀριθμητικῶς. Αἱ τρεῖς μουσικαὶ ἁρμονίαι, ἡ τετάρτη, ἡ πέμπτη καὶ ἡ διαπασῶν, ἀνεκάλυψαν οἱ Πυθαγόρειοι

ὅτι ἐκφράζονται διὰ τῶν ἀριθμητικῶν σχέσεων $\frac{2}{1}$, $\frac{3}{2}$, $\frac{4}{3}$

καὶ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ γενικωτέρα ἀριθμητικὴ σχέσις, ἥτις νὰ τὰς περιλαμβάνῃ. Ὡς τοιαύτην ἐθεώρησαν τὴν ἁρμονικὴν ἀναλογίαν τὴν ἐκφραζομένην διὰ τῶν ἀριθμῶν 12, 8, 6. Αἱ παρατηρήσεις των αὗται ἐστηρίζοντο καὶ ἐπὶ πειραμάτων, κατὰ τὰ ὁποῖα συνέκρινον τὰ ὕψη τῶν τόνων, τὰ ὁποῖα ἐκπέμπουν χορδαὶ διαφόρου μήκους καὶ ἐντάσεως. Διὰ τῶν τοιούτων ἐρευνῶν των ἐδημιούργησαν τὴν μαθηματικὴν μουσικὴν καὶ τὴν περὶ ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν θεωρίαν. Ἐπίσης ἀνεδείχθησαν δι' αὐτῶν οἱ πρῶτοι εἰσηγηταὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου. Διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιῶν ἀπέκτησεν ἡ ἐπιστήμη μέσον εὐκολύνον αὐτὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν συμμεταβαλλομένων ποσῶν οἱασδήποτε φύσεως. Ἡ προσπάθεια νὰ καθορισθοῦν ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα, ἥτις ἐδημιούργησε τὴν νεωτέραν μαθηματικὴν φυσικήν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται τὸ οἰκοδόμημα τῆς τεχνικῆς, ὀφείλεται εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν Πυθαγορείων ὅτι τὰ ὄντα εἶναι κατὰ βάθος ἀριθμοὶ καὶ ὅτι αἱ μεταξὺ των σχέσεις δύνανται νὰ ἐκφρασθοῦν δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων. Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ Ἀναξίμανδρος συνεχίζων τὰς μαθηματικὰς ἐρεύνας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀρχίσει ὁ Θαλῆς, εἶχε πρῶτος συλλάβει τὴν ἰδέαν νὰ εὕρῃ μαθηματικοὺς καθορισμούς, καθορίζοντας ἀπὸ ἀπόψεως μεγέθους τὰ οὐράνια σώματα. Ἐπειδὴ οἱ ἀριθμοὶ ἀποτελοῦν τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῆς πραγματικότητος, πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι ἀριθμὸς ἐκπίπτει, κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν. Δοθέντος δὲ ὅτι οἱοσδήποτε ἀριθμὸς εἶναι πεπερασμένος, ἀποτελεῖ τὸ πέρας οὐσιαστικὸν γνώρισμα τῶν ἀριθμῶν καὶ τῆς πραγματικότητος. Ὅ,τι δὲν ἔχει πέρας καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἄπειρον, ἀποτελεῖ τὸ ἐλαττωματικὸν στοιχεῖον τῆς πραγματικότητος, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται τὸ ψεῦδος, ἡ δυσαρμονία, τὸ ἄλογον καὶ ὁ φθόνος: «Ψεῦδος δὲ οὐδὲν δέχεται ἃ τῷ ἀριθμῷ φύσις οὐδὲ ἁρμονία· οὐ γὰρ οἰκεῖον αὐτοῖς ἐστι τὰς τῷ ἀπείρῳ καὶ ἀνοήτῳ καὶ ἀλόγῳ φύσιος τὸ ψεῦδος καὶ ὁ φθόνος ἐστί» (Φιλολάου ἀποσπ. 11) ('Η φύσις τοῦ ἀριθμοῦ καὶ ἡ ἁρμονία δὲν ἐπιδέχεται ψεῦδος· διότι οὐδόλως συγγενεύει τὸ ψεῦδος μὲ αὐτά· διότι ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀπείρου καὶ ἀνοήτου καὶ ἀλόγου τὸ ψεῦδος καὶ ὁ φθόνος). Παρατηρεῖται ἐνταῦθα ἀξιοσημείωτος ἀντιστροφὴ ἐν σχέσει μὲ τὰς περὶ ἀπείρου ἀντιλήψεις τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ἐνῷ κατὰ τὸν Μιλήσιον σοφὸν τὸ ἄπειρον ταυτίζεται μὲ τὸ θεῖον, οἱ Πυθαγόρειοι τὸ ἐξομοιώνουν μὲ τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον τὸ ἀνεπίδεκτον μετρήσεως καὶ καθορισμοῦ. Ἡ καινοτομία αὕτη κέκτηται ὑψίστην σημασίαν διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Εἰσάγεται δι' αὐτῆς ἡ ἔννοια τῆς ὕλης, ἥτις θεωρεῖται ὡς στοιχεῖον ἀνθιστάμενον εἰς πάντα καθορισμὸν καὶ ὡς πηγὴ πάσης ὀντολογικῆς καὶ ἠθικῆς ἀτελείας. Ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο θὰ ἰδοῦν ἀργότερον τὴν ὕλην ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων. Καὶ ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς τοῦ 19ου αἰῶνος ὡς καὶ ἡ νεοκαντιανὴ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος βλέπει τὴν ὕλην ὡς τὸ «ἄλογον» καὶ ἀνεπίδεκτον πέρατος καὶ καθορισμοῦ.

Ἡ οὕτω δημιουργηθεῖσα ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου παρέσχε τὴν βάσιν νὰ ἀντικρυσθῇ ἡ πραγματικότης ὑπὸ τὴν ἀντιθετικὴν προοπτικήν. Οἱ Πυθαγόρειοι εἶδον τὴν πραγματικότητα ὡς σειρὰν διαλεκτικῶν ἀντιθέσεων καὶ κατήρτισαν οὕτω ὡρισμένας ἀντιθετικὰς συστοιχίας. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀντιθέσεις, τὰς ὁποίας ἀπαρτίζουν ὡς ἀντιτιθέμενοι πόλοι τὸ πέρας—ἄπειρον, περιττὸν—ἄρτιον, ἓν—πλῆθος, δεξιὸν—ἀριστερόν, ἄρρεν—θῆλυ, ἠρεμοῦν—κινούμενον, εὐθὺ—καμπύλον, φῶς—σκότος, τετράγωνον—ἑτερόμηκες, ἀγαθὸν—κακόν. Διὰ τῶν ἐν λόγῳ συστοιχιῶν ἐτέθη ἡ βάσις διὰ νὰ στηριχθῇ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουν δύο ἀντιτιθέμενα στοιχεῖα (δυϊσμός). Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, ὁ κόσμος δημιουργεῖται ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς λάβῃ σύστασιν τὸ ἕν. Τὸ ἕν, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται κατὰ τὴν πρώτην ἀρχήν, «τὸ πρῶτον ἁρμοσθέν», ἔλκει πρὸς ἑαυτὸ τὸ ἄπειρον καὶ δίδει εἰς αὐτὸ πέρας. Ἑπομένως οἱ Πυθαγόρειοι ὡς ἀπαρχὴν τῆς δημιουργίας ἐλάμβανον ἓν ἀρχικὸν μοναδικὸν δεδομένον, ὅπερ διεστέλλετο συνεχῶς, περιλαμβάνον μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὸ ἄπειρον. Εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι καὶ αἱ νεώτεραι φυσικαὶ θεωρίαι τῆς συγχρόνου μας ἐποχῆς θεωροῦν τὸ σύμπαν ὡς σφαῖραν διαστελλομένην, ἥτις ἀφορμηθεῖσα ἀπὸ ἕνα ἢ δύο ἀρχικοὺς πυρῆνας, ἐξακολουθεῖ διαρκῶς διαστελλομένη. Ὁ Ἀριστοτέλης (Μ.τ. φ. 1091 α 14) μᾶς βεβαιώνει ὅτι πράγματι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Πυθαγόρειοι ἠρμήνευον τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου «φανερὼς γὰρ λέγουσιν ὡς τοῦ ἑνὸς συσταθέντος, εἴτ' ἐξ ἐπιπέδων εἴτ' ἐκ χροιᾶς, εἴτ' ἐκ σπέρματος, εἴτ' ἐξ ὧν ἀπορροῦσιν εἰπεῖν, εὐθὺς τὰ ἔγγιστα τοῦ ἀπείρου εἵλκετο καὶ ἐπεραίνετο ὑπὸ τοῦ πέρατος» (Διότι λέγουν ρητῶς, ὅτι, ὅταν ἔλαβεν ὑπόστασιν τὸ ἕν, ἀπαρτισθὲν εἴτε ἐξ ἐπιπέδων, εἴτε ἀπὸ ἐπιφανείας, εἴτε ἀπὸ σπέρμα, εἴτε ἀπὸ συστατικά, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς ἀπορίαν νὰ τὰ ἀνακαλύψουν, ἀμέσως ἐκεῖνα τὰ μέρη τοῦ ἀπείρου, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο εἰς ἐγγυτάτην ἀπόστασιν (ἀπὸ τὸ ἕν) εἵλκοντο καὶ περιεκλείοντο ὑπὸ τοῦ πέρατος). Δὲν δύναται νὰ ἐγερθῇ οὐδεμία ἀμφισβήτησις περὶ τοῦ ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώρουν τὰ σύμπαν ὡς ἐξελιχθὲν ἀπὸ ἑνὸς ἀπειροστοῦ πυρῆνος. Ὅστις διαρκῶς διαστελλόμενος ἐξηπλοῦτο σφαιρικῶς ἐπὶ τοῦ ἀπείρου. Εἰς ἓν ἄλλο χωρίον τῶν «Φυσικῶν» (213 β 23) ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι τὸ σύμπαν ἐκτελεῖ εἶδός τι ἀναπνοῆς, ἀναπνέον τὸ περιβάλλον αὐτὸ ἄπειρον. «Εἶναι δ' ἔφασαν οἱ Πυθαγόρειοι κενόν, καὶ ἐπεισιέναι αὐτὸ τῷ οὐρανῷ ἐκ τοῦ ἀπείρου πνεύματος ὡς ἀναπνέοντι καὶ τὸ κενόν, ὃ διορίζει τὰς φύσεις, ὡς ὄντος τοῦ κενοῦ χωρισμοῦ τινος τῶν ἐφεξῆς καὶ τῆς διορίσεως· καὶ τοῦτ' εἶναι πρῶτον ἐν ἀριθμοῖς· τὸ γὰρ κενὸν διορίζειν τὴν φύσιν αὐτῶν» (= Οἱ Πυθαγόρειοι εἶπον ὅτι ὑπάρχει τὸ κενὸν καὶ ὅτι αὐτὸ ὑπεισέρχεται εἰς τὸν οὐρανὸν (δημιουργημένον σύμπαν) ἀπὸ τὸ ἄπειρον πνεῦμα (τὸν ἄπειρον ἀέρα), διότι φρονοῦν ὅτι τὸ σύμπαν ἀναπνέει τὸ κενὸν (λαμβάνει διὰ τῆς ἀναπνοῆς του ἐν ἑαυτῷ τὸ κενὸν), τὸ ὁποῖον (κενὸν) ἐπιφέρει τὴν εἰς διαφόρους χώρους τοποθέτησιν τῶν φυσικῶν ὄντων, ἐπειδὴ (φρονοῦν ὅτι) τὸ κενὸν εἶναι αἰτία νὰ χωρίζωνται καὶ νὰ διακρίνωνται ὡς χωριστοὶ ὅροι τὰ μέλη μιᾶς κατὰ συνέχειαν σειρᾶς. Ὁ τοιοῦτος ξεχωρισμὸς συμβαίνει κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν σειράν, τὴν ὁποίαν ἀπαρτίζουν οἱ ἀριθμοί διότι αὐτὸ διακρίνει τὴν φύσιν ἑκάστου ἐκ τῶν ἀριθμῶν). Διὰ τῆς ἀναπνοῆς, ἣν φαντάζονται οἱ Πυθαγόρειοι, ὅτι ἐκτελεῖ τὸ ἄπειρον, ὑπεισέρχεται εἰς τὰ συμπαγῆ σώματα τὸ κενόν, ἐπέρχεται διαρκὴς διάσπασις καὶ δημιουργοῦνται οἱ ἀριθμοὶ ὡς ξεχωρισμένοι ἑνότητες. Τὸ ἄπειρον πνεῦμα, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, ἔχει ληφθῇ ἀπὸ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξιμένους. Οἱ Πυθαγόρειοι συνεχίζουν συγχρόνως καὶ τὴν παράδοσιν τῶν Μιλησίων σοφῶν, ἥτις ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Πυθαγόραν κατὰ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν διέμενεν εἰς τὴν πατρίδα του τὴν Σάμον. Τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφωρμήθη ἡ διὰ διαστολῆς ἐπαύξησις τοῦ σφαιρικοῦ τοῦ σώματος, ἐκάλουν οἱ Πυθαγόρειοι «ἑστίαν τοῦ παντὸς», «οἶκον Διός» καὶ «μητέρα θεῶν». Εἰς τὸ κεντρικὸν τοῦτο σημεῖον καὶ ὁ Παρμενίδης τοποθετεῖ τὴν θεάν, ἥτις κυβερνᾷ τὰ πάντα.

Σπουδαιοτάτην σημασίαν ἔχει καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων διδαχθὲν περὶ μετεμψυχώσεως δόγμα. Κατὰ παράδοσιν, διασωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου (βιβλίον 8, κεφ. 1), ὁ Πυθαγόρας ἐνεθυμεῖτο ὅτι εἶχε κατ' ἀρχὰς γενηθῇ ὡς Αἰθαλίδης, εἶτα ἔζησεν ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν ὡς Εὔφορβος, περὶ τοῦ ὁποίου ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος ὅτι ἐτραυματίσθη ὑπὸ τοῦ Μενελάου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐφόρβου ἔζησεν ὡς Πύρρος, ὅστις ὑπῆρξεν ἁλιεὺς ἐν Δήλῳ, ἐν τέλει δὲ ἐνεφανίσθη ὡς Πυθαγόρας. Ἐξηγῶν δὲ ὁ Πυθαγόρας πῶς ἐνεθυμεῖτο τὰς προηγουμένας μετεμψυχώσεις του, ἔλεγεν ὅτι ὡς Αἰθαλίδης ὑπῆρξεν υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, ὅστις τοῦ ἔδωσε τὸ χάρισμα νὰ διατηρῇ τὴν μνήμην καὶ μετὰ θάνατον. Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς περὶ μετεμψυχώσεως δοξασίας, ἔχουν διατυπωθῇ πολλαὶ εἰκασίαι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Ἡρόδοτος (Βιβλίον 2,κεφ. 123) λέγει ὅτι ἐδανείσθη τὸ δόγμα τοῦτο ὁ Πυθαγόρας παρὰ τῶν Αἰγυπτίων. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα τείνει νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ πηγὴ τῆς ἐν λόγῳ δοξασίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τοὺς κύκλους τῶν ὀρφικῶν καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῶν θρακικῶν φυλῶν. Τυγχάνει ὅλως ἀσυμβίβαστον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἦτο δυνατὸν εἰς τὸν κύκλον τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες εἶχον κάμει τοσαύτας ἐπιστημονικὰς προόδους, νὰ γίνωνται ἀποδεκταὶ ἀνεξετάστως δοξασίαι προερχόμεναι ἀπὸ λαοὺς κατωτέρους κατὰ τὸν πολιτισμόν. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἔφθασαν εἰς τὴν περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ μετεμψυχώσεως δοξασίαν λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τὰ ὁποῖα ἐμφανίζει ἡ μαθηματικὴ γνῶσις. Εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ μαθηματικὰ παρέχουν γνώσεις αἵτινες ἰσχύουν ἐκ τῶν προτέρων, δηλαδὴ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐμπειρίας. Οἱοσδήποτε ἄνθρωπος εἶναι ἱκανός, χειραγωγούμενος ὑπὸ καταλλήλων ἐρωτήσεων, νὰ ἀνακαλύψῃ ἐκ νέου μίαν μαθηματικὴν ἀλήθειαν. Εἶναι λοιπὸν λίαν πιθανὸν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἔσχηματίσαν τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ἐκ τῶν προτέρων αὐτὴ γνῶσις δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον διὰ μνήμης, ἥτις ὑπερβαίνει τὴν προσωπικότητα. Ἐφ' ὅσον οἱ ἀριθμοὶ καὶ αἱ σχέσεις των δὲν γίνονται ἀντιληπταὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ περισυλλεγῇ εἰς τὸν ἑαυτόν της διὰ νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς μαθηματικῆς ἀληθείας. Εὔκολον ἦτο διὰ τοὺς Πυθαγορείους νὰ ὑποθέσουν ὅτι ἡ ψυχὴ, προϋπάρξασα εἰς κάποιον ἄλλον κόσμον ἔχει ἴδει τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἔχει λάβει γνῶσιν τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν. Ἡ συγκέντρωσις ἀφ' ἑτέρου τῆς σκέψεως ἥτις ἀπαιτεῖται διὰ τὴν λύσιν θεωρητικῶν ἀριθμητικῶν ζητημάτων, ἤνοιξε νέον ὁρίζοντα, ἔκαμε περισσότερον ζωηρὰν τὴν συναίσθησιν τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ ἀσφαλῶς συνετέλεσε νὰ ταυτισθῇ ἡ ἔννοια τῆς ψυ

χής μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς αὐτοσυνειδησίας. Ὁ τοιοῦτος ταυτισμὸς δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν παλαιοτέραν ἐποχήν. Ὁ Ὅμηρος θεωρεῖ τὴν ψυχήν, οὐχὶ ὡς κέντρον τῆς αὐτοσυνειδησίας, ἀλλ' ὡς ἁπλῆν σκιάν, ἥτις ἐν τῷ Ἅδῃ, διὰ νὰ ἀναμνησθῇ τῆς προτέρας της ὑπάρξεως, πρέπει νὰ ἐνδυναμωθῇ πίνουσα αἷμα. Ἡ περὶ τὰ θεωρητικὰ ὅμως προβλήματα ἀσχολία τῶν Πυθαγορείων ἐνεφάνισε τὴν σκέψιν ὡς πηγὴν γνώσεως καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ σκεφθῇ ὁ ἄνθρωπος ὅτι ἡ ψυχή του δὲν εἶναι ἁπλοῦν εἴδωλον, ἀλλὰ πηγὴ ζωτικῆς ἐνεργείας, ἔχουσα δύναμιν νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν.

Συναφεῖς πρὸς τὴν τοιαύτην ἀλλαγὴν τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεων τυγχάνουν καὶ αἱ ἰδιότυποι ἠθικαὶ καὶ κοινωνικαὶ δοξασίαι τῶν Πυθαγορείων. Ἐπειδὴ ὁ πυρὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ σωματική του ἀλλὰ ἡ ψυχική του ὑπόστασις, ἡ ἀξιολόγησίς του κατὰ φῦλα καταργεῖται. Αἱ γυναῖκες θεωροῦνται ἰσότιμοι πρὸς τοὺς ἄνδρας καὶ γίνονται δεκταὶ ἄνευ διακρίσεως εἰς τοὺς Πυθαγορείους συλλόγους. Ἡ διαβίωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀφ' ἑτέρου ρυθμίζεται κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐξελίσσωνται αἱ πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ προδιαθέσεις καὶ ἱκανότητες τῆς ψυχῆς του. Τὸ σῶμα τίθεται ὑπὸ τὴν ἄγρυπνον ἐπιτήρησιν τῆς ψυχῆς, ὡς προορισμὸς δὲ τοῦ ἀνθρώπου καθορίζεται ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ του τελειοποίησις. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατὶ ἐρρύθμισαν οἱ Πυθαγόρειοι τὴν ἠθικὴν ζωὴν δι' αὐστηρῶν παραγγελμάτων καὶ διατὶ ἐπεμελήθησαν τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Εἰς αὐτοὺς ὀφείλεται ἡ εἰς σύστημα κατάταξις τοῦ ὑλικοῦ τῆς μαθήσεως καὶ ὁ διαχωρισμός της εἰς ὡρισμένας περιοχὰς μαθημάτων. Οὗτοι διέκριναν ὡς διακεκριμένους κύκλους μαθήσεως τὴν ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ μουσικήν. Ἤδη, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὁπότε ἀκμάζει ὁ Ἡράκλειτος, εἶχον οἱ Πυθαγόρειοι εἰς πολλὰ βιβλία διατυπώσει τὰς διδασκαλίας των. Τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ τοῦ σχετικοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου ὅπερ, παρ' ὅλας τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀντιρρήσεις, φαίνεται ὅτι εἶναι γνήσιον. «Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίαν ἤσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων· καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφὰς ἐποίησεν ἑαυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην» (Ὁ Πυθαγόρας, ὁ υἱὸς τοῦ Μνησάρχου ἐπεδόθη περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ἄνθρωπον εἰς τὴν ἔρευναν καὶ ἀφοῦ ἐξέλεξεν αὐτὰς τὰς συγγραφάς, ἔκαμεν ἀπ' αὐτὰς μίαν ἰδικήν του σοφίαν, ἥτις εἶναι πολυμάθεια καὶ κακοτεχνία). Ὁ Ἡράκλειτος φαίνεται νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰς θλίας τῶν Πυθαγορείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐγίνετο λόγος περ. χωριστῶν μαθήσεων. Πραγματικῶς εἰς τὸν Πυθαγορισμὸν εἶχον συγχωνευθῇ ποικίλαι διδασκαλίαι. Εἶχον συμπεριληφθῇ ἡ Ἰωνικὴ κοσμογονία, αἱ μαθηματικαὶ ἀνακαλύψεις καὶ οἱ κανόνες περὶ ἠθικῆς ζωῆς, ὅπως διεμορφώθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδέας τῆς μετεμψυχώσεως. Τὸ κύριον αἴτημα τῆς ἠθικῆς ζωῆς ἦτο ἡ «κάθαρσις», ἥτις ἐπραγματοποιεῖτο ὡς πρὸς μὲν τὸ σῶμα διὰ τῆς ἰατρικῆς, ὡς πρὸς δὲ τὴν ψυχὴν διὰ τῆς μουσικῆς. Εἰς τοὺς Πυθαγορικοὺς συλλόγους ὑπῆρχεν αὐστηρὰ ἱεραρχικὴ τάξις, ὑψίστη δὲ ἀθεντία ἐθεωροῦντο τὰ ἀποφθέγματα τοῦ Πυθαγόρου, ἐναντίον τῶν ὁποίων οὐδεμία ἀντίρρησις ἐπετρέπετο. Ὡς πρὸς ταῦτα ἴσχυε τὸ «αὐτὸς ἔφα» (τὸ εἶπεν ἡ Μεγαλειότης του, ἡ «ἀφεντιά του» ὅπως λέγομεν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν). Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰς γνώμας τοῦ Πυθαγόρου ἦτο ἁπόλυτος, οἱ δὲ ὀπαδοί του δὲν ἀπετέλουν μόνον κοινότητα πολιτικήν, ἀλλὰ καὶ κλειστὸν θρησκευτικὸν κύκλον, ὅπως καὶ οἱ μεμυημένοι εἰς τὰ μυστήρια. Χρέος τῶν ὀπαδῶν ἦτο νὰ μὴ ἀνακοινώνουν τίποτε εἰς τοὺς βεβήλους καὶ ἀμυήτους. Συνεδέοντο δὲ διὰ πιστῆς φιλίας, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Δάμωνος καὶ τοῦ Φιντίου. Ἡ οἰκειότης μεταξὺ τῶν φίλων ἦτο τοσαύτη, ὥστε νὰ θεωροῦνται τὰ ἀγαθὰ τῶν φίλων κοινὰ «κοινὰ τὰ τῶν φίλων».

Οἱ σπουδαιότεροι ἐκ τῶν Πυθαγορείων

Οἱ Πυθαγόρειοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ των διηρέθησαν εἰς δύο ὁμάδας. Ἡ πρώτη ἦτο ἡ τῶν «ἀκουσματικῶν», οἵτινες ἤρκοῦντο εἰς τὴν γνῶσιν τῶν κεφαλαιωδεστέρων δοξασιῶν τῆς πυθαγορικῆς διδασκαλίας. Ἡ δὲ δευτέρα ἦτο τῶν «μαθηματικῶν», οἵτινες ἠσχολοῦντο μὲ τὰ ἀνώτερα δόγματα τῆς διδασκαλίας. Οἱ σπουδαιότεροι ἐκ τῶν Πυθαγορείων εἶναι οἱ ἑξῆς :

Πέτρων. Οὗτος καταλέγεται εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πυθαγόρου. Διεσώθη ὡς ἰδική του ἀντίληψις ἡ δοξασία ὅτι ὑπάρχουν ἓν τῷ σύμπαντι ὀγδοήκοντα τρεῖς κόσμοι διατεταγμένοι εἰς τὸ τριγωνικὸν σχῆμα. Φαίνεται ὅτι ἀπέδιδεν εἰς τὸ σύμπαν τὴν μορφὴν ἰσοσκελοῦς τριγώνου, τοῦ ὁποίου ἑκάστη τῶν τριῶν γωνιῶν ἰσοῦται μὲ 60 μοίρας. Ἄρα συνεπέραινεν ὅτι ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς εἶναι τοποθετημένοι ἀνὰ 60 κόσμοι (3 Χ 60 = 180). Οἱ δὲ τρεῖς ἐπὶ πλέον κόσμοι φαίνεται ὅτι ἐτοποθετοῦντο ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τριῶν γωνιῶν.

Ἵππασος ὁ Μεταποντῖνος. Φαίνεται ὅτι ἦτο νεώτερος τοῦ Πέτρωνος καὶ σύγχρονος τοῦ Ἡρακλείτου. Οὗτος ἀναφέρεται ὡς ἱδρύσας τὴν τάξιν τῶν «ἀκουσματικῶν» καὶ διασπάσας τὴν ἑνότητα τῶν Πυθαγορείων συλλόγων. Αἱ δοξασίαι του πλησιάζουν πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Ἡρακλείτου, διότι δέχεται ὡς ἀρχικὸν στοιχεῖον τὸ πῦρ, θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς πυρίνην, τὸ δὲ σύμπαν ὡς εὑρισκόμενον εἰς αἰωνίαν κίνησιν. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι ἐπειδὴ πρῶτος ἐδημοσίευσε πῶς συντίθεται ἐκ δώδεκα πενταγώνων ἡ σφαῖρα, ἐπνίγη εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τὸ ἀσέβημά του τοῦτο.

Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης. Ἐγεννήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ εἶχεν ἔλθει εἰς προσωπικὴν συνάφειαν μὲ τὸν Πυθαγόραν. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὅστις ἔκαμε χειρουργικὰς ἀνατομικὰς ἐρεύνας καὶ ἐπεμβάσεις, διέγνωσε δὲ ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἀποτελεῖ τὸ γενικὸν νευρικὸν κέντρον καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν καταλήγουν τὰ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκφυόμενα νεῦρα. Ἐμελέτησε τὴν λειτουργίαν τῆς ὁράσεως. Ἀνεκάλυψεν ὅτι ἡ ἀποκοπὴ τοῦ νεύρου τοῦ συνδέοντος τὸν ὀφθαλμὸν μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἐπιφέρει τύφλωσιν, τὸ δὲ ὑαλῶδες ὑγρὸν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τὸ ἐθεώρησεν ὡς κάτοπτρον εἰς τὸ ὁποῖον ἀντικατοπτρίζονται τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ἡ ὑγεία, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, εἶναι ἡ συμμετρικὴ κατανομὴ τῶν ἐν τῷ σώματι ποιοτήτων τῆς ὕλης, «σύμμετρος τῶν ποιῶν κρᾶσις». Ἡ διαφορὰ τοῦ ζώου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον συνίσταται κατ' αὐτὸν εἰς τὸ ὅτι «ἄνθρωπος μόνον ξυνίησι, τὰ δ' ἄλλα αἰσθάνεται μὲν οὐ ξυνίησι δὲ» (ὁ ἄνθρωπος μόνον ἔχει νόησιν, τὰ δὲ ἄλλα ζῶα ἔχουν μὲν αἴσθησιν, νοησιν ὅμως ὄχι). Ὁ θάνατος ἐπέρχεται διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ συνάψῃ ἐν εἴδει κύκλου τὸ τέλος τῆς ζωῆς του μὲ τὴν ἀρχήν της. «τὴν ἀρχὴν τῷ τέλει συνάψαι». Εἰς τοῦτον ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς χειρουργικῆς ἀνατομίας καὶ τῆς φυσιολογίας τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ἐπίδρασις τῶν Πυθαγορείων δογμάτων ἐπ' αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ἀθάνατον καὶ ἀποδίδει θείαν φύσιν εἰς τὰ ἄστρα. Ὑπάρχει προσέτι παρ' αὐτῷ καὶ ἡ τάσις νὰ ἐξηγήσῃ τὰ ἐγκόσμια φαινόμενα χρησιμοποιῶν τὰς κατ' ἀντίθεσιν συστοιχίας καθ' ὃν τρόπον τὰς ἐχρησιμοποίουν οἱ Πυθαγόρειοι. Ὁ Ἀλκμαίων εἶναι σπουδαιότατη φυσιογνωμία, διότι προπαρεσκεύασε τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατόπιν ὁ Ἱπποκράτης ἐθεμελίωσε τὴν ἐπιστημονικὴν ἰατρικήν.

Φιλόλαος. Κατήγετο ἀπὸ τὸν Κρότωνα καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Δημοκρίτου. Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἶχε κατορθώσει νὰ διασωθῇ κατὰ τὴν σημειωθεῖσαν ἐναντίον τῶν Πυθαγορείων εἰς τὰς πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐξέγερσιν. Ἐλθὼν εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα ἐγκατεστάθη μαζὶ μὲ τὸν Λύσιν, ὅστις φέρεται ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἐπαμεινώνδου, εἰς Θήβας. Μαθηταὶ του ἦσαν ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Κέβης, οἵτινες ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Φαίδωνα, ὡς παρευρεθέντες ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Σωκράτους. Εἶχεν ἀσχοληθῇ ὄχι μόνον μὲ τὰ μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἰατρικήν, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλκμαίωνος. Εἰς μαρτυρίας παπύρου ἐναποκειμένου ἐν Λονδίνῳ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ «Φαίδωνι» ἀναπτυσσομένων περὶ ψυχῆς θεωριῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Σιμμίου καὶ Κέβητος φαίνεται ὅτι ἐθεώρει τὴν ψυχὴν ὡς «μίγμα καὶ ἁρμονίαν». Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται ἡ συγγραφὴ δύο βιβλίων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἔφερε τὸν τίτλον «Βάκχαι», τὸ δὲ ἕτερον «Περὶ φύσιος Α, Β, Γ».

Ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν ἐκ τούτων διασωθέντων ἀποσπασμάτων ἐγένοντο μεγάλαι συζητήσεις, ἐν τέλει ὅμως ἡ ἔρευνα κλίνει νὰ τὰ δεχθῇ ὡς γνήσια. Ἐκ τοῦ πρώτου του συγγράμματος, τὸ ὁποῖον ἔφερε τὸν μνημονευθέντα τίτλον, διὰ νὰ δειχθῇ ὅτι δι' αὐτοῦ ἐπεδιώκετο μύησις εἰς τὰ μυστήρια τῆς πυθαγορικῆς σοφίας, διεσώθη τὸ ἑξῆς ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα: «Ὁ κόσμος εἷς ἐστι, ἤρξατο δὲ γίγνεσθαι ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἀπὸ τοῦ μέσου εἰς τὸ ἄνω διὰ τῶν αὐτῶν τοῖς κάτω» (Ὁ κόσμος εἶναι ἑνιαῖος, ἤρχισε δὲ νὰ δημιουργῆται ἀπὸ τὸ μέσον, δηλαδὴ ἀπὸ ἓν κεντρικὸν σημεῖον (τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται) εἰς τὰς αὐτὰς ἀποστάσεις καὶ ἀπὸ τὰ ἄνω καὶ ἀπὸ τὰ κάτω). Τὸ ἀρχικὸν ἕν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος, καλεῖται Ἑστία: «τὸ πρῶτον ἁρμοσθέν, τὸ ἕν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς σφαίρας Ἑστία καλεῖται». Εἰς τὰ ἐκ τοῦ «Περὶ φύσιος» συγγράμματός του ἀποσπάσματα γίνεται λόγος περὶ κοσμολογικῶν καὶ ἀριθμολογικῶν προβλημάτων. Ἡ φύσις θεωρεῖται ὡς ἀποτελεσθεῖσα ἐκ μίγματος τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου «ἁ φύσις δ' ἐν τῷ κόσμῳ ἁρμόχθη ἐξ ἀπείρων τε καὶ περαινόντων καὶ ὅλος (ὁ) κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα» (Ἡ φύσις ὅμως εἰς τὴν κοσμικήν της τάξιν συνηρμόσθη ἐξ ἀπείρων καὶ ἐκ πεπερασμένων, καὶ τὸ κοσμικὸν σύστημα ὡς σύνολον καὶ πάντα τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχοντα ὄντα). Ἐάν, λέγει, ὁ Φιλόλαος, τὰ πάντα ἦσαν ἄπειρα, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀντικείμενον προσιτὸν εἰς τὴν γνῶσίν μας «ἀρχὴν γὰρ οὐδὲ τὸ γνωσούμενον ἐσσεῖται πάντων ἀπείρων ἐόντων» (διότι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ἐὰν ὅλα τὰ ὄντα εἶχον τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀπειρότητος). Τὸ δὲ κατ' ἐξοχὴν ὄργανον τῆς γνώσεως εἶναι ὁ ἀριθμὸς «καὶ πάντα τὰ μὰν τὰ γιγνωσκόμενα ἀριθμὸν ἔχοντι· οὐ γὰρ οἷόν τε οὐδὲν οὔτε νοηθῆμεν οὔτε γνωσθῆμεν ἄνευ τούτου» (Καὶ ὅλα τὰ γινωσκόμενα ἔχουν ἀριθμόν· διότι δὲν εἶναι δυνατὸν κάτι νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς νοήσεως καὶ γνώσεως ἄνευ τοῦ ἀριθμοῦ). Ἐξυμνεῖ δὲ τὴν δύναμιν τῶν ἀριθμῶν ὡς μέσων ἀποκτήσεως γνώσεως διὰ τοῦ ἑξῆς ἐνθουσιώδους ἐγκωμίου «Γνωμικὰ γὰρ ἁ φύσις τῷ ἀριθμῷ καὶ ἡγεμονικὰ καὶ διδασκαλικὰ τῷ ἀπορουμένῳ παντὸς καὶ ἀγνοουμένῳ παντί··, νῦν δὲ οὔτος καττὰν ψυχὰν ἁρμόδιον αἰσθήσει πάντα γνωστὰ καὶ ποτάγορα ἀλλάλοις κατὰ γνώμονος φύσιν ἀπεργάζεται σωματῶν καὶ σχίζων τοὺς λόγους χωὶς ἑκάστους τῶν πραγμάτων τῶν τε ἀπείρων καὶ τῶν περαινόντων» (Διότι ἡ φύσις τῶν ἀριθμῶν παρέχει γνῶσιν καὶ καθοδήγησιν καὶ διδασκαλίαν εἰς πάντα, ὡς πρὸς οἱανδήποτε ἀπορίαν καὶ ἄγνοιάν του··· Τώρα δὲ (ὁ ἀριθμὸς) ὁδηγῶν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὰ πάντα εἰς ἁρμονικὴν σχέσιν πρὸς τὰς αἰσθήσεις, ὅλα τὰ καθιστᾷ ἐπιδεκτικὰ γνώσεως καὶ ἐπιδεκτικὰ ἀμοιβαίας συσχετίσεως, συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ γνώμονος (δηλαδὴ τοῦ γνωστοῦ γεωμετρικοῦ ὀργάνου) παρέχων σωματικὴν ὑπόστασιν καὶ ἀποχωρίζων τὰς ὁ-

ναλογικὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πεπερασμένων καὶ τῶν ἀπείρων). Εἶναι λίαν σημαντικὴ ἡ ἀντίληψίς του ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἄγει εἰς ἀντιστοιχίαν τὰ αἰσθητὰ πρὸς τὴν ψυχήν. Ἀναγνωρίζεται διὰ τῆς ἀποφάνσεως ταύτης ἡ ταξιθετικὴ δύναμις τῆς ἀριθμήσεως ἐν σχέσει μὲ τὰ αἰσθητά. Ἐξ ὅλων τῶν ἀριθμῶν κυριαρχικὴν δύναμιν ἔχει ἡ δεκάς· «θεωρεῖν δεῖ τὰ ἔργα καὶ τὴν οὐσίαν τῷ ἀριθμῷ καττὰν δύναμιν ἅτις ἐστὶν ἐν τᾷ δεκάδι· μεγάλη γὰρ καὶ παντελὴς καὶ παντοεργὸς καὶ θείω καὶ οὐρανίω βίω καὶ ἀνθρωπίνω ἀρχὴ καὶ ἀγεμών... ἄνευ δὲ ταύτης πάντ' ἄπειρα καὶ ἄδηλα καὶ ἀφανῆ» (Πρέπει δὲ νὰ ἐκτιμῶμεν τὴν ἀποτελεσματικότητα καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ἀριθμῶν λαμβάνοντες ὡς βάσιν τὴν δύναμιν ἥτις ὑπάρχει ἐν τῇ δεκάδι. Διότι ἡ δύναμις τῆς δεκάδος εἶναι μεγάλη καὶ ἄγει εἰς τὴν τελειότητα τὰ πάντα, κατορθώνει τὰ πάντα, καὶ εἶναι ἀρχὴ καὶ ἡγεμὼν καὶ τοῦ θείου καὶ τοῦ οὐρανίου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἄνευ δὲ αὐτῆς τὰ πάντα θὰ ἦμεναν ἄνευ πέρατος, ἄνευ ἐμφανίσεως καὶ σαφηνείας).

Ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Φιλολάου καὶ ἐκ τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς δοξασίας του εἰδήσεων καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι τῶν Πυθαγορείων εἶχον προοδεύσει. Εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ὕλη ὡς μόνα σταθερὰ χαρακτηριστικὰ ἔχει νὰ παρουσιάσῃ μόνον ἀριθμητικὰς καὶ γεωμετρικὰς ἰδιότητας. Συνεπῶς ἡ κατὰ τὴν ἀντίληψίν των ἦτο ἓν τμῆμα τῆς γεωμετρίας. Τὸ γεωμετρικὸν σημεῖον τὸ ἀντελαμβάνοντο ὡς ἁπλοῦν ὅριον, τὰ δὲ ἀποτελοῦντα τὸ σύμπαν στοιχεῖα, τὰ ἐξωμοίωναν ὡς πρὸς τὰς γεωμετρικὰς των ἰδιότητας μὲ τὰ 5 κανονικὰ στερεά : τὸν κύβον, τὸ τετράεδρον τὸ ὀκτάεδρον, τὸ δωδεκάεδρον καὶ τὸ εἰκοσάεδρον.Ὁ κύβος ἦτο τὸ ἀντίστοιχον τῆς γῆς, τὸ τετράεδρον (πυραμὶς) τοῦ πυρός, τὸ ὀκτάεδρον τοῦ ἀέρος, τὸ εἰκοσάεδρον τοῦ ὕδατος, καὶ τὸ δωδεκάεδρον ἡ σφαῖρα τοῦ παντός. Τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα τοῦ Φιλολάου εἶναι σχετικὸν πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας: «Καὶ τὰ μὲν τᾶς σφαίρας σώματα πέντε ἐντί, τὰ ἐν τᾷ σφαίρα πῦρ (καὶ) ὕδωρ καὶ γᾶ καὶ ἀήρ, καὶ ὁ τᾶς σφαίρας ὀλκάς, πέμπτον» (Τὰ ἐντὸς τῆς σφαίρας (τοῦ σύμπαντος) σώματα εἶναι πέντε· τὰ ἐνυπάρχοντα ἐν τῇ σφαίρα πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀήρ, καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον βαστάζει ὡσὰν φορτηγὸν πλοῖον τὴν σφαῖραν, (τὸ πέμπτον). Ὁ Φιλόλαος φαντάζεται τὸ σύμπαν βασταζόμενον ὑπὸ σώματός τινος ἔχοντος τὸ σχῆμα στρογγύλου φορτηγοῦ πλοίου, εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι ἐπειδὴ αἱ ὁλκάδες (τὰ φορτηγὰ πλοῖα) κατεσκευάζοντο ἐκ ξύλου (ὕλης) νὰ ἐχρησιμοποιήθη ἡ λέξις (ὕλη) πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐσχάτου καὶ μὴ ἐπιδεκτικοῦ ὁριστικοῦ καθορισμοῦ στοιχείου, ὅπερ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει συνέχει τὸ σύμπαν.

Λίαν ἀξιοσημείωτοι τυγχάνουν καὶ αἱ ἀστρονομικαὶ τοῦ Φιλολάου ἀντιλήψεις, διότι αὗται τὸν κατατάσσουν εἰς τοὺς ἐπιστήμονας τῆς ἀρχαιότητος, οἵτινες δὲν ἐθεώρουν τὴν γῆν εὑρισκομένην ἐν ἀκινησίᾳ. Ὁ Ἀέτιος μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθον εἴδησιν, ἀντλὼν ταύτην ἀπὸ τὸν Θεόφραστον: «Φιλόλαος ὁ Πυθαγόρειος τὸ μὲν πῦρ μέσον (τοῦτο γὰρ εἶναι τοῦ παντὸς ἑστίαν) δευτέραν δὲ τὴν ἀντίχθονα, τρίτην δὲ τὴν οἰκουμένην γῆν ἐξ ἐναντίας κειμένην τε καὶ περιφερομένην τῇ ἀντίχθονι· παρ' ὃ καὶ μὴ ὁρᾶσθαι ὑπὸ τῶν ἐν τῆδε τοὺς ἐν ἐκείνῃ. Τὸ δὲ ἡγεμονικὸν ἐν τῷ μεσαιωτάτῳ πυρί, ὅπερ τρόπεῳ δίκην προϋπεβάλετο τῆς τοῦ παντὸς (σφαίρας) ὁ δημιουργὸς Θεὸς) (Ὁ Φ. ὁ Π. θέτει τὸ πῦρ ἐν τῷ μέσῳ (διότι τοῦτο εἶναι ἡ ἑστία τοῦ σύμπαντος), δευτέραν δὲ τοποθετεῖ τὴν ἀντίχθονα, τρίτην δὲ τὴν κατοικουμένην (ὑφ' ἡμῶν) γῆν, ἥτις κεῖται εἰς ἀντίθετον κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ἀντίχθονα καὶ ἐκτελεῖ κυκλικὴν κίνησιν· διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὁρατὰ εἰς τὰ κατοικοῦντα ἐν τῇ γῇ ὄντα, τὰ ὄντα ἀπὸ ἀντικοῦν εἰς τὴν ἀντίχθονα. Ἡ ἡγεμονικὴ δὲ ἐξουσία τοῦ σύμπαντος εὑρίσκεται εἰς τὸ κεντρικώτατον πῦρ, τὸ ὁποῖον ὡσὰν τρόπιδα, ἔθεσεν ὡς βάσιν ὁ δημιουργήσας τὴν σφαῖραν τὴν περιλαμβάνουσαν τὸν κόσμον Θεός). Ἡ ρητὴ αὕτη μαρτυρία συνδυαζομένη καὶ πρὸς ἄλλας σχετικὰς μὲ τὰς δοξασίας τῶν λοιπῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ γεωκεντρικὸν ἀστρονομικὸν σύστημα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πέμπτου αἰῶνος δὲν εἶχε γίνει ἀποδεκτὸν εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἐπιστημόνων.

Ἀρχύτας ὁ Ταραντῖνος. Νεώτερος τοῦ Φιλολάου καὶ ὀλίγον πρεσβύτερος τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀρχύτας, ὅστις ἔδρασεν, ὄχι μόνον ὡς μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὸς καὶ ὡς στρατηγός. Ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν 7ην ἐπιστολήν ὡς μεσολαβήσας ὑπὲρ αὐτοῦ πλησίον τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου καὶ ἐπιτυχὼν τὴν ἄδειαν τῆς εἰς Ἀθήνας ἐπανόδου του. Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι τοῦ Ἀρχύτα ἀνεφέροντο εἰς τὰ μαθηματικά, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν ἀκουστικήν. Εἶναι δὲ προσέτι ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς μηχανικῆς, διότι ἐμελέτησε τὰ μηχανικὰ φαινόμενα χρησιμοποιῶν τὸν μαθηματικὸν λογισμόν. Εἰδικώτερον ἐγένετο θεμελιωτὴς τῆς κινητικῆς γεωμετρίας, διότι ὥρισε τὴν γραμμὴν ὡς τόπον τὸν ὁποῖον γράφει ἓν κινούμενον σημεῖον. Διὰ μεθόδων δὲ στηριζομένων ἐπὶ τοιούτων γεωμετρικῶν ἀντιλήψεων, παρουσίασεν ἰδίαν λύσιν τοῦ περιφήμου Δηλίου προβλήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ζητεῖται ὁ διπλασιασμὸς δοθέντος κύβου. Ἀνεκάλυψεν ὅτι τὸ ὕψος τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μεγαλυτέρας συχνότητος τῶν κινήσεων καὶ καθώρισεν ἀριθμητικῶς τὰς σχέσεις τῶν τόνων καὶ εἰς τὰ τρία τονικὰ γένη (ἐναρμόνιον, χρωματικὸν, διατονικὸν). Εἰς ἓν ἀπόσπασμά του γράφει «ὅτι μὲν δὴ τοὶ ὀξεῖς φθόγγοι τάχιον κινέονται, οἱ δὲ βαρεῖς βράδιον, φανερὸν ἀμῖν ἐκ πολλῶν γέγονεν» (ὅτι οἱ μὲν ὀξεῖς φθόγγοι κινοῦνται ταχύτερον, οἱ δὲ βαρεῖς βραδύτερον, ἔχει γίνει εἰς ἡμας φανερὸν ἐκ πολλῶν παρατηρήσεων).

Ἀξιοσημείωτον εἶναι καὶ ἕτερον ἀπόσπασμά του, ἀναφερόμενον εἰς τὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκτᾶται ἡ γνῶσις «δεῖ γὰρ ἢ μαθόντα παρ' ἄλλω ἢ αὐτὸν εφευρόντα ὧν ἀνεπιστάμων ἦσθα, ἐπιστάμονα γενέσθαι. Τὸ μὲν ὧν μαθὲν παρ' ἄλλῳ καὶ ἀλλοτρίᾳ, τὸ δ' ἐφευρὲν δι' αὔτουτον καὶ ἰδίᾳ ἐξευρεῖν δὲ μὴ ζατοῦντα ἄπορον καὶ σπάνιον, ζατοῦντα δὲ εὔπορον καὶ ῥάδιον, μὴ ἐπιστάμενον δὲ ζητεῖν ἀδύνατον» (Διότι πρέπει ἢ ἀφοῦ μάθῃς παρ' ἄλλου ἢ ὁ ἴδιος ἀφοῦ ἀνακαλύψῃς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζεις, νὰ γίνῃς γνώστης μετ' ἀκριβείας αὐτῶν. Ἡ μὲν μάθησις προέρχεται ἀπὸ μετάδοσιν γινομένην ἀπὸ ἕνα ἄλλον καὶ ἐπιτυγχάνεται διὰ ξένης βοηθείας· ἡ δὲ ἀνακάλυψις προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μας καὶ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ἰδικήν μας αὐτενέργειαν. Νὰ κάμῃ δὲ κανεὶς ἀνακάλυψιν χωρὶς προηγουμένην ἀναζήτησιν, εἶναι πολὺ δύσκολον καὶ σπάνιον, κατόπιν δὲ ἀναζητήσεως εὔκολον καὶ συνηθισμένον. Ἂν ὅμως κανεὶς δὲν γνωρίζῃ τὸν τρόπον τῆς ἐρεύνης, εἶναι ἀδύνατον). Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἔχει φθάσει ὁ Ἀρχύτας εἰς τὸ σημεῖον νὰ διακρίνῃ τὴν κατὰ παράδοσιν μάθησιν ἀπὸ τὴν δημιουργικὴν ἀνακάλυψιν, τονίζει δὲ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ γνῶσις τῆς μεθόδου, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ἡ ἔρευνα. Ὡς πρὸς τὰς γενικωτέρας φιλοσοφικὰς του θεωρίας δὲν ἔχομεν πολλὰς εἰδήσεις. Φαίνεται ὅτι ἐθεώρει τὸν κόσμον ὡς ἑνότητα, ἀπαρτιζομένην ἐξ ὕλης καὶ εἴδους, τὴν δὲ κίνησιν ὑπελάμβανεν ὡς τὴν αἰτίαν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν σωμάτων ἐκ τῆς ὕλης.

Ἱκέτας. Κατήγετο ἐκ τῶν Συρακουσῶν καὶ εἶχεν ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀρχύτα. Εἰς τὴν ἐξελιξιν τῆς παγκοσμίου ἐπιστημονικῆς σκέψεως κατέχει σημαντικωτάτην θέσιν, διότι ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ γῆ κινεῖται, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων, ὅστις γράφει εἰς τὰ «Ἀκαδημεικά» του (πρ. ΙΙ. 12, 3): «Ὅπως λέγει ὁ Θεόφραστος, ὁ Ἱκέτας ὁ Συρακόσιος εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ὁ οὐρανός, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, οἱ ἀστέρες (δηλαδὴ οἱ πλανῆται) καὶ ἅπαντα τὰ ὑπεράνω τούτων εὑρίσκονται ἐν ἀκινησίᾳ καὶ οὐδὲν πρᾶγμα ἐν τῷ κόσμῳ κινεῖται, παρὰ μόνον ἡ γῆ. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη περιφέρεται καὶ στρέφεται περὶ τὸν ἄξονά της μετὰ μεγίστης ταχύτητος, παράγει ὅλα ἐκεῖνα τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα θὰ παρήγοντο, ἂν ἡ γῆ ἔμενεν ἀκίνητος καὶ ἑστρέφετο ὁ ἥλιος. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Κοπέρνικος εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου του «Περὶ τῶν τροχιῶν τῶν οὐρανίων σωμάτων», τὸν ἀπευθυνόμενον, κατὰ τὸ 1543, εἰς τὸν πάπαν Νικόλαον τὸν Γ', ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἱκέταν καὶ Ἔκφαντον. γράφων τὰ ἀκόλουθα: «Διὰ τοῦτο ὑπεβλήθην εἰς τὸν κόπον νὰ ἐρευνήσω ὅλα τὰ βιβλία τῶν φιλοσόφων, τὰ ὁποῖα μοῦ ἦσαν πρόχειρα, διὰ νὰ ἐξακριβώσω μήπως κάποιος εἶχε τὴν γνώμην ὅτι αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων εἶναι διάφοροι καὶ ὄχι ὅπως διδάσκουν περὶ αὐτῶν οἱ διδάσκοντες εἰς τὰ Πανεπιστήμια τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Καὶ ἰδοὺ εὑρῆκα κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Κικέρωνα, ὅτι ὁ Νικήτας ἦτο τῆς γνώμης ὅτι ἡ γῆ κινεῖται. Ἀργότερον εὑρῆκα εἰς τὸν Πλούταρχον ὅτι καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι ἦσαν αὐτῆς τῆς γνώμης. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔλαβον τὴν ἀφορμὴν καὶ ἤρχισα νὰ σκέπτωμαι καὶ ἐγὼ ἀπὸ μέρους μου περὶ τῆς κινήσεως τῆς γῆς» Εἰς τὸ παρατεθὲν χωρίον, ὅπερ ἔχει μεταφρασθῇ ἐκ τῆς λατινικῆς, ὁ Κοπέρνικος ἀκολουθῶν παρεφθαρμένην γραφὴν τῶν χειρογράφων, γράφει ἀντὶ Ἱκέτας Νικήτας. Δὲν χρειάζεται νὰ προστεθῇ τίποτε διὰ νὰ δειχθῇ ὅτι δὲν ἦσαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ὀπαδοὶ τοῦ γεωκεντρικοῦ συστήματος· Οὐ μόνον περὶ τῶν Πυθαγορείων ρητῶς παραδίδεται ὅτι ἐθεώρουν τὴν γῆν εὑρισκομένην ἐν κινήσει, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου ἀναφέρει τὴν εἴδησιν ὁ Θέων ὁ Σμυρναῖος, ὅτι ἐθεώρει τὴν γῆν κινουμένην. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Ἀναξίμανδρος νὰ ἐδέχετο ὅτι καὶ ἡ γῆ, ὅπως ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος ἐκτελεῖ περιστροφικὴν κίνησιν ἐπὶ τεραστίου δακτυλίου.

Ἔκφαντος. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἱππολύτου, κατήγετο ἐκ Συρακουσῶν καὶ ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἱκέτα. Ὁ Ἀέτιος μᾶς δίδει τὴν ἀκόλουθον πληροφορίαν: «Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ Ἔκφαντος ὁ Πυθαγόρειος, κινοῦσι μὲν τὴν γῆν, οὐ μήν γε μεταβατικῶς, ἀλλὰ τρεπτικῶς τροχοῦ δίκην ἐνηξονισμένην, ἀπὸ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολὰς περὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς κέντρον» (Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ ὁ Ἔκφαντος ὁ Πυθαγόρειος φρονοῦν ὅτι ἡ γῆ κινεῖται. οὐχὶ μετατοπιζομένη ἐκ τῆς θέσεώς της εἰς τὸ διάστημα ἀλλὰ περιστροφικῶς, ὅπως περιστρέφεται ὁ τροχὸς περὶ τὸν ἄξονά του, ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς περὶ τὸ κέντρον του). Αἱ λοιπαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἐκφάντου δεικνύουν ὅτι ἦτο ἐκλεκτικός. Δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἀτόμων, ἀλλὰ συγχρόνως ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κόσμος διοικεῖται ὑπὸ τῆς προνοίας: «ἐκ μὲν ἀτόμων συνεστάναι τὸν κόσμον, διοικεῖσθαι δὲ ὑπὸ προνοίας». Αὐτὸς πρῶτος φέρεται μεταξὺ τῶν Πυθαγορείων ὡς ἀποδώσας σωματικὴν ὑπόστασιν εἰς τὰς ἀσωμάτους πυθαγορικὰς μονάδας: «Τὰς γὰρ πυθαγορικὰς μονάδας οὗτος πρῶτος ἀπεφήνατο σωματικάς».

Ἡ σχολὴ τῶν Πυθαγορείων μὲ τὸν Ἀρχύταν καὶ τοὺς μνημονευθέντας ὀπαδούς του ἔλαβε νέαν ζωὴν κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Συνεκροτήθη ἐκ νέου ὁ διαλυθεὶς σύλλογος τῶν εἰς τὸν Τάραντα, εἰς τὰς Θήβας ἱδρυσαν κοινότητα ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ Λῦσις, ὁ Ξενόφιλος ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ Ἐχεκράτης εἰς Φλειοῦντα. Καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀριστόξενος, πρὶν προσέλθῃ εἰς τὸ Λύκειον ὑπῆρξεν ὀπαδὸς τῶν Πυθαγορείων. Ἀπὸ τὰς θεωρίας τῶν Πυθαγορείων εἶχεν ἐπηρεασθῇ καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Ἱππόδαμος ὁ Μιλήσιος, ὅστις εἶ-

χεν ἐκπονήσει καὶ σχέδιον ἰδεώδους πολιτείας. Ἐπίσης καὶ ὁ περίφημος γλύπτης Πολύκλειτος, εἰς τὰς περὶ συμμετρίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀντιλήψεις του, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀναπτύξει εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Κανὼν» βιβλίον, ἴσταται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος δὲν ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς πυθαγορικῆς σχολῆς. Θὰ τὴν συναντήσωμεν καὶ πάλιν κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα εἰς τὸν ἀναγεννηθέντα νέον Πυθαγορισμόν.

Η ΕΛΕΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
(Στατικὴ θεώρησις τοῦ τύμπαντος)

Ξενοφάνης (570—475). Κατήγετο ἐκ τῆς ἰωνικῆς πόλεως Κολοφῶνος, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔφυγε κατὰ τὸ 545 π.Χ. μὴ ἀνεχόμενος τὸν περσικὸν ζυγόν, «τὴν στυγερὰν τυραννίην» ὅπως λέγει εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 ἀπόσπασμά του. Ὅτε μετηνάστευσεν ἐκ τῆς πατρίδος του ἦτο εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν, ἑξήκοντα δὲ ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὴν φυγήν του, λέγει ὁ ἴδιος ὅτι διήγαγεν εἰς περιπλανήσεις. Διέτριψεν ἐν Κατάνῃ καὶ ἐν Ζάγκλῃ τῆς Σικελίας καθὼς καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ 543 π.Χ. κτισθεῖσαν ὑπὸ τῶν Φωκαέων ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ Ἐλέαν. Κατὰ τὰς περιπλανήσεις του συνετήρει τὸ ἀπαγγέλλων ὡς ραψῳδὸς τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἰδικά του ποιήματα. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι συνέθεσε ποιήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν κτίσιν τῆς Κολοφῶνος καὶ τὸν ἀποικισμὸν τῆς Ἐλέας ἐκ δύο χιλιάδων ἑξαμέτρων, ἐπεσκέφθη τὴν Μάλταν, τὴν εἰς τὰ παράλια τῆς Δαλματίας νῆσον Φάρον καὶ τὰς Συρακούσας, ὅπου διέτριψεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Ἱέρωνος. Τὰ ποιήματά του εἰς τὰ ὁποῖα διηγεῖτο τὴν κτίσιν τῆς πατρίδος του καὶ τὸν ἀποικισμὸν τῆς Ἐλέας ἀπωλέσθησαν, ἐσώθησαν δὲ πενιχρὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἐλεγείων του καὶ ἐκ τῶν ἑξαμέτρων στίχων του. Ἰδίαν ὁμάδα ἀποτελεῖ ἀριθμὸς στίχων σκωπτικοῦ καὶ ἐπικριτικοῦ περιεχομένου ἐναντίον ποιητῶν καὶ φιλοσόφων. Ὁ Πρόκλος παραδίδει ὅτι ὁ Ξενοφάνης εἶχε γράψει ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Σίλλοι», ἐν τῷ ὁποίῳ κατέκρινε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους. Εἶναι ἀμφίβολον ἂν εἶχε γράψει τὸ ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὸν «Περὶ φύσεως» διδακτικὸν ἔπος.

Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ξενοφάνους εἶναι φανερὰ ἡ διακοπὴ τῆς συνεχείας ἥτις ἐπῆλθεν εἰς τὴν μυθικὴν ἡρωϊκὴν παράδοσιν. Τὸ καταστροφικὸν γεγονὸς τῆς ὑποταγῆς τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς Πέρσας, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἐκπατρισθῇ καὶ ὁ φιλόσοφός μας, συνετέλεσε νὰ τεθῇ ὑπὸ κρίσιν ὁλόκληρος ἡ μυθικὴ παράδοσις τὴν ὁποίαν ἐξεπροσώπει ὁ Ὅμηρος. Ἡ ἀπώλεια τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἰωνίας ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐξετασθῇ μὲ κριτικὸν πνεῦμα τὸ παρελθὸν καὶ νὰ καταδικασθῇ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ὁ Ξενοφάνης μαζὶ μὲ τὸν Πυθαγόραν εἶναι οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων στοχαστῶν ποὺ ἐπικρίνάντων τὸν Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον. Εἰς ἀπόσπασμα ἐκ τῶν «Σίλλων» του ὑπογραμμίζει τὸ γεγονὸς ὁ Ξενοφάνης ὅτι ὁ Ὅμηρος ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ ἐξ ἧς πάντες ἤντλησαν τὴν μόρφωσίν των «ἐξ ἀρχῆς καθ' Ὅμηρον....μεμαθήκασι πάντες» (Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ὅλοι ἔχουν ὑπάρξει μαθηταὶ τοῦ Ὁμήρου). Ἀλλ' αὐτὸς καὶ ὁ Ἡσίοδος δὲν ἔκαμαν τίποτε ἄλλο παρὰ ἐνομιμοποίησαν τὰς ἀνθρωπίνους κακίας ἀποδώσαντες ταύτας εἰς τοὺς θεούς:

«πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρος θ' Ἡσίοδός τε
ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν»

(Ὅλα τὰ ἀπέδωκαν εἰς τοὺς θεοὺς ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, ὅσα εἶναι κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἀνθρώπων ἄξια ὀνειδισμοῦ καὶ ἐπικρίσεως, τὰς κλοπάς, τὰς μοιχείας καὶ τὰς ἀμοιβαίας ἀπάτας). Μὲ τὴν αὐτὴν μελαγχολικὴν διάθεσιν ἐπικρίνει τὴν τρυφηλότητα τῶν συμπολιτῶν του, οἵτινες εἶχον διαφθαρῇ διὰ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχον συνάψει μὲ τοὺς Λυδούς:

«Ἀβροφροσύνας δὲ μαθόντες ἀνωφελέας παρὰ Λυδῶν
ὄφρα τυραννίης ἦσαν ἄνευ στυγερῆς,
ἤισαν εἰς ἀγορὰν παναλουργέα φάρε' ἔχοντες
οὐ μείους ὥσπερ χίλιοι εἰς ἐπίτηαν
αὐχαλέοι, χαίτησιν ἀγαλλόμενοι εὐπρεπέσι
ἀσκητοῖσ' ὀδμὴν χρίμασι δευόμενοι»

(Ἀφοῦ ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τοὺς Λυδοὺς ἀνωφελεῖς ἐξευγενισμούς, τὸν καιρὸν κατὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἦσαν ὑπὸ τὸν ζυγὸν ὠμοτήτης τυραννίας (δηλαδὴ ἐκ μέρους τῶν Περσῶν). ἐπήγαιναν εἰς τὴν ἀγορὰν ὅλοι - ὅλοι χίλιοι φοροῦντες πορφυρᾶ ἐνδύματα, πλήρεις καυχήσεως καμαρώνοντες διὰ τὰς εὐπρεπεῖς χαίτας των, χριόμενοι μὲ ὀσμὴν τεχνητῶν ἀλοιφῶν). Ἐπεκτείνων τὴν κριτικήν του ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ἰσχυουσῶν κατὰ τὴν ἐποχήν του θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν δοξασιῶν καὶ δημιουργεῖ τὸν πρῶτον ἐν Ἑλλάδι διαφωτισμόν. Ψέγων τὸν ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου εἰσαχθέντα ὡς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπομορφισμόν, διδάσκει ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ του ὅρασις, ἀκοὴ καὶ νόησις δηλαδὴ βλέπει, νοεῖ καὶ ἀκούει ἀπ' εὐθείας, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην αἰσθητηρίων ὀργάνων «οὗτος ὁρᾷ, οὗτος νοεῖ, οὗτος δὲ τ' ἀκούει». Δὲν διοικεῖ τὸ σύμπαν δι' ὑπερόχου ὑλικῆς δυνάμεως, ὅπως ἐδίδασκον ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, ἀλλὰ τὸ κυβερνᾷ διὰ τῆς νοήσεως: «ἀλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει» (ἀλλὰ χωρὶς νὰ καταβάλλῃ σωματικὸν κόπον μὲ τὴν δύναμιν τῆς σκέψεώς θέτει πάντα εἰς κίνησιν). Οἱ ἄνθρωποι συνηθίζουν, κατὰ τὸν Ξενοφάνη, νὰ φαντάζωνται τοὺς θεοὺς ἀνθρωποειδεῖς καὶ ὡς μετακινουμένους ἐν τόπῳ. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Θεὸς μένει ἀκίνητος ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ:

«ἀεὶ δ' ἐν ταὐτῷ μέμνει κινούμενον οὐδὲν
οὐδὲ μετέρχεσθαί μιν ἐπιτρέπει ἄλλοτε ἄλλῃ»

(Πάντοτε μένει εἰς τὸν αὐτὸν τόπον καὶ δὲν ταιριάζει εἰς αὐτὸν νὰ ἀλλάσσῃ τόπον καὶ νὰ εἶναι ἄλλοτε ἐδῶ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖ). Δὲν ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ θεοί, διδάσκει ὅμως ὅτι ὑπάρχει εἷς μέγιστος μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων Θεός:

«εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος, οὔτε νόημα»

(Μόνον εἷς θεὸς μέγιστος ὑπάρχει μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ δὲν ὁμοιάζει σύοὅλως μὲ τοὺς θνητοὺς οὔτε κατὰ τὸ σῶμα οὔτε κατὰ τὴν ψυχήν).

Ὁ Ξενοφάνης ἐθεωρεῖτο μέχρι τινὸς ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας καὶ διδάσκαλος τοῦ Παρμενίδου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει τοῦτον ὡς πρῶτον εἰσηγητὴν τοῦ ἑνισμοῦ «Παρμενίδης μὲν γὰρ ἔοικε τοῦ κατὰ τὸν λόγον ἑνὸς ἅπτεσθαι Μέλισσος δὲ τοῦ κατὰ τὴν ὕλην· διὸ καὶ ὁ μὲν πεπερασμένον, ὁ δ' ἄπειρόν φησι εἶναι αὐτό· Ξενοφάνης δὲ πρῶτος τούτων ἑνίσας (ὁ γὰρ Παρμενίδης τούτου λέγεται γενέσθαι μαθητής) οὐδὲν διεσαφήνισεν, οὐδὲ τῆς φύσεως τούτων οὐδετέρας ἔοικε θιγεῖν, ἀλλ' εἰς τὸν ὅλον κόσμον ἀποβλέψας τὸ ἓν εἶναί φησι τὸν θεόν.» Ἀριστ. Μ.τ.φ. 986 β 18 (Ὁ μὲν Παρμενίδης φαίνεται ὅτι πλησιάζει πρὸς τὸ ὂν ὅπως τὸ ἐκλαμβάνει ὁ ἐννοιολογικὸς ὁρισμός, ὁ δὲ Μέλισσος πρὸς τὸ ὂν τὸ θεωρούμενον ὡς ὕλην· διὰ τοῦτο ὁ μὲν πρῶτος θεωρεῖ τὸ ὂν πεπερασμένον ὁ δὲ δεύτερος ἄπειρον. Ἀλλ' ὁ Ξενοφάνης ἀναδειχθεὶς προηγουμένως ἀπὸ αὐτοὺς εἰσηγητὴς τοῦ ἑνισμοῦ (διότι ὁ Παρμενίδης ὑπῆρξε μαθητὴς του) δὲν ὡμίλησε μετὰ σαφηνείας καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀντελήφθη τὴν φύσιν οὔτε τῆς λογικῆς οὔτε τῆς ὑλικῆς αἰτίας, ἀλλὰ στρέψας τὸ ὅλεμμα του εἰς ὅλον τὸ σύμπαν εἶπεν ὅτι τὸ ἕν εἶναι ἡ θεότης). Ἡ κατηγορηματικότης τῆς παρατεθείσης μαρτυρίας δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ταυτίσωμεν τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἑνός, ὅπως τὴν ἐκφράζει ὁ Ξενοφάνης, πρὸς τὸ ἓν τοῦ Παρμενίδου. Ὁ Ξενοφάνης θεωρεῖ, ἀκολουθῶν τοὺς Μιλησίους φιλοσόφους, τὸ σύμπαν ὡς ἐνιαῖον καὶ θεῖον. Δὲν ἔχει φθάσει ἡ σκέψις του εἰς τὴν ἀπὸ ὀντολογικῆς καὶ λογικῆς ἀπόψεως σύλληψιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἑνός. Ἡ ἑνότης ἐμφανίζεται εἰς αὐτὸν ἐποπτικῶς καὶ οὐχὶ λογικῶς. Πάντως ὅμως ἂν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ διδάσκαλος τοῦ Παρμενίδου, πρέπει νὰ ἴδωμεν εἰς αὐτὸν τὸν πρῶτον ὀπαδὸν τοῦ ἀρχαϊκοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τὸν πολέμιον τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 34 ἀπόσπασμά του ἐμφανίζεται καὶ ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀμφιβολίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως:

«Καὶ τὸ μὲν οὖν σαφὲς οὔτις ἀνὴρ γένετ' οὐδέ τις ἔσται
εἰδὼς ἀμφὶ θεῶν τε καὶ ἅσσα λέγω περὶ πάντων.
Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τύχοι τετελεσμένον εἰπών,
αὐτὸς ὅμως οὐκ οἶδε· δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται»

(Κανεὶς ἄνθρωπος δὲν ὑπάρχει οὔτε θὰ ὑπάξῃ ὅστις νὰ γνωρίζῃ τὴν ἀλήθειαν ἐν σχέσει μὲ τοὺς θεοὺς καὶ ἐν σχέσει μὲ ὅσα λέγω περὶ τοῦ σύμπαντος. Διότι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἤθελεν ἐπιτύχει νὰ εἴπῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ ἴδιος δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸ γνωρίζῃ· διότι ἐν σχέσει μὲ ὅλα τὰ πράγματα ὑπάρχει ἡ φαινομενικότης).

Παρμενίδης (540—470 π.Χ.). Ἐγεννήθη ἐν Ἐλέᾳ τῆς Κάτω Ἰταλίας. Κοινῶς πιστεύεται ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ξενοφάνους. Ἀκριβέστεραι ὅμως εἰδήσεις ἀναφέρουν ὡς διδάσκαλόν του ὅστις τὸν προσείλκυσεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὸν Πυθαγόρειον Ἀμεινίαν. Ὑπὸ τούτου «προετράπη εἰς ἡσυχίαν». Ἡ ἀρχαιότης κατέχεται ὑπὸ βαθυτάτου σεβασμοῦ ἐναντι τῆς προσωπικότητός του. Ὁ Πλάτων χαρακτηρίζων αὐτόν, λέγει ὅτι ἦτο «αἰδοῖός τε καὶ δεινός», προεκάλει δηλαδὴ σεβασμὸν καὶ δέος». Ἐθεωρήθη ὡς πρότυπον ἀνθρώπου ζήσαντος βίον θεωρητικὸν καὶ ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του, ὁ «Παρμενίδειος βίος», κατέστη παροιμιώδης. Ἡ ὁμόφωνος μαρτυρία τῆς παραδόσεως μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἶχεν ἐκφράσει τὰς φιλοσοφικάς του δοξασίας εἰς διδακτικὸν ποίημα, ἐπιγραφόμενον, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν παλαιοτέρων φιλοσόφων. «Περὶ φύσεως» Ἐξ αὐτοῦ ἐσώθησαν μόνον 163 ἑξάμετροι στίχοι. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι τὸ ὅλον ποίημα διηρεῖτο εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον ἦτο ἡ εἰσαγωγή, τὸ δεύτερον ἐπραγματεύετο περὶ τῆς ἀληθείας, τὸ δὲ τρίτον εἶχεν ὡς θέμα του τὴν δόξαν, ἤτοι τὸν εἰς τὸν κοινὸν ἄνθρωπον προσιτὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν περισωθέντων στίχων του 32 ἀνήκουν εἰς τὴν εἰσαγωγήν, 81 εἰς τὸ περὶ ἀληθείας καὶ 50 εἰς τὸ περὶ δόξης τμῆμα. Τὸ ποίημα ἀρχίζει μὲ μεγαλοπρεπῆ εἰσαγωγήν, εἰς τὴν ὁποίαν διηγεῖται ὁ ποιητὴς ὅτι ἐποχούμενος ἐπὶ ἁρματος, τὸ ὁποῖον ὡδήγουν αἱ κόραι τοῦ Ἡλίου, κατευθύνεται ἀπὸ τὰ δώματα τῆς Νυκτὸς εἰς τὰ δωμάτια τῆς Ἡμέρας. Μεταξὺ ἀμφοτέρων ὑπάρχει ἡ πύλη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ὅριον, τὸ χωρίζον τὸν δρόμον τῆς Νυκτὸς καὶ τῆς Ἡμέρας. Τὰς κλεῖδας τῆς πύλης ταύτης τὰς κρατεῖ ἡ Δίκη. Ταύτην ἔπεισαν λέγει ὁ ποιητής, αἱ Ἡλιάδες κόραι νὰ ἀνοίξῃ τὴν πύλην καὶ οὕτω τὸ ἅρμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐποχεῖται ὁ φιλόσοφος φθάνει εἰς τὰ δώματα τῆς Ἡμέρας. Ἐκεῖ τὸν ὑποδέχεται ἡ «δαίμων», ἡ θεὰ Ἡμέρα, ἡ συμβουλίζουσα τὸ φῶς, καὶ ἀποκαλύπτει τοὺς ἐνώπιον αὐτοῦ ἀνοιγομένους δρόμους. Ὑπάρχει ποὸ

αὐτοῦ, λέγει ἡ θεά, ὁ δρόμος, ὁ ὁποῖος ἄγει εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὁ δρόμος ὅστις ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἐξ ὁλοκλήρου ψεῦδος, καὶ ὁ δρόμος, ὅστις ἄγει εἰς τὴν ἀνάμικτον περιοχὴν τῆς φαινομενικότητος. Τὸ ποίημα ἀρχίζει μὲ τοὺς ἀκολούθους στίχους:

«Ἵπποι ταῖ με φέρουσιν ὅσον τ' ἐπὶ θυμὸς ἱκάνοι
πέμπον, ἐπεὶ μ' ἐς ὁδὸν βῆσαν πολύφημον ἄγουσαι
δαίμονος, ἣ κατὰ πάντ' ἄστη φέρει εἰδότα φῶτα·
τῇ φερόμην· τῇ γὰρ πολύφραστοι φέρον ἵπποι
ἅρμα τιταίνουσαι, κοῦραι δ' ὁδὸν ἡγεμόνευον».

(Οἱ ἵπποι, μὲ τοὺς ὁποίους ταξιδεύω ὅσον ἤθελεν ἐπιθυμήσει ἡ ψυχή μου, μὲ ἐπήγαιναν, ἀφοῦ μὲ ἐπῆραν καὶ μὲ ἔβαλαν εἰς τὴν πολυφημισμένην ὁδὸν τῆς θεᾶς, ἡ ὁποία περιφέρει τὸν κατέχοντα γνῶσιν ἄνθρωπον ἀνὰ πάντα τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ἀκολουθῶν αὐτὴν τὴν ὁδὸν ἐταξίδευα· διότι αὐτὴν τὴν ὁδὸν ἀκολουθοῦσαν αἱ ἵπποι, αἱ πολλὴν ἔχουσαι φρόνησιν, μὲ μετέφερον, ὠθοῦσαι μὲ ὅλην των τὴν δύναμιν, πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὸ ἅρμα· αἱ δὲ κόραι τοῦ Ἡλίου ὑπεδείκνυον τὸν δρόμον).

Τὸ ἀλληγορικὸν νόημα τῶν στίχων εἶναι ὅτι ὁ Παρμενίδης ἐπιχειρεῖ νὰ φθάσῃ ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν (δηλαδὴ τὴν νύκτα) εἰς τὴν γνῶσιν (τὴν ἡμέραν), ἐπιχειρῶν μίαν πορείαν δι' ἅρματος, ὁδηγουμένου ὑπὸ τῶν κορῶν τοῦ Ἡλίου (δηλαδὴ ὑπὸ τῆς ἀληθείας). Ἡ πορεία δὲ πρὸς τὴν γνῶσιν ἀκολουθεῖ ὡρισμένην ὁδὸν (δηλαδὴ ὡρισμένην μέθοδον). Ἡ ὁδός, ἣν ἀκολουθεῖ ὁ Παρμενίδης, εἶναι ἡ ὁδός, ἐπὶ τῆς ὁποίας πορευόμενος ὁ σοφὸς περιέρχεται «πάντ' ἄστη» ὅλα τὰ τμήματα τοῦ σύμπαντος. Ἡ λέξις «ἄστη» ἐνταῦθα ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ σύμπαντος ὡς οἰκητηρίου τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων· οὐδεὶς δὲ λόγος ὑπάρχει νὰ διορθώσωμεν τὸ κείμενον, ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Γαϊγκερ καὶ τοῦ Μάϊνεκε, καὶ ἀντικαθιστῶντες τὴν λέξιν «ἄστη» διὰ τοῦ ἐπιθέτου «ἀσινῆ» (δηλαδὴ ἀβλαβῆ). Ὁ Παρμενίδης διορθώνων τὴν περὶ σοφοῦ ἀντίληψιν, ὅπως τὴν ἐκφράζει ὁ Ὅμηρος χαρακτηρίζων τὸν Ὀδυσσέα ὡς ἄνδρα, ὅστις «πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω», χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν ἄστη εἰς κοσμολογικὴν σημασίαν. Εἰς τοιαύτην σημασίαν κεῖται ἡ λέξις καὶ εἰς Ὀρφικὸν ὕμνον: «Ἥλιε Πῦρ διὰ πάντα ἄστη νίσεαι» (Ἥλιε Πῦρ, ταξιδεύεις δι' ὅλων τῶν μερῶν. Ντίλς «Προσωκρατ.» 66 Β 21). Ὁ Παρμενίδης θέλει νὰ ἐμφανίσῃ τὴν φιλοσοφίαν του ὡς θείαν ἀποκάλυψιν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐκφράζεται διὰ τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὸ ἱερατικὸν ἐπικὸν ὕφος. ἀκολουθῶν δὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἡσιόδου, ὅστις ἐν τῇ «Θεογονίᾳ» εἶχεν ἐμφανίσει τὸν ἑαυτόν του ἐμπνεόμενον ὑπὸ τῶν Μουσῶν, παρουσιάζεται ὡς κατέχων γνῶσιν ἀποκαλυφθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὴν θεάν, τὴν συμβολίζουσαν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ἀληθείας. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἐλεάτης φιλόσοφος προβάλλει τὴν φιλοσοφίαν του ὡς κάτι, τὸ ὁποῖον ἀνοίγει ὁλοκληρωτικῶς διάφορον δρόμον ἀπὸ τὴν μυθικὴν ἐπικὴν παράδοσιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ἐξ ὁλοκλήρου ἀποσχισθῇ ἡ ὁμὰς τῶν παλαιοτέρων Μιλησίων φιλοσόφων. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο συνεχίζει καὶ αὐτὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Ξενοφάνους εἰσαχθείσας διαφωτιστικὰς τάσεις.

Ἡ θεὰ ἀποκαλύπτει ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς ὁδοί: ἡ πρώτη εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας. Ὁ ἀκολουθῶν αὐτὴν μανθάνει ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπάρχῃ. Ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος εἶναι ἐκείνη ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν ἂν ἀκολουθήσῃ κανείς, θὰ παραδεχθῇ ὅτι τίποτε δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν. Ἡ θεὰ συνιστᾷ τὴν πρώτην ὁδὸν καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν δευτέραν:

«ἡ μὲν ὅπως ἔστιν τε καὶ ὡς οὐκ ἔστι μὴ εἶναι
Πειθοῦς ἐστὶ κέλευθος (Ἀληθείῃ γὰρ ὀπηδεῖ),
ἡ δ' ὡς οὐκ ἔστιν τε καὶ ὡς χρεών ἐστιν μὴ εἶναι,
τὴν δή τοι φράζω παναπευθέα ἔμμεν ἀτραπόν·
οὔτε γὰν ἂν γνοίης τό γε μὴ ἐὰν (οὐ γὰρ ἀνυστόν)
οὔτε φράσαις» (Ἀπ. 4).

(Ἡ μία ὁδὸς (τῆς ἐρεύνης λέγει) ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπάρχῃ. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς Πειθοῦς (διότι ἀκολουθεῖ τὴν ἀλήθειαν). Ἡ ἄλλη ὁδὸς (τῆς ἐρεύνης λέγει) ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι ἡ ἀνυπαρξία αὐτὴ τυγχάνει ἀναγκαία. Διὰ τὴν ὁδὸν αὐτὴν σὲ συμβουλεύω νὰ μὴ ἐρωτήσῃς διόλου. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνάψῃς γνωριμίαν μὲ τὸ μὴ ὄν (διότι ἓν τοιοῦτον πρᾶγμα δὲν εἶναι κατορθωτόν)· οὔτε εἶναι ἐυνατὸν νὰ τὸ ἐκφράσῃ διὰ λόγων).

Ὑπάρχει καὶ εἷς τρίτος δρόμος, ὅστις ὁδηγεῖ εἰς τὸν κόσμον τῆς φαινομενικότητος, ὅπως δημιουργεῖται ἀπὸ τὰς ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων «τὰς δόξας», εἰς τὰς ὁποίας δὲν ὑπάρχει πίστις ἀληθὴς «βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἔνι πίστις ἀληθὴς» (Ἀπ. 1 στ. 30). Καὶ ἀπὸ τὴν ὁδὸν αὐτὴν μᾶς διατάσσει ἡ θεὰ νὰ κρατηθῶμεν μακράν.

«Πρώτης γὰρ σ' ἀφ' ὁδοῦ ταύτης διζήσεως (εἴργω),
αὐτὰρ ἔπειτ' ἀπὸ τῆς, ἣν δὴ βροτοὶ εἰδότες οὐδὲν
πλάττονται, δίκρανοι· ἀμηχανίη γὰρ ἐν αὐτῶν
στήθεσσιν ἰθύνει πλακτὸν νόον· οἱ δὲ φερούνται
κωφοὶ ὁμῶς τυφλοί τε, τεθηπότες, ἄκριτα φῦλα,
οἷς τὸ πέλειν τε καὶ οὐκ εἶναι ταυτὸν νενόμισται
κοὐ ταυτόν, πάντων δὲ παλίντροπος ἐστι κέλευθος».

Διότι σὲ ἀποτρέπω κατὰ πρῶτον ἀπὸ αὐτὴν (δηλαδὴ τὴν προηγουμένην, ἥτις λέγει ὅτι ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν) τὴν ὁδὸν τῆς ἐρεύνης. Ἔπειτα προσέτι σὲ ἀποτρέπω καὶ ἀπὸ αὐτήν, τὴν ὁποίαν οἱ θνητοί, οἱ διατελοῦντες εἰς παντελῆ ἄγνοιαν καὶ δίγνωμοι (κατὰ λέξιν ἔχοντες δύο κεφάλια) ἐπινοοῦν. Διότι μέσα εἰς τὰ στήθη τους τὴν ἀσταθῆ των σκέψιν τὴν κατευθύνει ἡ ἀμηχανία. Αὐτοὶ δὲ τριγυρίζουν κωφοὶ συγχρόνως καὶ τυφλοί, ξαφνιασμένοι, ὄχλοι, οἱ ὁποῖοι δὲν δύνανται τίποτε νὰ ξεχωρίσουν. Αὐτοὶ ἔχουν καθιερώσει ὡς νόμον ὅτι τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἀποτελοῦν καὶ δὲν ἀποτελοῦν ταυτότητα καὶ ὅτι δι' ὅλα τὰ πράγματα ὑπάρχει καὶ μία ὁδός, ἡ ὁποία γυρίζει πρὸς τὰ ὀπίσω (Ἀπ. 6).

Πρῶτος ὁ Μπέρναϊς ἐξέφρασε τὴν ἀντίληψιν ὅτι οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ἑρμηνευθέντος ἀποσπάσματος ἀποτελοῦν πολεμικὴν ἐκ μέρους τοῦ Παρμενίδου ἐναντίον τοῦ Ἡρακλείτου. Τοῦτο ἀποτελεῖ πλάνην, διότι, ὅπως ἀπέδειξεν ὁ Τσέλλερ, κατὰ τὸ 490 π.Χ., ὅτε ὁ Παρμενίδης ἔγραψε τὸ ποίημά του, δὲν ὑπῆρχε γύρω ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον καμμία ὁμὰς ὀπαδῶν ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τὸν Παρμενίδην νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἔκφρασιν «ἄκριτα φῦλα».

Ἡ θεὰ διασαφηνίζει τὰ σημεῖα ἅτινα μᾶς καθοδηγοῦν νὰ ἀκολουθήσωμεν τὸν δρόμον τῆς ἀληθείας. Διὰ νὰ τὰ διακρίνωμεν πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τὰς συνήθεις δοξασίας τὰς ὁποίας πρεσβεύει τὸ πλῆθος τῶν ἀκρίτων ἀνθρώπων καὶ νὰ προχωρήσωμεν εἰς μίαν ἐξέτασιν τοῦ ἀμφισβητουμένου προβλήματος διὰ τοῦ λόγου.

Εἰς τὸ πρῶτον τοῦ ποιήματος μέρος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὡς βασικὴ πρότασις χρησιμοποιεῖται ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει καὶ ὅτι τὸ μὴ ὂν οὔτε εἰς τὴν γνῶσιν εἶναι προσιτὸν οὔτε δύναται νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τοῦ λόγου. Ἐκ τῆς βασικῆς ταύτης προτάσεως παράγονται ἅπαντα τὰ λοιπὰ τοῦ ὄντος χαρακτηριστικά. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες ἐξελάμβανον τοὺς ἀριθμοὺς ὡς μὴ ἀποτελοῦντας συνέχειαν τονίζεται ὅτι τὸ ὂν τυγχάνει ἀνεπίδεκτον διαιρέσεως

«οὐδὲ διαιρετόν ἐστιν, ἐπεὶ πᾶν ἔστιν ὁμοῖον
οὐδέ τι τῇ μᾶλλον, τό κεν ἔῃργοι μιν συνέχεσθαι,
οὐδέ τι χειρότεραν, πᾶν δ' ἔμπλεόν ἐστιν, ἐόντος,
τῶν ξυνεχὲς πᾶν ἐστιν· ἐὸν γὰρ ἐόντι πελάζει».

(Οὐδὲ εἶναι διαιρετόν, διότι εἰς ὅλα του τὰ μέρη ἔχει διανεμηθῆ ἐξ ἴσου, οὐδὲ εἶναι εἰς αὐτὸ τὸ μέρος κάπως περισσότερον καὶ εἰς ἐκεῖνο κάπως ὀλιγώτερον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἠμπόδιζε τὴν συνοχήν του, εἶναι δὲ ἐξ ὁλοκλήρου τὸ ὂν γεμᾶτον ἀπὸ ὄν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου συνεχές· διότι εἰς ἄμεσον πλησίασιν δύναται νὰ ἔλθῃ πρὸς τὸ ὂν μόνον τὸ ὄν). Εἶναι ἀκόμη τὸ ὂν «ἄναρχον, καὶ ἀπαυστον» διότι δι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀρχὴ οὔτε τέλος, δὲν ὑπόκειται εἰς κίνησιν διότι κεῖται πάντοτε μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του. Δὲν ὑπάρχει ὡς πρὸς αὐτὸ οὐδεμία στέρησις. Δὲν ὑφίσταται τὴν διάσπασιν τῶν χρονικῶν διαστάσεων τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ὑπάρχει ὡς συνεχὴς παρουσία «οὐδέ ποτ' ἦν οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἔστιν ὁμοῦ πᾶν, ἓν συνεχές». (Δὲν διετέλεσε ποτὲ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ παρελθόντος, διότι ὑπάρχει ὡς ἀπολύτως ἀντιμετωπιζόμενον παρόν, ὑφιστάμενον ἐξ ὁλοκλήρου ἐν ἀδιασπάστῳ ἑνότητι). Δὲν ἔχει γένεσιν οὐδὲ συγγενεῖς, τυγχάνει «μονογενές». Δὲν ταράσσεται ἀπὸ συγκίνησιν καὶ δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀτελὲς τὸ ὁποῖον ἐχρειάσθη νὰ ἀχθῇ εἰς τελειοποίησιν.

«ἀγένητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρον ἐστιν
οὖλον μονογενές τε καὶ ἀτρεμὲς εἰδ ἀτέλεστον»

(ἐπειδὴ δὲν ἔχει γένεσιν δὲν ἔχει ἐξολοθρευμόν, ὑπάρχει ὡς ὁλότης χωρὶς νὰ διασπᾶται εἰς (συγγενικὰ) γένη, χωρὶς νὰ συνταράσσεται καὶ χωρὶς νὰ παραχθῇ κατόπιν κατασκευῆς). Ὁ Παρμενίδης ἀντιλαμβάνεται τὸ ὂν ὡς ἀπόλυτον παρουσίαν. Ὡς κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς κάθε στιγμὴν ἀναλλοιώτως παρόν. Περὶ αὐτοῦ δύναταί τις νὰ εἴπῃ μόνον ὅτι εἶναι, οὐχὶ δὲ ὅτι ἦτο ἢ θὰ εἶναι. Θεωρῶν ὑπὸ τοιαύτην προοπτικὴν τὸ ὂν ὁ Ἐλεάτης φιλόσοφος, περιέρχεται εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἴωνας φιλοσόφους, οἵτινες ἔθετον πρόβλημα περὶ τῆς γενέσεως τῶν ὄντων. Ὁ Παρμενίδης διδάσκει ὅτι γένεσις δὲν ὑπάρχει. Ἂν δεχθῶμεν γένεσιν δεχόμεθα ὅτι ἓν ὂν παράγεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. Ἀλλὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἀποψίν του εἶναι ὅλως ἀπαράδεκτον. Εἰς τὴν θέσιν λοιπὸν εἰς τὴν ὁποίαν ἐτοποθέτουν οἱ Ἴωνες τὴν ποικιλίαν τῆς γενέσεως, ὁ Παρμενίδης τοποθετεῖ τὸ ἀναλλοίωτον ὑφιστάμενον ὄν. Ὑπολαμβάνει δὲ τοῦτο ὡς πεπερασμένην σφαῖραν ἥτις ἔχει εἰς ὅλα της τὰ μέρη τὴν αὐτὴν πυκνότητα:

«Αὐτάρ ἐπεὶ πεῖρας πύματον, τετελεσμένον ἐστὶ
πάντοθεν, εὐκύκλου σφαίρης ἐναλίγκειον ὄγκῳ
μεσσόθεν ἰσοπαλὲς πάντῃ»

(Ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ πέρας εἶναι τὸ ἔσχατον, τὸ ὂν ἔχει πέρατα ἀπὸ τὸ μέρος ὅλων τῶν πλευρῶν του, ὁμοιάζον μὲ τὴν μᾶζαν ἐντελῶς στρογγύλης σφαίρας καὶ ἔχον ἐξ ἴσου ἰσχυρὰν πυκνότητα ἀπὸ τὸ μέσον πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις). Θεωρῶν τὸ ὂν ὡς σφαῖραν ὁ Παρμενίδης χρησιμοποιεῖ προφανῶς τὴν πυθαγορικὴν ἀντίληψιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ στερεὸν τοῦτο εἶναι τὸ τελειότερον πάντων τῶν ἄλλων.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ποιήματός του τὸ θέμα εἶναι νὰ ἐξηγηθῇ πῶς φθάνουν οἱ θνητοὶ νὰ πλάσσουν τὸν κόσμον τῆς φαινομενικότητος. Τὸ θεμελιῶδες των λάθος εἶναι ὅτι δέ-

χονται τὴν ὕπαρξιν δύο στοιχείων, τοῦ φωτὸς ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς νυκτὸς ἀφ' ἑτέρου. Τὸ πρῶτον ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ ὄν τὸ δὲ δεύτερον μὲ τὸ μὴ ὄν. Τὸ φῶς δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ θερμόν, ἡ δὲ νύξ μὲ τὸ ψυχρὸν τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν δύο τούτων στοιχείων παράγεται ὁ προσιτὸς εἰς τὰς αἰσθήσεις κόσμος μὲ ὅλας του τὰς ποικιλίας. Δυστυχῶς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ παρμενιδείου ἔπους ἀπωλέσθη καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὸ περιεχόμενόν του. Στηριζόμενοι εἰς τὰ σωθέντα ἀποσπάσματα, συμπεραίνομεν ὅτι ἀπετέλει ἕν εἶδος κοσμογονίας εἰς τὴν ὁποίαν διεδραμάτιζον σπουδαῖον ρόλον καὶ κοσμογονικαὶ θεότητες. Τὴν κυριαρχικὴν θέσιν κατεῖχεν ἡ θεὰ ἥτις κυβερνᾷ τὸ σύμπαν ἐνθρονισμένη εἰς τὸ κέντρον σφαίρας διηρημένης εἰς ἀλληλοδιαδόχους ζώνας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν πρὸς τοὺς πόλους ἦσαν πλήρεις πυρός, αἱ πρὸς τὸ μέσον πλήρεις ἀπὸ τὸ σκοτεινὸν στοιχεῖον τῆς γῆς καὶ αἱ πρὸς τὸ κέντρον πλήρεις φλογός. Ἡ κυβερνῶσα τὸ σύμπαν θεὰ θεωρεῖται ὡς δημιουργήσασα τὸν Ἔρωτα καὶ ἐπιστατοῦσα εἰς τὴν μῖξιν τοῦ ἄῤῥενος πρὸς τὸ θῆλυ:

> «Πάντα γὰρ (ἢ) στυγεροῖο τόκου καὶ μίξιος ἄρχει
> πέμπουσ' ἄρσενι θῆλυ μιγῆν τὸ τ' ἐναντίον αὖτις
> ἄρσεν θηλυτέρῳ»

(Διότι αὕτη πανταχοῦ ἐξουσιάζει τὸν φέροντα φρίκην τοκετὸν καὶ τὴν γενετήσιον πλησίασιν στέλλουσα εἰς τὸ ἀρσενικὸν τὸ θηλυκὸν διὰ πλησίασιν καὶ ἐξ ἀντιθέτου τὸ ἀρσενικὸν εἰς τὸ θηλυκόν).

Ὁ φαινομενικὸς κόσμος εἶναι, κατὰ τὸν Παρμενίδην ἀποτέλεσμα μίξεως δύο στοιχείων. Ἐκ τούτων τὸ ἕν ἐφάπτεται κάπως πρὸς τὴν ὀντολογικὴν πραγματικότητα, τὸ ἄλλο ὅμως ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μὴ ὄντος, ἤτοι τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης. Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ἐπικρατοῦσα φαινομενικότης δὲν εἶναι αὐθαίρετος, ἀλλὰ ἐνυπάρχει εἰς αὐτὴν κάποια ὁμοίωσις πρὸς τὴν πραγματικότητα. Τὸν κόσμον τῆς φαινομενικότητος τὸν χαρακτηρίζει ὁ Παρμενίδης «διάκοσμον ἐοικότα», ὡς ἔχοντα δηλαδὴ κάποιαν ὁμοίωσιν πρὸς τὸ ὄν. Ὁ προσιτὸς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑποκειμενικότητα κόσμος τῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς φθορᾶς δὲν εἶναι πραγματικός. Οἱ ἄνθρωποι παρασυρόμενοι ἀπὸ τὴν ἀκριβίαν των, δέχονται τὸ ὄν ὡς ὑποκείμενον εἰς φθοράν. Ἂν ὅμως διὰ τῆς νοήσεως ἀντικρύσωμεν τὴν ἀληθινὴν ὀντολογικὴν πραγματικότητα, θὰ βεβαιωθῶμεν, λέγει ὁ Παρμενίδης, ὅτι τὸ ὄν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν φθοράν. Συνεπῶς ὁ Ἐλεάτης σοφὸς δὲν διασπᾷ τὴν πραγματικότητα εἰς δύο χωριστοὺς κόσμους, ἀλλὰ δέχεται ἕνα ἀληθῶς ὑπάρχοντα κόσμον. Ὁ κοινὸς καὶ ἀφιλοσόφητος ἄνθρωπος βλέπει τὴν ὀντολογικὴν ταύτην πραγματικότητα ὡς ὑποκειμένην εἰς μεταβολὴν καὶ φθοράν. Τὸ νόημα τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Παρμενίδου εἶναι ὅτι δυνάμεθα διὰ τῆς νοήσεως, ὑπερβαίνοντες τὴν ὑποκειμενικότητα, νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸν σταθερὸν ὀντολογικὸν πυρῆνα. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ προσπαθείας νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ ὀντολογικὸν τοῦ ὄντος νόημα.

Λίαν σπουδαῖαι εἶναι καὶ αἱ γνωσιολογικαὶ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας εἰσάγει πρῶτος ὁ Ἐλεάτης σοφός. Ἡ κυριωτέρα ἐξ ὅλων εἶναι ἐκείνη ἥτις ἐκφράζεται διὰ τῆς προτάσεως : «Τὸ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι» Ἀπ. 5. Ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς τοῦ Ἐγέλου καὶ ἰδίᾳ οἱ νεοκαντιανοὶ ἐξηγοῦν τὴν πρότασιν ταύτην ὡς σημαίνουσαν ταυτότητα νοήσεως καὶ ὑπάρξεως. Ἡ φιλολογικὴ ὅμως ἑρμηνεία, ὡς ἔχει πρὸ πολλοῦ παρατηρήσει ὁ Μποῦρνετ, δὲν συμφωνεῖ πρὸς μίαν τοιαύτην ἐξήγησιν. Κατὰ τὸν Ἄγγλον ἑρμηνευτὴν τὸ νόημα τοῦ στίχου εἶναι: ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ νοηθῇ εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπάρχον. Ἁπλούστερον δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν: τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον νοοῦμεν εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπάρχει. Ὁ Παρμενίδης δηλαδὴ δέχεται ὅτι ἡ νόησις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ὑπάρχον ὄν. Διὰ τῶν νοητικῶν ἐνεργειῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ ὀντολογικῶς ὑπάρχον. Κατὰ τὴν νεοκαντιανὴν ἄποψιν τὸ ὄν ἀποτελεῖ θέσιν τῆς σκέψεως. Πραγματικὸν δηλαδὴ εἶναι πᾶν ὅ,τι θέτει ἡ σκέψις ὡς ὑπαρκτόν. Ἀλλ' ὁ Παρμενίδης δὲν ἐξισώνει τὸ νοεῖν μὲ τὴν διανοητικὴν σκέψιν. Παρ' αὐτῷ τὸ νοεῖν, ὅπως καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον, σημαίνει τὴν συνθετικὴν πρᾶξιν τῆς κατανοήσεως τοῦ ὄντος χωρὶς νὰ διαχωρίζεται ἡ αἴσθησις ἀπὸ τὴν σκέψιν. Ἡ νόησις καὶ τὸ εἶναι κατὰ τὸν Ἐλεάτην σοφὸν ἀποτελοῦν ἀδιάστατον ἀντιστοιχίαν. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ἑρμηνευτῶν οἵτινες ἠθέλησαν νὰ ἀφομοιώσουν τὴν παρμενίδειον φιλοσοφίαν μὲ τὸν ἰδεαλισμὸν ἢ τὸν ὑλισμὸν εἶναι πεπλανημέναι. Ἡ ἄποψις τοῦ Ἐλεάτου σοφοῦ τυγχάνει συνθετική, ἐναγκαλιζομένη ὁλόκληρον τὴν πραγματικότητα. Δεικνύει ὅτι ἔχει φθάσει ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις εἰς τὴν ὡριμότητα, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖτα διὰ νὰ τεθῇ τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα. Ἡ ὕπαρξις παύει νὰ θεωρῆται ὡς κάτι τὸ αὐτονόητον, γίνεται ἀπορία ἥτις ἐπιζητεῖ μίαν λύσιν. Ἡ ἀφελὴς ἀντίληψις περὶ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἀναμφισβητήτου ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως πραγματικότητος τίθεται ὑπὸ ἔλεγχον. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Παρμενίδου Ζήνων καὶ Μέλισσος ἔρχονται νὰ ἀναπτύξουν λεπτομερέστερον τὰς συναφεῖς μὲ τὴν ὕπαρξιν τῆς κοινῶς νοουμένης πραγματικότητος ἀπορίας.

Ζ ή ν ω ν. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου του δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίας. Κατήγετο ἐκ τῆς Ἐλέας καὶ ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου συνδεθεὶς πρὸς τοῦτον διὰ στενῆς φιλίας. Θελήσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τυράννου Νεάρχου, ὠργάνωσε συνωμοσίαν, ἥτις ὅμως ἀνεκαλύφθη. Ἀχθεὶς πρὸ τοῦ τυράννου ἠρνήθη νὰ κατονομάσῃ τοὺς συντρόφους του καὶ ἀπέθανεν ἡρωϊκῶς. Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τοῦτον ὡς εὑρετὴν τῆς διαλεκτικῆς, ἤτοι τῆς τέχνης δι' ἧς δύναταί τις νὰ περιαγάγῃ τὸν ἀντίπαλον συζητητὴν εἰς ἀντιφάσεις. Εἰς τὰ βιβλία του ὁ Ζήνων ἐπεζήτει νὰ δείξῃ τὴν ὀρθότητα τῶν δοξασιῶν τοῦ διδασκάλου, ἤτοι ὅτι τὸ ὄν εἶναι ἕν καὶ ὅτι δὲν ὑπόκειται εἰς μεταβολάς. Ἡ πολεμική του κυρίως ἐστρέφετο κατὰ τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες ἐθεώρουν τὸ σύμπαν διαιρετὸν εἰς μονάδας καὶ εἰς ἀρχικὰ γεωμετρικὰ σημεῖα. Διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων του ἀπεδείκνυεν ὁ Ζήνων ὅτι τὸ ὄν ἀποτελεῖ ἑνότητα μὴ ἐπιδεχομένην πολλότητα. Ἂν θεωρήσωμεν τὸ ὄν σύνθετον ἐξ ἀρχικῶν στοιχείων, ταῦτα ἢ θὰ ἔχουν ἢ δὲν θὰ ἔχουν μέγεθος. Ἂν μὲν δὲν ἔχουν μέγεθος, συντιθέμενα δὲν δύνανται νὰ παραγάγουν τὸ συγκεκριμένον ὄν, διότι ὅσας φορὰς καὶ ἂν προστεθῇ τὸ μηδὲν εἰς τὸν ἑαυτόν του μένει πάντοτε μηδέν. Ἂν πάλιν τὰ δεχθῶμεν ὡς ἔχοντα μέγεθος, τότε ταῦτα ἓξ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀρχικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ ὡς ἔχοντα μέγεθος θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ διαιρῶνται εἰς ἄλλα μικρότερα, καὶ αὐτὰ ἐπίσης ἐπ' ἄπειρον.

Πολυθρύλητα ἐπίσης ἀπέβησαν καὶ τὰ ἐπιχειρήματα διὰ τῶν ὁποίων ἀπεδείκνυεν ὅτι δὲν ὑπάρχει κίνησις. Ἡ κίνησις εἶναι ἀδύνατος, ἔλεγε, διότι τὸ κινούμενον σῶμα πρέπει νὰ διέλθῃ δι' ὅλων τῶν ἀπείρων σημείων εἰς τὰ ὁποῖα ἐπ' ἄπειρον εἶναι δυνατὸν νὰ διαιρῆται ἓν γεωμετρικὸν διάστημα. Διὰ τοῦτο, διετείνετο ὁ Ζήνων ὅτι ὁ ταχύπους Ἀχιλλεὺς οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ καταφθάσῃ χελώνην, ἥτις θὰ προεπορεύετο αὐτοῦ κατὰ ἓν διάστημα, διότι θὰ ἔπρεπε νὰ διατρέξῃ ὅλας τὰς ἀπείρους τούτου ὑποδιαιρέσεις, ἐνῶ ἡ κινουμένη χελώνη θὰ εἶχε διατρέξει νέα διαστήματα ἐπ' ἄπειρον διαιρετά. Ὁ πλήρης μηδενισμὸς τῆς διαφορᾶς ἀπαιτεῖ κατὰ τὸν Ἐλεάτην διαλεκτικὸν ἄπειρον ποσότητα χρόνου διαδρομῆς. Διὰ παρομοίων ἐπιχειρημάτων ἀπεδείκνυεν ὅτι τὸ ἱπτάμενον βέλος εὑρίσκεται συγχρόνως καὶ ἐν στάσει, διότι κατὰ τὴν κίνησίν του εὑρίσκεται πάντοτε εἰς ἓν τοπικὸν σημεῖον καὶ οὐχὶ εἰς δύο. Ἐπίσης ἀπεδείκνυεν ὅτι ὑπάρχει περίπτωσις (ὅταν δύο δρομεῖς κινοῦνται κατὰ τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν) καθ' ἣν τὸ ἥμισυ ἑνὸς χρονικοῦ διαστήματος ἰσοῦται μὲ τὸ ὅλον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνεσκεύασε τὰ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος προταθέντα σοφίσματα, καταδείξας ὅτι ἐγίνετο εἰς αὐτὰ συνεχὼς σύγχυσις μεταξὺ τοῦ δυναμικοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἀπείρου. Παρὰ ταῦτα ὅμως τὰ διαλεκτικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἐλεάτου σοφοῦ ἀπέβησαν λίαν ὠφέλιμα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν. Δι' αὐτῶν ἐτέθησαν διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ συζήτησιν τὰ συναφῆ μὲ τὴν μελέτην τῶν συνεχῶν καὶ ἀσυνεχῶν ποσῶν προβλήματα, ἅτινα ἤγαγον ἐν τέλει τοὺς μαθηματικοὺς εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Ζήνων θεωρεῖται εἷς τῶν πατέρων τῆς ἀνωτέρας μαθηματικῆς ἀναλύσεως. Ὁ Ντὶλς εἶπεν ὅτι τὸ περὶ συμπτώσεως τοῦ ἡμίσεος καὶ διπλασίου διαστήματος ἐπιχείρημα τοῦ Ζήνωνος ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐκλαϊκευμένην διατύπωσιν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος.

Μ έ λ ι σ σ ο ς. Κατήγετο ἐκ Σάμου, ἀναφέρεται δὲ ὡς μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἡρακλείτου. Διατελέσας κατὰ τὸ 440 π.Χ. ναύαρχος τῶν Σαμίων ἐνίκησε τὸν στόλον τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἐν τέλει ἡττήθη εἰς ναυμαχίαν, καθ' ἣν ἀρχηγὸς τῶν Ἀθηναίων ἦτο ὁ Περικλῆς. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ γραφὲν σύγγραμμα ἔφερε τὸν τίτλον «Περὶ φύσεως ἢ περὶ τοῦ ὄντος». Δέχεται καὶ οὗτος, ἀκολουθῶν τὸν Παρμενίδην, ὅτι τὸ ὄν εἶναι αἰώνιον: «ἀεὶ ἦν ὅ,τι ἦν καὶ ἀεὶ ἔσται. Εἰ γὰρ ἐγένετο, ἀναγκαῖόν ἐστι πρὶν γενέσθαι εἶναι μηδέν· εἰ τοίνυν μηδὲν ἦν, οὐδαμὰ ἂν γένοιτο οὐδὲν ἐκ μηδενός» (Ὅ,τιδήποτε ὑπῆρχε, ὑπῆρχεν αἰωνίως καὶ θὰ ὑπάρχῃ αἰωνίως. Διότι ἐὰν ἔλαβεν ὑπόστασιν κατόπιν γενέσεως, θὰ ἔπρεπε κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα, πρὶν ἔλθῃ εἰς τὴν γένεσιν νὰ μὴ ὑπάρχῃ. Ἂν ὅμως δὲν ὑπῆρχε, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κάτι ἐκ τοῦ μηδενός». Ἐπίσης δὲν ἔχει τέλος τὸ ὄν, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ μετατραπῇ ἐξαφανιζόμενον οὔτε εἰς ἓν ὑπαρκτὸν οὔτε εἰς ἕν ἀνύπαρκτον πρᾶγμα. Εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Παρμενίδου προσθέτει μόνον ὡς ἰδικήν του γνώμην ὅτι, ἐφ' ὅσον τὸ ὄν δὲν ἔχει χρονικῶς οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος, πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἀπὸ τοπικῆς ἀπόψεως ἄπειρον: «Οὐ γὰρ ἀεὶ εἶναι ἀνυστόν, ὅ,τι μὴ πᾶν ἐστι» (Διότι ἐὰν ἓν πρᾶγμα δὲν ἔχῃ μίαν εἰς ὅλα τὰ μέρη παρουσίαν, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ καὶ αἰωνιότητα). Συμπληρώνων λοιπὸν ὁ Σάμιος ναύαρχος τὴν διδασκαλίαν του, λέγει: «οὕτως οὖν ἀΐδιόν ἐστι καὶ ἄπειρον καὶ ὅμοιον πᾶν» (Τοιουτοτρόπως τὸ ὂν εἶναι αἰώνιον καὶ ἄπειρον καὶ ἕν καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ὅμοιον μὲ τὸν ἑαυτόν του). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Μέλισσος θέλει νὰ συνδυάσῃ τὴν ἐλεατικὴν φιλοσοφίαν μὲ τὰς περὶ ἀπείρου διδασκαλίας τῶν Ἰώνων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Συνεχίζων τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου θεωρεῖ τὴν μαρτυρίαν τὴν ὁποίαν μᾶς δίδουν αἱ αἰσθήσεις περὶ τῶν πραγμάτων οὐχὶ ἀξιόπιστον. Ἡ τοιαύτη ἀναξιοπιστία γίνεται κατάδηλος ἐκ τῆς μεταβολῆς ἣν παρουσιάζουν μὲ τὴν πάροδον τοῦ καιροῦ τὰ ὄντα. Ἕν ὄν π.χ., τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἀντελαμβάνετο ἡ αἴσθησις ὡς λευκόν, μὲ τὸν καιρὸν μεταβάλλεται εἰς μέλαν. Ἐκ τῆς μεταβολῆς ἐξάγεται ὅτι ἡ ἀρχικὴ περὶ τῆς ποιότητός του μαρτυρία τῆς ὁράσεως δὲν ἦτο ἀκριβής: «δῆλον τοίνυν, ὅτι οὐκ ὀρθῶς ἐωρῶμεν··· οὐ γὰρ ἂν μετέπιπτεν εἰ ἀληθῆ ἦν» (Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ὅρασίς μας ἦτο ἀνακριβής··· διότι ἐὰν ἦσαν ἀληθῆ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μᾶς παρουσιάζει δὲν θὰ παρετηρεῖτο ὡς πρὸς ταῦτα μεταβολή). βολή).

Μὲ τὸν Μέλισσον φθάνει εἰς τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας της ἡ διδασκαλία τῶν Ἐλεατῶν. Ὁ Παρμενίδης ἔθεσε τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς μεταφυσικῆς ἀληθείας καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ κλονισθῇ ἡ πίστις εἰς τὴν

ἐγκυρότητα τοῦ δεδομένου φαινομενικοῦ κόσμου. Αἱ ὀντολογικαὶ ἀναζητήσεις ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ λογικὴ σκέψις καὶ νὰ προπαρασκευασθῇ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς σοφιστικῆς. Διὰ τῶν Ἐλεατῶν τίθενται ὑπ' ὄψιν τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης τὰ δύο μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα τῶν ὁποίων τὸ θέμα εἶναι τὸ ὄν καὶ τὸ ἕν.

Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

Ἡράκλειτος (544—484 π.Χ.). Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἔφεσον ἐξ ἀριστοκρατικοῦ γένους, ὅπερ ἀνῆγε τὴν καταγωγήν του εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν Κόδρον. Ἂν καὶ ἦτο κάτοχος κληρονομικοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος, παρητήθη τῶν δικαιωμάτων του ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἠσχολήθη ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Τὰ πορίσματα τῶν ἀναζητήσεών του τὰ διετύπωσεν εἰς τὸ «Περὶ φύσεως» σύγγραμμά του, ἐκ τοῦ ὁποίου διεσώθησαν 129 ἀποσπάσματα, ἅπαντα διατυπωμένα μὲ συντομίαν ἐν εἴδει ἀφορισμῶν. Τὸ σύγγραμμά του τὸ ἐξέδωκε μετὰ τὸ 478 π.Χ., διότι ἐν αὐτῷ ἀναφέρεται ἡ ἐκ τῆς Ἐφέσου ἔξοδος τοῦ Ἑρμοδώρου, ἥτις συνέβη μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀντιλήψεις, τὰς ἀναπτυχθείσας ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου. Δὲν θεωρεῖ τὸ ὂν ἐπαναπαυόμενον μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του ἐν αἰωνίᾳ ἀκινησίᾳ. Ἐξ ἀντιθέτου φρονεῖ ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι ὑπάρχει αἰωνία ροή. Τὰ πάντα εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ μεταβολήν, «τὰ πάντα ῥεῖ», καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς πραγματικότητος εἶναι ἡ κίνησις. Τὰ ὄντα δὲν ἔχουν σταθερὰν οὐσίαν, ἀλλὰ διαρκῶς παρατηρεῖται διαρκὴς μετάπτωσις. Ἡ πραγματικότης ὁμοιάζει μὲ τὴν ροὴν ποταμοῦ: «Ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἰμέν τε καὶ οὐκ εἰμεν». (Ἐμβαίνομεν εἰς τοὺς αὐτοὺς ποταμοὺς καὶ ὅμως οὐχὶ εἰς τοὺς αὐτούς· εἴμεθα ἓν ὡρισμένον κάτι καὶ συγχρόνως δὲν εἴμεθα). Τὰ ὄντα εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ μεταβολήν. Παρὰ τὴν μεταβολὴν ὅμως ταύτην ὑφίσταται ἐν τῷ κόσμῳ ἑνότης. Ἡ ὑφίστη σοφία, τὴν ὁποίαν ὑπαγορεύει ὁ Λόγος εἶναι, κατὰ τὸν Ἐφέσιον σοφόν, νὰ διακρίνῃ κανεὶς ὅτι ὁ ρευστὸς καὶ πλήρης ἀντιθέσεων καὶ μεταβολῶν κόσμος ἀποτελεῖ ἑνότητα. «Οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντος ὁμολογεῖν σοφόν ἐστιν ἓν πάντα εἶναι» (Ἀπ. 50) (Τὸ νὰ ἀκούσῃ κανεὶς ὄχι ἐμέ, ἀλλὰ τὸν λόγον, καὶ νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ πράγματα ἀποτελοῦν ἑνότητα, αὐτὸ εἶναι σοφία).

Οὕτω σκεπτόμενος ὁ Ἡράκλειτος, κατορθώνει νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφίαν τὴν λεγομένην διαλεκτικὴν ἀρχὴν τῆς ἑνότητος τῶν ἀντιθέσεων. Ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι οἱ σύγχρονοί του δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ διαγνώσουν ὅτι ὀπίσω ἀπὸ τὰς φαινομενικὰς ἀντιθέσεις κρύπτεται ἡ ἑνότης καὶ διὰ τοῦτο τοὺς κατακρίνει ὡς ἀσυνέτους εἰς τὸ 51 ἀπόσπασμά του: «Οὐ ξυνιᾶσιν ὅκως διαφερόμενον ἑαυτῷ ὁμολογέει· παλίντονος ἁρμονίη ὅκωσπερ τόξου καὶ λύρης» (Δὲν ἔχουν τὴν σύνεσιν νὰ ἐννοήσουν πῶς ἡ παρουσιάζουσα διάσπασιν ἑνότης ἐμφανίζεται συγχρόνως ἐνημονισμένη μὲ τὸν ἑαυτόν της· ἁρμονία ἐξ ἀντιτιθεμένων τάσεων ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ τόξον καὶ τὴν λύραν). «Τὸ ἀντίξουν συμφέρον ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι» (Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἀντιθέσεις ἐναρμονίζεται· ἐκ τῶν παρουσιαζόντων διαφοράν τόνων καταρτίζεται ἡ ὡραιοτάτη ἁρμονία. Τὰ πάντα δημιουργοῦνται διὰ τῆς διαμάχης). Διὰ τῶν γνωμῶν του τούτων ἀνεδείχθη ὁ Ἡράκλειτος ἱδρυτὴς τοῦ διαλεκτικισμοῦ. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσα ἀρχή, καθ' ἣν αἱ ἀντιθέσεις, ἀγόμεναι εἰς συνδιαλλαγήν, ἀπαρτίζουν τὸν ἁρμονικὸν διάκοσμον τοῦ σύμπαντος, ἀσκεῖ εἰσέτι τὴν γοητείαν της. Τὴν εὑρίσκομεν νὰ χρησιμοποιῆται εἰς τὴν ἀρνητικὴν θεολογίαν, τὴν ἐκλαμβάνουσαν τὸν Θεὸν ὡς σύμπτωσιν ἀντιθέσεων ἀκριβῶς ὅπως ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 67 ἀπόσπασμα: «Ὁ θεὸς ἡμέρη, εὐφρόνη, χειμὼν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός· ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ πῦρ ὁπόταν συμιγῇ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἑκάστου» (Ὁ θεὸς εἶναι ἡμέρα καὶ νύξ, χειμὼν καὶ θέρος, πόλεμος καὶ εἰρήνη, κορεσμὸς καὶ πεῖνα· ἐμφανίζεται δὲ ὑπὸ ἄλλας μορφάς, ἀκριβῶς ὅπως τὸ πῦρ ὅταν ἀναμιχθῇ μὲ θυμιάματα, ὀνομάζεται ἀναλόγως τῆς εὐωδίας μὲ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄνομα). Διὰ τῶν τοιούτων του συμπερασμάτων ὑπερνικᾷ τὰς ἀπορίας τῶν Ἐλεατῶν, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ συμβιβάσουν τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ὑφισταμένας διαφορὰς μὲ τὴν ἑνότητά του. Ἡ Ἡράκλειτος λέγει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἑνότης τῶν παρατηρουμένων διαφορῶν. Προχωρεῖ οὕτω εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κοινοῦ στοιχείου, ὅπερ ὑπάρχει εἰς τὰς ἐπὶ μέρους διαφοράς. Ὀπίσω ἀπὸ τὴν ποικιλίαν ἀνευρίσκεται κάτι τὸ κοινόν, ἡ δὲ παρατηρουμένη ἐν τῷ κόσμῳ ροὴ ὑπόκειται εἰς καθωρισμένον ρυθμόν. Τὴν ἀρχήν, ἥτις ρυθμίζει τὴν ροὴν καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἐνοποίησιν τῶν διαφόρων ὄντων εἰς κοινότητα ὀνομάζει ὁ Ἡράκλειτος Λόγον. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀποτελεῖ διὰ τὸν Ἡράκλειτον τὴν ὑψίστην ρυθμιστικὴν ἁρμονίαν ἐν τῷ σύμπαντι, ἡ ἰσχύς της καὶ ἡ ὕπαρξίς της εἶναι αἰωνία, δύναται δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος, ἀρκεῖ οὗτος νὰ ἀποβάλῃ τὸν ἐγωϊσμόν του καὶ νὰ κατευθύνῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τὴν κοινὴν ὅλων ἀρχήν. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου ἤρχιζε μὲ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Λόγου, μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ κοσμικὸν ἐν γένει γεγονὸς συσχετίσεώς του: «Τοῦ δὴ λόγου τοῦδ' ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν ἐοίκασι, πειρώμενοι ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων, ὁκοίων ἐγὼ διηγεῦμαι διαιρέων ἕκαστον κατὰ φύσιν καὶ φράζων ὅκως ἔχει» (Αὐτὸν δὲ τὸν λόγον, ὁ ὁποῖος ἔχει αἰωνίαν ὕπαρξιν, δὲν κατανοοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ πρὶν ἀκούσουν κάτι δι' αὐτὸν καὶ ἐπίσης ὅταν προηγουμένως κάτι ἔχουν ἀκούσει περὶ αὐτοῦ· ἐνῷ δὲ ὅλα συμβαίνουν συμφώνως πρὸς αὐτὸν τὸν λόγον, σοῦ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν (οἱ ἄνθρωποι) ὅτι δὲν ἔχουν καμμίαν πεῖραν αὐτῶν, καίτοι ἡ ἐμπειρία των τοὺς θέτει εἰς ἐπαφὴν μὲ λόγια καὶ μὲ ἔργα, ὡσὰν αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἐκθέτω, ἀναλύων ἕκαστον ἐξ αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν των καὶ ἀναπτύσσων αὐτὰ κατὰ τὴν οὐσίαν των). Μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Λόγου ὡς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ρυθμιζούσης τὸ κοσμικὸν γεγονός, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν κόσμον τὸ τυχαῖον καὶ εἰσάγεται ἡ ἔννοια τῆς νομοτελείας. Ταύτην συμβολικῶς ἐκφράζει ὁ Ἡράκλειτος ὁμιλῶν περὶ Εἱμαρμένης καὶ Δίκης. Ἔχει κατανοήσει ὅτι ἐν τῇ φύσει ἐπικρατεῖ τάξις καὶ διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀντίληψίν του αὐτήν, λέγει ὅτι ὁ ἥλιος δὲν δύναται νὰ μεταστῇ ἀπὸ τὴν κανονικήν του τροχιάν: «Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μὴ Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν» (Ὁ Ἥλιος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν προδιατεταγμένην του τροχιάν· διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει αἱ Ἐρινύες, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὁπλοφόροι τῆς Δίκης, θὰ ἀνακαλύψουν τὴν παράβασίν του).

Ὡς πρὸς τὰς κοσμολογικὰς ἀντιλήψεις φαινομενικῶς μόνον ὁ Ἡράκλειτος συνεχίζει τὴν ἰωνικὴν παράδοσιν. Ἡ παράδοσις ὁμοφώνως λέγει ὅτι ὁ Ἐφέσιος σοφὸς ἐθεώρει ὡς πρωταρχικὸν στοιχεῖον τὸ πῦρ. Ἀλλ' ἂν ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ νόημα τῆς διδασκαλίας του, εὐκόλως θὰ ἐννοήσωμεν ὅτι, ἐφ' ὅσον δίδεται ἡ πρωτεύουσα θέσις εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ρυθμιστικὴν καθοδήγησιν τοῦ Λόγου ἐπιτελουμένην μεταβολήν, δὲν δύναται νὰ τεθῇ ὡς πρωταρχικὸν στοιχεῖον τὸ πῦρ. Χρησιμοποιεῖται μόνον ὑπ' αὐτοῦ ὡς σύμβολον, ἐπειδὴ ἐμφανίζει κινητικότητα καὶ δραστικότητα μεγαλυτέραν ἀπὸ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα. Καθ' ὃν τρόπον χρησιμοποιεῖ συμβολικῶς τὰς μυθολογικὰς θεότητας, οὕτω χρησιμοποιεῖ ὡς αἰσθητοποιοῦντα τὰς φάσεις καὶ ἐμφανίσεις τῆς μεταβολῆς σύμβολα καὶ τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶχον οἱ Μιλήσιοι φιλόσοφοι θεωρήσει ὡς φυσικὰς ἀρχάς.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ παρὰ τῷ Ἐφεσίῳ σοφῷ παρατηρουμένη στροφὴ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν κόσμον. Εἰς τὸ 101 ἀπόσπασμά του λέγει ὅτι ἔκαμεν ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του τὸν ἴδιόν του ἑαυτόν του: «Ἐδιζησάμην ἐμεωυτόν». Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι πλέον μία σκιά, ὅπως ἐδόξαζεν ἡ μυθικὴ ἀντίληψις, ἀλλὰ ἕν ὂν τοῦ ὁποίου τὰ πέρατα εἶναι ἀνεξερεύνητα «Ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει» Ἀπ. 45 ("Οσον καὶ ἂν προχωρήσῃς τὰ ἔσχατα σύνορα τῆς ψυχῆς δὲν θὰ δυνηθῇς νὰ τὰ ἀνακαλύψῃς, ἔστω καὶ ἂν πορευθῇς ἐπάνω εἰς ὅλους τοὺς δρόμους· τόσον βαθὺν λόγον (οὐσίαν) ἔχει). Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀπεράντου βάθους τοῦ ψυχικοῦ κόσμου ἀνευρίσκεται εἰς τὸν Ἡράκλειτον καὶ ἡ συναίσθησις ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν μοῖράν του. Αὐτὴν τὴν ἐπίγνωσιν ἐκφράζει τὸ 119 ἀπόσπασμα: «Ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων» (Ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἰδιοτυπία εἶναι ἡ μοῖρά του). "Οτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν προωρισμένον πρὸς θάνατον καὶ ὅτι ἡ ἐλευθερία του συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐν πλήρει συναισθήσει τῆς θνητότητός του ἀποδοχὴν τῆς μοίρας, ἐκφράζεται εἰς τὸ 20 ἀπόσπασμα: «Γενόμενοι ζώειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι) ("Οταν γεννηθοῦν οἱ ἄνθρωποι παίρνουν τὴν ἀπόφασιν νὰ κρατῶνται εἰς τὴν ζωήν, καὶ νὰ εἶναι ὑποκείμενοι εἰς τὸν θάνατον, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀνάπαυσιν, καὶ ἀφίνουν πίσω τους παιδιά, διὰ νὰ συμβοῦν καὶ ἄλλοι θάνατοι).

Ὁ Ἡράκλειτος ἔχει τὴν αὐτοσυναίσθησιν διὰ τὸν ἑαυτόν του ὅτι εἶναι πνεῦμα δημιουργικόν. Δι' αὐτὸ καταφέρεται κατὰ τῆς πολυμαθείας: «Πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει· Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὖτίς τε Ξενοφάνεα καὶ Ἑκαταῖον» (Ἀπ. 40) (Ἡ πολυμάθεια δὲν διδάσκει τὸν ἄνθρωπον νὰ κατανοῇ τὰ ὄντα. Διότι (ἂν τοῦτο ἦτο δυνατὸν) ἤθελε διδάξει τὸν Πυθαγόραν καὶ ἀκόμη τὸν Ξενοφάνη καὶ τὸν Ἑκαταῖον). Δὲν διστάζει νὰ ἐπικρίνῃ τὸν "Ομηρον, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὁ σοφώτατος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ διαφωνία του πρὸς τὸν "Ομηρον ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι οὗτος, καθὼς καὶ ὁ Ἀρχίλοχος δὲν εἶχον κατανοήσει τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων ὁ πόλεμος «Τόν τε "Ομηρον ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως» (Ἀπ. 42) (Ὁ "Ομηρος πρέπει νὰ μὴ γίνεται δεκτὸς εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ νὰ ῥαπίζεται, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἀρχίλοχος). Τὸ νόημα τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι ὅτι ἡ ἀπαγγελία τῶν ποιημάτων τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου, ἥτις ἐγίνετο ὑπὸ τῶν ραψῳδῶν ἐν εἴδει ἀγῶνος, πρέπει νὰ ἀπαγορευθῇ διότι καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ποιηταὶ εἶχον ἐκφράσει τὴν εὐχὴν νὰ μὴ γίνωνται πόλεμοι καὶ ἔριδες μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Πρὸς μίαν τοιαύτην ἀντίληψιν περὶ τοῦ πολέμου εἶναι ὅλως ἀντίθετοι αἱ ἀπόψεις τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ πόλεμος κατ' αὐτὸν εἶναι πατὴρ ὅλων τῶν ὄντων: «Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους» (Ἀπ. 29) (Ὁ πόλεμος μὲν εἶναι πάντων πατήρ, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ ἄλλους μὲν τοὺς ἀναδεικνύει θεούς, ἄλλους δὲ ἀνθρώπους, καὶ ἄλλους τοὺς κάμνει δούλους ἄλλους δὲ ἐλευθέρους). Ὁ Ἡράκλειτος ζήσας κατὰ τὴν ὥριμον περίοδον τῆς ζωῆς του τὴν μεγάλην σύγκρουσιν Ἑλλήνων καὶ Περσῶν καὶ αἰσθανθεὶς βαθύτατα τὰς

ἐπανειλημμενας περιπετείας καὶ τὰς ἐκ τούτων προκυψάσας κοσμοϊστορικὰς μεταβολὰς εἶναι εἰς θέσιν νὰ κατανοήσῃ βαθύτερον τὸ φαινόμενον τοῦ πολέμου. Ἐπίσης ἔχει κατανοήσει τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ δὲν παύει νὰ ἐξαίρῃ τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχει δι' αὐτὴν ὁ νόμος:: «Μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος» (Ἀπ. 44) (Ὁ λαὸς πρέπει νὰ μάχεται ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅπως μάχεται καὶ ὑπὲρ τοῦ τείχους). «Ξὺν νόῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῷ πάντων, ὅκωσπερ νόμῳ πόλις καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως. Τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπιοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ θείου· κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίγνεται» (Ἀπ. 114) (Φρόνιμος λόγος εἶναι ὁ ἀκόλουθος· πρέπει νὰ στηρίζωμεν τὴν δύναμίν μας ἐπὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς ὅλους κοινόν, ἀκριβῶς ὅπως ἡ πόλις στηρίζεται εἰς τὸν νόμον καὶ πολὺ ἀκόμη ἰσχυρότερον. Διότι ὅλοι οἱ νόμοι τῶν ἀνθρώπων ἀντλοῦν τὴν συντήρησίν των ἀπὸ τὸν ἕνα καὶ μοναδικὸν νόμον τῶν θεῶν· διότι ὁ θεῖος νόμος κυριαρχεῖ ὅσον θέλει καὶ φέρει ἀποτέλεσμα δι' ὅλα καὶ ὑπερισχύει).

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διακρίνει τὸν Ἡράκλειτον ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν στοχαστῶν συμπάσης τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας εἶναι ἡ φιλολογικὴ μορφὴ τῆς διατυπώσεως τῶν δοξασιῶν του. Ἀνεδείχθη ἀριστοτέχνης εἰς τὴν δι' ἀφορισμῶν ἔκφρασιν βαθυτάτων νοημάτων. Ὁ Νίτσε εἰς τὸ ἔργον του «Ἀνθρώπινα - πολὺ ἀνθρώπινα» ἔχει ἐξάρει τὴν μοναδικὴν ἱκανότητα τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἐφεσίου σοφοῦ ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀφοριστικοῦ ὕφους. «Εἰς γνωμολογικὸς ἀφορισμὸς — γράφει ὁ Νίτσε — εἶναι κάτι πολὺ σκληρὸν διὰ τὰ δόντια τοῦ χρόνου καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξαντληθῇ ἀπὸ ὅλους τοὺς αἰῶνας, ἂν καὶ χρησιφεύει δι' ἑκάστην ἐποχὴν ὡς τροφή. Διὰ τοῦτο ἐμφανίζεται μέσα εἰς τὴν φιλολογίαν ὡς ἡ μεγίστη παραδοξότης. Εἶναι τὸ ἀναλλοίωτον μέσα εἰς τὰς μεταβολάς, ἡ τροφὴ ἥτις διατηρεῖ πάντοτε τὴν ἀξίαν της καὶ ἡ ὁποία, ὅπως τὸ ἅλας, οὐδέποτε μωραίνεται». Πράγματι οἱ ἀφορισμοὶ τοῦ Ἡρακλείτου οὐδέποτε χάνουν τὴν ἐπικαιρότητά των. Εἶναι ὅπως οἱ χρησμοὶ τῆς Σιβύλλης, οἵτινες παρ' ὅλην τὴν τραχύτητα τοῦ ὕφους των, λέγει ὁ Ἐφέσιος σοφός, πραγματοποιοῦν προβλέψεις διὰ μέσου χιλιάδος ἐτῶν: «Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη χιλίων ἐτῶν, ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν Θεόν» (Ἀπ. 92) (Ἡ Σίβυλλα μὲ μαινόμενον στόμα ἐκβάλλουσα φθόγγους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους λείπει ἡ προσήνεια τοῦ γέλωτος, ὁ καλλωπισμὸς καὶ ἡ εὐωδία τῶν ἀρωμάτων, προχωρεῖ διὰ τῆς φωνῆς διὰ μέσου χιλιετηρίδων ὠθουμένη ἀπὸ τὸν Θεόν). Ὅπως καὶ ἡ Σίβυλλα τοιουτοτρόπως καὶ αἱ δοξασίαι τοῦ Ἡρακλείτου ἔπειτα ἀπὸ χιλιετηρίδας δὲν ἔχουν χάσει τὴν ἀξίαν των. Ὁ Ἔγελος κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα ἐστηρίχθη διὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸ σύστημά του ἐπὶ τῆς ἡρακλείτου δοξασίας τῆς ἑνότητος τῶν ἀντιθέσεων, ὁ ἐπιστημονικὸς λεγόμενος σοσιαλισμὸς ἐποικοδομεῖται ἐπὶ τοῦ διαλεκτικισμοῦ του, ἡ δὲ σύγχρονος λογοκρατία ἀνατρέχει εἰς τοὺς περὶ λόγου ἀφορισμοὺς τοῦ Ἐφεσίου σοφοῦ. Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ὁ μοναδικὸς σοφὸς τοῦ ὁποίου αἱ δοξασίαι ἐμφανίζουν ἔντονον ζωὴν καὶ παρουσίαν εἰς τὴν σύγχρονόν μας πραγματικότητα.

Η ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ

Ἐ μ π ε δ ο κ λ ῆ ς (495—435). Ἐγεννήθη εἰς τὸν Ἀκράγαντα τῆς Σικελίας ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, ἥτις κατεπολέμει τὴν τυραννίαν καὶ ἐπροστάτευε τὸν λαόν. Ὁ πατήρ του Μέτων κατὰ τὸ 470 εἶχε συνεργήσει διὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίας. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, ὅτε οἱ ἀριστοκρατικοὶ ἠθέλησαν νὰ καταλάβουν τὴν ἀρχήν, ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατώρθωσε νὰ ματαιώσῃ τὴν ἀπόπειράν των εἰρηνικῶς. Ὅταν μετὰ ταῦτα ὁ λαὸς τοῦ προσέφερε τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, οὗτος δὲν τὸ ἐδέχθη. Κατὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του φαίνεται ἔχι ἔχασε τὴν εὔνοιαν τοῦ λαοῦ καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς Πελοπόννησον, ὅπου καὶ ἀπέθανε. Γύρω ἀπὸ τὸν θάνατόν του ἐπλάσθησαν πολλοὶ θρῦλοι. Οἱ φίλοι του διέδωκαν ὅτι ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανούς, οἱ δὲ ἐχθροί του ὅτι ἐπήδησεν εἰς τὸν κρατῆρα τῆς Αἴτνης διὰ νὰ γίνῃ ἄφαντον τὸ σῶμα του καὶ νὰ νομισθῇ θεός. Εἰς τὰς τοιαύτας διαδόσεις φαίνεται ὅτι ἔδωκαν λαβὴν δύο στίχοι του, εἰς τοὺς ὁποίους ἐνεφάνιζε τὸν ἑαυτόν του ὡς θεόν:

«Χαίρετ' ἐγὼ δ' ὑμῖν θεὸς ἄμβροτος, οὐκέτι θνητός
πωλεῦμαι μετὰ πᾶσι τετιμημένος, ὥσπερ ἔοικε»

(Χαίρετε! Ἐγὼ δὲ ὡς θεὸς ἰδικός σας, καὶ οὐχὶ ὡς θνητὸς περιτριγυρίζω ἀνάμεσα εἰς ὅλους ἀπολαμβάνων τιμάς, ὅπως ἁρμόζει).

Ἔδρασεν ὡς πολιτικός, ὡς ῥήτωρ, ὡς ἰατρός, ὡς θεουργὸς καὶ γόης. Εἰς τὴν νεαράν του ἡλικίαν ἔγραψε καὶ τραγῳδίας. Τὰς φιλοσοφικάς του δοξασίας ἐξέθεσεν εἰς δύο φιλοσοφικὰ ποιήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἔφερε τὸν τίτλον «Περὶ φύσεως», τὸ δὲ ἕτερον «Καθαρμοί». Ἐκ τῶν πέντε χιλιάδων στίχων τῶν δύο τούτων ποιημάτων διεσώθησαν ἀποσπάσματα μόνον.

Ὡς φιλόσοφος ὁ Ἐμπεδοκλῆς προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ τὰ πορίσματα τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὰς ἐλεατικὰς διδασκαλίας. Δέχεται ὅτι ὑπάρχουν ἐν τῷ κόσμῳ ὡς ἀμετάβλητα συστατικὰ αὐτοῦ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ἤτοι τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀὴρ καὶ ἡ γῆ, ἐκ τῆς δὲ ἀναμίξεως αὐτῶν προέρχεται ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ τῶν συγκεκριμένων ὄντων. Κατ' οὐσίαν, δὲν ὑπάρχει γένεσις καὶ φθορὰ ἀλλὰ μόνον ἀνάμιξις τῶν στοιχείων: ..

«Φύσις οὐδενὸς ἐστιν ἐόντων
ἀλλὰ μόνον μίξίς τε διάλλαξίς τε μιγέντων
ἐστί, φύσις δ' ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν».

(Δὲν ὑπάρχει γένεσις ὡς πρὸς κανὲν ἀπὸ τὰ ὄντα, ἀλλὰ μόνον ἀνάμιξις καὶ ἐναλλαγὴ τῶν ἀναμιχθέντων στοιχείων, οἱ ἄνθρωποι ὅμως χρησιμοποιοῦν διὰ νὰ ὀνομάσουν τὰ γεγονότα ταῦτα τὴν λέξιν φύσις, δηλ. γένεσις).

Τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τὰ ἀποκαλεῖ «ριζώματα» καὶ τὰ ἐκφράζει χρησιμοποιῶν ὡς σύμβολα τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων θεῶν:

«Τέσσαρα γὰρ πάντων ριζώματα πρῶτον ἄκουε
Ζεύς ἀργὴς Ἥρη τε φερέσβιος ἠδ' Ἀιδωνεὺς
Νῆστις θ', ἣ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον».

(Κατὰ πρῶτον ἄκουε ὅτι τέσσαρες εἶναι αἱ ρίζαι δι' ὅλα τὰ ὄντα. Ὁ Ζεὺς ὅστις (διὰ τῶν κεραυνῶν) φεγγοβολεῖ, ἡ Ἥρα ἡ ὁποία (ὡς ἀὴρ διὰ τῆς ἀναπνοῆς) δωρίζει τὴν ζωὴν καὶ ὁ Ἀΐδωνεὺς (ὁ Ἅδης ὡς γῆ) καὶ ἡ Νῆστις (σικελικὴ τοπικὴ θεότης συμβολίζουσα τὰ ὕδατα· τὸ θέμα τῆς λέξεως νάω = ἀναβλύζω) ἥτις χύνουσα τὰ δάκρυά της δημιουργεῖ τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς τῶν θνητῶν).

Πρέπει ὅμως νὰ ἐξηγηθῇ τὸ γεγονὸς τῆς ἀναμίξεως καὶ τῆς ἐναλλαγῆς. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς φρονεῖ ὅτι τὰ στοιχεῖα ἀφ' ἑαυτῶν δὲν δύνανται νὰ κινηθοῦν καὶ νὰ ἔλθουν εἰς ἀμοιβαίους συνδυασμούς. Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀνάμιξιν καὶ τὸν χωρισμόν των εἰσάγει δύο δυνάμεις, τὴν Φιλίαν καὶ τὸ Νεῖκος. Ἡ Φιλία συνδέει τὰ ἀνόμοια καὶ διαχωρίζει τὰ ὅμοια, τὸ Νεῖκος διαχωρίζει τὰ ἀνόμοια. Τὰ στοιχεῖα ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν δύο τούτων ἀντιτιθεμένων δυνάμεων. Ὅταν ἐπικρατῇ ἡ Φιλία, ὁ κόσμος συσπειρώνεται εἰς σφαιρικὸν σύνολον καὶ ζῇ ἐν μακαριότητι ὡς Σφαῖρος, τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον :

«Ἀλλ' ὄγε πάντοθεν ἶσος (ἐοῖ) καὶ πάμπαν ἀπείρων
σφαῖρος κυκλοτερὴς μονίῃ περιηγέϊ γαίων.
Οὐ γάρ ἀπὸ νώτοιο δύο κλάδοι ἀΐσσονται,
οὐ πόδες, οὐ θοὰ γοῦνα, οὐ μήδεα γεννήεντα,
ἀλλὰ Σφαῖρος ἔην καὶ (πάντοθεν) ἶσος ἑαυτῷ».

(Ἀλλ' αὐτὸς βεβαίως ἦτο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη του ἴσος πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἄνευ πέρατος Σφαῖρος κυκλοτερὴς καμαρώνων διὰ τὴν γύρω του κυριαρχοῦσαν μοναδικότητα (κατ' ἄλλους ἑρμηνευτὰς ἠρεμίαν). Διότι δὲν ἐξερμοῦν ἀπὸ τὰ νῶτά του δύο κλάδοι, δὲν (ἐκφύονται) πόδες καὶ ταχέα γόνατα, οὔτε γεννητικὰ μόρια, ἀλλ' ἦτο σφαιρικὸς καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη του ἴσος μὲ τὸν ἑαυτόν του).

Μέσα εἰς τὸν Σφαῖρον δὲν δύναται νὰ διακριθῇ οὐδὲν στοιχεῖον:

«Ἔνθ' οὔτε Ἥλιοι διείδεται ὠκέα γυῖα
οὐδὲ μὲν οὐδ' αἴης λάσιον μένος οὐδὲ θάλασσα·
οὕτως Ἁρμονίης πυκινῷ κρύφῳ ἑστήρικται
Σφαῖρος κυκλοτερὴς μονίῃ περιηγέϊ γαίων
οὐ στάσις οὐδέ τε δῆρις ἀναίσιμος ἐν μελέεσσιν».

Ἐδῶ (μέσα εἰς τὸν Σφαῖρον) δὲν διακρίνονται οὔτε τὰ γρήγορα μέλη τοῦ (σώματος) τοῦ Ἡλίου οὔτε τῆς γῆς ἡ λάγνος μονία οὔτε ἡ θάλασσα· τοιουτοτρόπως μένει ἑστηριγμένος εἰς τὸν ἀδιαπέραστον κρυφῶνα τῆς Ἁρμονίας, ὁ κυκλοτερὴς Σφαῖρος καμαρώνων διὰ τὴν γύρω του κυριαρχοῦσαν μοναδικότητα. Δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ μέλη του καμμία διχοστασία καὶ καμμία ἀπρεπὴς ἔρις).

Τὸ σύμπαν ὅμως δὲν μένει εἰς αὐτὴν τὴν ἀδιατάρακτον μακαριότητα. Βαθμηδὸν ἐντὸς τοῦ Σφαίρου αὐξάνεται τὸ Νεῖκος ὅπερ ἐπιφέρει τὸν χωρισμὸν καὶ τὴν διάσπασιν καὶ ὠθεῖ τὸ σύμπαν εἰς κατάστασιν ὅλως ἀντίθετον ἀπὸ τὸν ἐν τῇ ἁρμονίᾳ ἐφησυχασμὸν τοῦ Σφαίρου. Ἡ ἐσχάτη ἀποκορύφωσις τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Νείκους ὁδηγεῖ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «Ἀκοσμίας» ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Περὶ ἐμφ. σελ. 926Ε λέγων: «Ὅρα μὴ τὸ Νεῖκος ἐπάγῃς τὸ Ἐμπεδοκλέους τοῖς πράγμασι μᾶλλον δὲ τοὺς παλαιοὺς κινῆς Τιτᾶνας ἐπὶ τὴν φύσιν καὶ Γίγαντας καὶ τὴν μυθικὴν ἐκείνην καὶ φοβερὰν ἀκοσμίαν ἐπιδεῖν ποθῆς (θεὶς) χωρὶς τὸ βαρὺ πᾶν καὶ χωρὶς τὸ κοῦφον». (Πρόσεχε μήπως κατευθύνῃς ἐναντίον τῶν πραγμάτων τὸ Νεῖκος τοῦ Ἐμπεδοκλέους, μᾶλλον δὲ μήπως βάλῃς εἰς κίνησιν τοὺς παλιοὺς Τιτᾶνας καὶ τοὺς Γίγαντας ἐναντίον τῆς Φύσεως καὶ ποθῆς νὰ ἴδῃς μὲ τὰ μάτια σου τὴν μυθικὴν καὶ φοβερὰν ἐκείνην ἀκοσμίαν, ἐὰν θέσῃς ὅλα τὰ βαρέα μαζὶ καὶ χωριστὰ ἀπ' αὐτὰ τοποθετήσῃς τὰ ἐλαφρά). Φαίνεται ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐθεώρει τὴν ἀκοσμίαν ὡς τὴν κατάστασιν τῆς παντελοῦς τῶν στοιχείων διακρίσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἡ ἀντίθεσις τῶν ὁμοειδῶν στοιχείων πρὸς τὰ ἑτεροειδῆ, συνεπάγουσα παγκόσμιον ἀλληλομαχίαν. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων καταστάσεων, τῆς πλήρους ἁρμονίας καὶ τῆς πλήρους διακρίσεως, τοποθετεῖ τὰς διαφόρους ἐποχὰς κατὰ τὰς ὁποίας γεννῶνται καὶ ἐξαφανίζονται τὰ ὄντα. Ἡ κοσμογονικὴ αὐτῆ διαδικασία ἐξελίσσεται κατὰ περιόδους εἰς τὰς ὁποίας ἄλλοτε μὲν ἐπικρατεῖ ἡ Φιλία ἄλλοτε δὲ τὸ Νεῖκος. Εἰς τὸ 17

ἀπόσπασμα περιγράφεται ἡ ἐν λόγῳ ἐναλλαγὴ διὰ τῶν ἀκολούθων στίχων:

«Δίπλ' ἐρέω· τοτὲ μὲν γὰρ ἓν ηὐξήθη μόνον εἶναι
ἐκ πλειόνων, τοτὲ δ' αὖ διέφυ πλέον ἐξ ἑνὸς εἶναι
Δοιὴ δὲ θνητῶν γένεσις, δοιὴ δ' ἀπόλειψις·
Τὴν μὲν γὰρ πάντων σύνοδος τίκτει τ' ὀλέκει τε,
ἡ δὲ πάλιν διαφυομένων θρεφθεῖσα διέπτη.
Καὶ ταῦτ' ἀλλάσσοντα διαμπερὲς οὐδαμὰ λήγει,
ἄλλοτε μὲν φιλότητι συνερχόμεν' εἰς ἓν ἅπαντα
ἄλλοτε δ' αὖ δίχ' ἕκαστα φορεύμενα Νείκεος ἔχθει».

(Διπλοῦν πρᾶγμα ἔχω νὰ ἐκθέσω. Ἄλλοτε μὲν παράγεται δι' αὐξήσεως ἐκ τῶν πολλῶν ἓν μοναδικὸν ὄν, ἄλλοτε πάλιν διασπωμένου τοῦ ἑνὸς παράγεται πλῆθος ὄντων. Διπλῆ λοιπὸν εἶναι ἡ γένεσις τῶν θνητῶν ὄντων, διπλοῦς δὲ καὶ ὁ ἐξαφανισμός. Ἡ συνένωσις τῶν ὅλων γίνεται αἰτία νὰ παρουσιασθῇ καὶ νὰ ἐξαφανισθῇ ἡ μία γένεσις, ἡ δὲ ἄλλη εὐθὺς ὡς διὰ τῆς αὐξήσεως λάβῃ σύστασιν ἐξαφανίζεται, ἐπειδὴ χωρίζονται τὰ στοιχεῖα. Καὶ αὐτὴ ἡ συνεχὴς ἀλλαγὴ οὐδέποτε λήγει, διότι ἄλλοτε τὰ πάντα συνέρχονται εἰς ἑνότητα ὑπὸ τῆς Φιλίας, ἄλλοτε δὲ πάλιν διαχωρίζονται ὑπὸ τοῦ μίσους, ὅπερ ἐμπνέει τὸ Νεῖκος).

Ὁ κόσμος εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν δημιουργεῖται ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Νείκους. Μέσα εἰς τὸν Σφαῖρον σχηματίζεται δίνη ἥτις γίνεται ἀφορμὴ νὰ χωρισθῇ ὁ ἀὴρ καὶ νὰ περιβάλῃ τὸ σύμπαν ἐν εἴδει κενῆς σφαίρας· κάτω ἀπὸ τὴν ζώνην τοῦ ἀέρος συγκεντρώνεται τὸ πῦρ. Ἡ σφαῖρα τοῦ παντὸς διαιρεῖται εἰς δύο ἡμισφαίρια τὰ ὁποῖα κινοῦνται κυκλικῶς περὶ τὴν γῆν, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἓν εἶναι πλῆρες πυρὸς καὶ παράγει τὴν ἡμέραν, τὸ δὲ ἄλλο σύγκειται ἐξ ἀέρος καὶ μικρᾶς ποσότητος πυρὸς καὶ παράγει τὴν νύκτα. Ὁ ἥλιος δὲν ἔχει ἴδιον φῶς ἀλλὰ ἀντανακλᾷ πρὸς τὴν γῆν τὰς ἀκτῖνας τὰς ὁποίας ἐκπέμπει πρὸς αὐτὸν τὸ πύρινον οὐράνιον ἡμισφαίριον, ἡ δὲ σελήνη ἀντανακλᾷ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον δέχεται ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ὁ ἥλιος ἀποτελεῖ εἶδος κρυσταλλίνου φακοῦ ὅστις συλλέγει τὸ οὐράνιον πῦρ καὶ τὸ ἐξαποστέλλει δι' ἀνταναλάσεως εἰς τὴν γῆν.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν ὀργανικῶν ὄντων διακρίνει ὁ Ἀκραγαντῖνος σοφὸς τέσσαρας περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἡ γῆ γεννᾷ τὰ ὀργανικὰ μέλη τοῦ σώματος τῶν ζώων ξεχωρισμένα:

«ἢ πολλαὶ μὲν κόρσαι ἀναύχενες ἐβλάστησαν
γυμνοὶ δ' ἐπλάζοντο βραχίονες εὐῖνιδες ὤμων
ὄμματα τ' οἷα ἐπλανᾶτο πενητεύοντα μετώπων»

(Ἀπὸ τὴν γῆν ἀνεβλάστησαν πολλαὶ κεφαλαὶ ἄνευ αὐχένων, καὶ περιεπλανῶντο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ βραχίονες στερούμενοι ὤμων, καὶ ἐτριγύριζαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὀφθαλμοὶ στερούμενοι μετώπων).

Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον κατορθώνουν τὰ μεμονωμένα ταῦτα ὀργανικὰ μέλη νὰ συνενωθοῦν καὶ νὰ ἀποτελέσουν τερατώδεις μορφάς:

Πολλὰ μὲν ἀμφιπρόσωπα καὶ ἀμφίστερνα φύεσθαι
βουγενῆ ἀνδρόπρωρα, τὰ δ' ἔμπαλιν ἐξανατέλλειν
ἀνδροφυῆ βούκρανα, μεμιγμένα τῇ μὲν ἀπ' ἀνδρῶν
τῇ δὲ γυναικοφυῆ, σκιεροῖς ἠσκημένα γυίοις».

(Τότε ἀνεφάνησαν πολλὰ πλάσματα μὲ διπλᾶ πρόσωπα καὶ διπλᾶ στήθη, σώματα βοῶν μὲ ἀνθρώπινον πρόσωπον, καὶ ἐξ ἀντιθέτου ἀνθρώπινα σώματα μὲ κεφαλὴν βοός, ἀνάμικτα πλάσματα κατὰ ἕν μέρος ἀνδρικὰ καὶ κατὰ ἓν ἄλλο μέρος γυναικεῖα, ὡπλισμένα μὲ σκιερὰ (ἀπὸ τὸ τρίχωμά των) γεννητικὰ ὄργανα).

Ἀλλὰ τὰ τερατώδη ταῦτα ὄντα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρηθοῦν εἰς τὴν ζωήν. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἀνεφάνησαν τύποι ζώων ἱκανῶν νὰ συνεχίσουν τὴν ζωήν των:

«Οὐλοφυεῖς μὲν πρῶτα τύποι χθονὸς ἐξανέτελλον,
ἀμφοτέρων ὕδατός τε καὶ ἴδεος αἶσαν ἔχοντες·
τοὺς μὲν πῦρ ἀνέπεμπε θέλον πρὸς ὁμοῖον ἱκέσθαι,
οὔτε τί πω μελέων ἐρατὸν δέμας ἐμφαίνοντας
οὔτ' ἠνοπὴν οἷόν τ' ἐπιχώριον ἀνδράσι γυῖον»

('Ανεβλάστανον κατ' ἀρχὰς χονδροδεμένα πλάσματα ἀπὸ τὴν γῆν, ἔχοντα μερίδιον καὶ ἀπὸ τὰ δύο (στοιχεῖα), δηλαδὴ καὶ ἀπὸ τὸ ὕδωρ καὶ ἀπὸ τὴν θερμότητα. Αὐτὰ τὰ πλάσματα τὰ ἐξεσφενδόνιζε πρὸς τὰ ἐπάνω τὸ πῦρ, ἐπειδὴ ἤθελε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὁμοιόν του (ἐν τῷ οὐρανῷ) πῦρ. Τὰ πλάσματα ταῦτα δὲν ἐνεφάνιζον τὴν ἀξιαγάπητον μορφὴν τῶν μελῶν (τοῦ σώματος) οὔτε τὴν φωνήν, οὔτε τὸ ἰδιάζον γεννητικὸν μόριον, ὅπως προσιδιάζει εἰς τοὺς ἄνδρας).

Κατὰ τὴν τετάρτην περίοδον γεννῶνται τὰ ὀργανικὰ ὄντα οὐχὶ ἐκ τῆς γῆς, ἀλλὰ ἐξ ἀλλήλων. Ὁ Ἀέτιος λέγει: «Τὰς δὲ τετάρτας οὐκέτι ἐκ τῶν ὁμοίων, οἷον ἐκ γῆς καὶ ὕδατος, ἀλλὰ δι' ἀλλήλων ἤδη» (Αἱ γενέσεις τῆς τετάρτης περιόδου δὲν προέρχονται ἐκ τῶν ὁμοιογενῶν στοιχείων, ἐκ τῆς γῆς π.χ. καὶ τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ διὰ γεννήσεως ἐξ ἀλλήλων).

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς προλαμβάνει τὰς διδασκαλίας τοῦ Δαρβίνου, ὅστις εἶπεν ὅτι ἐκ τῶν ἀναφανέντων διὰ τῆς ἐξελίξεως ὀργανισμῶν διεσώθησαν μόνον ὅσοι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς. Ὅπως φαίνεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ Σιμπλικίου τοιαύτην ἰδέαν εἶχεν ἐκφράσει ὁ Ἐμπεδοκλῆς: «Καὶ ὅσα μὲν οὕτω συνέστη ἀλλήλοις, ὥστε δύνασθαι τυχεῖν σωτηρίας, ἐγένετο ζῶα καὶ ἔμεινεν διὰ τὸ ἀλλήλοις ἐκπληροῦν τὴν χρείαν» (Καὶ ὅσα δηλαδὴ ὀργανικὰ μέλη συνηνώθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ διασωθοῦν ἐγένοντο ζῶα καὶ ἔμειναν εἰς τὴν ζωήν, διότι ἀμοιβαίως ἱκανοποίουν τὰς ἀνάγκας των). Ὁ Ἐμπεδοκλῆς παρουσίασε πλήρη θεωρίαν ἐξηγοῦσαν τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος τῶν ζώων καὶ ἐξήγησε τὴν λειτουργίαν τῶν αἰσθήσεων διὰ τῆς θεωρίας τῶν πόρων καὶ τῶν ἀπορροῶν.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ δύναμις τῶν αἰσθήσεων εἶναι περιωρισμένη καὶ ὅτι δυσχερὴς ἐξ ἴσου τυγχάνει καὶ ἡ διὰ τοῦ νοῦ κατανόησις τοῦ κοσμικοῦ συνόλου:

«Στεινωποὶ γὰρ παλάμαι κατὰ γυῖα κέχυνται
πολλὰ δὲ δεῖλ' ἔμπαια, τὰ τ' ἀμβλύνουσι μερίμνας
παῦρον δὲ ζωῆς ἰδίου μέρος ἀθρήσαντες
ὠκύμοροι καπνοῖο δίκην ἀρθέντες ἀπέπταν
αὐτὸ μόνον πεισθέντες ὅτῳ προσέκυρσεν ἕκαστος
πάντοσ' ἐλαυνόμενοι, τὸ δ' ὅλου (πᾶς) εὔχεται εὑρεῖν·
Οὕτως οὔτ' ἐπιδερκτὰ τάδ' ἀνδράσιν οὔτ' ἐπακουστὰ
Οὔτε νόῳ περιληπτά. Σὺ δὲ οὕν, ἐπεὶ ὧδ ἐλιάσθης
πεύσεαι οὐ πλέον ἠὲ βροτείη μῆτις ὄρωρεν»

(Διότι εἶναι πολὺ στενὰ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἅτινα ἔχουν ἁπλωθῇ ἐπάνω εἰς τὰ ἀνθρώπινα μέλη. Πολλὰ δὲ κακὰ τὰ κτυποῦν αἰφνιδίως καὶ σκοτίζουν τὴν δύναμιν τῆς σκέψεώς των. Ἀφοῦ δὲ παρατηρήσουν ἓν ὀλίγον μέρος τῆς ζωῆς των, φεύγουν ἀπὸ αὐτὴν μὲ πρόωρον θάνατον ἁρπασθέντες πρὸς τὰ ὕψη ὡσὰν νὰ ἦσαν καπνός. Ὁ καθεὶς θεωρεῖ ἀξιόπιστον ἐκεῖνο ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον τὸν ἔρριψεν ἡ τύχη του κατὰ τὰς πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις περιπλανήσεις του, καὶ ὅμως καυχᾶται ὁ καθεὶς ὅτι εὑρῆκε τὸ ὅλον. Τοιουτοτρόπως δὲν εἶναι δυνατὸν αὐτὸ τὸ ὅλον οἱ ἄνθρωποι νὰ τὸ ἴδουν μὲ τοὺς ὀφθαλμούς των, οὔτε νὰ τὸ ἀκούσουν οὔτε νὰ τὸ καταλάβουν μὲ τὸν νοῦν των. Σὺ δὲ ἐπειδὴ ἐπλησίασες πρὸς τὰ ἐδῶ, δὲν θὰ μάθῃς τίποτε περισσότερον ἀπὸ ἐκεῖνο μέχρι τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ὑψωθῇ ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις).

Ἐκφράζει ὅμως τὴν γνώμην ὅτι εἶναι δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς μελέτης νὰ εὑρύνῃ τὸ βλέμμα του καὶ νὰ πλουτίσῃ τὰς γνώσεις του:

«Εἰ γάρ κεν σὲ ἀδινῆσιν ὑπὸ πραπίδεσιν ἐρείσας
εὐμενέως καθαρῆσιν ἐποπτεύσῃς μελέτῃσιν
Ταῦτα τέ σοι μάλα πάντα διʼ αἰῶνος παρέσονται,
ἄλλα τε πόλλʼ ἀπὸ τῶνδʼ ἐκτήσεαι· αὐτὰ γὰρ αὔξει
ταῦτʼ εἰς ἦθος ἕκαστον, ὅπῃ φύσις ἐστὶν ἑκάστῳ,
εἰ δὲ σύ γʼ ἀλλοίων ἐπορέξεαι, οἷα κατʼ ἄνδρας
μυρία δειλὰ πέλονται ἃ τʼ ἀμβλύνουσι μερίμνας,
ἦ σʼ ἄφαρ ἐκλείψουσι περιπλομένοιο χρόνοιο
σφῶν αὐτῶν ποθέοντα φίλην ἐπὶ γένναν ἱκέσθαι·
πάντα γὰρ ἴσθι φρόνησιν ἔχειν καὶ νώματος αἶσαν»

(Διότι ἐὰν ταύτας (τὰς διδασκαλίας) στερεώσας μέσα εἰς τὸ βάθος τοῦ πνεύματός σου μὲ εὐμένειαν τὰς φέρῃς ἐμπρὸς εἰς τοὺς ὀφθαλμούς σου μὲ καθαρὰν σκέψιν, θὰ εἶναι αὐταὶ εἰς τὴν διάθεσίν σου πολὺ πρόχειροι εἰς ὅλην σου τὴν ζωήν. Καὶ ἄλλας πολλὰς (γνώσεις) θὰ ἀποκτήσῃς (ἀφορμώμενος) ἀπὸ αὐτάς. Διότι αὐτὰ πληθύνονται μέσα εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον ἑκάστου ἀνθρώπου, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἰδιότυπον ἑκάστου ἀνθρώπου φύσιν. Ἐὰν ὅμως σὲ καταλάβῃ ἡ ὄρεξις δι' ἄλλα πράγματα, τὰ ὁποῖα ἐξασθενίζουν τὴν σκέψιν, θὰ σὲ ἐγκαταλείψουν (αἱ ἀποκτηθεῖσαι γνώσεις) μὲ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου. Διότι ποθοῦν νὰ ἔλθουν εἰς τὸ γένος ἐκ τοῦ ὁποίου κατάγονται. Διότι πρέπει νὰ γνωρίζῃς ὅτι τὰ πάντα ἔχουν συνείδησιν καὶ μερίδιον εἰς τὴν ἱκανότητα τῆς νοήσεως).

Αἱ γνώσεις θεωροῦνται ὡς κάτι τὸ ἔμψυχον, τὸ ὁποῖον ζητεῖ νὰ διαμένῃ εἰς μίαν συγγενικήν του περιοχήν. Ἡ δὲ διαδικασία τῆς γνωστικῆς λειτουργίας θεωρεῖται ὡς ἕνωσις τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως μὲ τὴν φρόνησιν, ἥτις ἐνυπάρχει εἰς τὸ γινωσκόμενον πρᾶγμα. Πᾶσα γνωστικὴ λειτουργία εἶναι, κατὰ τὸν Ἀκραγαντῖνον σοφόν, εἴδός τι ἐκλεκτικῆς συμπαθείας μεταξὺ ὁμοειδῶν πραγμάτων:

«Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ,
αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον
στοργὴν δὲ στοργῇ νεῖκος δέ τε νείκεϊ λυγρῷ»

(Διότι μὲ τὴν (ἐν ἡμῖν) ὑπάρχουσαν γῆν βλέπομεν (δηλαδὴ γνωρίζομεν) τὴν γῆν, μὲ τὸ ὕδωρ δὲ τὸ ὕδωρ καὶ μὲ τὸν αἰθέρα τὸν θεῖον αἰθέρα μὲ τὸ πῦρ δὲ τὸ καταστρεπτικὸν πῦρ, τὴν στοργὴν δὲ μὲ τὴν στοργήν, τὸ δὲ μῖσος μὲ τὸ ἀξιοθρήνητον μῖσος).

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶναι ὁ πρῶτος ἱδρυτὴς τῆς τόσον διαφημισθείσης ἐπʼ ἐσχάτων θεωρίας τῆς «ἐναισθήσεως», ἤτοι τῆς δοξασίας ὅτι τὸ ὑποκείμενον εὑρίσκει εἰς τὸ ἀντικείμενον τὰς ἰδικάς του ποιότητας καὶ καταστάσεις. Εἰς τὸ 129 ἀπόσπασμά του ὁμιλεῖ περὶ τῆς γνώσεως ὡς ἀναμνήσεως καὶ ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρξεν ἄνθρωπος, πιθανῶς ὑπαινισσόμενος τὸν Πυθαγόραν, τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη ἠδύνατο νὰ φθάσῃ πρὸς τὰ ὀπίσω μέχρι τῆς διαρκείας δέκα καὶ εἴκοσιν ἀνθρωπίνων βίων:

«Ὀππότε γὰρ πάσησιν ὀρέξαιτο πραπίδεσσιν
ρεῖα' ὅ γε τῶν ὄντων πάντων λεύσσεσκεν ἕκαστον
καί τε δέκʼ ἀνθρώπων καί τʼ εἴκοσιν αἰώνεσσι».

(Καὶ ὅταν ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν ὅλας του τὰς διανοητικὰς

δυνάμεις, ἔβλεπε μέσα εἰς τοὺς ἰδικούς του (προηγουμένους) δέκα καὶ εἴκοσιν ἀνθρωπίνους βίους, οἱονδήποτε ἐξ ὅλων τῶν πραγμάτων).

Εἶναι φανερὰ ἐνταῦθα ἡ σχέσις τῆς θεωρίας τῆς μετεμψυχώσεως μὲ τὴν ἰσχυροποίησιν τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Τὸ ἄτομον λαμβάνει συνείδησιν τοῦ ἀπεράντου ὁρίζοντος τῆς ψυχικῆς περιοχῆς καὶ τῶν ἱκανοτήτων του ὡς πνευματικοῦ ὄντος. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐνθουσιάζεται ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου κόσμου ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε κρίνει ἑαυτὸν ἄξιον ἀποθεώσεως. Ἂν λοιπὸν λαμβάνῃ τὸ ὕφος τοῦ προφήτου, τοῦτο γίνεται οὐχὶ ἐξ ὑπερμέτρου ἀλαζονείας, ἀλλ' ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικότητος. Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, αἰσθάνεται ὅτι ἔχει μέσα του κάτι τὸ θεῖον. Ἤδη ὁ Ἡράκλειτος εἶχεν εἴπει ὅτι καὶ μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει δαίμων «ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων». Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς βλέπει μέσα εἰς τὸ ἀνθρώπινον ἦθος μίαν μοῖραν ἀπὸ τὴν φρόνησιν καὶ τὸν νοῦν, ὅστις εἶναι διαχυμένος εἰς ὅλα τὰ ὄντα. Πιστεύει ὅτι δύναται, λόγῳ τῆς συγγενοῦς πρὸς τὰ ὄντα φύσεώς του ὁ ἄνθρωπος, ὄχι μόνον νὰ γνωρίσῃ τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπ' αὐτῶν. Ἡ γνῶσις δύναται νὰ μεταπλασθῇ κατόπιν τούτου εἰς δύναμιν. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο πρέπει νὰ κριθῇ ὅταν πιστεύῃ ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν ἀνέμων, ἐπὶ τῶν ποταμῶν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐπὶ τῆς ἰδέας αὐτῆς στηρίζεται ἡ πίστις εἰς τὴν μαγείαν καὶ εἰς τὴν τεχνικήν. Διὰ τοῦτο ἡ προσωπικότης τοῦ Ἐμπεδοκλέους ταλαντεύεται μεταξὺ τοῦ σοφοῦ ἐπιστήμονος, τοῦ προφήτου καὶ τοῦ μάγου.

Ὁ Ἀκραγαντῖνος σοφὸς ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς ἰδιαζούσας προσωπικότητας ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Παραβάλλεται ὑπὸ πολλῶν μὲ τὸν δόκτορα Φάουστ. Εἶναι, ὅπως καὶ ἐκεῖνος, φίλος τοῦ λαοῦ, παρέχων εἰς αὐτὸν ἰατρικὴν βοήθειαν κατὰ τὸν λοιμόν, εἶναι συγχρόνως λεπτὸς παρατηρητὴς τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ἔμπειρος πειραματιστής. Ἔχει περιγράψει τὸ πείραμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γίνῃ διὰ τῆς κλεψύδρας ἐν τῷ ὕδατι, ἔχει κάμει παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν μαγνητῶν ἐπὶ τῶν φακῶν καὶ ἐπὶ τῶν πωροειδῶν σωμάτων. Συγχρόνως πιστεύει, ὅπως καὶ ὁ Φάουστ, εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν μαγειῶν. Ὁ Ρενὰν τὸν χαρακτηρίζει ὡς προσωπικότητα, ἥτις συνενώνει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Νεύτωνος, μαζὶ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μάγου Καλιόστρου.

ΑΤΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Λεύκιππος. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου του δὲν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς πληροφορίαι. Ὁ Ἐπίκουρος ἠρνεῖτο τὴν ὕπαρξίν του ὡς ἱστορικοῦ προσώπου. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Γάλλος ἱστορικὸς τῶν ἀρχαίων μαθηματικῶν Π. Ταννερὺ καὶ ὁ Γερμανὸς Ρόντε συνετάχθησαν πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἐπικούρου. Ἀλλ' ὁ Ντίλς ἐδειξεν ὅτι ἡ ἄρνησις τῆς ὑπάρξεώς του εἶναι ἀστήρικτος καὶ ἀπαράδεκτος. Ὁ Ἐπίκουρος, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ χωριστὰ ἐκδεδομένα τὰ βιβλία τοῦ Λευκίππου, ἅτινα ἐξεδίδοντο κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα μαζὶ μὲ τὰ ἔργα τοῦ Δημοκρίτου εἰς τὸ αὐτὸ σῶμα, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶχεν ὑπάρξει ὁ φιλόσοφος οὗτος ὡς ἱστορικὴ προσωπικότης. Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας κατήγετο ἐκ Μιλήτου, καταλιπὼν δὲ τὴν πατρίδα του ἦλθεν εἰς τὴν Ἐλέαν, ἔνθα ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Ἐλεάτου. Ἐκ τῆς εἰδήσεως αὐτῆς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι θὰ ἐγεννήθη κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἔζησαν ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. Κατὰ τὸ 450 π.Χ. ἐγκατεστάθη εἰς τὴν πόλιν Ἄβδηρα, ἔνθα μετὰ μίαν ἢ δύο δεκαετίας ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολήν, εἰς ἣν ἐφοίτησε καὶ ὁ Δημόκριτος. Ὁ Λεύκιππος ἔγραψε δύο ἔργα, τὸν «Μέγαν διάκοσμον» καὶ ἕτερον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ νοῦ». Ἐκ τοῦ πρώτου συγγράμματος οὐδὲν ἀπόσπασμα διεσώθη, ἀλλὰ μόνον ὅροι τινές, οἵτινες εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Ἄτομοι, ναστά (πυκνῶς συμπιεσμένα), μέγα, κενόν, ἀποτομή, ρυσμὸς (μορφή) διαθιγὴ (ἀμοιβαία ἐπαφή), τροπὴ (θέσις), περιπάλαξις (περιπλοκή), δῖνος (περιστροφικὴ κίνησις). Ἐκ τοῦ δευτέρου συγγράμματος διεσώθη ἡ ἀκόλουθος σπουδαιοτάτη πρότασις, διὰ τῆς ὁποίας προλαμβάνει ὁ Λεύκιππος τὴν ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων λεγομένην ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος: «Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίγνεται ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης» (Κανὲν πρᾶγμα δὲν συμβαίνει χωρὶς αἰτίαν, ἀλλὰ ὅλα ἐξ ὡρισμένης αἰτίας καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀνάγκης).

Ὁ Λεύκιππος ὀφείλει τὴν δόξαν του εἰς τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν του. Ὁ Γάλλος Κουρνὸτ γράφει ὅτι «οὐδεμία ἰδέα ἐξ ὅσων μᾶς ἀφῆκεν ἡ ἀρχαιότης, ἔσχε μεγαλυτέραν καὶ παρομοίαν ἐπιτυχίαν», ὅσην ἡ ἀτομική. Ὁ Γκόμπερτζ σημειώνει εἰς τὸ ἔργον του «Οἱ Ἕλληνες στοχασταὶ» ὅτι ἡ νεωτέρα ἀτομικὴ θεωρία κατάγεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου. Ὁ Γκασσέντι κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν μελέτης της. Ὁ Καρτέσιος, ἂν καὶ τὴν ἀπορρίπτει, ὅμως τὴν ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς τὴν μηχανικὴν ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ ἴδιος ἔχει ἐκφράσει τὸν φόβον ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ συστήματός του συρραφὴ ἀπὸ τὰ ράκη τοῦ Δημοκρίτου.

Εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀτομικῆς θεωρίας ἔφθασεν ὁ Λεύκιππος ἀφορμηθεὶς κυρίως ἀπὸ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ζήνωνος. Διὰ νὰ ἀντικρούσῃ ὁ Ἐλεάτης σοφὸς τοὺς Πυθαγορείους εἶχε χρησιμοποιήσει τὸ ἐπιχείρημα τῆς διχοτομίας, διδάσκων ὅτι δυνάμεθα νὰ ὑποδιαιρέσωμεν ἐπ' ἄπειρον τὰ μεγέθη καὶ τὰ σώματα. Ὁ Λεύκιππος διαφωνῶν πρὸς τὸν Ζήνωνα δὲν παραδέχεται ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπ' ἄπειρον διχοτομία ἀλλὰ φρονεῖ ὅτι ἐν τέλει θὰ φθάσωμεν εἰς κάτι τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν διαιρέσεως. Τὸ ἀπείρως ἐλάχιστον τοῦτο συστατικὸν τῆς πραγματικότητος, πρὸ τοῦ ὁποίου σταματᾷ ἡ διαιρετικὴ τομή, τὸ ὠνόμασεν ὁ Λεύκιππος ἄτομον, εἰσαγαγὼν πρῶτος τὸν ὅρον τοῦτον. ὅστις προσέλαβε σήμερον κεντρικὴν σημασίαν διὰ τὴν ὅλην ἔρευναν τοῦ σύμπαντος. Τὰ ἄτομα ταῦτα ἔχουν ὅλα τὰ προσόντα ἅτινα ἀπέδιδεν ὁ Παρμενίδης εἰς τὸ ὄν. Δὲν ἔχουν μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν των κανὲν κενὸν καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύνανται οὔτε νὰ διαιρεθοῦν οὔτε νὰ ὑποστοῦν ἀλλοίωσιν ὑπ' ἄλλου τινὸς ὄντος. Εἶναι «ἀπαθῆ» καὶ ἀνώλεθρα ὅπως τὸ ὄν τοῦ Παρμενίδου. Παρουσιάζουν συμπαγῆ πυκνότητα καὶ ἔλλειψιν πάσης ποιότητος. Εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχει ἄπειρον πλῆθος τοιούτων ἀτόμων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν μόνον τρεῖς διαφορὰς διαφέροντα, κατὰ τὸ σχῆμα «ρυσμῷ», κατὰ τὴν θέσιν «τροπῇ» καὶ κατὰ τὴν τάξιν «διαθιγῇ». Ἐπεξηγῶν τοὺς ὅρους τούτους ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι τὸ Α διαφέρει ἀπὸ τὸ Ν κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ ΑΝ ἀπὸ τὸ ΝΑ κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ Η ἀπὸ τὸ Σ ὅπερ προκύπτει ἀπὸ τὴν διαφορετικὴν τοῦ αὐτοῦ στοιχείου τοποθέτησιν κατὰ τὴν τάξιν. Ὅλα τὰ συγκεκριμένα ὄντα ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀθροίσματα ἀτόμων. Αἱ ἰδιότητες δὲ τῶν πραγμάτων δὲν ὀφείλονται εἰς ποιοτικὰς διαφορὰς τῶν ἀτόμων, ἅτινα στεροῦνται οἱασδήποτε ποιότητος, ἀλλὰ προκύπτουν ἀπὸ τὰς τρεῖς ἀνωτέρω μνημονευθείσας αὐτῶν διαφοράς. Αἱ ποιοτικαὶ διαφοραὶ τῶν πραγμάτων ἐξηγοῦνται διὰ τῶν διαφορῶν τοῦ σχήματος, τῆς τοποθετήσεως καὶ τῶν συνδυασμῶν τῶν ἀτόμων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ποιότης ἀνάγεται εἰς καθαρῶς μαθηματικάς, ποσοτικὰς σχέσεις. Πᾶσα ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρουμένη μεταβολὴ ἀνάγεται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, εἰς μεταβολὰς τῆς τοποθετήσεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀτόμων. Ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ μεταβολὴ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κενὸς χῶρος. Ἐπίσης καὶ τὰ ἄτομα προϋποθέτουν χῶρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύναντο νὰ κινηθοῦν. Ὡς δεύτερον λοιπὸν στοιχεῖον ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ ὁ Λεύκιππος τὸν κενὸν χῶρον. Ὡς πρὸς τοῦτο διαφωνεῖ πρὸς τοὺς Ἐλεάτας, οἵτινες ἐταύτιζον τὸν κενὸν χῶρον μὲ τὸ μὴ ὄν καὶ διὰ τοῦτο ἠρνοῦντο τὴν ὑπαρξίν του. Συνδιαλλάσσει συνεπῶς ἡ ἀτομικὴ θεωρία τὸ ὂν πρὸς τὸ μὴ ὄν, θεωροῦσα τὸ μὲν ὂν ὡς πλῆρες, τὸ δὲ μὴ ὄν ὡς κενὸν χῶρον. Παρ' ὅλον ὅτι φαίνεται ἡ θεωρία αὕτη προσδεδεμένη εἰς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ὅμως ἐπειδὴ ἀναγνωρίζει τὴν ὕπαρξιν τοῦ χώρου, ὅστις δὲν εἶναι κάτι ὅπερ προπίπτει ἀμέσως εἰς τὰς αἰσθήσεις, ὑπερβαίνει τὴν ἀφελῆ αἰσθηsιοκρατίαν καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸν νοητὸν κόσμον τῶν μὴ αἰσθητῶν μαθηματικῶν σχέσεων. Ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν παραδοχὴν τῶν δύο τούτων θεμελιωδῶν δεδομένων, δηλαδὴ τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ χώρου, ἀκόμη δὲν εἶχε καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐξήγησις τῆς πραγματικότητος. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν τὰ ἄτομα ἐν ἠρεμίᾳ ἐντὸς κενοῦ χώρου. Ἂν δὲν σημειωθῇ ὅμως κίνησις, δὲν θὰ παραχθῇ ὁ ἐν τῇ πραγματικότητι ὑφιστάμενος κόσμος. Διὰ τοῦτο ἡ ἀτομικὴ θεωρία ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ ὅτι τὰ ἄτομα εὑρίσκονται αἰωνίως ἐν κινήσει. Ἡ κίνησις θεωρεῖται ἀχώριστος ἰδιότης τῶν ἀτόμων. Εὑρίσκονται προαιωνίως τὰ ἄτομα εἰς κίνησιν, ἐκ δὲ τῆς κινήσεώς των προέρχονται μηχανικαὶ δράσεις καὶ ἀντιδράσεις, αἵτινες ἐπαρκοῦν διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὰς ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινούσας μεταβολάς. Ὅτι ἡ ἀτομικὴ θεωρία δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προέλευσιν τῆς κινήσεως, εἶναι μία καταφανὴς ἔλλειψίς της, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσεν ὁ Ἀριστοτέλης. Δεχόμενος ὅμως τὴν ὕπαρξιν τῆς κινήσεως ὁ Λεύκιππος κατορθώνει νὰ συμβιβάσῃ τὴν στατικὴν ἄποψιν τοῦ Παρμενίδου πρὸς τὴν δυναμικὴν θεώρησιν τοῦ Ἡρακλείτου. Διὰ τοῦτο κατατάσσεται καὶ αὐτὴ εἰς τὰ συνδυαστικὰ συστήματα.

Δημόκριτος (460 — 370 π.Χ.). Περισσοτέρας εἰδήσεις ἔχομεν περὶ τῆς ζωῆς τοῦ παρὰ τῷ Λευκίππῳ μαθητεύσαντος Δημοκρίτου. Κατήγετο ἐκ τῶν Ἀβδήρων, ἐπεχείρησε δὲ πολλὰ ταξίδια εἰς τὴν Περσίαν, Βαβυλῶνα καὶ Αἴγυπτον. Ἐπανερχόμενος ἐκ τούτων διῆλθε διὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἔνθα οὐδεὶς τὸν ἐπρόσεξε. Τὴν πικρίαν διὰ τὸν παραγνωρισμόν του τὴν ἐκφράζει ἓν θραχύτατον ἀπόσπασμά του: «Ἦλθον γὰρ εἰς Ἀθήνας καὶ οὔτις με ἔγνωκεν» (Ἦλθον εἰς Ἀθήνας καὶ κανεὶς δὲν μὲ ἐπρόσεξε). Ὑπῆρξε πλουγραφώτατος, ἀσχοληθεὶς μὲ ὅλα τὰ εἴδη τοῦ ἐπιστητοῦ. Ὡς μαθηματικός, ἴσταται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῆς παγκοσμίου διανοήσεως. Συγχρόνως ἠσχολήθη μὲ τὴν φυσικήν, τὴν ἠθικήν, τὴν αἰσθητικήν, τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Τιβερίου ἐξέδωκε τὰ ἔργα τοῦ Ἀβδηρίτου σοφοῦ ὁ Θράσυλλος κατὰ τετραλογίας. Κατὰ τὸ περιεχόμενον τὰ συγγράμματα διηρέθησαν εἰς πέντε ὁμάδας, ἤτοι εἰς Φυσικά, Ἠθικά, Μαθηματικά, Μουσικὰ καὶ Τεχνικά. Ὑπῆρξεν ἀφιερωμένος εἰς τὴν θεωρητικὴν ζήτησιν. Μία ἀρχαία μαρτυρία μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐπροτίμα νὰ εὕρῃ τὴν αἰτιολογικὴν ἐξήγησιν ἑνὸς φαινομένου παρὰ νὰ γίνῃ βασιλεὺς τῶν Περσῶν: «Βούλεσθαι μᾶλλον μίαν εὑρεῖν αἰτιολογίαν ἢ τὴν τῶν Περσῶν οἱ βασιλείαν γενέσθαι». Ἐκ τοῦ ἀνακαλυφθέντος παλιμψήστου κώδικος, εἰς ὃν εἶχε γραφῇ τὸ ἔρ-

Δημόκριτος.

γον τοῦ 'Αρχιμήδους: «Περὶ μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένην ἔφοδος», ἐγνώσθη ὅτι πρῶτος αὐτὸς εἶχεν εὕρει τὰς σχέσεις αἵτινες ὑφίστανται ἀπὸ ἀπόψεως ὄγκου μεταξὺ τοῦ κώνου καὶ τοῦ κυλίνδρου καὶ τῆς πυραμίδος καὶ τοῦ πρίσματος. Πρῶτος δὲ διείδεν ὅτι ἀπαραιτήτως πρέπει τὰ συνιστῶντα τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κώνου γεωμετρικὰ στοιχεῖα νὰ εἶναι ἀπειροελαχίστου μεγέθους. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Καβαλιέρι ἐχρησιμοποίησε τὴν παρατήρησιν ταύτην τοῦ 'Αβδηρίτου σοφοῦ, τέμνων συνεχῶς τὸν κύλινδρον καὶ τὸν κῶνον διὰ ἐπιπέδων παραλλήλων πρὸς τὴν βάσιν καὶ ἐξ ἴσου ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχόντων.

Εἰς τὰς γενικὰς περὶ τοῦ σύμπαντος δοξασίας ἀκολουθεῖ ταὶς ὑπὸ τοῦ Λευκίππου διατυπωθείσας θεωρίας. Προχωρεῖ συνάμα περαιτέρω διασαφηνίζων καὶ συμπληρώνων ταύτας. Σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ συμπλήρωσις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς ἰδιότητας τῶν πραγμάτων καὶ ἐκφραζομένη διὰ τῆς προτάσεως: «Νόμῳ χροιή, νόμῳ γλυκύ, νόμῳ πικρόν' ἐτεῇ δὲ ἄτομα καὶ κενόν». (Τὰ χρώματα ὑπάρχουν φαινομενικῶς (δηλαδὴ συμφώνως πρὸς ὑποκειμενικὴν σύμβασιν), φαινομενικὴ εἶναι καὶ ἡ γλυκύτης, καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ πικροῦ· εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν).

Διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐκτιθεμένης δοξασίας του προλαμβάνων τοὺς νεωτέρους φιλοσόφους καὶ ἐπιστήμονας, ὁ 'Αβδηρίτης σοφὸς διαχωρίζει τὰς ἰδιότητας τῶν πραγμάτων εἰς πρωτευούσας (ἀντικειμενικὰς) καὶ δευτερευούσας (ὑποκειμενικάς). Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ἐξέφρασε καὶ ὁ Γαλιλαῖος εἰς σύγγραμμά του ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1623 εἰς τὸ ὁποῖον γράφει: «Ὅταν συλλαμβάνω μὲ τὴν σκέψιν μου μίαν ὕλην, ἢ σωματικὴν οὐσίαν, δὲν δύναμαι νὰ μὴ σκεφθῶ συγχρόνως ὅτι εἶναι πεπερασμένη καὶ ὅτι ἔχει αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν μορφήν... ὅτι εὑρίσκεται εἰς αὐτὸν ἢ ἐκεῖνον τὸν τόπον, ὅτι ἔχει ἐπαφὴν ἢ δὲν ἔχει μὲ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σῶμα. Ἐξ ἀντιθέτου εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ γεῦσις, ἡ ὀσμὴ καὶ τὰ χρώματα ἐν σχέσει μὲ τὸ ἀντικείμενον ἐν τῷ ὁποίῳ ἔχουν τὴν ἕδραν των δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ καθαρὰ ὀνόματα: «Non sieno altro che puri nomi». Ἂν προσέξῃ κανεὶς εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Γαλιλαίου ἀνευρίσκει μέσα εἰς αὐτὸ καὶ τὸν «ρυσμόν», καὶ τὴν «τροπὴν» καὶ τὴν «διαθιγὴν» τοῦ Δημοκρίτου ὡς καὶ τὸν διαχωρισμὸν τῶν ἰδιοτήτων εἰς ἀντικειμενικὰς καὶ ὑποκειμενικάς. Κατὰ τὸν Δημόκριτον ἡ ὀξύτης ἣν παρέχει ἡ γεῦσις πράγματός τινος παράγεται ἐξ ἀτόμου ὅπερ κατὰ τὴν μορφὴν ἐμφανίζει ὀξείας γωνίας, ἡ γλυκύτης παράγεται ἀπὸ ἄτομα στρογγύλου σχήματος. Μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχεν ἐπιζήσει ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Δημοκρίτου. Ὁ 'Αλέξανδρος φὸν Χοὺμπολντ ἔχει προσπαθήσει νὰ ἐξηγήσῃ τὰς διαφορὰς τῆς γεύσεως ἀνάγων ταύτας εἰς μορφολογικὰς ἰδιότητας τῶν γευστικῶν ὑλῶν. Ἡ ἀντίληψις τοῦ 'Αβδηρίτου σοφοῦ κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἄτομα ἀποτελοῦν συνδυασμοὺς ἀγκιστρωνόμενα ἀμοιβαίως ἀνευρίσκεται ἐπιζῶσα εἰς τὸν Καρτέσιον καὶ τὸν ἀστρονόμον Χοϋϊνγκενς.

Σπουδαιότατον καὶ μὴ διευκρινισθὲν εἰσέτι ζήτημα ἀποτελεῖ ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἀντιλήψεως ἣν εἶχεν ὁ Δημόκριτος περὶ τῶν ἀτόμων. Δύο εἶναι αἱ ὑποστηριζόμεναι ἐν σχέσει μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπόψεις. Ἡ μία ὑποστηρίζει ὅτι ὁ 'Αβδηρίτης σοφὸς λέγων ἄτομα ἐννοεῖ τὰ ἀπειροελάχιστα συστατικὰ τῆς ὕλης. Ἡ ἄλλη ὑποστηρίζει ὅτι ἔκαμνε διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἀτόμων ὡς ὑλικῶν δεδομένων καὶ ὡς καθαρῶς γεωμετρικῶν στοιχείων. Κατὰ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν δευτέραν θέσιν τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου πρέπει νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὰ ἀδιαίρετα (indivisibilia) τοῦ Καβαλιέρι (1598—1647), τὰ «ἐλάχιστα μέρη» (partes minutissime) τοῦ Κεπλέρου, τοὺς «παράγοντας ἢ ρύσεις» (momente, fluxionen) τοῦ Νεύτωνος καὶ τὰ διαφορικὰ τοῦ Λεϊβνιτίου. Συνεπῶς ὁ Δημόκριτος ἔκαμνε διάκρισιν μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἀτόμων. Τὸν μαθηματικὸν τοῦτον ἀτομισμὸν ἔχει ὑπ' ὄψιν του, ὁ Πλάτων εἰς τὸν Τίμαιον, ἔνθα διδάσκει ὅτι τὰ σώματα συνίστανται ἐκ στοιχειωδῶν πρωταρχικῶν τριγώνων. Ἂν δὲν ἦσαν ἐξ ὁλοκλήρου μαθηματικῆς φύσεως τὰ ἄτομα, ὑποστηρίζουν ἐρευνηταί τινες, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου ὁ Πλάτων εἰς τὴν κοσμοποιΐαν τοῦ Τιμαίου.

Καὶ αἱ γνωσιολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Δημοκρίτου φαίνονται εὐνοοῦσαι τὴν δευτέραν ἄποψιν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οὗτος διέκρινε δύο εἴδη γνώσεως, τὴν ἐπιπολαίαν καὶ τὴν βαθυτέραν. «Γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι, ἡ μὲν γνησίη ἡ δὲ σκοτίη». Ἔλεγε δὲ ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει εἰς τὸν βυθόν «Ἐτεῇ δὲ οὐδὲν ἴδμεν· ἐν βυθῷ γὰρ ἀλήθεια» (Πραγματικῶς οὐδὲν γνωρίζομεν, διότι ἡ ἀλήθεια κρύπτεται εἰς τὸ βάθος). Δὲν εἶναι συνεπῶς ἀπίθανον τὰ σωματικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀτόμων νὰ τὰ ἐτοποθέτει εἰς τὴν σκοτίην γνώμην, ὁπότε ἔμενε μόνον ἡ εἰς τὸν μαθηματικὸν λογισμὸν προσιτὴ γνῶσις. Εἰς ἓν ἀπόσπασμά του γράφει: «Γνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι· ἡ μὲν γνησίη, ἡ δὲ σκοτίη· καὶ σκοτίης μὲν τήδε σύμπαντα, ὄψις, ἀκοή, γεῦσις, ψαῦσις, ἡ δὲ γνησίη, ἀποκεκριμένη δὲ ταύτης· ὅταν ἡ σκοτίη μηκέτι δύνηται μήτε ὁρῆν ἔπ' ἔλαττον μήτε ἀκούειν μήτε ὀδμεῖσθαι μήτε γεύεσθαι μήτε ἐν τῇ ψαύσει αἰσθάνεσθαι, ἀλλ' ἐπὶ λεπτότερον (δέῃ) ζητεῖο, τότε ἐπιγίνεται ἡ γνησίη ἅτε ὄργανον ἔχουσα τοῦ νῶσαι λεπτότερον». ('Υπάρχουν δύο εἴδη γνώσεως, ἡ μία γνησία, ἡ δὲ ἄλλη νόθος· καὶ εἰς μὲν τὴν νόθον ἀνήκουν ὅλα τὰ ἀκόλουθα, ἡ ὄψις, ἀκοή, ὀσμή, γεῦσις, ἁφή· ἡ δὲ γνησία γνῶσις εἶναι ξεχωρισμένη ἀπὸ αὐτήν. Ὅταν τὸ ἀντικείμενον εἶναι ὑπερβολικὰ μικρὸν ὥστε ἡ νόθος γνῶσις νὰ μὴ δύναται νὰ τὸ ἴδῃ, νὰ τὸ ἀκούσῃ, νὰ τὸ δοκιμάσῃ διὰ τῆς ὀσμῆς, γεύσεως καὶ τῆς ἁφῆς, τότε ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπεμβάσεως μιᾶς λεπτοτέρας ζητήσεως, τότε ἐμφανίζεται ἡ γνησία γνῶσις, ἐπειδὴ ἔχει ὄργανον λεπτότερον, δηλαδὴ τὴν σκέψιν).

Ὁ Δημόκριτος λέγει ὅτι ἡ ἀληθινὴ γνῶσις εἶναι ἐκείνη ἥτις χρησιμοποιεῖ τὴν σκέψιν, ἀπαλλασσομένη ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς τῆς αἰσθήσεως. Δὲν διασαφηνίζει ὅμως ἂν τὸ ἀντικείμενόν της εἶναι κάτι τὸ σωματικὸν ἢ τὸ νοητόν. 'Αρκεῖται μόνον νὰ σημειώσῃ ὅτι εἶναι ἀπειροελάχιστον εὑρισκόμενον κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλιον τῶν αἰσθήσεων.

Ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ ἠθικαὶ γνῶμαι του. Εἰς αὐτὰς ὑποστηρίζει μίαν ἠθικὴν, ἥτις ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἡδονιστικὴν ἀπόλαυσιν. Ἡ βάσις τῆς ἠθικῆς του γνωμολογίας εἶναι τὸ μέτρον. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀποβλέπει εἰς νοητὰς μορφολογικὰς σχέσεις καὶ οὐχὶ εἰς ὑλικὰ περιεχόμενα.

Τὸ ἀτομιστικὸν σύστημα μετερρυθμίσθη ἀργότερον ἐπὶ τὸ ὑλιστικώτερον ὑπὸ τοῦ 'Επικούρου, εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὑπόβαθρον τοῦ ὑλισμοῦ. Οἱ ἱδρυταί του ὅμως δὲν τὸ εἶχον σχεδιάσει μὲ τοιαύτας προθέσεις. Ἡ ἐπιθυμία των ἦτο νὰ ἐξηγήσουν διὰ τοῦ λογισμοῦ τὴν συγκεκριμένην ποικιλίαν τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων. Καὶ εἰς αὐτοὺς σημειώνει τὴν παρουσίαν της ἔντονος ὀντολογικὴ αἴσθησις. Αἰσθάνονται ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει ὡς δεδομένον αἰώνιον καὶ ἀκατάλυτον. Διεῖδον ὅτι ἡ στερεότης τοῦ ὄντος δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸν μακρόκοσμον τῶν μεγίστων, ἀλλ' εἰς τὸν μικρόκοσμον τῶν ἐλαχίστων. Εἰς τὸ ἀμερὲς καὶ ἀδιαίρετον ἐναπόκειται ὁλόκληρος ὁ δυναμισμὸς τοῦ ὄντος. Διὰ νὰ δύναται νὰ συντηρηθῇ ὁ κόσμος καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ μὴ ὂν πρέπει εἰς τὸ ἄτομον νὰ εἶναι συσσωρευμέναι ἀπέραντοι δυνάμεις ἀντοχῆς. Ἡ νεωτέρα ἀτομικὴ φυσικὴ, ὁδηγηθεῖσα διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου εἰς τοὺς κόσμους τοῦ ἀπειροελαχίστου, εὑρίσκει σήμερον ἐμπράκτως ὅτι εἰς αὐτοὺς ὑπάρχουν ἀστείρευτοι πηγαὶ ἐνεργείας.

Η ΤΕΛΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

Ἀ ν α ξ α γ ό ρ α ς (500—428 π.Χ.). Κατήγετο ἐκ Κλαζομενῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας. Κατὰ τὸ 462 π.Χ. ἦλθεν εἰς τὰς 'Αθήνας, ὅπου συνεδέθη διὰ στενῆς οἰκειότητος μὲ τὸν Περικλέα. Κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατὰ τὸ 432 π.Χ., ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακὰς καὶ διὰ τῆς βοηθείας τοῦ Περικλέους κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὴν θανατικὴν ποινὴν καὶ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς Λάμψακον, ἔνθα ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολήν. Τὰς δοξασίας του ἐξέθεσεν εἰς τὸ σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ φύσεως», ὅπερ ἀνεγινώσκετο ὑπὸ εὐρυτάτων κύκλων ἐν 'Αθήναις. Ἐκ τοῦ ἔργου του διεσώθησαν μόνον ἀποσπάσματα. Ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἐπεδόθη εἰς τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν τῶν οὐρανίων φυσικῶν φαινομένων. Ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἠσχολεῖτο μὲ τὴν «μετεωρολογίαν», δηλαδὴ μὲ τὴν ἔρευναν τῶν φαινομένων ἅτινα συμβαίνουν οὐ μόνον εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν περιοχὴν τῶν οὐρανῶν. Τὰ γενικώτερα φιλοσοφικὰ προβλήματα, ἅτινα τὸν ἀπησχόλησαν, ἦσαν δύο: Τὸ εἰς τὴν ὕλην ἀφ' ἑνὸς ἀναφερόμενον καὶ τὸ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως. Συμμερίζεται κατ' ἀρχὴν τὴν δοξασίαν τοῦ Παρμενίδου, ὅτι τὸ ὂν δὲν δύναται νὰ παραχθῇ ἐκ τοῦ μηδενὸς οὔτε νὰ ἐξαφανισθῇ εἰς τὸ μηδέν. Γένεσις καὶ φθορὰ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον ἀνάμιξις καὶ διαχωρισμὸς τῶν ἀρχικῶν ὑλῶν. «Τὸ δὲ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι οὐκ ὀρθῶς νομίζουσιν οἱ Ἕλληνες· οὐδὲν γὰρ χρῆμα γίνεται οὐδὲ ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπ' ἐόντων χρημάτων συμμίσγεταί τε καὶ διακρίνεται. Καὶ οὕτως ἂν ὀρθῶς καλοῖεν τό τε γίνεσθαι συμμίγνυσθαι καὶ τὸ ἀπόλλυσθαι διακρίνεσθαι». (Τὰς λέξεις γίγνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι ἐσφαλμένως τὰς χρησιμοποιοῦν οἱ Ἕλληνες, διότι κανὲν πρᾶγμα δὲν γίνεται καὶ δὲν χάνεται, ἀλλ' ἐμφανίζεται κατόπιν ἀναμίξεως καὶ ἀποχωρισμοῦ ἀφορμωμένων ἀπὸ πράγματα ἅτινα ὑπάρχουν. Καὶ τοιουτοτρόπως θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ χρησιμοποιοῦν (οἱ Ἕλληνες) ἀντὶ τῆς λέξεως γένεσις τὴν λέξιν ἀνάμιξις καὶ ἀντὶ τῆς λέξεως ἐξαφανισμὸς τὴν λέξιν ἀποχωρισμὸς)

Ἐν τῇ φύσει εἶναι δεδομένα ὡρισμένα ὑλικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁ 'Αναξαγόρας ἐκάλει «σπέρματα» ἢ «σπέρματα χρημάτων» ἢ «χρήματα», οἱ δὲ μεταγενέστεροι κατ' εἰσήγησιν τοῦ 'Αριστοτέλους τὰ ὠνόμασαν «ὁμοιομερῆ». Εἶναι ταῦτα ἓν ἄπειρον πλῆθος αἰωνίως ὑφισταμένων σωματιδίων, ἅτινα δύνανται νὰ καταταχθοῦν εἰς ὁμάδας οὐσιῶν αἵτινες ἔχουν τὴν αὐτὴν ποιότητα. Ἡ ὕλη, κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα ἁπλᾶ στοιχεῖα, ὅπως ἐδίδασκεν ὁ 'Εμπεδοκλῆς, ἀλλὰ ἀπὸ σωματίδια ἅτινα ἐμφανίζουν ποικιλωτάτας ποικιλίας. Ἡ θεωρία τοῦ Κλαζομενίου σοφοῦ πλησιάζει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν χημικῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, οἵτινες ὁμιλοῦν περὶ ὑπάρξεως χημικῶν στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον ἐμφανίζει ὡρισμένας χαρακτηριστικὰς ἰδιότητας. Ἡ σύγχρονος χημικὴ ἔρευνα προσπαθεῖ νὰ ἀνάγῃ τὰς ποικίλας συνθέσεις τῆς ὕλης εἰς ἀρχικὰ στοιχεῖα. Ὁ 'Αναξαγόρας ἐδέχετο μίαν ἄπειρον ποικιλίαν ἀρχικῶν οὐσιῶν καὶ κατέτασσεν εἰς αὐτὰς ἑνώσεις τὰς ὁποίας ἡ σημερινὴ χημεία θεωρεῖ ὀργανικὰς συνθέσεις. Οὕτω π.χ. ἡ σὰρξ διὰ τὸν 'Αναξαγόραν εἶναι ἀρχικῶς δεδομένη οὐσία καὶ οὐχὶ ὀργανικὴ ἕνωσις. Τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ὕλην στοιχεῖα ἐθεώρει ὁ 'Αναξαγόρας ἄπειρα καὶ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ κατὰ τὴν σμικρότητα. Ἐδέχετο δὲ τὴν ἐπ' ἄπειρον διαιρε-

τότητα τῆς ὕλης. "Οσον καὶ ἂν διαιρούμεν τὴν ὕλην, ἔλεγεν, οὐδέποτε θὰ φθάσωμεν εἰς κάτι, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι ἐλάχιστον. Ἐκτὸς τούτου ἡ ὕλη δίδεται πάντοτε ἐν ἀναμίξει. Εἰς πᾶν πρᾶγμα ὑπάρχει, ἔλεγε, μέρος ἐκ πάντων τῶν ἀρχικῶν σωματιδίων. Οὕτω εἰς τὰς τροφὰς διὰ τῶν ὁποίων συντηρεῖται ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχουν ὅλα τὰ ὀργανικὰ στοιχεῖα ἅτινα συναπαρτίζουν τὸν ὀργανισμόν του, καὶ σάρκες, καὶ ὀστᾶ καὶ τρίχες κλπ., ἀλλὰ λόγω τῆς μικρότητός των καὶ τῆς ἀτελείας τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι ἡ παρουσία των ἀντιληπτή. Ὅ,τι λοιπὸν ὑπάρχει εἰς τὸν μακρόκοσμον ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν μικρόκοσμον καὶ εἰς πᾶν πρᾶγμα ὑπάρχει μέρος ἐκ παντὸς ἄλλου πράγματος, ἀλλ' ἕκαστον πρᾶγμα γίνεται προσιτὸν εἰς τὴν γνῶσιν ἀναλόγως τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν αὐτῷ στοιχείου. «Πάντων μὲν ἐν πᾶσιν ὄντων, ἑκάστου δὲ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἐν αὐτῷ χαρακτηριζομένου» (ὅπως λέγει ὁ Σιμπλίκιος). (Ἐνῷ τὰ πάντα εὑρίσκονται εἰς οἱονδήποτε ὄν, ἕκαστον ὂν χαρακτηρίζεται ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν αὐτῷ στοιχείου). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Κλαζομένιος σοφὸς δέχεται ὅτι ἀπαντᾶται εἰς τὴν φύσιν ἡ συνένωσις σωματιδίων τῆς αὐτῆς ποιότητος. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει χρειάζεται νὰ εὑρεθῇ ἡ αἰτία ἥτις ἀθεῖ τὰ στοιχεῖα νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν ἀδιάκριτον ἀνάμιξιν καὶ σύγχυσιν καὶ νὰ συναπαρτίσουν ταξιθετημένα κατὰ ὡρισμένας ποιότητας σύνολα, δηλαδὴ τὸν λεγόμενον ἕνα ἢ πολλοὺς κόσμους.

Ἀντιμετωπίζων τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα ὁ Ἀναξαγόρας, λέγει ὅτι ἡ ἐπιφέρουσα τὴν διάκρισιν καὶ χωρισμὸν αἰτία δὲν δύναται νὰ εἶναι φύσεως ὑλικῆς. Διότι ἐὰν ἦτο ὑλικῆς φύσεως, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ κυριαρχικὴν καὶ κατευθυντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ μίγματος, ἀλλὰ θὰ συμπαρεσύρετο εἰς τὴν ἀκαταμέτρητον σύγχυσιν. Τὴν διάκρισιν θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐπιφέρῃ μόνον μία δύναμις, ἥτις τυγχάνει καθαρὰ πάσης ἀναμίξεως. Ὡς τοιαύτην κινητικὴν ἀρχὴν θεωρεῖ ὁ Κλαζομένιος σοφὸς τὸν νοῦν. Εἰς τοῦτον ἀποδίδει ἰδιότητας αἵτινες διαφέρουν ἀπὸ τὰς ὑλικάς. Εἶναι τὸ λεπτότατον καὶ καθαρώτατον ἐξ ὅλων τῶν ὄντων : «Ἔστι γὰρ λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς ἴσχει καὶ ἰσχύει μέγιστον· καὶ τὰ συμμισγόμενά τε καὶ ἀποκρινόμενα καὶ διακρινόμενα πάντα ἔγνω νοῦς· καὶ ὁποῖα ἐμέλλεν ἔσεσθαι καὶ ὁποῖα ἦν, ἅσσα νῦν μὴ ἔστι, καὶ ὁποῖα ἔστι, πάντα διεκόσμησε νοῦς». (Διότι εἶναι τὸ λεπτότατον καὶ καθαρώτατον ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα καὶ κατέχει ὁλοκληρωτικὴν κατανόησιν ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ μεγίστην ἀσκεῖ κυριαρχίαν ἐπ' αὐτῶν... καὶ ὅλα ὅσα ἀναμιγνύονται καὶ διακρίνονται καὶ ξεχωρίζονται τὰ ἐγνώρισεν ὁ νοῦς. Καὶ ὅλα τὰ ἔθαλεν εἰς τάξιν ὁ νοῦς, καθορίζων κατὰ ποῖον τρόπον ἔμελλον νὰ γίνουν καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως ἐκείνων τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον προηγουμένως, τὰ ὁποῖα τώρα δὲν ὑπάρχουν καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τῶν νῦν ὑπαρχόντων πραγμάτων).

Ὁ νοῦς, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, δίδει τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὸ ἄπειρον μῖγμα τῶν ἀπείρων σπερμάτων καὶ κατόπιν ταύτης ἀρχίζει νὰ δημιουργῆται ὁ κόσμος. Ἡ πρώτη κινητικὴ ὥθησις προκαλεῖ ἐν τῷ σύμπαντι κυκλικὴν κίνησιν, «περιχώρησιν», ἥτις διαρκῶς ἐξαπλοῦται εἰς εὐρυτέραν περιοχήν, ἐπιφέρουσα διὰ τῆς δράσεως τῆς φυγοκέντρου καὶ κεντρομόλου μηχανικῆς δυνάμεως, τὴν συγκέντρωσιν τῶν ὁμοιογενῶν σπερμάτων εἰς ἰδιαιτέρους χώρους. Τὰ ἄστρα σχηματίζονται ἐπειδὴ ἡ φυγόκεντρος δύναμις ἐκσφενδονίζει γηΐνους ὄγκους πρὸς τὴν περιφέρειαν τῆς περιστρεφομένης κοσμικῆς μάζης. Ἐπειδὴ δὲ ἡ περιστροφὴ γίνεται μετὰ μεγίστης ταχύτητος, οἱ ἐκσφενδονισθέντες ὄγκοι περιέρχονται εἰς διάπυρον κατάστασιν. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐξηγεῖ τὴν δημιουργίαν τοῦ σύμπαντος κατὰ τρόπον, ὅστις προλαμβάνει τὴν νεωτέραν θεωρίαν τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Λαπλάς.

Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νοῦ ὡς κινητικῆς αἰτίας ἠνοίχθη νέος δρόμος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν. Ὁ νοῦς θεωρεῖται οὐχὶ μηχανικὴ αἰτία, ἀλλὰ ὀντότης, ἥτις εἶναι προικισμένη μὲ αὐτοσυνείδησιν, μὲ δύναμιν τῆς κατανοήσεως τῶν ὄντων καὶ ἱκανότητα νὰ προκαλῇ ἐνεργείας ἐξυπηρετούσας καθωρισμένους σκοπούς. Ὁ ὕψιστος σκοπὸς ὃν ἐξυπηρετεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ νοῦ προκαλουμένη κίνησις, εἶναι ἡ ἐπιβολὴ ἐν τῷ σύμπαντι μιᾶς καθωρισμένης τάξεως, «τῆς διακοσμήσεως». Οὕτω εἰσάγεται ἡ τελολογικὴ θεώρησις τοῦ κόσμου. Τὸ κοσμικὸν γεγονὸς ἐκλαμβάνεται ὡς δρᾶν κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐξυπηρετῇ ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένους σκοπούς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἔφθασεν εἰς τὴν τελολογικὴν θεώρησιν ἀφορμηθεὶς ἀπὸ τὰς ἀστρονομικάς του παρατηρήσεις. Παρετήρησεν ὅτι ἐν τῷ οὐρανίῳ κόσμῳ οἱ ἀστέρες ἐκτελοῦν περιοδικὰς κανονικὰς κινήσεις καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς παρατηρήσεις του καὶ εἰς τὴν λογικὴν καὶ ἀνθρωπολογικὴν περιοχήν εἰς τὴν ὁποίαν εὗρεν ἐπικρατοῦσαν τὴν αὐτὴν τελολογικὴν σκοπιμότητα. Ἐπειδὴ δὲ παρετήρησεν ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ψυχὴ ἐμφανίζεται ὡς πηγὴ τελολογικῆς ἐνεργείας συνεταύτισε τὸν νοῦν μὲ τὴν ψυχικότητα. Ὁ νοῦς εἶναι ἓν ὃν ἀνάλογον μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ καθαρὸν ἀπὸ πάσης ἀναμίξεως μὲ ὑλικὰς οὐσίας. "Ἓν ὅμως ὃν μὲ τοιαύτας ἰδιότητας ταυτίζεται μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ νεωτέρα ἐποχὴ ἐνομάζει πνεῦμα. Συνεπῶς δικαίως ἐξαίρεται ὁ Ἀναξαγόρας ὡς ἀρχηγέτης, οὐ μόνον τῆς τελολογικῆς θεωρήσεως τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος, ἀλλὰ καὶ ὡς θέσας τὸ πρῶτον θεμέλιον διὰ τὴν ἐποικοδόμησιν τῆς πνευματοκρατορικῆς νοολογίας.

Σύγχρονος τοῦ Ἀναξαγόρου ὑπῆρξε καὶ ὁ **Διογένης**, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀπολλωνιας καὶ διὰ τοῦτο Ἀπολλωνιάτης καλούμενος. Οὗτος ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ τὴν περὶ νοῦ θεωρίαν τοῦ Ἀναξαγόρου μὲ τὰς δοξασίας τῶν Ἰώνων φιλοσόφων. Λαμβάνων ὡς ἀρχικὴν οὐσίαν τοῦ σύμπαντος τὸν ἀέρα, ἀπέδωκεν εἰς τοῦτον ὅλας τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε θεωρήσει ὡς χαρακτηριζούσας τὸν νοῦν. Εἰς διασωθὲν ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως» συγγράμματός του ἀπόσπασμα διατυποῦται ἡ θεμελιώδης του δοξασία κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Καί μοι δοκεῖ τὸ τὴν νόησιν ἔχον εἶναι ὁ ἀὴρ καλούμενος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὑπὸ τούτου πάντας καὶ κυβερνᾶσθαι καὶ πάντων κρατεῖν· αὐτὸ γάρ μοι τοῦτο θεὸς δοκεῖ εἶναι καὶ ἐπὶ πᾶν ἀφῖχθαι καὶ πάντα διατιθέναι καὶ ἐν παντὶ ἐνεῖναι. Καὶ ἔστιν οὐδὲ ἓν ὅ,τι μὴ μετέχει τούτου· μετέχει δὲ οὐδὲ ἓν ὁμοίως τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, ἀλλὰ πολλοὶ τρόποι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς νοήσεώς ἐστιν» (Καὶ ἔχω τὴν γνώμην ὅτι τοῦτο (τὸ στοιχεῖον) τὸ ὁποῖον εἶναι προικισμένον μὲ τὴν νόησιν, εἶναι ὁ ὀνομαζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀήρ. Καὶ ὑπὸ τούτου ὅλοι κυβερνῶνται καὶ κυριαρχεῖ τοῦτο ἐφ' ὅλων τῶν πραγμάτων. "Ἐχω τὴν γνώμην ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι θεὸς καὶ ὅτι εἶναι πανταχοῦ παρόν, ἐξουσιάζει τὰ πάντα καὶ ἐνυπάρχει μέσα εἰς ὅλα. Καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἔχῃ μετοχὴν ἐπάνω εἰς αὐτόν. Αὐτὴ ὅμως ἡ μετοχὴ εἶναι διαφορετικὴ δι' ἕκαστον πρᾶγμα. Ὑπάρχουν πολλαὶ διαβαθμίσεις τοῦ ἀέρος, εἰς ταύτας δὲ ἀντιστοιχοῦν πολλαὶ διαβαθμίσεις τῆς νοήσεως).

Αἱ δοξασίαι τοῦ Διογένους ἔσχον μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τὸν λαόν διότι ἦσαν εὐκολονόητοι. Ὁ Ἀριστοφάνης αὐτὰς ἔχει ὑπ' ὄψιν του εἰς τὰς «Νεφέλας», ὅταν παριστάνῃ τὸν Σωκράτην ἀεροβατοῦντα (στίχ. 225 κ.ἑ. καὶ 828). Ἐπίσης ὑπαινιγμούς, ἀναφερομένους εἰς τὴν διδασκαλίαν του εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὰς «Τρωάδας» τοῦ Εὐριπίδου (στίχ. 885).

Ὡς μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου ἀναφέρεται καὶ ὁ **Ἀρχέλαος**, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους. Ἐδέχετο ὅτι ἡ ὕλη ἀποτελεῖται ἐξ ὁμοιομερειῶν καὶ ὅτι τὴν πρώτην ὥθησιν πρὸς δημιουργίαν τοῦ κόσμου τὴν δίδει ὁ Θεός, ἑταύτιζε δὲ τὸν Θεὸν μὲ τὸν ἀέρα. Ἀμφότεροι οἱ μνημονευθέντες φιλόσοφοι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐκλαϊκευταὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀναξαγόρου. Προσεπάθησαν νὰ προσαρμόσουν τὴν περὶ νοῦ διδασκαλίαν του πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς παλαιοτέρας φυσικῆς φιλοσοφίας.

ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ

(Ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας)

Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν μία ἐξ ὁλοκλήρου νέα πνευματικὴ κίνησις, τῆς ὁποίας οἱ φορεῖς ἐκλήθησαν σοφισταί. Κατ' ἀρχὰς ἡ λέξις σοφιστὴς δὲν ἐνεῖχε μειωτικὴν σημασίαν. Παραγομένη ἐκ τοῦ ρήματος σοφίζω, ἐσήμαινε τὸν ἔμπειρον ἀνθρωπον, ὅστις δύναται νὰ κάμῃ καὶ ἄλλους ἐπίσης ἐμπείρους διὰ τῆς μεταδόσεως τῶν γνώσεών του. Ἡ ἀρχαιοτάτη χρῆσις τοῦ ρήματος σοφίζω ἀπαντᾷ εἰς τὰ "Εργα καὶ Ἡμέραι τοῦ Ἡσιόδου ἐν στίχῳ 649, ἔνθα ὁ ποιητὴς λέγει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του : «Οὔτε τι ναυτιλίης σεσοφισμένος οὔτε τι νηῶν» (χωρὶς νὰ εἶμαι κάπως ἔμπειρος εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ εἰς τὰ πλοῖα). Εἰς τὸν «Προμηθέα» τοῦ Αἰσχύλου ὁ Προμηθεὺς καλεῖται σοφιστὴς καὶ παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Δία χαρακτηρίζεται σοφιστὴς «νωθέστερος», δηλ. κατώτερος. Εἰς τὴν καλήν της σημασίαν χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Πινδάρου. Ἡ μετάπτωσις τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου φαίνεται ὅτι συνετελέσθη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ πέμπτου αἰῶνος, μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἡ σοφιστικὴ κίνησις παρουσιάζει ὡρισμένα χαρακτηριστικά, δυνάμει τῶν ὁποίων ἐμφανίζεται ὡς προσπάθεια μὲ ἰδίους σκοποὺς καὶ νέα θέματα, τελείως διάφορα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπασχολήσει τοὺς παλαιοτέρους φιλοσόφους. Ἡ κυριωτέρα διαφορὰ ἐγκειται εἰς τὸ ὅτι διὰ τοὺς σοφιστὰς τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα δὲν ἀποτελεῖ θέμα ἐρεύνης. Τὸ διαφέρον των στρέφεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὡς ἄτομον καὶ ὡς μέλος τῆς κοινωνίας. Παραμερίζουν τὸ κοσμολογικὸν ζήτημα καὶ θέτουν ὑπὸ μελέτην τὰ ἠθικοκοινωνικὰ προβλήματα. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ των κατεύθυνσις τοὺς ὁδηγεῖ νὰ ἐξετάσουν καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς γνωστικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ὅλας τὰς ἐρεύνας εἶναι ἔκδηλος ἡ ἐπιζήτησις πρακτικῶν σκοπῶν. Δὲν τοὺς ἐνδιαφέρουν τὰ ἐξεταζόμενα κοινωνικὰ καὶ γνωσιολογικὰ προβλήματα ἀπὸ θεωρητικῆς, ἀλλὰ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως. Δὲν τοὺς ἐμπνέει ὁ πόθος ἀποκτήσεως θεωρητικῆς γνώσεως, ἀλλὰ τὴν δραστηριότητά των τὴν κεντρίζει ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτύχουν ὡς ἐπαγγελματίαι διδάσκαλοι τῆς μαθήσεως καὶ νὰ ἀσφαλίσουν διὰ τὸν ἑαυτόν τους ὑλικὰ πλεονεκτήματα. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ κοσμοθεωρία των εἶναι ὁ ὑποκειμενισμὸς καὶ ὁ σχετικισμός, ὅστις φθάνει καὶ μέχρι τοῦ μηδενισμοῦ. Ἐπειδὴ ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἀμφιβάλλουν ἂν δύναται ἡ ἀνθρωπίνη γνωστικὴ δύναμις νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν, δὲν προχωροῦν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν τελευταίων ἀρχῶν. Διὰ τοῦτο δὲν τοὺς διακρίνει βαθεῖα πίστις πρὸς ὡρισμένας ἀρχάς. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἐμπειρισταὶ καὶ πραγματισταί. Καλλιεργοῦν τὰς ἐπιστήμας χωρὶς νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ σοφιστικὴ κίνησις ἔσχεν ἐπί-

δρασιν διὰ τὴν διάδοσιν ἐν τῇ Ἑλλάδι τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Δικαίως δὲ ἐσχάτως ὁ Γαΐγκερ ἔχει ἐξάρει τὴν ἀπὸ παιδευτικῆς ἀπόψεως συμβολὴν τῆς σοφιστικῆς κινήσεως. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀποσιωπηθῇ ὅτι οἱ σοφισταὶ ἠσχολήθησαν κυρίως μὲ τὴν εὕρεσιν τῶν μεθόδων τῆς μεταδόσεως τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἱκανοτήτων. Ἐθεώρησαν τὴν παιδείαν ὡς δύναμιν ἥτις εἶναι δυνατὸν διὰ τεχνικῶν μεθοδολογικῶν τεχνασμάτων νὰ μεταφυτευθῇ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδευομένου. Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων ἐστάθησαν ἀντιμέτωποί των. Ἡ παιδεία εἰς τὰς χεῖρας τῶν σοφιστῶν κατήντησεν ἁπλῆ δεξιοτεχνία. Δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσουν τὴν παιδείαν ὡς κάτι, τὸ ὁποῖον προϋποθέτει τὴν ἐκ μέρους τοῦ παιδευομένου ἀναγνώρισιν τῆς ἐγκυρότητος ἐσχάτων ἀρχῶν καὶ κριτηρίων. Νὰ προχωρήσουν εἰς μίαν τοιαύτην περὶ τῆς παιδείας ἀντίληψιν τοὺς ἠμπόδιζεν ὁ ριζικὸς αὐτῶν ὑποκειμενισμὸς καὶ σχετικισμός.

Ἐν ἐπίσης θεμελιώδες χαρακτηριστικὸν ὅπερ ἀσκεῖ ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς σοφιστικῆς κοσμοθεωρίας εἶναι τὸ ξερρίζωμά των ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα. Οἱ σοφισταὶ ἔδρασαν ὡς περιπλανώμενοι διδάσκαλοι καὶ ὡς ἄτομα ἄτινα δὲν ἠδύναντο νὰ αἰσθανθοῦν τοὺς δεσμούς των μὲ τὴν πολιτικὴν κοινότητα μέσα εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον γεννηθῇ. Ἔχασαν τὴν συνείδησιν τῆς ἱερότητος τῶν δεσμῶν οἱ ὁποῖοι συνέδεον τὰ μέλη τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὁ Ἡράκλειτος ἦτο πεπεισμένος ὅτι ὁ νόμος τῆς πόλεως ἀποτελεῖ μερικευμένην ἐμφάνισιν τοῦ παγκοσμίου θείου νόμου, ὅστις συνέχει τὸ σύμπαν. Οἱ σοφισταὶ διεκήρυξαν ὅτι οἱ νόμοι γεννῶνται κατόπιν συμβατικῆς συμφωνίας τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Οἱ νόμοι, εἶπον, δὲν εἶναι «φύσει» ἀλλὰ «θέσει» ἁπλᾶ δημιουργήματα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Διὰ τῆς ἀντιλήψεώς των ταύτης ἐξαίρουν βεβαίως τὴν ἀνθρωπίνην δημιουργικότητα, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ ὑποκειμενισμοῦ των τὴν ἀφίνουν ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἔκθετον καὶ ἀνυπεράσπιστον. Ὁ νεώτερος πολιτισμὸς πιστεύει εἰς τὴν δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ὅμως θεωρεῖ τὰ πολιτιστικὰ δημιουργήματα ὡς ἀκτινοβολίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδίδει ὀντολογικὴν ὑπόστασιν, δὲν περιπίπτει εἰς τὸν ὑποκειμενισμὸν καὶ τὸν μηδενισμὸν τῆς σοφιστικῆς κοσμοθεωρίας. Καὶ οἱ προσωκρατικοὶ σοφοὶ εἶχον ἐπιχειρήσει μεγάλας περιηγήσεις καὶ ταξίδια σύνολον ὅμως εἶχον χαλαρώσει τοὺς δεσμούς των μὲ τὴν πολιτικὴν κοινότητα εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον. Ὁ Θαλῆς ἠσθάνετο ζωηρὸν διαφέρον διὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Ἰωνίας. Ὁ Ἡράκλειτος ἀπευθύνει σκληροὺς ὀνειδισμοὺς εἰς τοὺς συμπολίτας του διὰ τὰς πολιτικὰς των ἀτασθαλίας. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀναξεικνύεται μέγας προστάτης καὶ φίλος τοῦ δήμου, ὁ δὲ Ζήνων ἀποθνήσκει ἡρωϊκῶς διὰ νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τὴν τυραννίαν. Αὐτὸν τὸν σύνδεσμον μὲ τὴν πολιτικὴν κοινότητα τὸν ἔχουν χάσει οἱ σοφισταί. Ζοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα, μὴ δεχόμενοι νὰ συμμερισθοῦν τὴν μοῖραν της καὶ ἀρνούμενοι νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἱερότητα τῶν θεσμῶν της. Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ σημεῖον τοὺς χωρίζει ἀποφασιστικῶς ἀπὸ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα. Ἡ σοφιστικὴ κίνησις ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον σύμπτωμα τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῆς χαλαρώσεως τῆς πολιτικῆς συνειδήσεως. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς κοσμοθεωρίας των δὲν ἀποτελεῖ ὁ διαφωτιστικὸς ὀρθολογισμός. Τοιαύτας τάσεις πρὸς ἕνα ὀρθολογικὸν διαφωτισμὸν εἶχον παρουσιάσει καὶ οἱ Ἐλεᾶται καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Ἡράκλειτος. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοὺς χωρίζει ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρίαν τῆς ἀναιτικῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ ἔλλειψις συνειδήσεως τῶν δεσμῶν οἱ ὁποῖοι συνδέουν τὸ ἄτομον πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινότητα. Δικαίως λοιπὸν ἐχαρακτηρίσθη ἡ σοφιστικὴ κίνησις ὡς νοσηρὰ ἐκδήλωσις, ἥτις προανήγγελλε τὴν διάλυσιν τῆς πόλεως. Ἂν ἠθέλομεν νὰ εὕρωμεν διὰ τοὺς σοφιστὰς κάτι τὸ ὁποῖον νὰ ἀποτελῇ τὸ ἀντίστοιχόν της εἰς τὸν ἰδικόν μας αἰῶνα, θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς παραβάλωμεν πρὸς τὴν τάξιν τῆς λεγομένης διανοήσεως «τῆς ἐντελλιγκέντσιας». Ὅπως καὶ ἡ σύγχρονος διανόησις χωρὶς νὰ ἔχῃ συναίσθησιν τῶν δεσμῶν πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινότητα δουλεύει εἰς τὸν ὑποκειμενισμὸν καὶ μηδενισμὸν διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν εὐζωΐαν της, οὕτω καὶ οἱ σοφισταὶ περιέτρεχον τὰς πόλεις διὰ νὰ συγκομίσουν πλοῦτον καὶ ἔθετον τὴν σοφίαν των εἰς τὴν διάθεσιν οἱουδήποτε. Εἰς τὰς δημοκρατουμένας ἰδίᾳ πόλεις εἰς τὰς ὁποίας τὰ ζητήματα ἐλύοντο διὰ τῆς δημιουργίας κοινῆς γνώμης, εὕρισκον οἱ σοφισταὶ πολλοὺς μαθητάς, οἵτινες ἐπεδίωκον νὰ ἀποκτήσουν τὴν τέχνην τῆς ρητορικῆς διὰ νὰ δύνανται νὰ ἐξάπτουν τὰ πλήθη καὶ νὰ κατευθύνουν τὴν γνώμην τῆς πλειοψηφίας συμφώνως πρὸς τὰς θελήσεις των. Οἱ σοφισταὶ ἦσαν, ὅπως εἰς τὸν αἰῶνα μας, οἱ διδάσκαλοι τῶν μεθόδων τοῦ προπαγανδισμοῦ, οἱ προασκοῦντες τοὺς δημαγωγοὺς εἰς τὴν τέχνην τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν. Διὰ τοῦτο οἱ ἔχοντες τὴν πρόθεσιν νὰ δράσουν ὡς πολιτευόμενοι νέοι εἰς τὰς Ἀθήνας προεξάρχοντος τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀπετέλουν κατὰ κανόνα τὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἐκ τῆς ὁποίας προσείλκυον πληθὺν μαθητευομένων. Συνεπῶς, παρ' ὅλας τὰς ἀναμφισβητήτους ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς διδακτικῆς τεχνικῆς, ἐν τῷ συνόλῳ των ἀπετέλεσαν ἀρνητικὸν παράγοντα ὡς πρὸς τὴν εὐδοκίμησιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Ἠνύσησαν τὸν ὑποκειμενισμὸν καὶ τὸν ἀχαλίνωτον ἐγωϊσμόν, ὅστις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ θραύσῃ τὰς δεσμεύσεις καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ κοινοῦ πολιτικοῦ βίου.

Οἱ γνωστότεροι ἐκ τῶν σοφιστῶν

Πρωταγόρας (480—411 π.Χ.). Κατήγετο ἐκ τῶν Ἀβδήρων, ἦλθε δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος. Ὑπῆρξε φίλος τοῦ Περικλέους, ὅστις τοῦ εἶχεν ἀναθέσει νὰ συγγράψῃ νόμους διὰ τὴν ἀποικίαν τῶν Θουρίων, τὴν ἱδρυθεῖσαν κατὰ τὸ 444. Περιτρέχων τὰς πόλεις, ἐδίδασκε τοὺς νέους, ἀπαιτῶν παρ' ἑκάστου ὡς δίδακτρα ἑκατὸν μνᾶς. Ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη ἡ διδασκαλία του, ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐμφανίσεων τοῦ σχετικισμοῦ. Ἡ γνῶσις δὲν εἶναι ἀντικειμενικῶς καθωρισμένη, ἀλλὰ ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ ὑποκειμένου. Μὲ αὐτὴν τὴν διαπίστωσιν ἤρχιζε τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες» (δηλ. λόγοι οἵτινες ἀνατρέπουν πᾶν ἀντίθετον ἐπιχείρημα) σύγγραμμά του. «Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστι». (Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων, τῶν μὲν ὑπαρχόντων ὅτι ὑπάρχουν, τῶν δὲ μὴ ὑπαρχόντων ὅτι δὲν ὑπάρχουν). Τὰ πράγματα δηλαδὴ δὲν ἔχουν μίαν καθαυτὸ ἀντικειμενικὴν ποιότητα, ἀλλὰ εἶναι ὅπως μᾶς φαίνονται. Τὴν ἀντίληψίν του ταύτην τὴν ἀπεδείκνυεν ἐπικαλούμενος τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὴν σχετικότητα τῶν αἰσθήσεων. Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἔλεγεν, εἰς ἄλλους φαίνεται γλυκύ, εἰς ἄλλους πικρόν, εἰς ἄλλους θερμὸν καὶ εἰς ἄλλους ψυχρόν. Τί εἶναι ἕκαστον πρᾶγμα συνεπῶς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς δεκτικότητος τοῦ ὑποκειμένου. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μέτρον τῶν πραγμάτων, δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια ἐξ ἀντικειμένου. Δύο λοιπὸν ἀντιφατικῶς ἀντιτιθέμεναι προτάσεις εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀληθεῖς. Λέγων ταῦτα ὁ Πρωταγόρας ἀνῄρει τὸ λογικὸν ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως. Εἶναι ἀληθεῖς, ἔλεγεν, ὡς πρὸς οἱονδήποτε πρᾶγμα δύο ἀντιφατικαὶ προτάσεις. «Δύο λόγους εἶναι περὶ παντὸς πράγματος ἀλλήλοις». Τὸ πρόβλημα λοιπὸν δὲν εἶναι νὰ εὕρωμεν τὴν ἀλήθειαν διὰ νὰ τὴν μεταδώσωμεν, ἀλλὰ διὰ τῆς ρητορικῆς μας νὰ καταστήσωμεν ἓν ἀσθενέστερον ἐπιχείρημα ἰσχυρότερον «τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν».

Ἐξ ἀποσπάσματος ὅπερ περιεσώθη ἐκ τοῦ συγγράμματός του «Περὶ Θεῶν» φαίνεται ὅτι δὲν διεκήρυττεν ἀπροκαλύπτως τὸν ἀθεϊσμόν του, ἀλλὰ περιωρίζετο νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ ὕπαρξις τῶν θεῶν δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ δι' ἐπιχειρημάτων : «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐδ' ὡς εἰσὶν οὐδ' ὡς οὐκ εἰσὶν οὐδ' ὁποῖοί τινες ἰδέαν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἥ τ' ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου». (Περὶ τῶν θεῶν δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω οὔτε ὅτι ὑπάρχουν οὔτε ὅτι δὲν ὑπάρχουν, οὔτε (δύναμαι νὰ γνωρίζω) ποία γνωρίσματα ἔχουν ὡς πρὸς τὴν μορφήν των· διότι ὑπάρχουν πολλὰ ἐμπόδια ἄτινα ἐμποδίζουν τὴν περὶ τούτων γνῶσιν καὶ ἡ ἔλλειψις σαφῶν ἐνδείξεων καὶ ἡ συντομία τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς). Ἀλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι μέτρον τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀναιρεῖ τὴν ὕπαρξιν τῶν θεῶν καὶ καταρρίπτει τὴν πίστιν εἰς τὴν πολυθεϊστικὴν θρησκείαν. Εἶχεν ἀσχοληθῇ καὶ εἰς προβλήματα μαθηματικὰ καὶ γραμματικῆς. Διημφεσβήτει ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀχθῇ ἐφαπτομένη εἰς κύκλον, λέγων ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ περιφέρεια εἶναι καμπύλη γραμμή δὲν δύναται νὰ ἔχῃ σημεῖον τι ἐπαφῆς μὲ τὴν ἐφαπτομένην ἥτις τυγχάνει εὐθεῖα. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι εἶχε κάμει ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν του καὶ τὴν διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτᾶται ἐκ μέρους τοῦ μαθητευομένου ἡ μάθησις. Εἷς ἓν ἔργον του «Μέγας Λόγος» ἔγραφε : «Φύσεως καὶ ἀσκήσεως διδασκαλία δεῖται· ἀπὸ νεότητος δὲ ἀρξαμένους δεῖ μανθάνειν» (Ἡ διδασκαλία (διὰ νὰ ἐπιτύχῃ) ἔχει ἀνάγκην ἰδιοφυΐας (ἐκ μέρους τοῦ διδασκομένου) καὶ ἀσκήσεως· πρέπει δὲ νὰ ἀρχίσωμεν νὰ μανθάνωμεν ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας). Συνεπῶς ὁ Πρωταγόρας πρέπει νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων μελετητῶν τοῦ διδακτικοῦ φαινομένου. Εἶναι προσέτι καὶ εἷς ἐκ τῶν πρώτων μελετητῶν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐξετάσας τοῦτο εἰς ἰδιαίτερον σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως» (Περὶ τῆς πρωτογόνου ἐποχῆς). Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἔχει παραλάβει ὁ Πλάτων τὸν μῦθον τὸν ὁποῖον θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ σοφιστοῦ εἰς τὸν «Πρωταγόραν» του.

Πρόδικος. Ἦτο νεώτερος τοῦ Πρωταγόρου, κατήγετο δὲ ἐκ τῆς Ἰουλίδος τῆς νήσου Κέω. Εἶχε γράψει σύγγραμμα «Περὶ φύσεως», ὅπερ ἀπωλέσθη, χωρὶς νὰ διασωθοῦν ἐπαρκεῖς πρὸς καθορισμὸν τοῦ περιεχομένου του εἰδήσεις. Λόγῳ τῆς ἀσθενικῆς του κράσεως ἦτο ἀπαισιόδοξου διαθέσεως. Ἀπηχήσεις τῆς ἐκ μέρους του ἀπαισιοδόξου ἐκτιμήσεως τῆς ζωῆς εὑρίσκομεν εἰς τὸν ψευδοπλατωνικὸν διάλογον «Ἀξίοχον». Εἶχεν ἀναπτύξει ἰδίαν θεωρίαν περὶ τῆς γενέσεως τῆς θρησκείας. Κατ' ἀρχάς, ἔλεγεν, οἱ ἄνθρωποι ἐθεώρησαν θεοὺς «τὰ τρέφοντα καὶ ὠφελοῦντα», τὰ πράγματα δηλαδὴ ἀπὸ τὰ ὁποῖα παράγονται τροφαὶ καὶ ὠφέλειαι : «Μετὰ δὲ ταῦτα τοὺς εὑρόντας ἢ τροφὰς ἢ σκέπας ἢ τὰς ἄλλας τέχνας, ὡς Δήμητρα καὶ Διόνυσον». (Ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐφεῦρον μέσα διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ τέχνας). Διακρίνει συνεπῶς μίαν ἀρχικὴν φετιχιστικήν, ὅπως λέγομεν, θρησκευτικὴν βαθμίδα εἰς τὴν ὁποίαν ἐπακολουθεῖ μία δευτέρα ἀνθρωπολογική. Διὰ τὰς ἀντιλήψεις του ταύτας συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν ἀθέων. Ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν γραμματικήν, γενόμενος ἱδρυτὴς τῆς συνωνυμικῆς, ἥτοι τῆς διαστολῆς τῶν συνωνύμων λέξεων. (Βλέπε Πλάτωνος «Πρωταγόραν». 340 καὶ «Συμπόσιον» 177 Β).

Ἱππίας. Κατήγετο ἐξ Ἤλιδος καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Προδίκου. Αὐτοδιεφημίζετο ὡς κάτοχος πάσης τέχνης καὶ

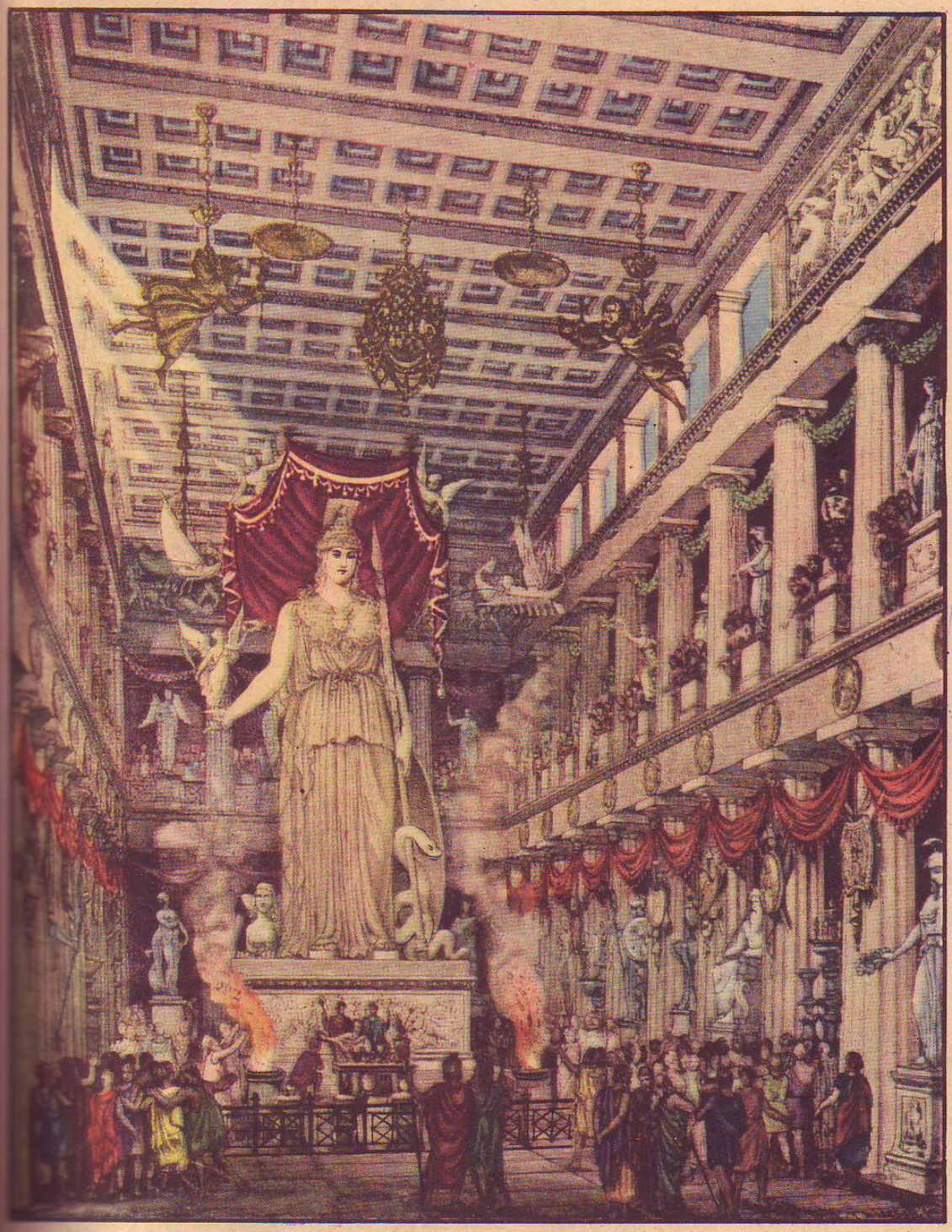

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Παρθενῶνος.
(Ἀναπαράστασις)

OFFSET ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗ

ἐπιστήμης. Πραγματικῶς εἶχε μεγάλην πολυμάθειαν, παρουσίασε δὲ καὶ ἰδίας ἀνακαλύψεις εἰς τὰ μαθηματικὰ ἐπινοήσας ἰδίαν καμπύλην δι' ἧς ἐπεχείρει νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου καὶ τῆς τριχοτομήσεως τῆς γωνίας. Ἠσχολήθη παρακινούμενος προφανῶς ὑπὸ διδακτικῶν σκοπῶν εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ἐφευρεθείσης μνημοτεχνικῆς. Διὰ τῶν θεωριῶν του περὶ ὑπάρξεως ἑνὸς φυσικοῦ νόμου ἰσχύοντος δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀνεδείχθη πρόδρομος τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ εἷς ἐκ τῶν πρώτων συνηγόρων τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Ὁ κοσμοπολιτισμός του τὸν εἶχεν ὁδηγήσει εἰς μελέτας ἐθνογραφικὰς καὶ ἀρχαιολογικάς.

Ἀ ν τ ι φ ῶ ν. Ἦτο σύγχρονος μὲ τὸν Σωκράτη καὶ κατήγετο ἐξ Ἀθηνῶν. Δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν ῥήτορα Ἀντιφῶντα, περὶ τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ ὁποίου μᾶς δίδει πληροφορίας ὁ Θουκυδίδης. Εἰς ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Περὶ ἀληθείας» συγγράμματός του ἀναπτύσσει τὴν ἰδέαν ἣν ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνας ἐπανέλαβεν ὁ Ρουσσώ, ὅτι ἡ πολιτεία συνεκροτήθη κατόπιν συμβάσεως: «Τὰ μὲν γὰρ τῶν νόμων ἐπίθετα, τὰ δὲ τῆς φύσεως ἀναγκαῖα· καὶ τὰ μὲν τῶν νόμων ὁμολογηθέντα, οὐ φύντα ἐστίν, τὰ δὲ τῆς φύσεως φύντα οὐχ ὁμολογητά». (Οἱ μὲν νόμοι τῆς πολιτείας εἶναι αὐθαίρετοι καθορισμοί, οἱ νόμοι ὅμως τῆς φύσεως ὑπάρχουν κατ' ἀναγκαιότητα· καὶ αἱ μὲν διατάξεις τῶν νόμων εἶναι ἀποτελέσματα ἀμοιβαίας συμφωνίας καὶ δὲν ἔχουν φυσικὴν προέλευσιν· ὅσα ὅμως προέρχονται ἐκ τῆς φύσεως εἶναι αὐτοφυῆ καὶ δὲν προέρχονται ἐκ συμφωνίας).

Τὸ κοσμοπολιτικὸν πνεῦμα ἐμφανίζεται παρ' αὐτῷ εἰς ἐντονώτερον βαθμὸν παρὰ εἰς τὸν Ἱππίαν: «Φύσει πάντα πάντες ὁμοίως πεφύκαμεν καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες εἶναι· σκοπεῖν δὲ παρέχει τὰ τῶν φύσει ὄντων ἀναγκαίων πᾶσιν ἀνθρώποις... Οὔτε βάρβαρος ἀφώριστα ἡμῶν οὐδεὶς οὔτε Ἕλλην· ἀναπνέομέν τε γὰρ εἰς τὸν ἀέρα ἅπαντες κατὰ τὸ στόμα καὶ τὰς ῥῖνας». (Διότι συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν εἴμεθα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ὅμοιοι εἴτε εἴμεθα βάρβαροι εἴτε Ἕλληνες. Τοῦτο μᾶς παρέχουν ἀφορμὴν νὰ τὸ ἐννοήσωμεν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐκ φύσεως εἶναι ἀναγκαῖα δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἐκ φύσεως ἔχει καθορισθῆ νὰ εἶναι βάρβαρος ἢ Ἕλλην. Διότι ὅλοι ἀντλοῦμεν τὴν ἀναπνοήν μας ἀπὸ τὸν ἀέρα διὰ τοῦ στόματος καὶ τῆς ρινός).

Ὁ Ἀέτιος ἀναφέρει ἀξιόλογον γνώμην τοῦ Ἀντιφῶντος ὡς πρὸς τὸν ὁρισμὸν τοῦ χρόνου: «Ἀντιφῶν καὶ Κριτόλαος νόημα ἢ μέτρον τὸν χρόνον, οὐχ ὑπόστασιν». (Ὁ χρόνος εἶναι παράστασις ἢ μέτρον καὶ δὲν ἔχει ἀντικειμενικὴν ὕπαρξιν).

Θ ρ α σ ύ μ α χ ο ς. Ἀναφέρεται ὡς γνωστότατος σοφιστὴς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὴν κωμῳδίαν τοῦ «Δαιταλῆς» τὴν διδαχθεῖσαν κατὰ τὸ 427 π.Χ. Ὁ Πλάτων ἐμφανίζει αὐτὸν εἰς τὴν «Πολιτείαν» ὡς ἐκπροσωποῦντα τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου: «Φημὶ δ' ἐγὼ εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον». (Λέγω ὅτι τὸ δίκαιον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου). Ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως ἄδικος καὶ μὲ τὴν θέλησίν του δὲν τηρεῖ τὰς προσταγὰς τῆς δικαιοσύνης.

Γ ο ρ γ ί α ς (483—375). Κατήγετο ἐκ τῶν Λεοντίνων τῆς Σικελίας, ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ ἠσχολήθη πλησίον του εἰς φυσικὰς ἐρεύνας ἀναφερομένας εἰς τοὺς φακούς. Ὕστερον ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ζήνωνος καὶ κατέληξεν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἀντιῤῥητικῶν διαλεκτικῶν ἐπιχειρημάτων του, νὰ ἀρνηθῆ τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Ἀφοῦ ἐσχημάτισε τὴν γνώμην ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὰ πράγματα, δὲν ἔμεινε δι' αὐτὸν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν δύναμιν τῶν λόγων. Ὅθεν ἐπεδόθη εἰς τὴν ῥητορικὴν θεωρήσας ταύτην ὡς τέχνην δυναμένην νὰ δημιουργήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ πειθώ. Σκοπὸς τῆς ῥητορικῆς εἶναι, κατὰ τὸν Γοργίαν νὰ αἰχμαλωτίσῃ τὴν ψυχὴν ἐκμεταλλευομένη τὰ θέλγητρα τοῦ λόγου. Ὁ ῥήτωρ εἶναι αἰχμαλωτιστὴς τῶν ψυχῶν «ψυχαγωγὸς» δυνάμενος νὰ ἐπιβάλῃ διὰ τῆς πειθοῦς τὰς θελήσεις του.

Οἱ συμπολῖται του ἐκτιμῶντες τὰ προσόντα του τὸν ἀπέστειλαν ὡς ἀρχηγὸν πρεσβείας κατὰ τὸ 427 εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν ἐναντίον τῶν Συρακοσίων. Ἐμφανισθεὶς πρὸ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων κατέπληξε τοὺς πάντας διὰ τῆς ῥητορικῆς του. Οἱ λόγοι του ἐνεποίησαν βαθυτάτην ἐπίδρασιν καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρχίζει νέα περίοδος διὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ῥητορικήν. Ἡ ἐπίδρασίς του εἶναι λίαν αἰσθητὴ καὶ εἰς τὸ ὕφος τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ Θουκυδίδης. Περιτρέχων τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος συνήθροισε μέγαν πλοῦτον καὶ ἀπέκτησε μεγάλην φήμην θαυμασθεὶς ἰδίᾳ ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Ὑπῆρξεν εἷς τῶν εἰσηγητῶν τῆς ἰδέας ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ συσσωματωθοῦν εἰς μίαν πολιτικὴν ἑνότητα ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Ὡς φιλόσοφος ὑπῆρξεν ὑποστηρικτὴς ἑνὸς ὁλοκληρωτικοῦ γνωσιολογικοῦ μηδενισμοῦ. Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως» ἀνέπτυσσε τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ ὂν δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει δὲν δύναται νὰ γνωσθῆ. Ἂν δὲ πάλιν ὑποθέσωμεν ὅτι δύναται νὰ γνωσθῆ, δὲν δύναται νὰ μεταδοθῆ ἡ εἰς αὐτὸ ἀναφερομένη γνῶσις δι' ἀνακοινώσεως. Τὸ ὂν δὲν ὑπάρχει διότι δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε ἀγένητον οὔτε γενητόν. Ἂν εἶναι ἀγένητον θὰ εἶναι ἄπειρον ὡς μὴ ἔχον ἀρχήν. Ἀλλ' ἂν εἶναι ἄπειρον δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι οὔτε μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του οὔτε μέσα εἰς κάτι ἄλλο, διότι ἐν οἱαδήποτε ἐκ τῶν περιπτώσεων τούτων θὰ ἦτο μέσα εἰς ἓν ἄλλο καὶ θὰ εἴχομεν δύο ὄντα, δηλαδὴ τὸν τόπον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἄπειρον καὶ οὐχὶ ἓν ἄπειρον ὄν. Γενητὸν δὲν δύναται νὰ εἶναι διότι οὐδὲν γεννᾶται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, ἂν δὲ εἶναι γενητὸν ἐκ τινος ὄντος, τοῦτο θὰ ὑφίστατο μετάπτωσιν καὶ δὲν θὰ ἦτο πλέον ὄν. Ἕν νὰ εἶναι τὸ ὂν δὲν εἶναι δυνατόν. Διότι ἂν ἦτο ἓν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀσώματον, ἀλλὰ πᾶν τὸ ἀσώματον ὡς μὴ εὑρισκόμενον εἰς κάποιον τόπον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑπαρκτόν.. Οὔτε τὸ ὂν δύναται νὰ εἶναι πολλότης, διότι ἕκαστον ἐκ τῶν πολλῶν ἅτινα θὰ συνεκρότουν τὴν πολλότητά του, θὰ ἦτο ἓν καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἀπόδειξιν δὲν θὰ εἶχεν ὕπαρξιν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑπάρχῃ τὸ ὄν, δὲν δύναται νὰ νοηθῆ καὶ νὰ γνωσθῆ. Διότι ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ ὂν δύναται νὰ νοηθῆ, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ μὴ ὂν δὲν ὑπάρχει. Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο εἶναι ψευδές. Διότι ἡ νόησις ἀναφέρεται καὶ εἰς πράγματα ἀνύπαρκτα. Δυνάμεθα π.χ. νὰ φαντασθῶμεν ἕνα ἄνθρωπον ἱπτάμενον. Ἄρα ἡ ἀρχικὴ πρότασις ἦτις λέγει ὅτι τὸ ὂν δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον νοήσεως καὶ γνώσεως, εἶναι ἐσφαλμένη, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσα ἀκολουθία ἠλέγχθη ἐσφαλμένη (Οὐκ ἄρα τὸ ὂν φρονεῖται καὶ καταλαμβάνεται».

Ἀλλὰ καὶ ἂν γίνῃ γνωστὸν τὸ ὂν δὲν δύναται νὰ μεταδοθῆ. Διότι ὁ γινώσκων ἀνακοινώνει τὴν γνῶσιν του διὰ λεκτικῶν σημείων. Ἄρα μεταδίδει λεκτικὰ σύμβολα καὶ οὐχὶ τὸ συμβολιζόμενον: «Ὧ γὰρ μηνύομεν ἔστι λόγος, λόγος δὲ οὐκ ἔστι τὰ ὑποκείμενα καὶ ὄντα· οὐκ ἄρα τὰ ὄντα μηνύομεν τοῖς πέλας ἀλλὰ λόγον, ὃς ἕτερός ἐστι τῶν ὑποκειμένων» (Διότι τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἀνακοινώνομεν τὴν περὶ τοῦ ὄντος γνῶσιν μας εἶναι ὁ λόγος, ἀλλ' ὁ λόγος δὲν εἶναι τὰ πραγματικῶς ὑφιστάμενα ὄντα· ἄρα δὲν καθιστῶμεν φανερὰ εἰς τοὺς ἄλλους τὰ ὄντα, ἀλλὰ τὸν λόγον ὅστις εἶναι κάτι διάφορον τῶν ἀντικειμενικῶς ὑπαρχόντων ὄντων.

Διὰ τοιούτων συλλογισμῶν εἰς οὓς ὑποκρύπτονται σημαντικὰ λογικὰ σφάλματα προσεπάθει νὰ στηρίξῃ τὸν ὀντολο-

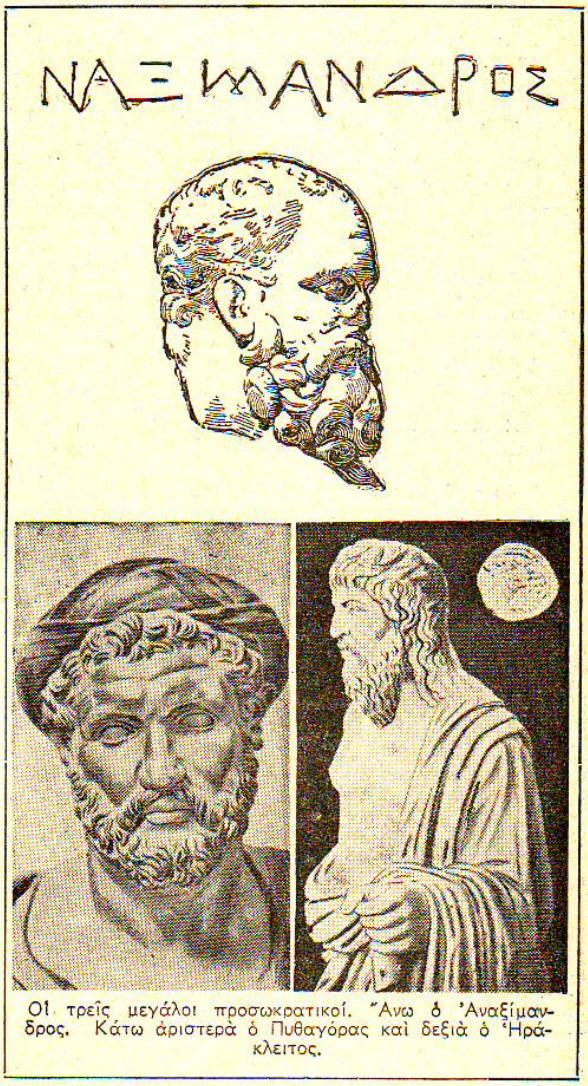

Οἱ τρεῖς μεγάλοι προσωκρατικοί. Ἄνω ὁ Ἀναξίμανδρος. Κάτω ἀριστερὰ ὁ Πυθαγόρας καὶ δεξιὰ ὁ Ἡράκλειτος.

γικὸν καὶ γνωσιολογικὸν του μηδενισμόν. Ἡ σειρὰ τῶν σκέψεών του τὸν ὠδήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ πάντα εἶναι παραίσθησις. Ἐπειδὴ δὲ ἡ καλλιτεχνία στηρίζεται ἐπὶ τῆς παραισθήσεως, ὁ Γοργίας ἀπέδιδεν εἰς αὐτὴν ἀξίαν. Ἡ τραγωδία κατὰ τὸν Γοργίαν εἶναι : «Ἀπάτη ἣν ὅ τε ἀπατήσας δικαιότερος τοῦ μὴ ἀποτήσαντος καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος». (Ἀπάτη τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ὅστις τὴν διαπράττει εἶναι δικαιότερος ἀπὸ ἐκεῖνον ὅστις δὲν τὴν διαπράττει. καὶ ἡ ὁπο΄α (ἀπάτη) εἶναι ἔνδειξις κατοχῆς μεγαλυτέρας σοφίας δι' ἐκεῖνον ὅστις τὴν ὑφίσταται). Αἱ ἀντιλήψεις αὗται ὑπενθυμίζουν ἀναλόγους ἐκτιμήσεις τῆς τέχνης ἐκ μέρους τοῦ Σοπενχάουερ, ὅστις μέσα εἰς τὸν μηδενισμὸν τῆς ἀπαισιοδοξίας του ὡς μόνον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξίαν ἔβλεπε τὴν τέχνην. Ὁ μόνος λοιπὸν δυνάστης ὅστις ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι κατὰ τὸν Γοργίαν ὁ λόγος. ὡς ὄργανον ἱκανὸν νὰ παράγῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ψυχικὰς συγκινήσεις.

Ὡς πρὸς τὸν πολιτικὸν βίον ὁ Γοργίας ὑπῆρξεν ἀπολογητὴς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς βίας. Εἰς τὸ «Ἑλένης ἐγκώμιον» γράφει: «Πέφυκε γὰρ οὐ τὸ κρεῖσσον ὑπὸ τοῦ ἥσσονος κωλύεσθαι, ἀλλὰ τὸ ἧσσον ὑπὸ τοῦ κρείσσονος ἄρχεσθαι καὶ ἄγεσθαι, καὶ τὸ μὲν κρεῖσσον ἡγεῖσθαι, τὸ δὲ ἧσσον ἕπεσθαι. Θεὸς δ' ἀνθρώπου κρεῖσσον καὶ βίᾳ καὶ σοφίᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις». (Διότι ὁ θεσμὸς τῆς φύσεως δὲν εἶναι νὰ παρεμποδίζεται τὸ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ ἀσθενέστερον, ἀλλὰ τὸ ἀσθενέστερον νὰ ἐξουσιάζεται καὶ νὰ ὁδηγῆται ἀπὸ τὸ ἰσχυρότερον, καὶ τὸ μὲν ἰσχυρότερον νὰ δίδῃ ὁδηγίας, τὸ δὲ ἀσθενέστερον νὰ τὰς ἀκολουθῇ, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἰσχυρότερος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ κατὰ τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τὴν σοφίαν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα).

Ὁμοίας ἀντιλήψεις ὑπεστήριξε καὶ ὁ ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων Κριτίας ὡς καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργίου Μένων, ὁ λαβὼν μέρος ὡς στρατηγὸς εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κύρου κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξου. Ὁ Γοργίας καὶ ἡ σχολή του συνήγαγον ἄνευ οὐδενὸς δισταγμοῦ τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας τῆς σοφιστικῆς κοσμοθεωρίας, ἥτις ἀπολήγει εἰς τὸν μηδενισμόν, εἰς τὴν καταπάτησιν παντὸς ἠθικοῦ δισταγμοῦ, εἰς τὸν ἀχαλίνωτον ἐγωϊσμὸν καὶ τὴν ἀποθέωσιν τῆς ὑλικῆς βίας.

Ἡ θεμελίωσις τῆς ἐπιστημονικῆς ἰατρικῆς.

Ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἡ φήμη τῶν Ἑλλήνων ἰατρῶν εἶχεν ἐξαπλωθῆ πέραν τῶν ἑλληνικῶν συνόρων. Ὁ Βασιλεὺς Δαρεῖος εἶχε προκρίνει ὡς ἰδιαίτερόν του ἰατρὸν τὸν Δημοκήδη, ὅστις κατήγετο ἐκ Κρότωνος τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ἡ πόλις αὕτη ὑπῆρξε κέντρον ἰατρικῶν σπουδῶν, εἰς αὐτὴν δὲ ἔδρα τότε καὶ ὁ Ἀλκμαίων περὶ τῆς φιλοσοφικῆς δράσεως τοῦ ὁποίου ἐγένετο εἰς τὰ προηγούμενα λόγος. Οὗτος εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων καὶ ἐδέχετο ὅτι ἡ ψυχή, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ πηγὴν κινήσεως, εἶναι ἀθάνατος. Διέγνωσε πρῶτος ὅτι ἡ ἕδρα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ εἶχεν ἀποτολμήσει νὰ προβῇ καὶ εἰς χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις. Τὸν ἄνθρωπον τὸν ἐθεώρει ὡς συγκείμενον ἐκ τῶν στοιχείων ἐκ τῶν ὁποίων συναπαρτίζεται καὶ ὁ μακρόκοσμος. Ἡ ἁρμονικὴ ἰσοστάθμισις τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν συστατικῶν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑγείαν, ἡ δὲ διατάραξις τῆς ἁρμονικῆς των σχέσεως παράγει τὴν νόσον. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ὡδηγήθησαν οἱ Ἕλληνες ἰατροὶ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι σκοπὸς οἱασδήποτε ἰατρικῆς ἐπεμβάσεως εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἁρμονίας τῶν ἀποτελούντων τὸ σῶμα συστατικῶν. Κατὰ τὸ 460 ἐγεννήθη ἐν Κῷ ὁ Ἱπποκράτης καταγόμενος ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἀσκληπιαδῶν. Τὴν πρώτην καθοδήγησιν εἰς τὸ ἰατρικὸν ἐπάγγελμα τὴν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν πατέρα του. Ὁ ἀναφερόμενος ὡς διδάσκαλός του Ἡρόδικος δὲν εἶναι ὁ ἐκ Σηλυμβρίας καταγόμενος διαιτολόγος ἀλλ' ἰατρὸς δράσας ἐν Κνίδῳ, ὅστις φαίνεται ὅτι διέκρινε τὸν φλεγματικὸν ἀπὸ τὸ χολερικὸν τύπον. Διαμένων εἰς τὴν πατρίδα του ὁ Ἱπποκράτης ἀνέγνωσε τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀλκμαίωνος, μεταβὰς δὲ ἀργότερον εἰς Ἀθήνας ἦλθεν εἰς προσωπικὴν σχέσιν μὲ τὸν φιλόσοφον Διογένην τὸν Ἀπολλωνιάτην ὅστις ἐδέχετο ὅτι τὸ παρέχον τὴν κίνησιν καὶ ζωὴν στοιχεῖον εἶναι ὁ ἀήρ, τὸ «πνεῦμα». Ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Διογένους ὁρμώμενος ὁ Ἱπποκράτης ἦχθη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ζωοποιοῦν τὸν ἄνθρωπον στοιχεῖον εἶναι τὸ ἐντὸς τοῦ ὀργανισμοῦ του εἰσχωροῦν πνεῦμα. Τοῦτο συγκεντρούμενον εἰς τὸν ²ἐγκέφαλον ἀποτελεῖ τὴν σύνεσιν, ἥτις ἐπεξεργάζεται τὰς ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρεχομένας ἐντυπώσεις, ἐκ δὲ τῆς ἐπεξεργασίας ταύτης παράγεται ἡ σκέψις. Ἐκ τῆς ἀπροσκόπτου καὶ κανονικῆς λειτουργίας τοῦ πνεύματος ἐξαρτᾶται καὶ ἡ σωματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ὑγεία. Ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται ἁπλοϊκὰ τὰ συμπεράσματα ταῦτα, εἰς τὸ βάθος των ὑπάρχει μία μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψις. Διὰ πρώτην φορὰν φθάνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ διαδραματιζόμενα εἰς τὸν ὀργανισμόν του γεγονότα δὲν εἶναι διάφορα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα διαδραματίζονται εἰς τὴν φύσιν. Πᾶσα ἄρα ἐπέμβασις εἰς τὸν σωματικὸν ὀργανισμὸν προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα δὲν ἀποτελεῖ ἓν 5εδομένον διάφορον ἀπὸ τὴν φύσιν, ἀλλὰ συνέχεται ἀδιασπάστως μὲ αὐτήν. Μόνον ὅστις δύναται νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν πορείαν τοῦ φυσικοῦ γεγονότος, δύναται νὰ ἀσκῇ ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὀργανισμοῦ. Συνεπῶς ὅλαι αἱ διαταραχαὶ τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ δύνανται νὰ κατανοηθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνώσεων τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς φύσεως. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς θεμελιώσεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἰατρικῆς. Ἐκφράζεται δὲ κατηγορηματικῶς καὶ ἀπεριφράστως εἰς τὸ περὶ τῆς ἱερᾶς νόσου σύγγραμμα: «Οὐδεμία νόσος μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι θειοτέρα ἢ ἱερωτέρα τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι ἔχουν φυσικὴν ἀρχήν, ἐπίσης δὲ καὶ αὖτη». Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὁ ἰατρός, οὕτω δὲ θὰ δυνηθῇ καὶ νὰ ἀντιδράσῃ ἐναντίον τῆς νόσου.

Ὁ Ἱπποκράτης σκέπτεται ὅπως καὶ οἱ ἐπιστήμονες αἱ μελετῶντες τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ σώματος καὶ τῶν λειτουργιῶν του, προσπαθεῖ νὰ διαγνώσῃ τὴν φύσιν καὶ τὰ αἴτια τῶν διαταραχῶν ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ὅλων τούτων τῶν στοιχείων ρυθμίζει τὴν ἰατρικὴν ἐπέμβασιν. Διὰ τὴν ἀνωτέρω ὑποδείξεων ἐδημιουργήθη ἐπιστημονικὴ ἰατρικὴ ἔρευνα, ἧς τὰ πορίσματα διετυπώθησαν εἰς τὸ σῶμα τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἱπποκράτους φερομένων συγγραμμάτων.

Οἱ Ὀρφικοὶ καὶ Θεολόγοι

Παραλλήλως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν σημειώνεται ἡ κίνησις τῶν ὀρφικῶν καὶ τῶν λεγομένων θεολόγων. Ὁ Ὀρφισμὸς ἐξειλίχθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς μυστηριακὴν θρησκείαν μὲ ἰδιαιτέρας τελετουργίας. Κεντρικαὶ μορφαὶ περὶ τὰς ὁποίας περιστρέφεται ἡ ὅλη μυστηριακὴ τελετουργία εἶναι ὁ Ὀρφεὺς καὶ ὁ Διόνυσος. Οἱ ὀρφικοὶ συνεκρότουν συλλόγους κοινῆς μυστηριακῆς λατρείας, τὰ μέλη τῶν ὁποίων ἐπίστευον εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ ἐθεώρουν ὡς καθῆκον των νὰ διάγουν ἠθικὸν καὶ ἀσκητικὸν βίον. Κοινῶς πιστεύεται ὅτι πρόκειται περὶ θρησκευτικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖον εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, παραληφθὲν ἀπὸ τὰ βόρεια Θρακικὰ φῦλα. Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἐπικαλοῦνται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Διόνυσος δὲν κατέχει σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν ἐπικὴν παράδοσιν, ἀναφερόμενος ἅπαξ μόνον εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη (Ἰλ. Ζ 130). Ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητον ἀποδεικτικὸν ἐπιχείρημα. Λόγῳ τῆς φύσεως τῶν θεμάτων μὲ τὰ ὁποῖα ἠσχολεῖτο ἡ ἐπικὴ ποίησις, δὲν παρείχετο ἡ εὐκαιρία νὰ γίνῃ μνεία περὶ τοῦ θεοῦ τούτου, ὅστις κυρίως ἐλατρεύετο μεταξὺ τῶν γεωργῶν. Παλαιότατα ἀφ' ἑτέρου παραδόσεις δίδουν θέσιν σημαντικὴν εἰς τὸν Διόνυσον μεταξὺ τῶν ἐν Δελφοῖς λατρευομένων θεοτήτων. Οὐδὲν ἄρα τεκμήριον ἀναμφισβητήτου κύρους ὑπάρχει τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς ἠνάγκαζε νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ θεὸς οὗτος εἶναι ξενικός. Ἐκτὸς τούτου τὰ δόγματα τῶν ὀρφικῶν πλησιάζουν περισσότερον πρὸς ἀφηρημένας ἐννοίας καὶ δὲν φαίνονται νὰ ταυτίζονται μὲ πρωτογόνους ἀντιλήψεις. Ἐμφανίζουν τάσεις ἰδίως κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ. θεοσοφικὰς καὶ πανθεϊστικάς, αἵτινες ἀπαιτοῦν ἱκανότητα δι' ἀφηρημένην σκέψιν. Δὲν ἀποκλείεται τὴν βάσιν τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου κινήματος νὰ τὴν ἀπετέλεσεν ἡ ἐν τῇ μητροπολιτικῇ Ἑλλάδι λατρεία τῶν γεωργικῶν θεοτήτων, χωρὶς νὰ σημειωθῇ ἐπίδρασις ἐκ τῶν θρακικῶν φυλῶν.

Οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποκαλούμενοι «θεολόγοι» εἶναι ὁμὰς στοχαστῶν οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸ μεταξὺ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας μεσοδιάστημα. Ἡ κυρία των προσπάθεια εἶναι νὰ συναρμολογήσουν ἐκ τῶν μυθικῶν παραδόσεων ἓν σύστημα, τὸ ὁποῖον νὰ ἐξηγῇ τὴν γένεσιν τῶν θεῶν καὶ τοῦ κόσμου. Ἀρχαιότερος ἐξ αὐτῶν φέρεται ὁ ἐκ τῆς νήσου τῶν Κυκλάδων Σύρου Φερεκύδης, ὁ ἐπικαλούμενος Σύριος. Οὗτος ἔγραψε περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος βιβλίον περὶ οὗ παραδίδει ὁ Σουΐδας ὅτι ἐκαλεῖτο «Ἑπτάμυχος» ἢ «Θεοκρασία», εἰς τὸ ὁποῖον ἐγίνετο λόγος περὶ θεοτήτων συμβολιζουσῶν τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίστανται τὸ Σύμπαν (Ζάς, Χρόνος, Χθονία Κρόνος, Ὠφιονεύς, Ὠγηνός). Ὁ Βιλαμόβιτς φρονεῖ ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ὡς πραγματικὸν πρόσωπον ὁ Φερεκύδης, ἀλλὰ τὸ ὄνομά του ἀποτελεῖ περιληπτικὴν ἔνδειξιν συλλογικῆς ἐργασίας πολλῶν προσώπων. Ἡ νεωτέρα ὅμως ἔρευνα τὸν δέχεται ὡς ὑπαρκτὸν πρόσωπον. Ἐκτὸς τούτου ἀναφέρονται ὡς θεολόγοι ὁ ἐξ Ἄργους Ἀκουσίλαος καὶ ὁ ἐκ Ρηγίου Θεαγένης. Οἱ μνημονευθέντες θεολόγοι οὐδὲν ἄλλο ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν. Οὐδόλως συνετέλεσαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ὁμάδα τῶν ἑπτὰ σοφῶν, οἵτινες ἦσαν ἄνδρες διακριθέντες διὰ τὴν περὶ τὴν πρακτικὴν ζωὴν ἐμπειρίαν των.

Τὰ εἰς τὸν ὀρφισμὸν καὶ τοὺς θεολόγους ἀναφερόμενα προβλήματα δὲν ἔχουν τύχει ἀκόμη ἐπαρκοῦς διασαφηνίσεως. Ἡ περὶ τούτων λεπτομερὴς πραγματεία ἀνήκει εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς θρησκείας.

Ἀνασκοποῦντες τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας, σημειοῦμεν ὅτι οἱ τρεῖς Μιλήσιοι ἔθεσαν τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς. Οἱ Πυθαγόρειοι εἰσηγήθησαν τὴν ἀριθμολογικὴν θεώρησιν τοῦ σύμπαντος καὶ εἶπον ὅτι ἡ οὐσία τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἀριθμός. Τὸ περὶ τοῦ ὄντος πρόβλημα ἐξητάσθη εἶτα ὑπὸ μὲν τῶν Ἐλεατῶν στατικῶς, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἡρακλείτου δυναμικῶς. Τὸν ἀναφανέντα δυϊσμὸν μεταξὺ τῆς στατικῆς καὶ δυναμικῆς θεωρήσεως ἠθέλησαν νὰ ὑπερβοῦν διὰ συνδυαστικῶν συστημάτων, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, οἱ Ἀτομικοὶ καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἔφθασεν εἰς τὴν τελολογικὴν θεώρησιν. Οἱ σοφισταὶ ἐνεφανίσθησαν διὰ νὰ εἰσαγάγουν τὴν ἀρνητικὴν σκεπτικιστικὴν θεώρησιν, πρὸς ἣν ἔμελλε νὰ παλαίσῃ ἡ Ἀττικὴ φιλοσοφία.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΤΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Προϋποθέσεις καὶ γενικὸς χαρακτηρισμός

Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας οὐδεμίαν ἔχει ἐφάμιλλόν της ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ. Οὐδέποτε ἐντὸς τόσον ὀλίγου χρόνου καὶ εἰς κύκλον ἀνθρώπων τόσον περιωρισμένον, ἐνεφανίσθησαν προσωπικότητες ἐξ ἴσου σημαντικαί. Ὁ Σωκράτης εἶναι ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας· ὁ Πλάτων δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης συνήγαγον τὰς τελευταίας ἀκολουθίας ἐκ τῶν τεθεισῶν ἀρχῶν. Ἡ ἐξέλιξις τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν συντελεῖται μετ' ἀπαραμίλλου ἀκολουθίας, ἐπιμονῆς καὶ συστηματικότητος. Ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι μόνον νέα δημιουργία, ἀλλὰ καὶ ἐπανάληψις. Ὅλα τὰ θέματα, ἅτινα εἶχον τεθῇ κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον, ἐξετάζονται ἐκ νέου, ἀξιοποιοῦνται καὶ ταξιθετοῦνται εἰς εὐρυτέραν καὶ περιεκτικωτέραν ἑνότητα.

Ἡ σπουδαιοτέρα ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν προϋποθέσεων, αἵτινες ἔκαμαν δυνατὴν τὴν νέαν πνευματικὴν δημιουργίαν, εἶναι τὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα ἅτινα ἐσημειώθησαν κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατώρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσῃ δι' ἡρωϊκῶν πράξεων τὴν ἐπιδρομὴν τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητος. Οἱ ἐπιτυχεῖς πολεμικοὶ ἀγῶνες ὑπῆρξαν ἀφορμὴ νὰ ἀναγεννηθῇ ἡ διακοπεῖσα διὰ τῆς δουλώσεως τῆς Ἰωνίας εἰς τοὺς Λυδοὺς καὶ τοὺς Πέρσας ἡρωϊκὴ μυθικὴ παράδοσις. Ὁ μῦθος ἀναγεννᾶται καὶ πάλιν καὶ παρουσιάζει ἀξιοθαύμαστον ἄνθησιν διὰ τῆς λυρικῆς ποιήσεως τοῦ Πινδάρου, καὶ ἰδίᾳ διὰ τῆς ἀττικῆς τραγῳδίας. Οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες χρησιμοποιοῦνται ὡς τὰ κυριώτερα σύμβολα τῆς ἀττικῆς τραγῳδίας καὶ ἀναρριπίζουν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ 5ου αἰῶνος τὴν τάσιν πρὸς τὰ μεγάλα καὶ τὰ θαυμαστά. Ἡ ἀναγέννησις τοῦ μύθου δὲν ἐμφανίζεται ὡς ἀπομιμητικὴ ἐπανάληψις, ἀλλὰ συνδυάζεται καὶ μὲ τὴν ἐμπειρίαν, ἡ ὁποία ἔχει ἤδη ἀποκτηθῇ. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τελεῖται ἐπὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ ἐδάφους καὶ ἔχει κέντρον του τὰς Ἀθήνας. Εἰς τὴν «δαιμονίαν» αὐτὴν πόλιν τῆς Ἀθηνᾶς τελεσιουργεῖται ἡ σύζευξις τῶν νέων διαφωτιστικῶν τάσεων, αἵτινες εἶχον ἐκπηγάσει ἀπὸ τὴν Ἰωνίαν μὲ τὴν ἡρωϊκὴν παράδοσιν τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος, τὴν ἀναγεννηθεῖσαν κατόπιν τῶν τροπαίων, τὰ ὁποῖα ἔστησεν ὁ ἑλληνισμὸς πολεμῶν κατὰ τῶν Περσῶν. Οἱ κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν πόλεμοι ἡρμηνεύθησαν ὡς συνέχεια τῆς ἀρξαμένης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Τρωϊκῶν πάλης μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὑπὸ ἓν τοιοῦτον πρῖσμα ἔγραψεν ὁ Ἡρόδοτος τὴν ἀφήγησιν τῶν Μηδικῶν πολέμων. Οἱ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἀγῶνες, εἰς τοὺς ὁποίους πρωτηγωνίστησαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔσχον κοσμοϊστορικὰ ἐπακόλουθα. Ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ φθάσῃ διὰ πρώτην φορὰν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας.

Ὁ χῶρος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπραγματώθη ἡ γένεσις νέας ἀντιλήψεως σχετικῶς μὲ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ κοινότης τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἥδη εἰς τὰ προηγούμενα ἐσημειώσαμεν ὅτι ὁ Σόλων, ἐκ παραλλήλου μὲ τὸν Ἀναξίμανδρον, εἶχεν ἐξάρει τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ Δίκη διὰ τὴν πολιτικὴν κοινότητα. Ὁ Ἀναξίμανδρος εἶχε θέσει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς Δίκης τὸ κοσμικὸν φαινόμενον ἐν τῷ συνόλῳ του. Ὁ Σόλων ἐνδιαφέρεται μονομερέστερον διὰ τὴν Δίκην ὡς κυρίαρχον τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ παγκοσμία τάξις, κατὰ τὸν Σόλωνα, δὲν εἶναι τὸ πρωτεῦον, ἀλλὰ τὸ δευτερεῦον. Τὸ φυσικὸν φαινόμενον προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ πολιτικοῦ. Ἡ παραβίασις τῆς Δίκης ἀποτελεῖ τὴν ἀρχήν, ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ἡ εὐτυχία ἢ ἡ δυστυχία τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Ἡ πολιτικὴ τάξις, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὑψοῦται εἰς θείαν τάξιν καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς δικαιοπολιτικὸν ὂν κρίνεται ἀντάξιον νὰ συμπαρεδρεύσῃ μὲ τοὺς θεούς. Πραγματικῶς ὁ Ἀθηναῖος πολίτης τοῦ 5ου αἰῶνος κρίνει τὸν ἑαυτόν του ἄξιον νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς θεούς, ὅπως καὶ οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες. Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει ὁ θρῦλος, τὸν ὁποῖον ἐδραματοποίησεν ὁ Αἰσχύλος εἰς τὰς «Εὐμενίδας» του, παραστήσας τοὺς θεοὺς ὑποβαλλομένους οἰκειοθελῶς εἰς τὴν διαιτησίαν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅστις ἦτο τὸ σύμβολον τῆς ὑψίστης δικαιοδοτικῆς τάξεως τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος. Ἡ παλαιὰ γενεά, ἥτις εἶχε πολεμήσει εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ τὴν Σαλαμῖνα, κατώρθωσε πραγματικῶς νὰ καταβιβάσῃ τοὺς θεοὺς ἀπὸ τὰ ὀλύμπια ὕψη καὶ νὰ τοὺς κάμῃ συμπαρέδρους τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Γερμανὸς ποιητὴς Σίλλερ ἔγραψε κάποτε: «Βάλε μέσα εἰς τὴν βούλησίν σου τὴν θεότητα καὶ ἀμέσως θὰ τὴν ἰδῇς νὰ κατεβαίνῃ ἀπὸ τὸν δεσποτικόν της θρόνον». Αὐτὸ ἀκριβῶς ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἀπηλευθέρωσαν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν δεσποτείαν τῶν θεῶν, χωρὶς νὰ παύσουν νὰ πιστεύουν εἰς τὴν αἰωνίαν ὕπαρξιν θείων ὄντων. Ἔκαμαν δυνατὸν νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι εἶναι ἐλεύθερος. Συγχρόνως κατενόησαν ὅτι ἡ τοιαύτη ἐλευθερία ἐπισύρει εὐθύνην καὶ συνεπάγεται ὑψίστην διακινδύνευσιν. Πρώτην φορὰν ἀνοίγεται διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν εἰς νέος ὁρίζων, ἐντὸς τοῦ ὁποίου καθίσταται νοητὴ ἡ ἔννοια τῆς εὐθύνης καὶ ἡ ἀξία τῆς διακινδυνεύσεως. Ὁ 5ος αἰὼν εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν αἰὼν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ὁ τραγικὸς αἰών, ὁ ἀποφασίζων νὰ ἀναδεχθῇ τὸ βάρος τῆς διακινδυνεύσεως, νὰ ἀναδεχθῇ τὰ μεγάλα τραγικὰ παθήματα, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ Σόλων πρῶτος εἶχεν ἐκφράσει σαφῶς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ εἶναι διαρκὴς διακινδύνευσις:

Πᾶσι δέ τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν,
ἢ μέλλει σχήσειν χρήματος ἀρχομένου,
ἀλλ' ὁ μὲν εὖ ἔρδειν πειρώμενος οὐ προνοήσας
εἰς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν.

(Ὅλαι αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου συνοδεύονται ἀπὸ διακινδύνευσιν· καὶ κανεὶς δὲν γνωρίζει ὅταν ἀρχίζῃ ἓν ἔργον ποῦ θὰ καταλήξῃ. Ἀλλὰ καίτοι κανεὶς προσπαθεῖ νὰ ἐνεργῇ ὀρθῶς, ἐπειδὴ δὲν ἔκαμεν ὀρθὴν πρόβλεψιν, συμβαίνει νὰ περιπίπτῃ εἰς συμφορὰν μεγάλην καὶ βαρυτάτην).

Ὁ Αἰσχύλος ὑμνεῖ τὸν Δία διότι ἔθεσε θεσμόν, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ μάθησις εἶναι ἀποτέλεσμα παθήματος καὶ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ ἐπικαταλογισμοῦ:

Ζῆνα δέ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων
τεύξεται φρενῶν τὸ πᾶν,
Τὸν φρονεῖν βροτοὺς ὁδώσαντα, τὸν πάθει μάθος
θέντα κυρίως ἔχειν.
Στάζει δ' ἓν θ' ὕπνῳ πρὸ καρδίας
μνησιπήμων πόνος· καὶ παρ' ἄκοντας ἦλθε σωφρονεῖν.

(Ἐκεῖνος δὲ ὅστις ἀναπέμπει τὸν ἐπινίκιον παιᾶνα εἰς τὸν Δία ἔθαρσεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς φρονήσεως. Διότι ὁ Ζεὺς ἤνοιξεν εἰς τοὺς θνητοὺς τὸν δρόμον τῆς φρονήσεως καὶ ὥρισε τὸν θεσμὸν νὰ ἰσχύῃ, ὅτι ἡ μάθησις ἀποκτᾶται ὕστερον ἀπὸ παθήματα. Σταλάζει δὲ καὶ κατὰ τὸν ὕπνον ἐμπρὸς εἰς τὰ ἀνοικτὰ μάτια τῆς ψυχῆς ὁ πόνος, ὅστις ὑπενθυμίζει τὸ πάθημα. Καὶ ὁ σωφρονισμὸς ἐπιτελεῖται, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸ θέλωμεν).

Ἡ θεότης εἶναι μία ὑπερτέρα ἀρχή, ἥτις δὲν κατατυραννεῖ τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ βεβαιώνεται περὶ τῆς ὑπεροχῆς, τὴν ὁποίαν ἔχει ἀπέναντί του. Ὥρισε τὸ πάθημα ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς μαθήσεως. Δρῶν ἐλευθέρως ὁ ἄνθρωπος, ἐκτιθέμενος εἰς τὸν κίνδυνον καὶ ἀποδεχόμενος τὴν εὐθύνην, ἀποκτᾷ τὸ «μάθος», τὴν ἀρετήν. Μίαν τοιούτου εἴδους μάθησιν ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὁ Σωκράτης, ἐχαρακτήριζε τὴν ἀρετὴν ὡς μάθησιν, ὡς ἐμπειρίαν ἀποκτωμένην ἔπειτα ἀπὸ παθήματα. Μέσα εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτικὴν κοινότητα δημιουργεῖται ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀποφασίζει νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν κίνδυνον, νὰ παλαίσῃ μὲ τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας τοῦ προβάλλει ἡ ἐξωτερικὴ φυσικὴ ἀναγκαιότης. Ὁ Προμηθεὺς γνωρίζει ὅτι «τέχνη ἀνάγκης ἀσθενεστέρα μακρῷ» (ἡ τέχνη ὑπολείπεται κατὰ πολὺ ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος). Παρὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς δυσκολίας, ὁ προμηθεϊκὸς ἄνθρωπος ἐξορμᾷ διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Θουκυδίδης ἐξέφρασε μεθ' ὑψίστης σαφηνείας τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν λέγων εἰς τὸν «Ἐπιτάφιόν» του: «Διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τόδε ἔχομεν, ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι» (Ὑπερέχομεν δὲ καὶ κατὰ τοῦτο, τολμῶμεν δηλαδὴ συγχρόνως καὶ νὰ φερώμεθα τολμηρῶς καὶ νὰ ἀναμετρῶμεν διὰ τῆς σκέψεως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦμεν). Ὁ πολίτης τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 5ου αἰῶνος συνδυάζει τὴν τόλμην καὶ τὴν σύνεσιν, ἀντιμετωπίζει μὲ θάρρος τὴν πραγματικότητα καὶ προσπαθεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ νόημα τοῦ ὄντος. Γνωρίζει τόσα πολλὰ περὶ τῆς πραγματικότητος, ὥστε τολμᾷ νὰ θέσῃ τὸ ἐρώτημα τί εἶναι αὐτὴ εἰς τὴν οὐσίαν της. Ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι εἶναι κάτοχος μιᾶς ὑπερόχου δυνάμεως, διὰ τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἐπιδράσῃ δημιουργικῶς ἐπὶ τῆς πραγματικότητος. Ἔκφρασις τῆς νέας ταύτης αἰσθήσεως τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία.

Συνήθως χαρακτηρίζεται ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία ὡς ἀνθρωπολογική, ἐπειδὴ ὁ ἱδρυτής της Σωκράτης εἶχεν ὡς θέμα τῆς ἐρεύνης του τὰ ἀνθρώπινα. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἀληθές, πρέπει ὅμως νὰ νοηθῇ μὲ τὴν πρέπουσαν εὐρύτητα. Ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία δὲν θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἓν αὐτοτελὲς δεδομένον ἐγώ, ἀλλ' ὡς μονάδα μέσα εἰς τὴν κοινότητα τῆς πόλεως καὶ εἰς τὴν παγκοσμίαν κοινωνίαν συμπάσης τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος. Ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν τὸν ἀποσυνδέει ἀπὸ τὰς πολιτειακὰς καὶ τὰς ὀντολογικὰς συναφείας. Δὲν ἀποτελεῖ συνεπῶς ἐκτροπὴν ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ἀρχήν, ἣν ἔθεσεν ὁ Σωκράτης, ἡ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸ ὂν γενικῶς ἀναφερομένη ἔρευνα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοὐναντίον πρέπει νὰ θεωρηθοῦν αἱ τοιαῦται ἐπεκτάσεις ὡς ἀναγκαία συνέπεια τῆς τεθείσης βάσεως. Εἶναι φιλοσοφία τῆς ὀργανικῆς ὁλότητος καὶ τῆς συνοπτικῆς θεωρήσεως. Ἐπιδιώκει νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν πνευματικὸν ὀφθαλμὸν τὴν ἀληθῆ προοπτικὴν τῆς δεδομένης πραγματικότητος. Εἶναι φιλοσοφία τῆς ἰδέας, θεωρουμένης ὡς πνευματικῆς ὁράσεως. Καὶ οἱ τρεῖς φιλόσοφοί της ὑψώνουν τὸν ὀφθαλμὸν πρὸς τὴν νοητὴν οὐσίαν, πρὸς τὸν νοητὸν κόσμον, θεωρούμενον οὐχὶ ὡς ἄρνησιν τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλ' ὡς πηγήν, ἐξ ἧς ἀντλεῖ ὁ αἰσθητὸς κόσμος τὴν ἑνότητά του, τὸ νόημά του καὶ τὴν οὐσιαστικήν του ὕπαρξιν. Ἡ ἀττικὴ ἰδεοκρατία δὲν ἔχει τὴν ὑποκειμενικὴν ἀπόχρωσιν τῆς νέας εὐρωπαϊκῆς ἰδεοκρατίας, ἥτις ἵσταται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Δὲν ἀρνεῖται τὴν οὐσιαστικότητα τοῦ αἰσθητοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ἀλλὰ δίδει εἰς αὐτὸν ἀληθινὴν ὀντολογικὴν βάσιν. Δὲν ἀποτελεῖ παραπλάνησιν εἰς τὸν ὠχρὸν κόσμον τε-

χνητῶν ἐννοιῶν, ὅπως ἡ νεωτέρα νοησιοκρατία. Παραπλεύρως τοῦ Λόγου ἵσταται καὶ τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους, ὁ ἔρως τοῦ Πλάτωνος, ἡ φιλία καὶ ἡ ἀπορητικὴ διερεύνησις τοῦ Ἀριστοτέλους. Δὲν φεύγει ἀπὸ τὸν δεδομένον κόσμον ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ τὸν ὑψώσῃ εἰς ἰδεώδη μαθηματικὸν ἐκθέτην. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας λαμβάνουν συγκεκριμένην ὑπόστασιν καὶ αἱ κατὰ προηγηθείσας περιόδους διάχυτοι παιδευτικαὶ προσπάθειαι. Ἀναζητεῖται ἡ σημασία τῆς ἀληθινῆς παιδείας, ἀποκρούεται ἡ ψευδοπαίδεια τῶν σοφιστῶν καὶ ὑποδεικνύεται ὁ ὀρθὸς τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ὀργανωθῇ. Ἠθικὸς ἐπικαταλογισμός, ἐλευθερία, παιδεία, ἀληθὴς ἐπιστήμη καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δικαιοσύνης ρύθμισις τῶν σχέσεων τῶν συμβιούντων ἐν τῇ πολιτικῇ κοινότητι ἀτόμων ἀποτελοῦν τὰ νέα θέματα, τὰ ὁποῖα θέτει πρὸς μελέτην καὶ ἀποσαφήνισιν ἡ νέα φιλοσοφικὴ κίνησις. Ὁ Γκαῖτε εἰς σύγγραμμά του ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν χρωμάτων, χαρακτηρίζει τοὺς δύο τελειωτὰς τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

«Ὁ Πλάτων συμπεριφέρεται πρὸς τὸν κόσμον, ὡσὰν ἓν μακάριον πνεῦμα τὸ ὁποῖον εὑρίσκει εὐχαρίστησιν νὰ φιλοξενηθῇ ἐπί τινα καιρὸν ἐν αὐτῷ. Δὲν ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον, διότι τὸν προϋποθέτει, ἀλλὰ νὰ μεταδώσῃ μὲ φιλίαν εἰς αὐτόν, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φέρει μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου ὁ κόσμος ἔχει ἀνάγκην. Εἰσδύει εἰς τὰ βάθη, μᾶλλον διὰ νὰ πληρώσῃ ταῦτα διὰ τῆς οὐσίας του, παρὰ διὰ νὰ τὰ ἐξερευνήσῃ. Κινεῖται πρὸς τὰ ὕψη μετὰ νοσταλγίας, διὰ νὰ γίνῃ καὶ πάλιν μέτοχος τῆς ἀρχικῆς του καταγωγῆς. Πᾶν ὅ,τι ἐκφράζει σχετίζεται μὲ κάτι, τὸ ὁποῖον παραμένει αἰωνίως ὅλον, ἀγαθόν, ἀληθές, ὡραῖον, τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιδίωξιν ποθεῖ νὰ διεγείρῃ εἰς τὰ στήθη οἱουδήποτε ἀνθρώπου. Ὅ,τι οἰκειοποιεῖται ἐκ τῆς γηΐνης γνώσεως, τὸ ἀφομοιώνει, τὸ ἐξατμίζει εἰς τὴν μέθοδόν του καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν του. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξ ἐναντίας, ἵσταται ἀπέναντι τοῦ κόσμου ὡς εἷς ἀρχιτέκτων. Μία φορὰ καὶ ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον, ὀφείλει νὰ ἐργασθῇ καὶ νὰ δημιουργήσῃ μέσα εἰς αὐτόν. Ἔρευνᾷ διὰ τὸ ἔδαφος, μέχρις ὅτου εὕρῃ βάσιν πρὸς θεμελίωσιν. Ἀπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο ἕως τὸ κέντρον τῆς γῆς τὰ πάντα εἶναι δι' αὐτὸν ἀδιάφορα. Χαράσσει ἕνα τεράστιον κύκλον διὰ τὸ οἰκοδόμημά του, συλλέγει ὑλικὰ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, τὰ ταξινομεῖ τὰ διαστρωματώνει καὶ ὑψοῦται οὕτω κανονικῶς ἐν εἴδει πυραμίδος εἰς τὸν οὐρανόν, ἐνῶ ὁ Πλάτων ὁμοιάζει μὲ ἕνα ὀβελίσκον μὲ τὴν αἰχμὴν μιᾶς φλογός»

Σωκράτης (469—399). Ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως ἡ ἡρωϊκωτέρα μορφὴ τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας. Δι' αὐτὸν ἡ θεωρητικὴ γνῶσις ταυτίζεται μὲ τὸν τρόπον ζωῆς ἡ λογικὴ θεωρία καὶ ἡ ἠθικὴ πρᾶξις συμφύονται εἰς ἀδιάσπαστον ἑνότητα. Λόγος καὶ βίος, ἀρετὴ καὶ γνῶσις συνάπτονται εἰς ὀντολογικὴν ταυτότητα. Ὁ πατὴρ του ὠνομάζετο Σωφρονίσκος, ἡ δὲ μήτηρ του Φαιναρέτη. Δεκαεπταετὴς συνεδέθη μὲ τὸν φιλόσοφον Ἀρχέλαον καὶ ἡ γνωριμία του μὲ αὐτὸν παρέσχε τὴν ἐξωτερικὴν ἀφορμὴν νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἔρευναν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων. Ἴσως ἡ κλίσις του εἰς τὰ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα νὰ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ἀρχέλαος πρῶτος εἶχεν ἀσχοληθῇ μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ «νόμου» κατ' ἀντιπαραβολὴν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς φύσεως. Ὁ Σωκράτης εἶχεν ἀρχίσει νὰ προσελκύῃ τὴν προσοχὴν τῶν συμπολιτῶν του κατὰ τὸ 430 π.Χ. Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος (431) εἶχε μετάσχει εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ποτιδαίας, κατὰ τὸ 424 μετέσχεν εἰς τὴν ἐν Δηλίῳ μάχην καὶ κατὰ τὴν γενομένην ὑποχώρησιν ἐπέδειξεν ἀξιοθαύμαστον ἀνδρεῖαν. Κατὰ τὸ 406 ὡς προϊστάμενος τῆς συνελεύσεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀντετάχθη εἰς τὰς ὀχλοκρατικὰς διαθέσεις τοῦ δήμου, τὰς ἐκδηλωθείσας κατὰ τὴν δίκην τῶν δέκα στρατηγῶν. Κατὰ δὲ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶχε περιέλθει εἰς τὰς χεῖρας τῶν τριάκοντα τυράννων, ἀντέστη εἰς τὰς τρομοκρατικὰς των ἐνεργείας, ἀρνηθεὶς νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὴν παράνομον σύλληψιν τοῦ Λέοντος τοῦ Σαλαμινίου. Κατὰ τὸ 399, κατηγορηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀνύτου, Μελήτου καὶ Λύκωνος ἐπὶ διαφθορᾷ τῶν νέων καὶ εἰσαγωγῇ καινῶν δαιμονίων, κατεδικάσθη εἰς θάνατον καὶ ὑπέστη τὴν θανατικὴν ποινὴν μετ' ἀπαραμίλλου γενναιοψυχίας καὶ ἠρεμίας.

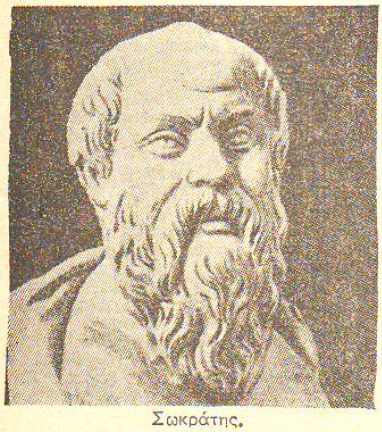

Σωκράτης.

Ὁ Σωκράτης καταλέγεται εἰς τὰς μεγάλας δημιουργικὰς προσωπικότητας αἵτινες οὐδὲν σύγγραμμα κατέλιπον. Ὁμοιάζει ὡς πρὸς τοῦτο μὲ τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Ἀμμώνιον τὸν Σακκᾶν. Τὰς δοξασίας του προσπαθοῦμεν νὰ τὰς γνωρίσωμεν παραβάλλοντες τὰ συγγράμματα τῶν μαθητῶν του. Διότι ἡ διδασκαλία του ἔδωκε λαβὴν νὰ δημιουργηθῇ τεραστία φιλοσοφικὴ φιλολογία. Αἱ κύριαι πηγαὶ αἵτινες μᾶς βοηθοῦν διὰ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν διδασκαλίαν του εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος. Ἐπιβοηθητικῶς πρὸς ταῦτα χρησιμοποιοῦμεν τὰ λείψανα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν λεγομένων Σωκρατικῶν (Ἀντισθένους, Αἰσχίνου, Ἀριστίππου, Εὐκλείδου τοῦ Μεγαρικοῦ) καὶ εἰδήσεις παρεχομένας ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ μεταγενεστέρων συγγραφέων. Ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε πολύπλευρος προσωπικότης καὶ ἕκαστος ἐκ τῶν μαθητῶν του συμβαίνει πολλάκις νὰ τὸν βλέπῃ ἀπὸ μίαν προοπτικήν, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀντιληπτικήν του δύναμιν. Αἱ ἀφηγήσεις τοῦ Πλάτωνος δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἱστορικῶς πισταί, διότι οὗτος ἦτο συγχρόνως καὶ πνεῦμα δημιουργικόν, ἱκανὸν νὰ προχωρήσῃ πέραν τῶν δοξασιῶν τοῦ διδασκάλου του. Ἕνεκα τούτου δὲν τυγχάνει εὔκολον νὰ ἐξακριβώσωμεν τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον τῶν σωκρατικῶν δοξασιῶν. Ἡ διαφωνία τῶν δεδομένων τῆς παραδόσεως κατέστη ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ τὸ λεγόμενον σωκρατικὸν πρόβλημα.

Οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ ἔχουν διαχωρισθῇ εἰς δύο ὁμάδας. Ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ὁ δημιουργὸς τῆς φιλοσοφίας τῶν ἐννοιῶν, διότι εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν τῶν ἐπακτικῶν λόγων καὶ ἠσχολήθη μὲ τὸν καθορισμὸν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ διατυποῦνται οἱ λογικοὶ ὁρισμοί. Τὴν ἄποψιν ταύτην ὑποστηρίζουν, στηριζόμενοι ἐπὶ ρητῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ Ἄγγλοι πλατωνισταὶ Μπούρνετ καὶ Τάϋλορ. Διάφορον ἄποψιν ὑποστηρίζει ἑτέρα ὁμάς, τῆς ὁποίας ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας Ἔρ. Μάϊερ. Οὗτος ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ἁπλοῦς ἠθικολόγος, μὴ ἀπασχοληθεὶς εἰδικῶς μὲ λογικὰ προβλήματα. Ἀμφότεραι αἱ ἐν λόγῳ ἀπόψεις τυγχάνουν μονομερεῖς. Ὁ Σωκράτης εἶναι προσωπικότης διφυής. Τυγχάνει συγχρόνως καὶ μέγας ἠθικολόγος καὶ ἱκανώτατος λογικευόμενος. Ἀφοῦ καθῆκον τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ λέγῃ καὶ νὰ ὑποστηρίζῃ τὴν ἀλήθειαν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ κατ' ἐξοχὴν συμμορφώνων τὴν συμπεριφοράν του πρὸς τὰ ἠθικὰ προστάγματα, δὲν θὰ ἐθεώρει καθῆκον του νὰ ἐξακριβώσῃ τί ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθές; Ἐξ ἄλλου ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἐστερεῖτο ἱκανότητος πρὸς λογικὴν ἀνάλυσιν, καθίσταται ἀκατανόητον πῶς ἦτο δυνατὸν ὁ ἔλεγχός του νὰ συνεπάγεται τόσον ἔντονον ψυχικὴν ἀναστάτωσιν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν συνομιλητῶν του. Δὲν ἀρκεῖ, διὰ νὰ ἐπέλθουν τοιαῦτα ἀποτελέσματα, ἡ ἐκ μόνης τῆς δαιμονίας ἐκπορευομένη ἐπήρεια. Χρειάζεται καὶ δύναμις εἰς τὴν λογικὴν ἀνάλυσιν.

Ἐκ συγκριτικῆς παραβολῆς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος πρὸς τὰς λοιπὰς μαρτυρίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰ ἱστορικώτερα θέματα περὶ τὰ ὁποῖα περιεστρέφετο ἡ δρᾶσις τοῦ Σωκράτους ὡς φιλοσόφου. Τὸ θεμελιωδέστερον ἐκ τούτων τὸ ὁποῖον δίδει νέαν τροπὴν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἀναζητήσεις, εἶναι ὅτι ἀφετηρίαν τῶν ἐρευνῶν του ἀποτελεῖ ἡ διαπίστωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀγνοίας. Τὸ «οὐκ εἰδέναι» λαμβάνει σημασίαν θετικήν, ἐνῶ συγχρόνως ἡ γνῶσις, τὸ «εἰδέναι», λαμβάνει σημασίαν ἀρνητικήν. Ἡ διηνεκὴς ἀσχολία τοῦ υἱοῦ τῆς Φαιναρέτης συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὑποβάλλῃ εἰς ἔλεγχον ἐκείνους οἵτινες ἐφαντάζοντο ὅτι ἦσαν κάτοχοι τῆς γνώσεως, «τοῦ εἰδέναι», καὶ νὰ ἀποδεικνύῃ ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδὲν ἐγνώριζον. Ὥστε ἡ θετικὴ ἀφετηρία ἐκ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἐκκινήσῃ ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἄγνοια, τὸ «οὐκ εἰδέναι». Ἀλλὰ ἡ ἄγνοια αὕτη δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ὁλοκληρωτικὴ στέρησις. Δύναται νὰ ἀξιοποιηθῇ θετικῶς. Κατὰ τὸν Σωκράτη, ἡ μόνη θετικὴ καὶ προσιτὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον γνῶσις εἶναι τὸ νὰ διαπιστώσῃ τὴν ἄγνοιάν του. Οὕτω θεωρουμένη ἡ ἄγνοια μεταβάλλεται εἰς ἀληθινὴν γνῶσιν. Ἡ σωκρατικὴ αὕτη θέσις ἀποτελεῖ ἀντιστροφὴν τῶν διδασκαλιῶν τοῦ σοφιστοῦ Γοργίου, ὅστις ἐχρησιμοποίει τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀγνοίας διὰ νὰ μηδενίσῃ τὰ πάντα. Ναὶ μέν, παρατηρεῖ ὁ Σωκράτης, ὑπάρχει ἡ ἄγνοια ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ συγχρόνως ἡ διαπίστωσίς της ἐπιφέρει μίαν σημαντικὴν ἀλλαγήν. Δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον μίαν ἀσφαλῆ γνῶσιν, τὴν γνῶσιν τῆς ἀγνοίας του. Ἀληθινὸς λοιπὸν ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ὑποβάλλων τὸν ἑαυτόν του εἰς ἐξέτασιν ὑψοῦται εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀγνοίας του. Ἄρα ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ ἔλεγχος τῆς ἀνθρωπίνης «οἰήσεως», ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἡράκλειτος, καὶ τῶν ψευδῶν δοξασιῶν «τοῦ δόκου», ὅπως ἔλεγον οἱ Ἐλεᾶται.

Ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ σωκρατικὸς ἔλεγχος ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς «οἰήσεως» καὶ τοῦ «δόκου» τὴν ὁποίαν συνίστων οἱ μνημονευθέντες προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι. Εἰς τοιοῦτος ταυτισμὸς θὰ ἀπετέλει παραγνωρισμὸν σπουδαιοτάτων διαφορῶν. Οἱ προσωκρατικοὶ φρονοῦν ὅτι ἀπαλλασσόμενος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν οἴησιν καὶ τὰς ψευδεῖς δοξασίας καθίσταται σοφός. «Κοῦρος συνάορος ἀθανάτοισιν ἡνιόχοισιν» (νέος ὁ ὁποῖος κάθεται εἰς τὸ ἅρμα μὲ τοὺς ἀθανάτους ἡνιόχους), ὅπως λέγει ὁ Παρμενίδης εἰς τὸ ποίημά του. Ὁ Σωκράτης ἐξ ἀντιθέτου ἀποφαίνεται ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ εἶναι σοφὸς ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ. Ὁ αὐτοέλεγχος δύναται νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπον μόνον φιλόσοφον, νὰ γεννήσῃ μέσα εἰς τὴν ψυχήν του τὴν φιλίαν καὶ τὸν «ἔρωτα» πρὸς τὴν σοφίαν. Καὶ μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀγνοίας θὰ μένῃ ὁ ἄνθρωπος ὂν ἐλλειπτικόν, διακαιόμενον ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς ἀγνοίας του. Ἡ φιλοσοφία οὕτω θεωρουμένη δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μάθησις καὶ διδασκαλία. Εἶναι τρόπος ζωῆς

μία ὡρισμένη λῆψις θέσεως ἔναντι τῆς πραγματικότητος. Θεμελιωδῶς ἀναγνωρίζει ὁ φιλόσοφος ὅτι ὁ ἑαυτός του εἶναι ὂν πεπερασμένον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐλλείψεις καὶ στέρησιν. Ἡ συνειδητοποίησις τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ὑπάρξεως ἀποτελεῖ νέον θέμα τὸ ὁποῖον εἰσάγεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους. Ὅλαι αἱ σωκρατικαὶ σχολαί, παρὰ τὰς εἰς τὰς λεπτομερείας διαφοράς των, χρησιμοποιοῦν ὡς ἀφετηρίαν των τὸ «οὐκ εἰδέναι». Διὰ νὰ κάμουν δὲ οἱ σωκρατικοὶ ὀφθαλμοφανῆ τὴν ἐν λόγῳ ἄγνοιαν χρησιμοποιοῦν πάσης φύσεως ἐπιχειρήματα, μὴ διστάζοντες νὰ δανεισθοῦν ἀποδείξεις ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τῶν Ἐλεατῶν καὶ τῶν σοφιστῶν.

Ἡ βασικὴ ἀφετηρία τοῦ νέου τρόπου τῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς πραγματικότητος ἐπιβάλλει ὡς ὕψιστον καθῆκον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν αὐτοέλεγχον καὶ τὴν αὐτοεξέτασιν. Εἰς τὴν πλατωνικὴν «Ἀπολογίαν» διακηρύττει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ εἰς τὴν ζωήν, ἂν κανεὶς τοῦ ἐπέβαλλε νὰ διάγῃ βίον ἀνεξέταστον. Ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ἐξέτασις θεωρεῖται ὡς καθῆκον ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη σοφία εἶναι πεπερασμένη καὶ ὅτι τῆς ἀληθινῆς σοφίας κάτοχος τυγχάνει ὁ Θεός. Τὴν τελευταίαν λέξιν διὰ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τὴν ἔχει, κατὰ τὸν Σωκράτη, τὸ «δαιμόνιον». Διὰ τοῦτο καταφεύγει εἰς αὐτὸ προκειμένου περὶ ζητημάτων ἅτινα δὲν δύνανται νὰ λυθοῦν μὲ τὴν σκέψιν. Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχουν αἱ περὶ «δαιμονίου σημείου» ἀνακοινώσεις του. Ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ὅτι ἤκουεν ἐσωτερικὴν φωνήν, ἥτις ὁσάκις ἐξεδηλοῦτο ἐνφανίζετο ὡς ἀποτρέπουσα αὐτὸν ἀπὸ τὴν διάπραξιν ὡρισμένων πράξεων. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ αὐτοέλεγχος νοεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἀναφερόμενος ὄχι εἰς ζητήματα ἐπιλυόμενα διὰ τῆς σκέψεως, ἀλλὰ εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς. Ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀνακαλύπτεται μία πηγὴ ἐνορατικῆς ἠθικῆς γνώσεως, ἥτις δὲν προέρχεται ἀπὸ λογικὰς πηγάς. Μὲ τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους φθάνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ἡ ἠθικὴ γνῶσις ἀντλεῖται ἐνορατικῶς ἀπὸ βαθυτάτας ἐσωτερικὰς πηγάς. Ἐνῷ ὁ Πρωταγόρας ἔλεγεν ὅτι τὸ μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ Σωκράτης ὁμιλῶν περὶ τοῦ δαιμονίου ἀπήντα ὅτι αἱ ἔσχαται ρίζαι τῆς ἀνθρωπίνης φρονήσεως ὑπάρχουν εἰς μίαν περιοχὴν ἥτις ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος δὲν εἶναι μόνον ὁ δεξιοτέχνης τῆς ἐννοιολογικῆς διερευνήσεως, ὅπως τὸν εἶδεν ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ἐν τῷ προσώπῳ του συμφύονται εἰς ἀδιάσπαστον ἑνότητα δυνάμεις λογικαὶ καὶ ἀντιλογικαί, ὑπερλογικαί. Ἀπαντῶμεν εἰς αὐτὸν τὴν σαφήνειαν τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν δαιμονίαν τοῦ προφήτου. Τὸ δαιμόνιον καὶ ὁ ἔρως ἀποτελοῦν τὴν ἀνορθολογικὴν προοπτικὴν τῆς προσωπικότητός του. Ἐκ τῶν δυνάμεων τούτων ἐξεπορεύετο ὁ καταπληκτικὸς ἐκεῖνος δυναμισμός, ὅστις συνετάραττε μέχρι τῶν ἐγκάτων ψυχὰς γεμάτας ἀπὸ πάθη καὶ δαιμονίαν, ὅπως τὴν Κριτίαν καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ἔναντι τῶν συγχρόνων του ἡ φυσιογνωμία τοῦ Σωκράτους ἐλάμβανε διαστάσεις αἰτίνες ὑπερέβαινον κατὰ πολὺ τὸ σύνηθες μέτρον. Τὸ πολὺ κοινὸν τὸν συνέχεε μὲ τοὺς σοφιστὰς καὶ τοὺς φυσικοὺς φιλοσόφους τοῦ τύπου τοῦ Ἀναξαγόρα. Ἡ ἀνθρωπίνη μετριότης δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν καταθλιπτικὴν του ὑπεροχὴν καὶ δὲν ἠσύχασε παρὰ μόνον ὅταν τὸν ἠνάγκασε νὰ πίῃ εἰς τὸ δεσμωτήριον τὸ κώνειον.

Ἐκ τῆς θετικῆς ἀξιολογήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀγνοίας πηγάζει καὶ ἡ περίφημος σωκρατικὴ «εἰρωνεία». Ὁ Σωκράτης πλησιάζει τοὺς εἰδήμονας διὰ νὰ ἀντλήσῃ ἀπ' αὐτοὺς γνῶσιν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον διϊσχυρίζονται ὅτι κατέχουν. Θέτει εἰς τὸν στρατηγὸν Λάχητα τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἀνδρεία, τὸν ἐπιμελητὴν τῆς λατρείας Εὐθύφρονα παρακαλεῖ νὰ τοῦ εἴπῃ τί εἶναι ὁσιότης, τὸν σώφρονα νέον Χαρμίδην ἐρωτᾷ εἰς τί συνίσταται ἡ σωφροσύνη. Διὰ τοῦ διαλόγου, ὅστις συνάπτεται ἀποκαλύπτει ὅτι τὰ πρόσωπα ταῦτα οὐδεμίαν ἀσφαλῆ καὶ σταθερὰν γνῶσιν ἔχουν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον ἰσχυρίζονται ὅτι γνωρίζουν. Ὁ Λάχης δὲν γνωρίζει τί εἶναι ἀνδρεία, ὁ Εὐθύφρων ἀγνοεῖ τί εἶναι τὸ ὅσιον καὶ ὁ Χαρμίδης δὲν δύναται νὰ ὁρίσῃ τί εἶναι σωφροσύνη, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Λύσις εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον ἀγνοεῖ τί εἶναι φιλία. Διὰ τῆς εἰρωνείας ἀποκαλύπτει ὁ Σωκράτης τὴν ἐλλειπτικότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἀνοίγει τὸν δρόμον διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ εἰρωνεία μεταβάλλεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς ὄργανον μεταφυσικῆς γνώσεως. Κατὰ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Γερμανῶν ρομαντικῶν Φρειδερῖκον Σλέγγελ «ἡ εἰρωνεία περιέχει καὶ διεγείρει τὸ συναίσθημα τῆς ἀδιαλλάκτου ἀντιθέσεως τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ τοῦ ἀνυποθέτου καὶ τοῦ ὑποθετικοῦ, τοῦ ἀδυνάτου καὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἐμπεριεχομένης μέσα εἰς μίαν τελείαν ἀποφαντικὴν ἀνακοίνωσιν». Μέσα εἰς τὴν σωκρατικὴν εἰρωνείαν ἐκδηλώνεται ἡ ἀντίθεσις δύο συγχρόνως ὑφισταμένων προσπαθειῶν: Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποκαλύπτεται κάτι, ἀφ' ἑτέρου ὅμως τὸ ἀποκαλυπτόμενον κρύπτεται. Ὅπως ὁ Σωκράτης ἀποκρύπτει κάτω ἀπὸ τὴν χονδροειδῆ φυσιογνωμίαν του ἕν θαυμαστὸν ἐσωτερικὸν κάλλος, τοιουτοτρόπως καὶ αἱ μετ' εἰρωνείας γινόμεναι ἀνακοινώσεις του ἀποκαλύπτουν καὶ συγχρόνως ἀποκρύπτουν τὸ ἀποκαλυπτόμενον περιεχόμενον. Ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ταύτης προκύπτει διὰ τὸν ἀντικρούζοντα τὴν σωκρατικὴν εἰρωνείαν συνομιλητὴν διπλοῦν ἀποτέλεσμα: μία ταλάντευσις μεταξὺ ἕλξεως καὶ ἀπωθήσεως. Τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν τῆς εἰρωνείας ἔχει διαγνώσει καὶ περιγράψει ὁ Δανὸς φιλόσοφος καὶ θεολόγος Κιργκεγκάαρντ εἰς σύγγραμμά του, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὴν ἔννοιαν τῆς εἰρωνείας ἐν ἀναφορᾷ μὲ τὸν Σωκράτη: «Ἐπειδὴ —γράφει— ἡ οὐσία τῆς εἰρωνείας ἔγκειται εἰς τὸ νὰ μὴ ἀποβάλλῃ τὸ προσωπεῖόν της, καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου οὐσιαστικὸν χαρακτηριστικόν της εἶναι ἡ πρωτεϊκή της ἱκανότης νὰ ἀλλάσσῃ προσωπεῖον, διὰ τοῦτο ἀναγκαστικῶς προεκάλει ἰσχυρὸν ἄλγος εἰς τὸν πλήρη ἔρωτος νεανίαν. Ἀλλὰ ὅσον καὶ ἂν ἐνεργῇ ἀπωθητικῶς, ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της μίαν δύναμιν προσελκυστικὴν καὶ γοητευτικὴν μέχρι παραπλανήσεως. Ὁ εἴρων ὑψώνει τὸ ἄτομον εἰς πεδίον ἀνώτερον ἀπὸ τὴν ἄμεσον ἐμπειρίαν τῆς ὑπάρξεως. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν ἀπελευθερωτικήν της ἐπενέργειαν. Ἀλλ' ἐκ τούτου προκύπτει τὸ ἀποτέλεσμα ὅτι τὸ ἄτομον ἀφίνεται νὰ αἰωρῆται κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον λέγει ὁ θρῦλος ὅτι τὸ φέρετρον τοῦ Μωάμεθ ταλαντεύεται μεταξὺ δύο μαγνητῶν, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἕλκει καὶ ὁ ἄλλος ἀπωθεῖ».

Διὰ τὸν Σωκράτη ἡ εἰρωνεία ἀποτελεῖ ὁδόν, ἡ ὁποία μᾶς κάμνει ὁρατὴν τὴν μεταφυσικὴν πραγματικότητα ἀποκαλύπτουσα τὴν ἀρνητικήν της πλευράν. Διὰ τῆς εἰρωνείας ἀποκαλύπτεται «ἡ ἀπεριόριστος καὶ ἀπόλυτος ἀρνητικότης», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Ἔγελος. Ὅπως χρησιμοποιεῖ ἡ φιλοσοφία τοῦ ὑπαρξισμοῦ τὴν «ἀγωνίαν» καὶ τὴν «ναυτίαν» διὰ νὰ καταστήσῃ σαφὲς τὸ ὀντολογικὸν νόημα, μεταχειρίζεται καὶ ὁ Σωκράτης τὴν εἰρωνείαν διὰ νὰ μᾶς ὑψώσῃ ἀπὸ τὴν κοινὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνεξετάστου βίου εἰς τὸν αὐτοέλεγχον καὶ τὴν αὐτοεξέτασιν. Μόνον ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς εἰρωνικῆς ἀντιμετωπίσεως εἶναι δυνατόν, κατὰ τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ μηδαμινότης καὶ ἡ ἐλλειπτικότης τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ὄχι μόνον εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν ἤσκει τὴν εἰρωνείαν ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ καὶ αἱ τελευταῖαι λέξεις διὰ τῶν ὁποίων ὑπενθύμιζεν εἰς τοὺς φίλους του ὅτι ἦτο ὀφειλέτης θυσίας ἑνὸς ἀλέκτορος, ἐνεῖχον εἰρωνικὸν νόημα.

Ἐκ τῆς διαπιστώσεως τῆς ἀγνοίας, ἥτις γίνεται διὰ τῆς εἰρωνείας, προκύπτει ὡς δύναμις ἀκαταμάχητος ὁ ἔρως ὁ ἀκτινοβολούμενος ἀπὸ τὴν σωκρατικὴν προσωπικότητα. Καὶ αἱ μαρτυρίαι τὰς ὁποίας ἀντλοῦμεν ἀπὸ τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τὸ «Συμπόσιον» καὶ τὰ λείψανα τὰ διασωθέντα ἐκ τοῦ διαλόγου «Ἀλκιβιάδης» τοῦ γραφέντος ἀπὸ τὸν σωκρατικὸν Αἰσχίνην μᾶς βεβαιώνουν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο «δεινὸς τὰ ἐρωτικά». Ἀλλ' ὁ ἔρως ὃν ἐνέπνεεν εἰς τοὺς νέους ὁ Σωκράτης οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει μὲ τὴν σαρκικὴν ἐκτροπὴν περὶ τῆς ὁποίας τόσον θόρυβον κάμνει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἡ σκανδαλοθηρία. Ὁ σωκρατικὸς ἔρως εἶναι γέννημα τῆς διαπιστώσεως τῆς ἀγνοίας. Ὁ νέος, ὅστις καταθρυμματίζει μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν οἴησιν καὶ τὴν ψευδῆ δόξαν, ἀποκτᾷ ἐπίγνωσιν τῆς ἐλλειπτικότητός του. Αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ὂν πεπερασμένον τὸ ὁποῖον ἔχει ἀνάγκην ὁλοκληρώσεως. Ἡ ἐπιθυμία νὰ φθάσωμεν εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αἰωρεῖται ἐμπρός μας ὡς ἀληθές, ὡς ἀπηρτισμένον καὶ συνολικὸν δίδει γένεσιν εἰς τὸ ἐρωτικὸν γεγονός. Ἐπιζητοῦμεν νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν κατοχὴν ἐκείνου ὅπερ θὰ ἰατρεύσῃ τὴν ἐλλειπτικότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου καὶ θὰ μᾶς θέσῃ εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν κοινότητα τὴν ὁποίαν ἀποτελεῖ τὸ σύμπαν ὡς ἑνιαῖον ὅλον. Ὁ ἔρως εἶναι ὁ δαίμων ὁ συνδέων τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸ θεῖον, ὁ διερμηνεύων εἰς τοὺς θεοὺς τοὺς πόθους τῶν ἀνθρώπων, ἡ δύναμις ἡ πραγματώνουσα τὴν σύνδεσιν καὶ τὴν ὁλοκλήρωσιν. Εἰς τὸ «Συμπόσιον» ἐκφράζεται ἡ ἀντίληψις αὕτη διὰ τῆς ἀκολούθου ἀριστοτεχνικῆς διατυπώσεως. Ἡ Διοτίμα λέγει εἰς τὸν Σωκράτη περὶ τοῦ ἔρωτος: «Δαίμων μέγας ὦ Σώκρατες· καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι Θεοῦ τε καὶ θνητοῦ, ἑρμηνεῦον καὶ διαπορθμεῦον θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν... ἐν μέσῳ δὲ ὂν ἀμφοτέρωθεν, συμπληροῖ ὥστε τὸ πᾶν αὐτὸ αὑτῷ ξυνδεδέσθαι» (Δαίμων μέγας εἶναι ὁ ἔρως. Ὡς γνωστόν, πᾶν τὸ δαιμόνιον κατέχει τὸν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων χῶρον, διερμηνεύον καὶ μεταβιβάζον εἰς τοὺς θεοὺς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ ἐκ τῶν θεῶν προερχόμενα.. κατέχων δὲ τὸ ἐνδιάμεσον μεταξὺ τῶν δύο κόσμων (δηλαδὴ τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου) ἐπιτελεῖ τὴν συμπλήρωσιν, ὥστε τὸ σύμπαν νὰ εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὸν ἑαυτόν του). (Πλάτωνος «Συμπόσιον» 202 Ε).

Συμφώνως πρὸς τὴν διασαφήνισιν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου, ὁ ἔρως εἶναι ἐκδήλωσις νοσταλγίας πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ σύμπαντος, τάσις τῆς ψυχῆς νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν θείαν τελειότητα. Ὡς τοιαύτη τάσις εἶναι δύναμις καθαρῶς παιδευτική, ὑφοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ θεῖα πρότυπα. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διατί ἡ διδακτικὴ ἀναστροφὴ τοῦ Σωκράτους μὲ τοὺς νέους εἶναι συγχρόνως καὶ ἐρωτικὴ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀφυπνίζει τὴν μέσα εἰς τὰς νεαρὰς ψυχὰς ὑπνώττουσαν ἀκόμη τάσιν πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ θεῖον· εἶναι ὁ ἔρως, ἡ δύναμις ἥτις καθιστᾷ τὴν ψυχὴν ἱκανὴν νὰ ἴδῃ τὴν ὀντολογικὴν ἀλήθειαν. Ἐπεξηγῶν τὴν θαυμαστὴν δύναμιν τοῦ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον νοουμένου ἔρωτος, λέγει ὁ Γκαῖτε: «Ὅσον τελειοτέρα καὶ βαθυτέρα ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ γνῶσις εἰς τόσον μεγαλύτερον βαθμὸν πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἔρως, καὶ ἐν τέλει νὰ καταστῇ πάθος». Ὁ φιλόσοφος κατὰ τὸν Σωκράτη εἶναι ὁ αἰώνιος ἐραστὴς τῆς σοφίας, ὁ αἰσθανόμενος τὴν ἀγνοιάν του καὶ διακῶς τείνων πρὸς συμπλήρωσιν διὰ τῆς ἐνοράσεως τῆς ἀληθοῦς οὐσίας τῶν ὄντων. Ἀποκαλύπτων τὰ μυστικὰ τῆς ἐρωτικῆς σοφίας ὁ Σωκράτης προέβαλλεν εἰς τὰ ὄμματα τῶν νέων ὡς τὸ πρότυπον τοῦ ἀληθινοῦ σοφοῦ καὶ ἐλατρεύετο παρ' αὐτῶν ὡς ἀπαράμιλλον πρότυπον διδασκάλου, ὅστις ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ θέτῃ εἰς ἐνέργειαν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἀκαταμετρήτου ἰσχύος δυνάμεις. Ἡ διδαχὴ τοῦ Σω-

κράτους δὲν ἦτο μόνον ἐλεγκτικὸς λόγος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ δημιουργικὸς ἔρως. Ἀπὸ τὴν προσωπικότητά του ἐξεπορεύετο δαιμονικὸς δυναμισμὸς δυνάμενος νὰ προκαλέσῃ φρίκην εἰς τὰς βεβήλους ψυχὰς εἰς βαθμόν,, ὥστε νὰ στραφοῦν ἐναντίον του διὰ νὰ τὸν ἐκμηδενίσουν. Ὁ υἱὸς τῆς Φαιναρέτης εἶχε προΐδει ὅτι ἡ μοῖρα τοῦ φιλοσόφου εἶναι ὁ θάνατος. Περιγράφων τὴν εἰς τὸ σπήλαιον κατάβασιν τοῦ φιλοσόφου εἰς τὸ ἕβδομον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος, λέγει ὅτι οἱ ἐν αὐτῷ δεσμῶται εἶναι ἕτοιμοι νὰ τὸν φονεύσουν ἂν τὸν λάβουν εἰς τὰς χεῖράς των.

Ἐκκινοῦντες ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ἀφετηρίαν τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας δυνάμεθα νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς περιφήμου ἀρχῆς, καθ' ἣν ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶσις. Πολλάκις ἠρμηνεύθη ἡ πρότασις αὕτη ὡς ἐξαρτῶσα τὴν ἀρετὴν ἐκ τῆς γνώσεως καὶ ὡς παραβλέπουσα τὰ βουλητικὰ καὶ συναισθηματικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἠθικῆς πράξεως. Ἂν ὅμως ἀφορμηθῶμεν ἀπὸ τὴν σημασίαν ἣν ἀπέδιδεν ὁ Σωκράτης εἰς τὴν γνῶσιν, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐξαρτήσεως τῆς ἠθικῆς ἐκ τῆς ἁπλῆς καὶ ξηρᾶς γνώσεως. Ὁ Σωκράτης λέγων «γνῶσιν» ἐννοεῖ τὴν ριζικὴν μεταστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις δὲν τὸν φωτίζει μόνον διανοητικῶς, ἀλλὰ τὸν ἀποκαθαίρει βουλητικῶς καὶ συναισθηματικῶς. Διὰ τῆς σωκρατικῆς γνώσεως ἐπιτελεῖται ἐσωτερικὴ κάθαρσις ὅλων τῶν ψυχικῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων. Ὁμοιάζει μὲ μίαν ἔλλαμψιν ἥτις ἀνακαινίζει ἐσωτερικῶς τὸ ἄτομον. Συνεπῶς τὸ νόημα τῆς προτάσεως «ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶσις» σημαίνει ὅτι μόνον ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἀπέκτησε τὴν νέαν τοποθέτησιν ἐναντι τῆς ζωῆς κατανοήσας τὴν ριζικὴν ἄγνοιάν του, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐνάρετος. Διὰ τῆς τοιαύτης τοποθετήσεως καθίσταται ὁ ἄνθρωπος φιλόσοφος καὶ δύναται νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς ἀληθινῆς οὐσίας τῶν ὄντων. Πραγματικῶς ὁ Σωκράτης, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνεπαρκείας τῶν συνήθων δοξασιῶν, προεχώρει εἰς τὴν ἔρευναν θέτων τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἡ δικαιοσύνη, τί εἶναι ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταί. Σκοπὸς τῶν τοιούτων διερευνήσεων ἦτο νὰ ἀποκτηθῇ ἀληθινὴ ἐπίγνωσις τῆς οὐσίας τῶν ἀρετῶν. Ἡ εἰς τὰς ἀρετὰς ἀναφερομένη σωκρατικὴ γνῶσις δὲν εἶναι ἡ κατοχὴ ἑνὸς ἐννοιολογικοῦ ὁρισμοῦ καθορίζοντος τὰ γνωρίσματα ἑκάστης ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ προσοικείωσίς των, ἡ βίωσίς των, ὅπως λέγομεν εἰς τὴν σημερινὴν γλῶσσαν. Ἀνδρεῖος δὲν εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις γνωρίζει ἁπλῶς τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀνδρείας, ἀλλ' ἐκεῖνος, ὅστις ἐν τῇ πράξει ἀποδεικνύεται κάτοχος τῆς ἀρετῆς ταύτης. Τὸ «εἰδέναι» τοῦ Σωκράτους δὲν ὁμοιάζει μὲ τὴν ἁπλῆν καὶ ἀδιάφορον γνῶσιν ὅπως τὴν ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς ἑστερημένους πάσης ἠθικῆς πίστεως σοφιστὰς τῆς ἀρχαιότητος καὶ διανουμένους τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Τὸ «εἰδέναι» σημαίνει οἰκειοποίησιν τῆς οὐσίας τοῦ γιγνωσκομένου πράγματος. Αὐτὴ εἶναι ἡ παναρχαία σημασία τοῦ ρήματος ὅπως τὴν εὑρίσκομεν εἰς τὸν Ὅμηρον. Ὅταν ὁ ποιητὴς χαρακτηρίζῃ τὸν λέοντα «ἄγρια εἰδότα» θέλει νὰ σημάνῃ ὅτι ἐμφορεῖται ἀπὸ ἀγριότητα, ὅτι ἡ οὐσία τῆς ὑπάρξεώς του εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἡ ἀγριότης. Συνεπῶς ἡ σωκρατικὴ ἠθικὴ γνῶσις πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἐσωτερικὴ οἰκειοποίησις καὶ πληρεστάτη ἀφομοίωσις ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν.

Ὁ Φρειδερῖκος Νίτσε κατέκρινε τὸν Σωκράτη ὡς καταστροφέα τῆς ἑλληνικῆς τραγῳδίας. Ἡ εἰσαχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον, ἐννοιολογικὴ διερεύνησις ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ περιπέσουν εἰς ἀτροφίαν αἱ ἐνστικτώδεις συναισθηματικαὶ δυνάμεις ἐκ τῶν ὁποίων ἐξετρέφετο τὸ διονυσιακὸν τραγικὸν πνεῦμα. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα αἰτίασις δὲν εἶναι ὀρθή. Ὁ Σωκράτης ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ὡς τραγικὸς ἥρως. Δικαίως παραλληλίζεται μὲ τὸν Οἰδίποδα τῆς ὁμωνύμου τραγῳδίας τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ τραγικὸς ἐκεῖνος ἥρως εὐθὺς ὡς ἀπέκτησε τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ἔζη μέσα εἰς ἓν ψεῦδος ὡς πρὸς τὴν καταγωγήν του, ἐπιζητεῖ νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀδιαφορῶν ἂν ἡ ἀποκάλυψις αὐτῆς θὰ εἶχε διὰ τὸν ἑαυτόν του καταστροφικὰς συνεπείας. Κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ ὁ Σωκράτης ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔφθασεν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζῇ εἰς τὴν σκοτεινὴν περιοχὴν τῆς οἰήσεως καὶ τοῦ ἀνεξετάστου βίου, μὲ ἡρωϊκὴν ἀποφασιστικότητα ἐνάμιλλον πρὸς τὴν τοῦ τραγικοῦ ἥρωος ἔκαμε πᾶν ὅ,τι ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν. Δι' αὐτὸ δὲν εἶναι μόνον θεωρητικὸς στοχαστής, ἀλλὰ ἡ ἡρωϊκωτέρα μορφὴ τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας, ὁ βαθύτερος ἑρμηνευτὴς τῆς πνευματικῆς οὐσίας τῆς ἑλληνικῆς τραγικῆς σοφίας.

Αἱ μικρότεραι σωκρατικαὶ σχολαὶ

Ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε πολύπλευρος προσωπικότης καὶ εἶχε κατορθώσει νὰ προσελκύσῃ μέγα πλῆθος μαθητῶν. Ἐκ τούτων ἕκαστος, ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς του ἱκανότητος καὶ τῶν ἠθικῶν του ροπῶν, εἶχε προσέξει εἰς ὡρισμένην προοπτικὴν πλευρὰν τῆς προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου του. Ἡ ἐν λόγω μερικὴ θεώρησις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ σωκρατικὴ διδασκαλία κατὰ ποικίλους τρόπους καὶ νὰ δημιουργηθοῦν αἱ λεγόμεναι σωκρατικαὶ σχολαί. Οὕτω προέκυψαν ἡ Μεγαρικὴ σχολὴ τοῦ Εὐκλείδου, ἡ Κυνικὴ σχολὴ τοῦ Ἀντισθένους καὶ ἡ Κυρηναϊκὴ σχολὴ τοῦ Ἀριστίππου. Περὶ τοῦ Σωκράτους ἔγραψαν ἀκόμη καὶ δύο ἐκ τῶν μαθητῶν του, ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Αἰσχίνης ὁ Σφήττιος. Αἱ σχολαὶ αὐταὶ συνεχίζοντο κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ διδασκάλου εἰς μαθητήν.

Η ΜΕΓΑΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Εὐκλείδης (450—380). Κατήγετο ἐκ Μεγάρων καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, παρευρεθεὶς καὶ εἰς τὸ δεσμωτήριον κατὰ τὰς τελευταίας του ὥρας. Μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ διδασκάλου ὑπεδέχθη τοὺς μαθητάς του εἰς τὰ Μέγαρα. Θεμελιώδης ἀρχή του ἦτο ἡ γενικὴ ἑνότης τῶν ὄντων. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον: «Ἓν τὸ ἀγαθὸν ἀπεφαίνετο πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον ὁτὲ μὲν γὰρ φρόνησιν, ὁτὲ δὲ θεόν, καὶ ἄλλοτε νοῦν καὶ τὰ λοιπά· τὰ δὲ ἀντικείμενα τῷ ἀγαθῷ ἀνήρει, μὴ εἶναι φάσκων» (ἔλεγεν ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἕν, ἀλλὰ πρὸς δήλωσιν αὐτοῦ χρησιμοποιοῦνται πολλὰ ὀνόματα· ἄλλοτε μὲν τὸ ὀνομάζουν φρόνησιν, ἄλλοτε δὲ θεὸν καὶ ἄλλοτε νοῦν καὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτὸ καὶ τὰς ὑπολοίπους ὀνομασίας· τὴν ὕπαρξιν ὅμως παντὸς ὅ,τι ἔχει ἀντίθετον ἔννοιαν πρὸς τὸ ἀγαθὸν, δὲν τὴν ἐδέχετο, λέγων ὅτι δὲν ὑπάρχει).

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ Εὐκλείδης προσεπάθει νὰ συνδυάσῃ τὴν σωκρατικὴν περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς διδασκαλίαν μὲ τὰς περὶ τῆς ἑνότητος τοῦ ὄντος θεωρίας τοῦ Παρμενίδου. Ὑπάρχει μόνον τὸ ἑνιαῖον ἀγαθόν, πάντα δὲ τὰ ἄλλα εἶναι ἁπλαῖ λέξεις. Ἡ μόνη δικαιολογημένη ἠθικῶς διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐπιδίωξις εἶναι ἡ ἀνύψωσίς του εἰς τὸν θεῖον νοῦν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατορθώνεται κατὰ τὸν Εὐκλείδην, διὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου. Ἡ σωκρατικὴ ἠθικὴ ἐξέτασις μεταβάλλεται τοιουτοτρόπως εἰς διαλεκτικὸν ἔλεγχον. ὅστις, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Ἐλεατῶν θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον εἶναι ἡ ὀντολογικὴ ἑνότης, ὅτι καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐπὶ μέρους αἰσθητῶν πραγμάτων εἶναι πλάνη καὶ οἴησις. Συνεπῶς τὸ σύστημα τῶν Μεγαρικῶν εἶναι στατικὸς ἰδεολογικὸς μονισμός.

Εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐβάδισε καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Εὐκλείδου Εὐβουλίδης, ὁ κατηγορήσας τὸν Ἀριστοτέλη ἐπὶ ἀσεβείᾳ. Ἀπομιμούμενος τὰ λογικὰ παράδοξα τοῦ Ζήνωνος, διετύπωσε τὰ πολυθρύλητα σοφίσματα, ἄτινα εἶναι: «ὁ ψευδόμενος», «ἡ Ἠλέκτρα ἢ ἐγκεκαλυμμένος», «ὁ φαλακρὸς» καὶ ὁ «κερατίνης». Κατ' οὐσίαν τὰ ἐν λόγῳ σοφίσματα εἶναι ἐριστικὰ τεχνάσματα, στηριζόμενα ἑνίοτε ἐπὶ τῆς διπλῆς σημασίας τῶν λεκτικῶν ὅρων. Τοιουτοτρόπως τὸ τέταρτον σόφισμα ἔχει ὡς ἑξῆς: «Εἴ τι οὐκ ἀπέβαλες, τοῦτο ἔχεις· κέρατα οὐκ ἀπέβαλες· κέρατα ἄρα ἔχεις» (ἐὰν κάτι δὲν τὸ ἔχασες, τὸ ἔχεις· κέρατα δὲν ἔχασες, ἄρα ἔχεις κέρατα).

Εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς αὐτῆς σχολῆς καταλέγεται καὶ ὁ Διόδωρος ὁ Κρόνος, ὅστις ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος (308—286). Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει τὸ ἐπιχείρημά του, διὰ τοῦ ὁποίου κατεπολέμει τὴν περὶ τοῦ «δυνάμει ὄντος» διδασκολίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦτο εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Κυριεύων», δηλαδὴ λόγος (ἐπιχείρημα ἀκαταμαχήτου ἀποτελεσματικότητος) διατείνεται δὲ ὅτι «δυνατὸν εἶναι μόνον τὸ πραγματικόν». Συνεπῶς ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσαχθεῖσα διάκρισις μεταξὺ «δυνάμει ὄντος» καὶ «ἐνεργείᾳ ὄντος» τυγχάνει, κατὰ τὸν Διόδωρον, ἐσφαλμένη. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ πατρότης τοῦ ἐν λόγῳ ἐπιχειρήματος δὲν ἀνήκει εἰς αὐτόν, ἀλλ' εἰς τοὺς προγενεστέρους του Μεγαρικούς, διότι λαμβάνει τοῦτο ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (1046 β 29) γράφων: «Εἰσὶ δέ τινες οἳ φασὶν οἷον οἱ Μεγαρικοί, ὅταν ἐνεργῇ μόνον δύνασθαι ὅταν δὲ μὴ ἐνεργῇ μὴ δύνασθαι». (Ὑπάρχουν μερικοί, ὅπως οἱ Μεγαρικοί, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι κάτι εἶναι τότε μόνον δυνατόν, ὅταν διατελῇ ἐν ἐνεργητικῇ καταστάσει — ὅταν δηλαδὴ εἶναι πραγματικὸν — ὅταν δὲ δὲν εἶναι πραγματικόν, δὲν εἶναι δυνατόν). Ἡ σκέψις αὕτη ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα ἀπὸ μεταφυσικῆς ἀπόψεως ὡς παρετήρησεν ἐσχάτως ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Νικολαΐ Χάρτμαν εἰς τὸ σύγγραμμά του «Δυνατότης καὶ πραγματικότης» (σελ. 185), ἔνθα σημειώνει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας ἀντιπαρῆλθον τὸ ἐν λόγῳ ἐπιχείρημα, χωρὶς νὰ τὸ προσέξουν. Ὁ Διόδωρος ὁ Κρόνος, ἀφορμηθεὶς ἀπὸ σκέψεις τῶν προγενεστέρων Μεγαρικῶν, διεμόρφωσεν ἐπὶ τὸ σοφιστικώτερον τὸ ἐπιχείρημα, ἀλλ' ἡ τάσις του νὰ τὸ καταστήσῃ ἀκαταμάχητον ἔβλαψε τὸ ἐσωτερικὸν περιεχόμενόν του. Τὴν διατύπωσιν, ἣν ἐπενόησεν ὁ Διόδωρος, μᾶς τὴν διέσωσεν ὁ Ἀρριανὸς εἰς ἓν χωρίον τῶν «Ἐπικτήτου Διατριβῶν» τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἔχει ὑποστῆ φθοράς: «Ὁ κυριεύων λόγος ἀπὸ τοιούτων τινῶν ἀφορμῶν ἠρωτῆσθαι φαίνεται· κοινῆς γὰρ οὔσης μάχης τοῖς τρισὶ τούτοις πρὸς ἄλληλα, τῷ πᾶν παρελήλυθὸς ἀληθὲς ἀναγκαῖον εἶναι, καὶ τῷ δυνατῷ ἀδύνατον μὴ ἀκολουθεῖν καὶ τὸ οὐ δυνατὸν εἶναι ὃ οὔτ' ἀληθές, οὔτ' ἔσται, συνιδὼν τὴν μάχην ταύτην ὁ Διόδωρος τῇ τῶν πρώτων δυοῖν πιθανότητι συνεχρήσατο πρὸς παράστασιν τοῦ μηδὲν εἶναι δυνατόν, ὃ οὔτ' ἔστιν ἀληθὲς, οὔτ' ἔσται» (Ἐπ. Διατρ. ΙΙ. 19. 1) (Ὁ ἀσκῶν ἀκαταμάχητον ἐπικράτησιν λόγος φαίνεται ὅτι συνεκροτήθη ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τῶν ἀκολούθων προτάσεων: ἐπειδὴ δηλαδὴ ὑπῆρχεν ἀξιοτάτη ἀντίθεσις σχετικῶς πρὸς τὰς τρεῖς ταύτας προτάσεις, ὅτι 1ον δηλαδὴ πᾶν τὸ ὁποῖον ἔχει συντελεσθῇ ἐξ ἀνάγκης εἶναι πραγματικόν, 2ον ὅτι ἀπὸ τὸ δυνατὸν δὲν δύναται νὰ παραχθῇ ἀδύνατον, καὶ 3ον ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οὔτε εἶναι τώρα οὔτε θὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον πραγματικόν, κατανοήσας

τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν ὁ Διόδωρος, ἐχρησιμοποίησε τὴν πιθανότητα τῶν δύο πρώτων προτάσεων, διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν τρίτην πρότασιν, ἥτις λέγει ὅτι οὐδὲν εἶναι δυνατόν, τὸ ὁποῖον οὔτε τώρα εἶναι πραγματικὸν οὔτε εἰς τὸ μέλλον θὰ εἶναι πραγματικόν).

Διὰ τοῦ τοιούτου συμπεράσματός του ὁ Διόδωρος ἐταύτισε γενικῶς τὴν δυνατότητα μὲ τὴν πραγματικότητα. Ὑπάρχει ὅμως εἷς πυρὴν ἀξιοπρόσεκτος εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτόν. Τὸ ὅτι δηλαδὴ μόνον τὸ πραγματικὸν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς δυνατόν. Εἰς τὴν πραγματικότητα συντελεῖται μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἀποκλείεται οὕτω τὸ ὅτι ἡ πραγματικὴ ἐξέλιξις ἠδύνατο νὰ ἐμφανισθῇ ὡς πραγματοποίησις ἄλλων δυνατοτήτων. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐχρησιμοποίησε πολλάκις τὴν σκέψιν αὐτήν. Ὁ Ἀβελάρδος εἶπεν ὅτι ὁ Θεὸς δύναται νὰ δημιουργήσῃ μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πραγματικῶς δημιουργεῖ. Πρὸ δὲ αὐτοῦ ὁ Ἄραψ Ἀβερρόης ἐδίδαξεν ὅτι μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν, καθίσταται καὶ πραγματικόν. Ἡ περίφημος ἀπόφανσις τοῦ Ἐγέλου «πᾶν τὸ πραγματικὸν εἶναι καὶ λογικὸν» δύναται νὰ ἀναχθῇ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς παρομοίας περὶ τῶν σχέσεων δυνατότητος καὶ πραγματικότητος ἀντιλήψεις.

Κατὰ τὸ 306 π.Χ. συνέβη καταστροφικὸν καὶ τραγικοκωμικὸν γεγονὸς διὰ τὴν Μεγαρικὴν σχολήν. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου, ὁ Διόδωρος «παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ Σωτῆρι διατρίβων, λόγους τινὰς διαλεκτικοὺς ἠρωτήθη πρὸς Στίλπωνος· καὶ μὴ δυνάμενος παραχρῆμα διαλύσασθαι, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τά τε ἄλλα ἐπετιμήθη καὶ Κρόνος ἤκουσεν ἐν σκώμματος μέρει. Ἐξελθὼν δὲ τοῦ συμποσίου καὶ λόγον γράψας περὶ τοῦ προβλήματος, ἀθυμίᾳ τὸν βίον κατέστρεψε». (Παρακαθήμενος παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ τῷ Σωτῆρι, ὅταν τοῦ ὑπέβαλε διαλεκτικά τινα ἐρωτήματα ὁ Στίλπων καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἐπαρκεῖς ἀπαντήσεις, ἐδέχθη τὰς ἐπιτιμήσεις τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος μὲ περιπαικτικὴν διάθεσιν τὸν ἀπεκάλεσε Κρόνον. Ἀφοῦ δὲ ἐξῆλθεν ὁ Διόδωρος ἀπὸ τὸ συμπόσιον καὶ ἔγραψε σύγγραμμα περὶ τοῦ (τεθέντος) προβλήματος, καταληφθεὶς ὑπὸ μελαγχολίας, ἀπέθανε).

Μετὰ τὸν θάνατόν του ἀρχηγὸς τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς ἐγένετο ὁ Στίλπων (380—300). Ἡ σοφιστικὴ καὶ εὑρετικὴ του ἱκανότης τὸν εἶχε καταστήσει περίφημον ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τῆς ἐριστικῆς του πολεμικῆς ἀνέτρεπε τὴν ὕπαρξιν τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, «ἀνήρει τὰ εἴδη». Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος, δὲν δύναται, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἰδεωδῶς, νὰ ὑφίσταται εἰς συγκεκριμένην κατάστασιν, νὰ εἶναι π.χ. ἄνθρωπος ὁμιλῶν. Ὥστε ὁ δεχόμενος τὴν ὕπαρξιν ἰδώδους ἀνθρώπου, δὲν δύναται νὰ διϊσχυρισθῇ ὅτι ὑπάρχει ὁ συγκεκριμένος καὶ αἰσθητὸς ἄνθρωπος: «Καὶ ἔλεγε τὸν λέγοντα ἄνθρωπον, εἶναι μηδένα· οὔτε γὰρ τόνδε εἶναι, οὔτε τόνδε· τί γὰρ μᾶλλον τόνδε ἢ τόνδε; οὐδ' ἄρα τόνδε· τὸ λάχανον οὐκ ἔστι τὸ δεικνύμενον· λάχανον γὰρ ἦν πρὸ μυρίων ἐτῶν· οὐκ ἄρα ἐστὶ τοῦτο λάχανον» (Καὶ ὁ ὁμιλῶν ἔλεγεν ὅτι δὲν εἶναι ἄνθρωπος· δὲν εἶναι ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος περισσότερον αὐτὸς ἢ ἐκεῖνος· διότι τίς λόγος ὑπάρχει νὰ εἶναι εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν — ὁ ὑποτιθέμενος ἰδεώδης ἄνθρωπος — αὐτὸς ἐδῶ ἢ αὐτὸς ἐκεῖ ὁ συνομιλητής; Ἄρα ὁ παρὼν συνομιλητὴς δὲν εἶναι ἄνθρωπος· καὶ πάλιν ἔλεγεν ὅτι τὸ ἐπιδεικνυόμενον λάχανον δὲν εἶναι λάχανον· διότι λάχανον (ἰδεῶδες) εἶναι τὸ ὑπάρχον προαιωνίως· ὥστε αὐτὸ ἐδῶ τὸ ἐπιδεικνυόμενον λάχανον δὲν εἶναι λάχανον).

Ὁ Στίλπων κατήρτιζεν ἐριστικὰ σοφίσματα, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς σημασιολογικῆς διακρίσεως ἑνὸς ὅρου, λαμβανομένου ἄλλοτε μὲν ὡς ἰδεώδους ἀντικειμένου, ἄλλοτε δὲ ὡς συγκεκριμένου καὶ αἰσθητοῦ πράγματος. Ἐπίσης δὲν ἀνεγνώριζεν ὅτι ὑπάρχει δυνατότης νὰ ἐκφωνήσωμεν μίαν κρίσιν οἱανδήποτε. Ὅταν, ἰσχυρίζετο, εἴπωμεν «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀγαθός» ταυτίζομεν δύο πράγματα διάφορα, τὴν ἀγαθότητα καὶ τὸν ἄνθρωπον. Κατὰ τὴν ἀντίληψίν του, μόνον ὀνοματικαὶ καὶ συγκεκριμέναι λεκτικαὶ ἐνδείξεις δύνανται νὰ ὑπάρξουν δηλωτικαὶ αὐθυπάρκτων ὄντων.

Μαθητὴς τοῦ Στίλπωνος ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐριστικὸς Ἀλεξῖνος, ὅστις διὰ τὴν ἐριστικότητά του ἐκλήθη καὶ «Ἐλεγξῖνος». Εἶχε γράψει πολεμικὸν σύγγραμμα κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπισωρεύσει πλείστας συκοφαντίας κατὰ τοῦ Σταγιρίτου. Ἐσχάτως εἰς παπύρους ἀνευρέθη καὶ ἀπόσπασμα ἐξ ἔργου του «Περὶ ἀγωγῆς».

Συναφὴς μὲ τὴν Μεγαρικὴν σχολὴν εἶναι καὶ ἡ «Ἠλιοερετρικὴ», τῆς ὁποίας πρῶτος ἀρχηγέτης εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους Φαίδων ὁ Ἠλεῖος. Τοῦτον περιπεσόντα εἰς αἰχμαλωσίαν, ἐλύτρωσεν ὁ Σωκράτης καὶ συγκατέλεξε μεταξὺ τῶν μαθητῶν του. Ὁ Φαίδων ἔγραψε διαλόγους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνέπτυσσεν ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι κάθαρσις τῆς ψυχῆς, ὁδηγοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Μαθητὴς τοῦ Φαίδωνος ὑπῆρξεν ὁ Πλείστανος, τοῦτου δὲ ὁ Μενέδημος, ὁ ὁποῖος μετέφερε τὴν σχολὴν εἰς τὴν Ἐρέτριαν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Σιμπλικίου, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μενεδήμου δὲν ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν ποιοτήτων. «Ἀνήρουν τὰς ποιότητας ὡς οὐδαμῶς ἐχούσας τι κοινὸν οὐσιῶδες, ἐν δὲ τοῖς καθ' ἕκαστα συνθέτοις ὑπαρχούσας». (Δὲν ἐδέχοντο τὴν ὕπαρξιν τῶν ποιοτήτων, διότι δὲν ἔχουν ἓν κοινὸν οὐσιῶδες στοιχεῖον ἀλλὰ ὑπάρχουν εἰς τὰ συγκεκριμένα αἰσθητά). Ἀπέθανε χωρὶς νὰ ἀφήσῃ συγγράμματα κατὰ τὸ 278 εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ.

Ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται παράδοξοι αἱ διαλεκτικαὶ ἔρευναι τῆς Μεγαρικῆς καὶ Ἠλιοερετρικῆς σχολῆς, ὅμως εἰς τὸ βάθος των ἀναφέρονται εἰς προβλήματα ἀπασχολήσαντα πλειστάκις τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν. Ὁ Αὐγουστῖνος χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπιχείρημά των, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ μὴ ὄν, ὅπερ ταυτίζεται μὲ τὸ κακόν, δὲν ἔχει ὕπαρξιν, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ κακὸν ὑπάρχει μόνον φαινομενικῶς. Τὸ κύριον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον θέτουν ὑπὸ ἐξέτασιν, εἶναι πῶς δυνάμεθα νὰ ἀποδίδωμεν εἰς ἓν ὑποκείμενον πολλὰ κατηγορούμενα, πῶς ἡ ἀπόδοσις πολλῶν ἰδιοτήτων εἰς τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον συμβιβάζεται μὲ τὴν διατήρησίν του ὡς ἐνιαίου πράγματος. Παρομοίας ἀπορίας ἐξέφρασε καὶ ὁ Ἔρβαρτος (1776 — 1841) εἰπὼν ὅτι «ἓν ὡρισμένον ὃν δὲν δύναται, θεωρούμενον ὡς ἐνιαῖον, νὰ ἔχῃ πολλαπλᾶ χαρακτηριστικὰ ἢ μᾶλλον δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἓν διάφορον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του χαρακτηριστικόν». Διὰ μέσου ὅλων τῶν φαινομένων — ἔλεγεν ὁ Ἔρβαρτος — ἐμφανίζεται ἡ ἀντίφασις τοῦ ἐνιαίου ὑποκειμένου πρὸς τὰς πολλάς του ἰδιότητας καὶ ἡ ἀντίφασις τῆς μεταβολῆς. Ὁ Νεοελεατισμὸς τῶν Μεγαρικῶν εἶχε θέσει ὑπὸ συζήτησιν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς ἑνότητος πρὸς τὴν πολλότητα.

Η ΚΥΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἀντισθένης. (445—365). Κατήγετο ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἦτο υἱὸς Ἀθηναίου πολίτου καὶ δούλης καταγομένης ἐκ Θράκης. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Γοργίου, ἔπειτα δὲ ἐγένετο πιστὸς σύντροφος καὶ ἀκόλουθος τοῦ Σωκράτους. Ἐπειδὴ κατώκει εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἀνῆρχετο πεζῇ εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ παρίσταται εἰς τὰς συνομιλίας τοῦ διδασκάλου του. Ὁ Πλάτων τὸν ἀναφέρει ὀνομαστὶ μόνον εἰς τὸν «Φαίδωνα» (59 β) ὡς συντροφεύσοντα τὸν Σωκράτη κατὰ τὰς τελευταίας του ὥρας. Εἰς τοὺς ἄλλους διαλόγους ἀρκεῖται εἰς πνευματώδεις εἰς βάρος του ὑπαινιγμούς. Οὕτως εἰς τὸν «Σοφιστὴν» (251 β) τὸν χαρακτηρίζει ὡς «γέροντα ὀψιμαθῆ». Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους ἵδρυσε σχολὴν εἰς τὸ γυμνάσιον Κυνόσαργες, ὅπου ἐδίδασκε τοὺς νόθους παῖδας. Ἐκ τῆς ὀνομασίας τῆς τοποθεσίας ταύτης ἐκλήθησαν οἱ ὀπαδοί του Κυνικοί. Ὁ ἴδιος δὲ ὠνομάζετο «Ἁπλοκύων», δηλαδὴ καθαρὸς καὶ γνήσιος σκύλος. Τὰς δοξασίας του ἐξέθεσεν εἰς διαλόγους ἐκδοθέντας εἰς δέκα τόμους. Οἱ σημαντικώτεροι ἐκ τούτων εἶναι ὁ «Ἡρακλῆς», ὁ «Κῦρος», ὁ «Ἀλκιβιάδης» καὶ ὁ «Πολιτικός».

Βάσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀντισθένους εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους διδαχθεῖσα αὐτοεξέτασις καὶ ἔλεγχος τοῦ βίου. Διὰ ταύτης θὰ κατορθωθῇ νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὰς κακὰς συνηθείας τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ νὰ κατανοήσωμεν ὅτι ὁ προορισμός μας ἔγκειται εἰς τὴν κατ' ἀρετὴν ζωήν. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, ὁ Ἀντισθένης «ἐρωτηθεὶς τί τῶν μαθημάτων ἀναγκαιότατον, ἔφη, τὸ κακὰ ἀπομαθεῖν» (τὸ ἀναγκαιότατον ἐκ τῶν μαθημάτων εἶναι νὰ ἀποβάλῃ τις τὰς κακὰς συνηθείας). Ἐκ τῆς ἀποκρίσεώς του ταύτης καταφαίνεται ὅτι ἡ φιλοσοφία του ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν πρακτικὴν ἠθικήν. Λέγων ὅτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ «κατ' ἀρετὴν ζῆν», ἐξελάμβανε τὴν ἀρετὴν ἀκολουθῶν τὸν Σωκράτη, ὄχι ὡς μόρφωσιν τῆς διανοίας, ἀλλ' ὡς ἠθικὴν ἐπίγνωσιν καὶ φρονηματισμόν. Διὰ τοῦτο τὴν ἐχαρακτήριζε καὶ ὡς κάτι, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ χάσῃ. Ὡς ἀποφθέγματά του παραδίδονται τὰ ἀκόλουθα: «Ἀρετὴν διδακτὴν εἶναι» (ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ). «Ἀναπόβλητον ὅπλον ἡ ἀρετὴ» (ἡ ἀρετὴ εἶναι ὅπλον τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ χάσῃ κανείς). Διὰ νὰ κατακτηθῇ ἡ ἀρετὴ χρειάζεται, ἔλεγεν ὁ Ἀντισθένης, «πόνος» κόπος καὶ διαρκὴς πάλη. Διὰ τῆς ἡρωϊκῆς καταπολεμήσεως τῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες προσδένουν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν γήϊνον κόσμον, ὑφοῦται οὕτος εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θείου. Ὁ Ἔρως καὶ ἡ Ἀφροδίτη, ὡς σύμβολα συμβολίζοντα τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἡδονήν, ἀσκοῦν διὰ τὸν θεμελιωτὴν τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, παρεμποδιστικὴν ὡς πρὸς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς, ἐπίδρασιν. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ὕμνον τοῦ Ἔρωτος, τὸν διατυπούμενον εἰς τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἀντισθένης ἐχαρακτήριζε τοῦτον καὶ τὴν Ἀφροδίτην ὡς ὀλέθρια κακά: «Τὴν Ἀφροδίτην κἂν κατατοξεύσαιμι, εἰ λάβοιμι ὅτι πολλὰς ἡμῶν καλὰς κἀγαθὰς γυναῖκας διέφθειρεν, τόν τε ἔρωτα κακίαν φύσεως· ἧς ἥττους ὄντες οἱ κακοδαίμονες θεὸν τὴν νόσον καλοῦσι». (Τὴν Ἀφροδίτην ἂν τὴν συνελάμβανα θὰ τὴν ἐφόνευα διὰ τοξευμάτων, διότι συνηθίζει νὰ διαφθείρῃ πολλὰς κατὰ πάντα τελείας γυναῖκας. Καὶ ὁ Ἔρως εἶναι φυσικὴ κακία· ὑπὸ ταύτης κυριαρχούμενοι οἱ κακοδαίμονες, τὴν ὀνομάζουν θεόν, ἐνῶ πρόκειται περὶ νόσου).

Ὡς πρὸς τὴν ἡδονὴν ἔλεγε: «Μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθείην» (θὰ ἐπροτίμουσα νὰ καταληφθῶ ὑπὸ μανίας παρὰ νὰ παραδοθῶ εἰς ἡδονήν). Ἡ ἀντίληψίς του ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀναγκῶν τὸν ἤγαγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἰδεώδης κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ εἶναι ὁ κατὰ φύσιν βίος. Ἅπαντα τὰ ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ δημιουργηθέντα ἀγαθὰ πρέπει νὰ μὴ συγκινοῦν τὸν σοφὸν ὅστις γνωρίζει ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι δημιουργήματα τῆς φύσεως, ἀλλὰ παρεκβάσεις ἀπὸ τὴν φυσικὴν τάξιν. Αἱ τοιαῦται σκέψεις ὡδήγησαν τὸν Ἀντισθένη καὶ τοὺς λοιποὺς κυνικοὺς νὰ ὑψώσουν τὴν πρωτόγονον κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἰδεώδη κατάστασιν καὶ νὰ κηρύξουν τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν καταφρόνησιν τοῦ πολιτισμένου βίου. Τὰ κηρύγματα ταῦτα τῶν κυνικῶν προλαμβάνουν τὰς ὁμοίας διδασκαλίας τὰς διακηρυχθείσας κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὑπὸ

τοῦ Ρουσσὼ καὶ τοῦ Τολστόϊ. Καὶ αἱ ἰδέαι περὶ καταργήσεως τοῦ χρήματος, περὶ κοινοκτημοσύνης καὶ περὶ ἰδρύσεως παγκοσμίου κοσμοκολιτικοῦ κράτους δὲν ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τοὺς κυνικούς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ φιλοσοφία των ἐκλήθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ «φιλοσοφία τοῦ προλεταριάτου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος». Ὁ Γκόμπερτς ἔκαμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὀξυδερκεστάτην παρατήρησιν, εἰπὼν ὅτι τὸ κήρυγμα περὶ ἐπανόδου εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ διακηρύξαντες τοῦτο κυνικοὶ κατήγοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ βαρβάρους καὶ ἀπολιτίστους περιοχάς. Ἡ μήτηρ τοῦ Ἀντισθένους κατήγετο ἐκ Θράκης, αὐτὸς δὲ ἐθεωρεῖτο ἐν Ἀθήναις ὡς νόθος, ὁ Διογένης ὁ Κυνικός, καθὼς καὶ ὁ Βίων, κατήγοντο ἐκ τοῦ Πόντου, ὁ Μητροκλῆς καὶ ὁ Ἵππαρχος ἀπὸ τὴν νοτίαν Θράκην καὶ ὁ κωμικὸς ποιητὴς Μένιππος ἦτο φοινικικῆς καταγωγῆς. Ὅπως εἰς τὴν καθυστερημένην ἀπὸ πολιτιστικῆς ἀπόψεως ρωσσικὴν περιοχὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπικρατεῖ μῖσος κατὰ τοῦ πολιτισμένου βίου, τοιουτοτρόπως καὶ οἱ κατοικοῦντες τὰς ἀπολιτίστους περιοχὰς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διεπνέοντο ὑπὸ μίσους κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐθεώρουν ὡς ἰδεώδη κατάστασιν τὸν βάρβαρον πρωτογονισμόν. Ὁ ἥρως τῶν κυνικῶν ἦτο ὁ Ἡρακλῆς, ἀνυμνούμενος ὡς πρότυπον ἠθικοῦ βίου. Ἐξ ἀντιθέτου κατέκρινον τὸν Προμηθέα, θεωροῦντες τοῦτον ὡς σοφιστήν. Τὸν μῦθον κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἡρακλῆς φέρεται ἀπελευθερώνων τὸν Προμηθέα ἡρμήνευεν ὁ Ἀντισθένης ὡς ἐνέχοντα ἀλληγορικὴν σημασίαν καὶ διδάσκοντα ὅτι ἡ ἀρετὴ μόνον δύναται νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν οἴησιν τῆς ψευδοῦς καὶ σοφιστικῆς γνώσεως.

Ἡ κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐχθρότης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ στραφῇ ὁ Ἀντισθένης καὶ κατὰ τῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν τόσον πολὺ ἐξετίμα ὁ Πλάτων. Ἡ ἀρετή, ἔλεγεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν κυνικῶν, εἶναι διδακτή, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀποκτηθῇ χρειάζεται καρτερίαν ἀνάλογον ἐκείνης τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Σωκράτης. «Διδακτὴν ἀπεδείκνυε τὴν ἀρετήν· τοὺς αὐτοὺς εὐγενεῖς τοὺς καὶ ἐναρέτους. Αὐτάρκη δὲ τὴν ἀρετὴν πρὸς εὐδαιμονίαν, μηδενὸς προσδεομένην ὅτι μὴ σωκρατικῆς ἰσχύος. Τὴν τ' ἀρετὴν τῶν ἔργων εἶναι, μήτε λόγων πλείστων δεομένην μήτε μαθημάτων» (Διογέν. Λαέρτ. VI, 11). («Ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτή. Ἐκεῖνοι οἵτινες εἶναι ἐνάρετοι εἶναι συγχρόνως καὶ εὐγενεῖς. Ἀρκεῖ μόνον ἡ ἀρετὴ διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν τὸν ἄνθρωπον αὐτάρκη, δὲν ἔχει ἀνάγκην δὲ κανενὸς ἄλλου βοηθητικοῦ μέσου, ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Σωκράτης. Τὴν ἀρετὴν τὴν ἀποκτῶμεν διὰ πραγματικῆς ἀσκήσεως καὶ δὲν ἔχει αὕτη ἀνάγκην μεγίστου ἀριθμοῦ λόγων καὶ μαθημάτων).

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Ἀντισθένης, κατακρίνων τοὺς «πλείστους λόγους», στρέφεται κατὰ τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς, εἰς δὲ τὸν ὅρον «μαθήματα» συμπεριλαμβάνει τὰς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διδασκομένας ἐπιστήμας (γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν κλπ.). Πράγματι καὶ ἄλλαι πηγαὶ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι δὲν ἀνεγνώριζε τὴν δυνατότητα νὰ καταρτίσωμεν ἕνα ὁρισμὸν δι' ἀποφαντικῆς προτάσεως. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ἔπρεπε νὰ ἀρκούμεθα εἰς τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον περιέχουν τὰ ὀνόματα ὡς σημεῖα ἐνδεικτικὰ τῶν πραγμάτων. Συνεπῶς τὴν ἀρχὴν πάσης γνωσιολογικῆς διερευνήσεως πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἡ ἐξέτασις τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει τὸ ἀπόφθεγμά του, ὅπερ μᾶς διέσωσεν ὁ Ἀρριανὸς εἰς τὰς «Ἐπικτήτου Διατριβὰς» (1, 17, 22) : «Ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις» (ἀρχὴ παιδεύσεως εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων). Ὁ Ἀντισθένης δὲν λαμβάνει ὡς ἀφετηρίαν τὴν πρότασιν καὶ τὴν κρίσιν, ὅπως ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ μόνον τὸ ὄνομα. Συνεπῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱδρυτὴς τοῦ ὀνοματισμοῦ (νομιναλίσμους), ἤτοι τοῦ συστήματος ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀρνεῖται νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὕπαρξιν ἀφῃρημένων ἐννοιῶν. Συνεπὴς πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτὴν ὁ Ἀντισθένης, κατεπολέμει καὶ τὴν πλατωνικὴν ἰδεολογίαν, λέγων ὅτι ὑπάρχουν μόνον συγκεκριμένα πράγματα, αἱ δὲ γενικαὶ ἔννοιαι καὶ αἱ ἰδέαι τυγχάνουν πλάσματα στερούμενα ὑποστάσεως. Τοῦτο εἶναι τὸ νόημα τῆς ἀντιρρήσεως ἣν διετύπωσεν ἔναντι τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, λέγων : «Ὦ Πλάτων, ἵππον μὲν ὁρῶ, ἱππότητα δ' οὐκ ὁρῶ. Καὶ ὃς εἶπεν. ἔχεις μὲν ὦ ἵππος ὁρᾶται τόδε τὸ ὄμμα, ὦ δὲ ἱππότης θεωρεῖται οὐδέπω κέκτησαι». (Ὦ Πλάτων, τὸν ἵππον μὲν τὸν βλέπω, τὴν ἰδέαν ὅμως τοῦ ἵππου δὲν τὴν βλέπω. Καὶ οὗτος (ὁ Πλάτων) ἀπεκρίθη. Αὐτὸν ἔδῶ (τὸν αἰσθητὸν) ὀφθαλμὸν διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται ὁρατὸς ὁ ἵππος τὸν ἔχεις, ἀλλὰ τὸν ὀφθαλμὸν διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται ὁρατὴ ἡ ἰδέα τοῦ ἵππου οὐδέποτε κατώρθωσες νὰ τὸν ἀποκτήσῃς).

Ἀξία προσοχῆς τυγχάνει καὶ ἑτέρα θεωρία τοῦ Ἀντισθένους κατὰ τὴν ὁποίαν οἱαδήποτε ἀντιλογία εἶναι ἀδύνατος. Διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ταύτην εἶχε γράψει ἰδιαίτερον σύγγραμμα στρεφόμενον καὶ κατὰ τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τὸν τίτλον : «Σάθων ἢ περὶ τοῦ ἀντιλέγειν». Τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπάρξεως ἀντιλογίας ἀπεδεικνύετο κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Ὑποθέτομεν ὅτι δύο πρόσωπα συνομιλοῦντα χρησιμοποιοῦν τὴν αὐτὴν λέξιν. Ἂν τὴν χρησιμοποιοῦν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, λέγουν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καὶ δὲν δύνανται νὰ περιέλθουν εἰς ἀντιλογίαν. Ἂν χρησιμοποιοῦν τὴν αὐτὴν λέξιν εἰς διάφορον σημασίαν, τότε λέγουν διαφορετικὰ πράγματα καὶ ἐπομένως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀντιλογίας. Εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἔφθανεν ὁ Ἀντισθένης διότι ἤρνεῖτο ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ διὰ λογικῆς κρίσεως ἡ οὐσία τῶν ὄντων. Τὸ ὑποκείμενον μένει δι' αὐτὸν ὑποκείμενον μὴ ἐπιδεχόμενον κατηγορηματικοὺς προσδιορισμούς. Ὡς αὐστηρότατος ἠθικολόγος ἔλεγεν ὅτι ἓν πρᾶγμα εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τίποτε ἄλλο. Συνεπῶς μόνον κρίσεις ταυτολογικαὶ δύνανται νὰ ὑπάρξουν, κρίσεις ἑτερολογικαὶ εἶναι ἀδύνατοι. Καθήκον τοῦ σοφοῦ εἶναι νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὰς ψευδεῖς δοξασίας τὰς διδασκομένας ὑπὸ τῶν λεγομένων ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἐπικοινωνήσῃ διὰ τοῦ ἐναρέτου βίου πρὸς κάτι τὸ ὁποῖον ἵσταται ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο εἶναι ὁ ὑπεράνω τοῦ κόσμου, ἱστάμενος ἀόρατος καὶ ἀπηλλαγμένος πάσης στερήσεως καὶ ἀνάγκης Θεός. Οἱ Κυνικοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ συστηματικοῦ καὶ ἀποκλειστικῶς νοουμένου θεϊσμοῦ. Ὡς ρητὸν τοῦ Ἀντισθένους ἀναφέρεται τὸ ἀκόλουθον: «Κατὰ νόμον εἶναι πολλοὺς θεούς, κατὰ δὲ φύσιν ἕνα». (Πολλοὺς θεοὺς ἀναγνωρίζει ἡ ὑποκειμενικὴ ἀντίληψις, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ὑπάρχει εἷς Θεός).

Μαθητὴς τοῦ Ἀντισθένους ὑπῆρξεν ὁ περίφημος Διογένης ἐκ Σινώπης. Πότε ἐγεννήθη δὲν γνωρίζομεν. Ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πατρίδα του, διότι κατηγορήθη ὡς παραχαράκτης τοῦ νομίσματος. Ἐξορισθεὶς ἐκ τῆς Σινώπης ἐπέρασε τὴν ζωήν του ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κορίνθῳ ἀσκῶν τὴν ἀρετὴν κατὰ τὰ προστάγματα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Ἀντισθένους μὲ ὑπερβολικότητα καὶ φορτικότητα. Διὰ τοῦτο ἐκλήθη καὶ «μαινόμενος Σωκράτης». Ἠρέσκετο νὰ σαρκάζῃ τὴν ἀλαζονείαν καὶ ὠμίλει μετὰ παρρησίας τὴν ὁποίαν δὲν ἐδίστασε νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ ἔναντι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Κορίνθῳ. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἀπέθανον κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ μὲν Ἀλέξανδρος ἐν Βαβυλῶνι, ὁ δὲ Διογένης ἐν Κορίνθῳ.

Διογένης. (Προτομὴ εἰς τὴν βίλλα Ἀλμπάνι τῆς Ρώμης).

Μαθητὴς τοῦ Διογένους ἀναφέρεται ὁ ἐκ Θηβῶν Κράτης, ὅστις δωρήσας εἰς τὴν πατρίδα του 300 τάλαντα, ἔλαβε τὴν βακτηρίαν καὶ τὴν «πήραν» (σακκούλι)· διὰ νὰ ζήσῃ ὡς ἐπαίτης εἰσερχόμενος εἰς οἱανδήποτε θύραν. Διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο καὶ «θυρεπανοίκτης», δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ὅστις κατορθώνει νὰ τοῦ ἀνοίγουν τὰς θύρας λόγῳ τῆς ἐκτιμήσεως τρὸς τὴν ἀρετήν του. Εἰς τὸν πλάνητά του βίον τὸν ἠκολούθει καὶ ἡ σύζυγός του Ἵππαρχία, ἀδελφὴ τοῦ μαθητοῦ του Μητροκλέους. Ὁ Κράτης ἐσυνήθιζε νὰ γράφῃ ἀστεῖα ποιήματα διὰ νὰ ἐξυμνῇ τὸ σύμβολον τῆς ἐπαιτείας τὴν «πήραν» καὶ τὴν κυνικὴν ἐν γένει φιλοσοφίαν. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μᾶς διετήρησε στίχους τινάς:

Πήρη τις πόλις ἐστὶ μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι τύφῳ
καλὴ καὶ πίειρα, περίῤῥυτος, οὐδὲν ἔχουσα
εἰς ἣν οὔτε τις εἰσπλεῖ ἀνὴρ μωρὸς παράσιτος.

(Ὑπάρχει μία πόλις Πήρα εἰς τὸ μέσον τοῦ μαυροσκοτεινιασμένου πελάγους τῆς οἰήσεως, ὡραία καὶ γόνιμος, περιβαλλομένη γύρω-γύρω ἀπὸ ὕδατα, ἤτις (πόλις) δὲν ἔχει τίποτε, καὶ εἰς αὐτὴν δὲν εἰσπλέει κανεὶς μωρὸς ἄνθρωπος παράσιτος).

Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν βασιλεύει, λέγει ὁ Κράτης, ἀπόλυτος εἰρήνη, διότι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ ἀσκοῦν φυτοφαγίαν ἤτις τοὺς κάμνει εἰρηνικούς:

Ἀλλὰ θύμον καὶ σκόρδα φέρει καὶ σῦκα καὶ ἄρτους,
ἐξ ὧν οὐ πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τούτων,
οὐχ ὅπλα κέκτηνται περὶ κέρματος, οὐ περὶ δόξης.

(Ἀλλὰ ἡ πόλις αὐτή, παράγει θολβοὺς καὶ σκόρδα καὶ σῦκα καὶ ἄρτους τὰ ὁποῖα δὲν γίνονται ἀφορμὴ διὰ νὰ περιέρχωνται οἱ ἄνθρωποι εἰς πόλεμον μεταξύ τους διὰ τὴν ἀπόκτησίν των, δὲν φροντίζουν νὰ ἀποκτοῦν ὅπλα διὰ νὰ προσπορίζουν εἰς τὸν ἑαυτόν των χρήματα καὶ δόξαν).

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον, διότι ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ πόλεμος ἔχει τὴν αἰτίαν του εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποκτήσεως πλούτου, δόξης καὶ ὑλικῶν ἀγαθῶν.

Οἱ ἀρχαῖοι Κυνικοὶ εἶχον ἐξαγγείλει ἀπὸ αἰώνων πολλὰς ἐκ τῶν θεωριῶν τὰς ὁποίας ὁ σοσιαλισμὸς διαμφισβητεῖ ὡς ἰδίας ἀνακαλύψεις. Ὁ Μητροκλῆς ἐπενόησε καὶ ἴδιον φιλολογικὸν εἶδος, τὰς λεγομένας «Χρείας», αἵτινες ἦσαν ἀφηγήσεις ἀστείων ἀνεκδότων.

Ὡς κυνικὸς ἀναφέρεται καὶ ὁ Μόνιμος ἐκ Συρακουσῶν. Οὗτος ἦτο δοῦλος εἰς τραπεζίτην τινὰ ἐν Κορίνθῳ. Ἀκούων δὲ τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ Διογένους, κατελήφθη ἀπὸ σφοδρὰν

ἐπιθυμίαν νὰ φιλοσοφήσῃ καὶ νὰ γίνῃ μαθητής του. Προσποιηθεὶς μανίαν «διερρίπτει πᾶν τὸ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀργύριον, ἕως αὐτὸν ὁ δεσπότης παρητήσατο» (διεσκόρπιζεν ὅλα τὰ ἐπὶ τῆς τραπέζης χρήματα, ἕως ὅτου ὁ τραπεζίτης κύριός του τὸν ἄφησεν ἐλεύθερον). Ἀπελευθερωθεὶς ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Διογένους καὶ κατόπιν τοῦ Κράτητος. Ἐπίδρασιν τῶν κυνικῶν διδασκαλιῶν εἶχον ὑποστῆ καὶ ὁ Ἀθηναῖος πολιτικὸς Φωκίων καὶ ὁ ῥήτωρ Ἀναξιμένης. Ἡ κυνικὴ φιλοσοφία ἦτο οὐ μόνον θεωρία ἀλλὰ καὶ εὐρύτατα διαδεδομένον κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν κίνημα ἀνάλογον μὲ τὰς νεωτέρας κοινωνικὰς καὶ θρησκευτικὰς αἱρέσεις.

Η ΚΥΡΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἀ ρ ί σ τ ι π π ο ς (435—355). Κατήγετο ἐκ πλουσίας οἰκογενείας τῆς ἐν Ἀφρικῇ πόλεως Κυρήνης. Συναντηθεὶς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν κατὰ τοὺς ἀγῶνας μέ τινα ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, ἔμαθε τὰ κατὰ τὴν διδασκαλίαν του καὶ ἀπεφάσισε νὰ καταλίπῃ τὴν πατρίδα του διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ὅπου ἐγένετο εἷς τῶν μαθητῶν του. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πλησίον τοῦ Σωκράτους μαθητείαν του οὐδόλως μετέβαλε τρόπον ζωῆς. Ἐξηκολούθει νὰ διάγῃ βίον πλήρη τρυφῆς καὶ ἀπολαύσεων, ὅπως ἐσυνηθίζετο ἐν Κυρήνῃ, διέτριβε δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν Αἰγίνῃ. Δὲν ἔκρινε δὲ ὅτι ἤξιζε τὸν κόπον νὰ διακόψῃ τὰς ἐκεῖ ἀπολαύσεις του, διὰ νὰ παραστῇ κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τοῦ διδασκάλου του. Παροιμιώδης ὑπῆρξεν ἡ ἀταραξία μεθ' ἧς ἀντεμετώπιζε τὰς περιπετείας τῆς ζωῆς καὶ ἡ προσαρμοστικότης του. Ἠδύνατο νὰ συνάπτῃ μεθ' οἱουδήποτε κοινωνικὰς σχέσεις. Ὡς καρπὸς τῆς φιλοσοφίας του ἐξυμνεῖται «τὸ δύνασθαι πᾶσι θαρρούντως ὁμιλεῖν» (τὸ ὅτι ἠδύνατο μὲ ἐμπιστοσύνην νὰ ἔρχεται μὲ οἱονδήποτε ἄνθρωπους εἰς σχέσεις). Ὁ Λατῖνος ποιητὴς Ὁράτιος τὸν ἐγκωμιάζει ὡς μέγαν δεξιοτέχνην εἰς τὰς κοινωνικάς του σχέσεις, ὁ δὲ Κικέρων τὸν θέτει παραπλεύρως τοῦ Σωκράτους. Ἐπίσης καὶ ὁ 18ος αἰὼν μετὰ συμπαθείας ὡμίλει περὶ αὐτοῦ. Κατὰ τὴν παράδοσιν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους, ἤσκησεν ἐπὶ πληρωμῇ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σοφιστοῦ καὶ ἐν τέλει ἵδρυσε σχολὴν ἐν Κυρήνῃ ἥτις ὠνομάσθη Κυρηναϊκὴ ἢ Ἡδονική. Αἱ ἀρχαῖαι εἰδήσεις διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν συγγραφικήν του δρᾶσιν. Ὁ Σωσικράτης ὁ Ῥόδιος παραδίδει ὅτι οὐδὲν ἔγραψεν, ἄλλοι ὅμως ἀναφέρουν ὅτι ἔγραψεν ἓξ βιβλία «διατριβῶν» (δηλ. ἠθικῶν πραγματειῶν). Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι θὰ εἶχε διατυπώσει καὶ γραπτῶς τὰς διδασκαλίας του. Ὁ Δημήτριος εἰς τὸ «Περὶ Ἑρμηνείας» 296 παραθέτει γνωμικὸν ὡς ὑπόδειγμα τοῦ εἰς αὐτὸν προσιδιάζοντος ὕφους: «Οἱ ἄνθρωποι χρήματα μὲν ἀπολείπουσι τοῖς παισίν, ἐπιστήμην δὲ οὐ συναπολείπουσι, τὴν χρησομένην τοῖς ἀπολειφθεῖσι. Τοῦτο δὲ τὸ εἶδος τοῦ λόγου Ἀριστίππειον λέγεται». (Οἱ ἄνθρωποι ἀφίνουν εἰς τὰ παιδιά των χρήματα, δὲν ἀφίνουν ὅμως εἰς αὐτὰ ἐπιστήμην ἥτις θὰ τὰ καθοδηγήσῃ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων, τὰ ὁποῖα τοὺς ἀφίνουν. Αὐτὸς ὁ λεκτικὸς τρόπος λέγεται Ἀριστίππειος).

Ἡ ἀρχικὴ ἀφετηρία ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκκινεῖ ὁ Ἀρίστιππος εἶναι σωκρατική. Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία. Ὁ Ἀρίστιππος ἔλεγεν: «Ἔχω καὶ οὐκ ἔχομαι». (Εἶμαι ἐγὼ ὁ κυρίαρχος τῶν πραγμάτων καὶ δὲν κυριαρχοῦμαι ὑπὸ τὰ πράγματα). Ὁ Ὁράτιος εἰς τὰς «Ἐπιστολάς» του (I, 1,18) ἀναφέρει τὸ γνωμικὸν τοῦτο ὡς ἀποτελοῦν μίαν τῶν θεμελιωδεστέρων δοξασιῶν τοῦ Κυρηναίου φιλοσόφου. Δὲν σημαίνει δὲ τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο, ὅπερ λέγεται ὅτι εἶπεν ὁ Ἀρίστιππος διὰ νὰ δείξῃ ὅτι δὲν εἶχεν ὑποταχθῇ εἰς τὸν ἔρωτα τῆς ἑταίρας Λαΐδος, ἀπόκρουσιν τῆς ἡδονῆς. Τὸ ἀκριβές του νόημα εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς μακρινοὺς σκοποὺς καὶ νὰ ἀρκῆται εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα τοῦ προσφέρει τὸ ἄμεσον παρόν. Ὅλαι αἱ ἰδεώδεις ἐπιδιώξεις τῆς ζωῆς, αἵτινες παραγνωρίζουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἀμέσως προσιτοῦ παρόντος κηρύσσονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστίππου ὡς φαντασιώσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀπελευθερωθῇ. Εἰς αὐτὸ συνίσταται ἡ ἀνθρωπίνη σοφία. Ὁ σοφός, κατὰ τὸν Κυρηναῖον, οὐδέποτε θὰ παρασυρθῇ οὔτε ἀπὸ τὸν φθόνον οὔτε ἀπὸ τὰς φαντασιώσεις τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς δεισιδαιμονίας: «Τὸν σοφὸν μήτε φθονήσειν, μήτε ἐρασθήσεσθαι, μήτε δεισιδαιμονήσειν· γίγνεσθαι γὰρ ταῦτα παρὰ κενὴν δόξαν» (Διογ. Λαέρτιος II, 9,91). (Ὁ σοφὸς δὲν θὰ καταληφθῇ οὔτε ἀπὸ φθόνον, οὔτε ἀπὸ ἔρωτα, οὔτε ἀπὸ δεισιδαιμονίαν· διότι ὅλα αὐτὰ τὰ πάθη δημιουργοῦνται ὑπὸ ἀνυποστάτων δοξασιῶν). Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ὁ σοφὸς δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ σκοπούς κειμένους μακράν, δὲν πρέπει παρασυρόμενος π.χ. παρὰ τοῦ φθόνου νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ ἀποκτήσῃ πολιτικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἔχει εἷς ἄλλος, οὔτε νὰ καταλαμβάνεται ἀπὸ ἔρωτα πρὸς κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει, οὐδὲ νὰ αἰσθάνεται φόβον πρὸς τοὺς θεούς, οἵτινες δὲν ἀντικρύζονται ὡς κάτι τὸ ἀμέσως δεδομένον. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ πρέπει ὁ σοφὸς νὰ ἀπελευθερώνεται. Κατόπιν μιᾶς τοιαύτης ἀπελευθερώσεως δὲν μένει τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ ἀπολαμβάνωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει τὸ ἀμέσως προσιτὸν παρόν, ἄνευ ἀναφορᾶς εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον. Οὕτω προκύπτει ὁ λεγόμενος μονόχρονος ἡδονισμός, τὸ νὰ ἀπολαμβάνωμεν δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει ἡ ἀπολύτως παροῦσα χρονικὴ στιγμή.

Ὁ Ἀθήναιος (Δειπνοσοφ. 544 κ.ἑ.) ἀναφέρει περὶ τοῦ Ἀριστίππου τὰ ἀκόλουθα: «Ἀποδεξάμενος τὴν ἡδυπάθειαν, ταύτην τέλος εἶναι ἔφη καὶ ἐν αὐτῇ τὴν εὐδαιμονίαν βεβλῆσθαι καὶ μονόχρονον αὐτὴν εἶναι παραπλησίως τοῖς ἀσώτοις οὔτε τὴν μνήμην των γεγονιῶν ἀπολαύσεων πρὸς αὐτὸν ἡγούμενος οὔτε τὴν ἐλπίδα τῶν ἐσομένων, ἀλλ' ἑνὶ μόνῳ τῷ ἀγαθῷ κρίνων τῷ παρόντι, τὸ δὲ ἀπολελαυκέναι καὶ ἀπολαύσειν οὐδὲν νομίζων πρὸς αὐτόν, τὸ μὲν ὡς οὐκ ἔτ' ὂν τὸ δὲ ὡς οὔπω» (ἀφοῦ παρεδέχθη τὴν ἡδυπάθειαν, εἶπεν ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς καὶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐναπόκειται εἰς αὐτὴν καὶ ὅτι εἶναι μονόχρονος· ἀκολουθῶν δὲ τὰς συνηθείας τῶν ἀσώτων εἶχε τὴν ἀντίληψιν ὅτι οὐδεμίαν σημασίαν ἔχουν οὔτε αἱ ἀναμνήσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς εὐχαριστήσεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἀπολαύσει, οὔτε ἡ προσδοκία εὐχαριστήσεων τὰς ὁποίας ἔμελλε νὰ ἀπολαύσῃ, ἀλλ' εἶχεν ὡς κριτήριον ἕν καὶ μόνον, δηλαδὴ τὸ παρόν, τὰς δὲ παρελθούσας καὶ μελλοντικὰς ἀπολαύσεις ἐνόμιζεν ἀσχέτους πρὸς τὸν ἑαυτόν του, ἐπειδὴ τὸ μὲν παρελθὸν δὲν ὑπάρχει πλέον, τὸ δὲ μέλλον κεῖται πέραν τοῦ παρόντος).

Ὁ ἀποκλειστικὸς εἰς τὸ ἄμεσον παρὸν περιορισμὸς ἀναγκαστικῶς ὡδήγησε τὸν Ἀρίστιππον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν δύναται νὰ εἶναι μόνον ἡ ἀμέσως ἐν τῇ αἰσθήσει διδομένη ἡδονή. Θεωρεῖ οὕτω ὡς ὑπαρκτὸν ἕν μονοδιάστατον παρὸν ἄνευ ἀναμνήσεως καὶ προσδοκίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς προχωρεῖ εἶτα ὁ Ἀρίστιππος εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἡδονῆς. Αὕτη ἔχει τρία γνωρίσματα: Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ μονοχρονισμός, τὸ ὅτι εἶναι μία ἀπολύτως παροῦσα κατάστασις. Διὰ τοῦτο διακρίνεται ἡ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν εὐδαιμονίαν: «Τέλος εὐδαιμονίας διαφέρειν· τέλος μὲν γάρ εἶναι τὴν κατὰ μέρος ἡδονήν, εὐδαιμονίαν τὸ ἐκ τῶν μερικῶν ἡδονῶν σύστημα, αἷς συναριθμοῦνται καὶ αἱ παρῳχηκυῖαι καὶ αἱ μέλλουσαι...τὴν δὲ εὐδαιμονίαν οὐ δι' αὐτὴν ἀλλὰ διὰ τὰς κατὰ μέρος ἡδονάς». (Ὁ τελικὸς πρακτικὸς σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι ἡ εὐδαιμονία· διότι ὁ τελικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ (συγκεκριμένη) μερικὴ ἡδονή, ἡ δὲ εὐδαιμονία εἶναι σύνθεσις συναπαρτιζομένη ἐκ τῶν (συγκεκριμένων) μερικῶν ἡδονῶν, εἰς τὰς ὁποίας συγκαταλέγονται καὶ αἱ παρελθοῦσαι καὶ αἱ μέλλουσαι ἡδοναί· ἡ δὲ εὐδαιμονία δὲν ἔχει καθαυτὴν θεωρουμένη ἀξίαν, ἀλλὰ ἀντλεῖ τὴν ἀξίαν της ἀπὸ τὰς (συγκεκριμένας) μερικὰς ἡδονάς). Τὸ δεύτερον γνώρισμά της ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶναι σωματικὴ κατάστασις: «Πολὺ μέντοι τῶν ψυχικῶν τὰς σωματικὰς ἀμείνους εἶναι, καὶ τὰς ὀχλήσεις χείρους τὰς σωματικάς· ὅθεν καὶ ταύταις κολάζεσθαι μᾶλλον τοὺς ἁμαρτάνοντας» (Διογ. Λαέρτ. II,9,90). (Πολὺ ἀνώτεραι εἶναι αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ ἀπὸ τὰς ψυχικάς, καὶ αἱ σωματικαὶ λῦπαι πολὺ ἐντονώτεραι. Διὰ τοῦτο πρέπει οἱ ὑποπίπτοντες εἰς ἀδικήματα νὰ τιμωροῦνται διὰ σωματικῶν τιμωριῶν). Τὸ τρίτον γνώρισμα τῆς ἡδονῆς εἶναι ὅτι αὕτη ἐμφανίζει τρεῖς ποικιλίας ἀναλόγους πρὸς τὴν αἰσθησιακὴν κίνησιν ἥτις τὴν παράγει. Τὴν ἄποψιν ταύτην φαίνεται ὅτι ἀνέπτυξεν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐσέβιος (Εὐαγγ. Προπαρ. 764) ὁ ὁμώνυμος τοῦ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς του Ἀρήτης: «Τρεῖς γάρ, ἔφη, καταστάσεις εἶναι περὶ τὴν ἡμετέραν σύγκρασιν· μίαν μὲν καθ' ἣν ἀλγοῦμεν, ἑοικυῖαν τῷ κατὰ θάλασσαν χειμῶνι· ἑτέραν δὲ καθ' ἣν ἡδόμεθα, τῷ λείῳ κύματι ἀφομοιουμένην· εἶναι γὰρ λείαν τὴν ἡδονὴν οὑρίῳ παραβαλλομένην ἀνέμῳ· τὴν δὲ τρίτην μέσην εἶναι κατάστασιν, καθ' ἣν οὔτε ἀλγοῦμεν οὔτε ἡδόμεθα, γαλήνῃ παραπλησίαν οὖσαν». (Εἶπεν ὅτι ἐν σχέσει μὲ τὴν αἰσθησιακήν μας διάθεσιν ὑπάρχουν τρεῖς καταστάσεις· ἡ μία εἶναι ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα λύπην, ἥτις ὁμοιάζει μὲ τὴν ἐν τῇ θαλάσσῃ τρικυμίαν· ἡ δευτέρα εἶναι ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα ἡδονήν, ἥτις εἶναι ὁμοία μὲ τὸ ὁμαλὸν κῦμα· διότι ἡ ἡδονὴ εἶναι ὁμαλὴ κίνησις, δυναμένη νὰ παραβληθῇ μὲ οὖριον ἄνεμον. Ἡ δὲ τρίτη εἶναι μέση κατάστασις, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν αἰσθανόμεθα οὔτε ἄλγος οὔτε ἡδονήν, εἶναι δὲ ὁμοία μὲ τὴν γαλήνην). Τὸ τρίτον τοῦτο χαρακτηριστικὸν εἶναι ἄξιον προσοχῆς, διότι ἀποτελεῖ προσπάθειαν νὰ ἐξηγηθοῦν αἱ συναισθηματικαὶ καταστάσεις ὡς προερχόμεναι ἐκ τοῦ εἴδους μηχανικῶν κινήσεων. Πρόκειται περὶ ἑρμηνείας ἥτις θὰ ἀνανεωθῇ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τῶν ὑλιστῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς φυσιολογικῆς ψυχολογίας.

Ἡ τάσις πρὸς ἀπόλαυσιν ἡδονῆς καὶ ἀποφυγὴν τῆς λύπης εἶναι κατὰ τὸν Ἀρίστιππον γενικὸν φαινόμενον παρατηρούμενον καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ ζῷα. Αὕτη ἀποτελεῖ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἡ φρόνησις εἶναι ἁπλῶς ὄργανον διὰ νὰ διακρίνωμεν τὴν σχέσιν τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ διάφορα ἀγαθὰ πρὸς τὴν ἡδονήν. Διὰ τῆς φρονήσεως μετροῦμεν τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν, λαμβάνοντες ὡς βάσιν πάντοτε τὴν ἡδονὴν ἥτις δύναται νὰ προέλθῃ ἐξ αὐτῶν. Ὁ Ἀρίστιππος ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο δέχεται τὰς ἐν τῷ «Πρωταγόρᾳ» ἀναπτυσσομένας ὑπὸ τοῦ Σωκράτους δοξασίας, κατὰ τὰς ὁποίας δύναται νὰ ὑπάρξῃ μία «τέχνη μετρητική» δυναμένη νὰ ὑπολογίσῃ τὰ ἡδέα καὶ τὰ λυπηρά.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἀριστίππου ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείνει εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἀπολαύσεως, ἐπανελήφθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ συστήματος τοῦ «ὠφελιμισμοῦ» (οὐτιλιταρίσμους) Ἄγγλου φιλοσόφου Ἱερεμίου Μπένθαμ (1768—1832). Ἀποτελεῖ δὲ προσέτι μίαν ἐκ τῶν βάσεων, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστίππου διαφέρει ἀπὸ παρομοίας ἀντιλήψεις τοῦ Ἐπικούρου, ὅστις προετίμα τὴν λεγομένην «καταστηματικὴν ἡδονήν», τὴν ἡδονὴν δηλαδὴ ἥτις δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν κίνησιν ἀλλὰ ἀπὸ τὴν γαλήνην. Ὁ Ἀρίστιππος προτιμᾷ τὴν ἐν κινήσει ἡδονὴν καὶ δὲν θεωρεῖ τὴν ἔλλειψιν ἀλγηδόνος ἔχουσαν θετικὴν ἀξίαν. Ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀριστίππου ὡς πρὸς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα ἐπρέσβευον ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον αἱ ἰδικαί του ὑποκειμενικαί

καταστάσεις; «Μόνον τὰ πάθη εἶναι καταληπτά». Ἰσχυρίζοντο ὅτι οἱ ἄνθρωποι λαμβάνουν γνῶσιν μόνον ὑποκειμενικῶν καταστάσεων: «καιόμενοι γάρ ἔλεγον ἢ τεμνόμενοι γνωρίζειν ὅτι πάσχοιέν τι· πότερον δὲ τὸ καῖον εἴη πῦρ, ἢ τὸ τέμνον σίδηρος, οὐκ ἔχειν εἰπεῖν». (Ἔλεγον δηλαδὴ ὅτι ὑφιστάμενοι καῦσιν ἢ τομὴν λαμβάνουν γνῶσιν ὅτι ὑφίστανται μόνον ὑποκειμενικόν τι πάθημα· δὲν δύνανται ὅμως νὰ εἴπουν ἂν αὐτὸ τὸ ὁποῖον τοὺς καίει εἶναι πῦρ, ἢ ἂν αὐτὸ τὸ ὁποῖον τοὺς τέμνει εἶναι σίδηρος).

Σύμφωνος πρὸς τὴν θεμελιώδη ταύτην γνωσιολογικὴν των ἀντίληψιν εἶναι καὶ ἡ δοξασία ὅτι ἠθικαὶ ἰδέαι δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ προκύπτουν συμβατικῶς: «Μηδὲν εἶναι φύσει δίκαιον ἢ καλὸν ἢ αἰσχρόν, ἀλλὰ νόμῳ καὶ ἔθει». Οὕτω ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστίππου ἤρχετο εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν μὲ τὴν πλατωνικὴν ἰδεολογίαν. Ὁ Κηρυναῖος ἡδονιστής, ἀφορμηθεὶς ἀπὸ τὴν Σωκρατικὴν ἀρχήν, τὴν διδάσκουσαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς αὐτοεξετάσεως πρέπει νὰ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὰς ἀστηρίκτους καὶ πεπλανημένας δοξασίας, ἐκήρυξεν ὅλους τοὺς ἰδεώδεις σκοποὺς τῆς ζωῆς ὡς «κενὰς δόξας» καὶ ἐδίδαξεν ὅτι τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀμέσως προσιτὴ ἡδονή. Καὶ οἱ μαθηταί του ἐβάδισαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τὴν ὁποίαν ἐχάραξεν ὁ διδάσκαλός των.

Ἄμεσοι μαθηταί του ὑπῆρξαν ἡ θυγάτηρ του Ἀρήτη, ὁ Αἰθίοψ Πτολεμαεὺς καὶ ὁ Ἀντίπατρος ὁ Κυρηναῖος. Ἡ Ἀρήτη ἐδίδαξε τὸν υἱόν της Ἀρίστιππον, τὸν ἐπικληθέντα διὰ τοῦτο καὶ μητροδίδακτον, αὐτοῦ δὲ μαθητὴς ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος, ὁ ἐπικληθεὶς πρῶτον ἄθεος καὶ κατόπιν θεός. Ὁ Ἀντίπατρος ἀφῆκεν ἰδίαν σειρὰν μαθητῶν, ἥτις κατέληξεν εἰς τὸν Ἀννίκεριν καὶ τὴν Ἡγησίαν τὸν Πεισιθάνατον. Ὁ Θεόδωρος ὁ ἄθεος ἐπέφερε σημαντικὴν μεταρρύθμισιν εἰς τὸ σύστημα, διότι ὡς τέλος τοῦ βίου ὡρίζεν οὐχὶ τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὸ ἐκ ταύτης προερχόμενον ψυχικὸν συναίσθημα τῆς χαρᾶς. Ἀνεβίβαζεν ἄρα διὰ τῆς μετατροπῆς ταύτης τὴν ἡδονὴν εἰς πνευματικὸν ἐπίπεδον ἀπαλλάσσων αὐτὴν ἀπὸ τὸν σωματικόν της χαρακτῆρα. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἐβάδισε καὶ ὁ Ἀννίκερις, ὅστις δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μὲ τὸν ὁμώνυμον προγενέστερον Ἀννίκεριν, ὅστις ἐλύτρωσε τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τὴν δουλείαν. Ἐπεκτείνων τὰς διδασκαλίας τοῦ Θεοδώρου, παρεδέχετο τὴν ἀξίαν τῆς φιλίας καὶ τῆς ἀρετῆς: «Ἀπέλιπον δὲ καὶ φιλίαν ἐν βίῳ καὶ χάριν καὶ πρὸς γονέας τιμὴν καὶ ὑπὲρ πατρίδος τι πρᾶξειν. Ὅθεν διὰ ταῦτα, κἂν ὀχλήσεις ἀναδέξηται ὁ σοφός, οὐδὲν ἧττον εὐδαιμονήσειν, κἂν ὀλίγα ἡδέα περιγένηται αὐτῷ... Τόν τε φίλον μὴ διὰ χρείας μόνον ἀποδέχεσθαι.... ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν γεγονυῖαν εὔνοιαν, ἧς ἕνεκα καὶ πόνους ὑπομενεῖν» (Διογ Λαέρτ. II, 9.96). (Ὁ Ἀννίκερις καὶ οἱ ὀπαδοί του ἀνεγνώριζον ὡς δεκτὴν τὴν ὕπαρξιν ἐν τῷ βίῳ φιλίας καὶ εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ ὑπηρεσιῶν πρὸς τὴν πατρίδα. Καὶ ἔλεγον ὅτι πρέπει νὰ ἀγαπᾶ κανεὶς τὸν φίλον του, ὄχι μόνον διὰ τὴν ὠφέλειαν τὴν ὁποίαν πορίζεται ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ λόγῳ τῆς παραγομένης εὐνοϊκῆς διαθέσεως, διὰ τὴν ὁποίαν ἀξίζει νὰ ὑποβαλλώμεθα καὶ εἰς κόπους).

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα μετατροπὴν τοῦ ἀτομικοῦ ὠφελιμισμοῦ εἰς κοινωνικὸν ὠφελιμισμὸν καὶ ἀλτρουϊσμόν, ἀνάλογον μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ διδασκόμενον. Ἀντιθέτους δοξασίας ἀνέπτυξεν ὁ Ἡγησίας, ὁ ὁποῖος παρεδέχετο, προλαμβάνων ἀναλόγους διδασκαλίας τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Σοπενχάουερ, ὅτι ἐν τῇ ζωῇ τὸ μόνον θετικὸν δεδομένον τὸ ἀποτελεῖ ὁ πόνος:

«Τὴν εὐδαιμονίαν ὅλως ἀδύνατον εἶναι· τὸ μὲν γὰρ σῶμα πολλῶν ἀναπεπλῆσθαι παθημάτων, τὴν δὲ ψυχὴν συμπαθεῖν τῷ σώματι καὶ ταράττεσθαι, τὴν δὲ τύχην πολλὰ τῶν κατ' ἐλπίδα κωλύειν». (Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀδύνατος· διότι τὸ σῶμα εἶναι πλῆρες ἀπὸ πολλὰ παθήματα, ἡ δὲ ψυχή, ἐπειδὴ συμπάσχει μετὰ τοῦ σώματος, δοκιμάζει ταραχώδεις συγκινήσεις, ἡ δὲ τύχη ματαιώνει τὰς περισσοτέρας ἐκ τῶν ἐλπίδων μας).

Ὁ Κικέρων ἀναφέρει ὅτι εἶχε γράψει σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Ἀποκαρτερῶν» (ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ ὑποφέρῃ πλέον τὴν ζωήν). Εἰς τοῦτο ἐξετίθεντο τὰ δεινὰ τοῦ βίου, κατ' ἀφήγησιν ἑνὸς ἀνθρώπου ἐπιχειρήσαντος νὰ αὐτοκτονήσῃ διὰ στερήσεως τροφῆς καὶ διασωθέντος κατόπιν ἐπεμβάσεως τῶν φίλων του. Κατὰ μαρτυρίαν ἐπίσης τοῦ Κικέρωνος, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖος (306—283) ἀπηγόρευσε τὰς διδασκαλίας του διότι αὗται εἶχον παρασύρει πολλοὺς εἰς αὐτοκτονίαν. Ἡ εἰς τὸ ἀντίθετον μεταστροφὴ εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τοῦ ἡδονιστικοῦ συστήματος. Οἱ ἡδονισταὶ ἐν τέλει διαπιστώνοντες ὅτι ἡ ἡδονή, ὡς θετικὸν δεδομένον, εἶναι κάτι τὸ φευγαλέον, καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μόνη θετικὴ ἀπόλαυσις εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀνυπαρξίας ἐπιτυγχανομένη ἀπολύτρωσις ἀπὸ τὸν πόνον. Καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἡ ἐπιδίωξις μονοχρόνου ἡδονῆς κατέληξεν εἰς τὸν μηδενισμόν. Δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι ὁ Σοπενχάουερ, ὅστις ὡς μοναδικὸν ἀγαθὸν ἐθεώρησε τὴν ἐκ τῆς καλλιτεχνίας προκαλουμένην αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν, ἐν τέλει ἐδίδαξεν ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ ἐκμηδενισμοῦ. Ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς Κυρηναϊκοὺς παρατηρεῖται μετάπτωσις ἀπὸ τὴν πνευματικῶς νοουμένην «χαρὰν» τοῦ Θεοδώρου εἰς τὴν μηδενιστικὴν ἀπαισιοδοξίαν τοῦ Ἡγησίου τοῦ Πεισιθάνατου.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς ἴσταται καὶ ὁ Εὐήμερος ὁ Μεσσήνιος, φίλος τοῦ βασιλέως Κασσάνδρου (317—297). Οὗτος ἔγραφεν οὐτοπιστικὸν μυθιστόρημα περὶ τῆς νήσου Παγχαίας. Δι' αὐτοῦ ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ θεοὶ ἦσαν ἄνθρωποι θεοποιηθέντες διὰ τὰς ὑπερόχους αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα εὐεργεσίας. Αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ φαίνεται ὅτι εἶναι αἱ δοξασίαι τῶν σοφιστῶν καὶ αἱ αἰγυπτιακαὶ παραδόσεις.

ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους, μὴ κατατασσόμενοι εἰς φιλοσοφικὰς σχολάς, ἀναφέρονται ὁ Αἰσχίνης ὁ Σφήττιος καὶ ὁ Ξενοφῶν. Ὁ πρῶτος εἶχε γράψει διαλόγους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐξέθετε τὰς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους μὴ ἀπομακρυνόμενος κατὰ πολὺ ἀπὸ τὰ πραγματικὰ δεδομένα. Δυστυχῶς ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ὀλίγα μόνον διεσώθησαν ἀποσπάσματα. Εἰς ἓν ἐκ τούτων ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀλκιβιάδης», παριστάνετο ὁ Σωκράτης εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν νεαρὸν μαθητήν του ἀπὸ τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν οἴησιν. Ὁ Ξενοφῶν μᾶς ἔδωκε πολλὰς πληροφορίας περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του. Δυστυχῶς ἐστερεῖτο φιλοσοφικῆς ἰδιοφυΐας καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Σωκράτους. Ἐκτὸς τούτου τὰ «Ἀπομνημονεύματα» ἐγράφησαν πολὺ μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους καὶ τὸ ὑλικὸν τὸ παρέλαβεν ὁ Ξενοφῶν ἐξ ἄλλων σωκρατικῶν συγγραμμάτων.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Ὁ Πλάτων (427—348) εἶναι ὁ μοναδικὸς μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, ὅστις κατώρθωσε νὰ κατανοήσῃ ἀπὸ ὅλας τὰς πλευράς της τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ διδασκάλου. Προικισμένος ἀπὸ δημιουργικὴν μεγαλοφυΐαν καὶ συνθετικὸν πνεῦμα, ἀνέπτυξεν ὅ,τι παρέλαβεν ἀπὸ τὰς διδασκαλίας του, τὸ συνεδύασε μὲ ὅλα τὰ προηγούμενα καὶ σύγχρονα φιλοσοφήματα καὶ συναπήρτισεν ἓν ἐνιαῖον ἁρμονικὸν σύνολον θαυμαστῆς σαφηνείας καὶ περιεκτικότητος. Διὰ τῆς συνθέσεώς του ταύτης προκαθώρισε τὴν μελλοντικὴν πορείαν καὶ ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφίας. Οἱαδήποτε φιλοσοφία δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λάβῃ θέσιν ἐναντι τῆς πλατωνικῆς. Ὁστισδήποτε ἀποφασίσῃ νὰ φιλοσοφήσῃ, εὑρίσκεται ὑπὸ ἀδήριτον ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐκπηγάζοντα ἀναγκασμὸν νὰ ἐκλέξῃ ἂν θὰ εἶναι πλατωνιστὴς ἢ ἀντιπλατωνιστής. Δύναται καὶ νὰ ἀποδεχθῇ ἢ καὶ νὰ ἀπορρίψῃ τὰ δόγματα τοῦ πλατωνισμοῦ, οὐδέποτε ὅμως νὰ τὰ ἀντιπαρέλθῃ μὲ ἀδιαφορίαν.

Πλάτων.

Ὁ Πλάτων ἦτο γνήσιος πολίτης τῶν Ἀθηνῶν, ἀνάγων τὴν καταγωγήν του ἐκ τοῦ πατρὸς του Ἀρίστωνος εἰς τὸν βασιλέα Κόδρον καὶ ἐκ τούτου εἰς τὸν θεὸν Ποσειδῶνα. Τῆς μητρός του Περικτιόνης πρόπαππος ἦτο ὁ Δρωπίδης, σύγχρονος τοῦ Σόλωνος συνδεδεμένος μετ' αὐτοῦ διὰ στενῆς οἰκειότητος καὶ φιλίας: «οἰκεῖοι καὶ σφόδρα φίλοι» (Πλάτ. Τίμ. 20 Δ). Λόγῳ τῆς καταγωγῆς του ἠσθάνετο σφοδρὰν ἐπιθυμίαν, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἑβδόμην του ἐπιστολήν, νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ πολιτικά: «Νέος ἐγὼ ποτε ὢν πολλοῖς δὴ ταὐτὸν ἔπαθον· ᾠήθην, εἰ θᾶττον ἐμαυτοῦ γενοίμην κύριος, ἐπὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως εὐθὺς ἰέναι» (Ὅταν ἤμην παιδὶ ἔπαθον ὅ,τι πολλοὶ ἄλλοι· κατέληξα εἰς τὴν σκέψιν εὐθὺς ὡς ἔλθω εἰς ἡλικίαν νὰ διαθέτω τὸν ἑαυτόν μου νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὰ πολιτικά). Ἡ ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητος τοῦ Σωκράτους τὸν ἠχμαλώτισε. Τὸν ἠκολούθησε θεωρήσας αὐτὸν ὡς τὸν ἀληθινὸν διδάσκαλον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. Κατὰ τὸ 404 συνέβη ἡ κατάλυσις τῆς δημοκρατίας καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν 30 τυράννων, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο ὁ Κριτίας καὶ ὁ Χαρμίδης, ἀμφότεροι στενοὶ συγγενεῖς τοῦ Πλάτωνος. Ἐνῶ δὲ ὁ νεαρὸς τότε Πλάτων ἔτρεφε τὰς καλυτέρας ἐλπίδας σχετικῶς μὲ τὰ ἀποτελέσματα ἅτινα προσεδόκα ὅτι θὰ ἀπέρρεον ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐκείνης μεταβολῆς, τὰ πράγματα τὸν διέψευσαν. Οἱ Τριάκοντα διέπραξαν πολλὰ ἀδικήματα: «Ὠήθην γὰρ αὐτοὺς ἔκ τινος ἀδίκου βίου ἐπὶ δίκαιον τρόπον ἄγοντας διοικήσειν τὴν πόλιν... Καὶ ὀρῶν δήπου τοὺς ἄνδρας ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ χρυσὸν ἀποδείξαντας τὴν ἔμπροσθεν πολιτείαν». (Ἐφαντάσθην ὅτι αὐτοὶ (οἱ τριάκοντα) ἐπαναφέροντες ἀπὸ κάποιον ἄδικον βίον εἰς μίαν δικαίαν νοοτροπίαν θὰ διοικήσουν τὴν πόλιν. Καὶ ὅμως εἶδον ὅτι ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἔδειξαν ὅτι τὸ προηγούμενον πολίτευμα ἦτο χρυσοῦν). Τὴν αὐτὴν ἀπογοήτευσιν ἠσθάνθη καὶ ἐκ τῆς γενομένης μεταπολιτεύσεως καὶ ἐπανιδρύσεως τῆς δημοκρατίας.

Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐκφράζει τὴν πικρίαν του διὰ τὴν

ἄδικον καταδίκην τοῦ Σωκράτους κατὰ τὸ 399. Ἡ ἐμφανὴς αὕτη ἀδικία τὸν ἔκαμε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐν τῇ πολιτείᾳ εἶχεν ἐπικρατήσει τελεία διαφθορά, ἥτις καθίστα πᾶσαν προσπάθειαν διορθώσεως τῶν πραγμάτων ματαίαν. Κατέληξε λοιπὸν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔπρεπεν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀποστῇ πάσης ἀναμίξεως εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν ἐν ἀναμονῇ εὐνοϊκωτέρων περιστάσεων : «Πολλῆς μεστὸν ὄντα ὁρμῆς ἐπὶ τὸ πράττειν τὰ κοινὰ, βλέποντα εἰς ταῦτα καὶ φερόμενα ὁρῶντα πάντῃ πάντως, τελευτῶντα ἰλιγγιῶν, καὶ τοῦ μὲν σκοπεῖν μὴ ἀποστῆναι πῇ ποτε ἄμεινον ἂν γίγνοιτο... τοῦ δὲ πράττειν αὖ περιμένειν ἀεὶ τοὺς καιρούς» (Ἐνῷ ἐγὼ ἤμην γεμᾶτος πολλῆς ὁρμῆς νὰ ἀναμιγνύωμαι ἐνεργῶς εἰς τὴν πολιτικήν ,ἐπειδὴ, ἀποβλέπων εἰς τὴν παροῦσαν πολιτικὴν κατάστασιν, ἔβλεπον ὅτι ηὑρίσκετο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εἰς ὁλοκληρωτικὴν ἀναστάτωσιν, εἰς τὸ τέλος ἔπαθα ἰλιγγον καὶ δὲν ἔπαυσα μὲν ποτὲ νὰ ἐξετάζω κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ βελτίωσις... περιέμενον ὅμως πάντοτε τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν).

Μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους, μὲ τὴν ψυχὴ πλήρη ἀπὸ ἀγανάκτησιν, ἦλθεν ὁ Πλάτων μαζὶ μὲ ἄλλους σωκρατικοὺς εἰς τὰ Μέγαρα πλησίον τοῦ Εὐκλείδου. Ἐκεῖ δὲν φαίνεται νὰ ἔμεινε πολὺν καιρὸν, διότι ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τὸ 395 ἐξερράγη ὁ Κορινθιακὸς πόλεμος, εἰς ὃν θὰ ἔλαβε καὶ ὁ Πλάτων μέρος. Κατὰ τὸ 389 ἐπεχείρησε τὸ πρῶτον μέγα ταξίδιόν του εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐκεῖ ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐθαύμασε τὴν σταθερότητα τοῦ ρυθμοῦ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐπιστρέφων εἰς τὴν Ἑλλάδα διῆλθεν διὰ τῆς Κυρήνης, ὅπου ἐγνωρίσθη μὲ τὸν ἔξοχον μαθηματικὸν Θεόδωρον τὸν Κυρηναῖον. Ἐκ τῆς Κυρήνης ἦλθεν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ συνεδέθη μὲ τοὺς Πυθαγορείους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξαιρετικὴν θέσιν εἶχεν ὁ μέγας μαθηματικὸς καὶ μηχανικὸς Ἀρχύτας. Ἐκ τῆς Κάτω Ἰταλίας μετέβη εἰς τὴν Σικελίαν παραμείνας εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου τοῦ Πρώτου. Αἱ μετὰ τοῦ τυράννου σχέσεις του φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρξαν φιλικαὶ καὶ οὗτος διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπ' αὐτὸν τὸν παρέδωσεν εἰς τὸν πολιτικὸν ἀπεσταλμένον τῆς Σπάρτης Πόλιδα. Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ὁ Πλάτων ἐλογίσθη αἰχμάλωτος πολέμου καὶ ἐξετέθη πρὸς πώλησιν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν δούλων ἐν Αἰγίνῃ. Ἐκεῖ παρατυχὼν ὁ ἐκ Κυρήνης Ἀννίκερις τὸν ἐξηγόρασε καὶ τὸν διηυκόλυνε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀθήνας. Οἱ φίλοι τοῦ Πλάτωνος ἐν Ἀθήναις συνέλεξαν 30 μνᾶς, τὸ ἀντίτιμον δηλαδὴ τῆς ἐξαγορᾶς του, καὶ τὸ προσέφεραν εἰς τὸν Ἀννίκεριν. Οὗτος ὅμως ἐπέστρεψεν εἰς αὐτοὺς τὸ προσφερθὲν χρηματικὸν ποσὸν, εἰπὼν ὅτι δὲν ἦσαν μόνον ἐκεῖνοι ἄξιοι νὰ φροντίζουν διὰ τὸν Πλάτωνα : «οὐ μόνον ἐκείνους ἀξίους εἶναι Πλάτωνος κήδεσθαι». Μὲ τὸ χρηματικὸν τοῦτο ποσὸν ἠγοράσθη κατὰ τὸ 388 μικρὸν κτῆμα παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ ἥρωος Ἀκαδήμου, ἔνθα ἱδρύθη ἡ Ἀκαδημία ὡς τόπος διαμονῆς καὶ διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν μαθητῶν του. Ἐκεῖ ἤρχισε τὴν διδασκαλικὴν δρᾶσιν του ἀπὸ τοῦ 387 ὁ Πλάτων, κατορθώσας νὰ συγκεντρώσῃ μαθητὰς ἀπὸ ὅλας τὰς ἑλληνικὰς περιοχάς. Μεταξὺ τῶν ἄλλων προσῆλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐκ Συρακουσῶν καὶ ὁ Δίων ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ τυράννου Διονυσίου τοῦ Πρώτου Ἀριστομάχης. Οὗτος ἦσκει μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν τύραννον Διονυσίου τοῦ δευτέρου, υἱοῦ τοῦ Διονυσίου τοῦ πρώτου, οὐχὶ ἐκ τῆς Ἀριστομάχης, ἀλλ' ἐκ τῆς ἑτέρας συζύγου του.

Ὁ Πλάτων οὐδέποτε εἶχεν ἀποστῇ τῶν ἀρχικῶν του προθέσεων νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Βλέπων ὅτι ὁ ἴδιος δὲν εἶχε τὰ ὑλικὰ μέσα διὰ νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰ σχέδιά του, προσεπάθει νὰ προσελκύσῃ εἰς τὰς ἀντιλήψεις του πολιτικόν τινα δυνάστην ἱκανὸν νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένας πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις. Εἶχε στραφῆ εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἀπέστειλεν εἰς τὸν βασιλέα Περδίκκαν τὸν μαθητήν του Εὐφραῖον. Ὅταν συνεδέθη μὲ τὸν Δίωνα, προθύμως ἀνταπεκρίθη εἰς τὴν πρότασιν ἣν οὗτος τοῦ ὑπέβαλε περὶ μεταβάσεώς του εἰς Σικελίαν, ἵνα ἐκεῖ διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ δευτέρου ἐπιχειρήσῃ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς πολιτικάς του ἐπιδιώξεις. Ἐπεχείρησε πρὸς τοῦτο κατὰ τὸ 366 τὸ δεύτερον εἰς Σικελίαν ταξίδιον. Ἐκεῖ ἔμεινεν ἐπὶ ἓν ἔτος χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ φέρῃ οὐδὲν ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὸ 365 ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τὸ 361 τὸ τρίτον εἰς Σικελίαν ταξίδιόν του. Ὁ σκοπός του ἦτο κυρίως νὰ συνδιαλλάξῃ τὸν Δίωνα πρὸς τὸν Διονύσιον. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ τρίτον του ταξίδιον ὑπέστη τὰς αὐτὰς ἀπογοητεύσεις. Περιέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ τυράννου, ὅστις τὸν ἐφυλάκισε, δεχθεὶς κατόπιν διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀρχύτα νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδον κατὰ τὸ 360. Ἔκτοτε ὁ Πλάτων ἀπέσχε πάσης ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικήν, περιορισθεὶς εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Κατὰ τὸ 353 συνέβη ἡ δολοφονία τοῦ φίλου του Δίωνος, ἥτις τὸν ἐβύθισεν εἰς βαρύτατον πένθος. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 348, ἤτοι κατὰ τὸ ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ἤρχιζεν ὁ Φίλιππος τὸν κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμον, ὅστις ἦτο προωρισμένος μετὰ δεκαετίαν νὰ τερματισθῇ μὲ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας, ἥτις ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Πλάτων ἔκαμε τὴν περίφημον «περὶ τοῦ ἀγαθοῦ» διάλεξίν του, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεχείρει νὰ ἐμφανίσῃ ὑπὸ ἐνιαίαν συστηματικὴν μορφὴν τὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας, ἃς εἶχεν ἀναπτύξει κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του. Εἰς τὴν διάλεξιν παρέστη ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις κάμνει συχνάκις λόγον περὶ ταύτης εἰς τὰ τελευταῖα βιβλία τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικά». Τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ὑπῆρξεν ἤρεμον. Τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου του εἶχε δεξιωθῇ ξένον τινὰ ἐκ Χαλδαίας καὶ εἶχε προστάξει τὴν ἐκ Θράκης θεραπαινίδα νὰ ἐκτελέσῃ μουσικήν τινα σύνθεσιν.

Ἡ πολυμέρεια τῆς δράσεως τοῦ Πλάτωνος

Ἀποτελεῖ μοναδικὸν φαινόμενον εἰς τὴν παγκόσμιον πνευματικὴν ἱστορίαν ἡ πολυμέρεια ἣν ἐνεφάνισεν ὁ μέγας Ἀθηναῖος φιλόσοφος. Ὡς λογοτέχνης ἐδημιούργησε νέον φιλολογικὸν εἶδος, τὸν διάλογον, καὶ ἐπέδειξεν ἀπαράμιλλον ἱκανότητα εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ζωντανοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ τὴν δημιουργίαν καλλιτεχνικῆς συγκινήσεως. Ἕκαστος διάλογος εἶναι ἄρτιον καλλιτεχνικὸν ἔργον, γεμάτον ἀπὸ δραματικότητα καὶ ἀπὸ πνευματικὸν περιεχόμενον. Δὲν ἐξαντλεῖται ὅμως ἡ δρᾶσις τοῦ Πλάτωνος εἰς μόνας τὰς συγγραφάς. Ἀναπτύσσει παραλλήλως καὶ ὑπέροχον δραστηριότητα κατὰ τὸν χειρισμὸν τοῦ προφορικοῦ διαλόγου ὡς διδάσκαλος. Ἔτρεφε πάντοτε μεγαλυτέραν ἐκτίμησιν εἰς τὸν ζωντανὸν προφορικὸν λόγον καὶ ἐθεώρει τὸν γραπτὸν ὡς νεκρωμένα σήματα. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἀνέπτυσσε πρὸ τῶν μαθητῶν του συστηματικῶς τὰς φιλοσοφικάς του δοξασίας, «τὰ ἄγραφα δόγματα», πρὸς τὰ ὁποῖα παραβαλλόμενοι οἱ διάλογοί του κρίνονται παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὡς «παιδιαί», παιγνίδια. Ὡς ὀργανωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ὑπέροχος. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν εἶχον συγκεντρωθῇ οἱ μεγαλύτεροι ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς, ὁ μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος Εὔδοξος, ὁ Θεαίτητος, ὁ Μέναιχμος, ὁ Ἑλικών, ὁ Ἀθήναιος, ὁ ἐκ Σικελίας ἰατρὸς Φιλιστίων καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ Πλάτων καθώριζε τὰ προβλήματα τῆς ἐρεύνης καὶ συνεσχέτιζε τὰ πορίσματα τῶν ἐργασιῶν. Συγχρόνως ὁ Πλάτων ἔδρα καὶ ὡς πολιτικός. Ὁ ἴδιος ἔκαμε τρεῖς ἀποπείρας διὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν εἰς χεῖρας τῶν τυράννων τῶν Συρακουσῶν δύναμιν διὰ πολιτικοὺς σκοπούς. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐμαθήτευσαν πολλαὶ πολιτικαὶ προσωπικότητες, ὅπως ὁ στενώτατος φίλος τοῦ Πλάτωνος Δίων ὁ Συρακόσιος, ὁ Τιμόθεος, ὁ Χαβρίας, ὁ Ἀριστώνυμος, ὁ Εὐφραῖος, ὅστις ἀπεστάλη εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Περδίκα. Ὁ φιλόσοφος οὗτος ἔπεισε τὸν Περδίκαν νὰ δώσῃ τμῆμα τῆς χώρας εἰς τὸν Φίλιππον πρὸς διοίκησιν. Μὲ τὴν Ἀκαδημίαν φιλικωτάτας σχέσεις εἶχε καὶ ὁ τύραννος τοῦ Ἀταρνέως Ἑρμίας. Ἡ Ἀκαδημία ἦτο εἶδος ἱδρύματος πρὸς καλλιέργειαν τῶν πολιτικῶν καὶ φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἀπετέλεσε δὲ τὸ πρότυπον τῶν Ἀκαδημιῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Αἱ ἐν Ἰταλίᾳ ἱδρυθεῖσαι κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν Ἀκαδημίαι εἶχον ὡς ὑπόδειγμα τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει ἐπίσης μεγάλην εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, διότι αὐτὸς πρῶτος ἔκαμε συστηματικὸν λόγον περὶ παιδείας, ἀναδειχθεὶς ἱδρυτὴς τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀγωγῆς. Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν θὰ ἀσχοληθῶμεν μόνον μὲ τὸ φιλοσοφικόν του ἔργον.

Αἱ φιλοσοφικαὶ συγγραφαὶ τοῦ Πλάτωνος

Μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν 36 φιλοσοφικὰ ἔργα, κατατασσόμενα εἰς ἐννέα τετραλογίας. Ἅπαντα ταῦτα, ἐκτὸς τῆς Ἀπολογίας τοῦ Μενεξένου καὶ τῶν Ἐπιστολῶν, εἶναι διάλογοι. Κατόπιν πολυμόχθων ἐκ μέρους τῶν νεωτέρων φιλολόγων ἐρευνῶν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰ κυριώτερα θέματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Πλάτωνος, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τοὺς διαλόγους εἰς τὰς ἀκολούθους ὁμάδας :

1η ὁμὰς διαλόγων τῆς νεανικῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος, ἀναφερομένων εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς ἀρετῆς, φιλίας, δικαιοσύνης καὶ τοῦ καλοῦ. Πρωταγόρας, Λάχης, Θρασύμαχος (δηλ. Α΄ βιβλιον Πολιτείας), Χαρμίδης,Εὐθύφρων,Λύσις, Ἱππίας μείζων.

2α ὁμὰς διαλόγων ἀναφερομένων εἰς τὸν φιλόσοφον, ποιητὴν καὶ σοφιστήν. Ἵππαρχος, Ἴων, Ἱππίας ἐλάσσων, Θεάγης.

3η ὁμὰς διαλόγων ἀναφερομένων εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ φιλοσόφου. Ἀπολογία Σωκράτους, Κρίτων, Εὐθύδημος, Κρατύλος, Μενεξένος (386).

4η ὁμὰς μεταβατικῆς ἐποχῆς. Γοργίας (389) καὶ Μένων (385).

5η ὁμὰς διαλόγων τῆς μεσαίας περιόδου, δι' ὧν ἰδανικοποιεῖται ἡ μορφὴ τοῦ Σωκράτους. Συμπόσιον, Φαίδων, Πολιτεία.

6η ὁμὰς διαλόγων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ διαλεκτικήν. Θεαίτητος, Παρμενίδη, Φαῖδρος, Σοφιστής, Πολιτικὸς καὶ Φίληβος (362).

7η ὁμὰς διαλόγων τῆς γεροντικῆς ἡλικίας ἀναφερομένων εἰς τὴν μυθολογικὴν κοσμογονίαν καὶ νομοθεσίαν. Τίμαιος, Κριτίας, Νόμοι (354—348).

Συστηματικὴ διαίρεσις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Προκειμένου νὰ προβῶμεν εἰς ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ συστήματος, ὅπως τὸ νοοῦμεν σήμερον, ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὴν κατὰ σύστημα διαίρεσιν ἤρχισαν νὰ εἰσάγουν οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπερικὸς (πρὸς Λογικοὺς I, 198, 3). ὁρίζων τὴν ἀλήθειαν ὡς καθωρισμένον κατόπιν συνθέσεως διαφόρων στοιχείων: «Ἡ δὲ ἀλήθεια ὡς ἂν ἐπιστήμη

καθεστηκυῖα, συστηματική τε καὶ πλειόνων ἄθροισμα τυγχάνειν ὑπείληπται» ('Η δὲ ἀλήθεια ἐφ' ὅσον λαμβάνει τὴν μορφὴν καθωρισμένης ἐπιστήμης, ἐκλαμβάνεται ὡς σύστημα καὶ ὡς ἄθροισμα συναπαρτιζόμενον ἀπὸ περισσότερα τοῦ ἑνὸς στοιχεία).

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους ὁ Πλάτων ἀποκρούει τὰ τεχνητὰ συστήματα καὶ κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς ὀργανικῆς ὁλότητος. Εἰς τὸν «Φαῖδρόν» του γράφει: «Δεῖν πάντα λόγον ὥσπερ ζῷον συνεστάναι σῶμά τι ἔχοντα αὐτὸν αὐτοῦ, ὥστε μήτε ἀκέφαλον εἶναι μήτε ἄπουν, ἀλλὰ μέσα τε ἔχειν καὶ ἄκρα, πρέποντ' ἀλλήλοις καὶ τῷ ὅλῳ γεγραμμένα» (Κάθε σύγγραμμα πρέπει νὰ ἔχῃ σύστασιν ἀνάλογον μὲ τὴν σύστασιν τῶν ζώων, νὰ ἔχῃ ἕν σῶμα τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἰδικόν του κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἑστερημένον οὔτε κεφαλῆς οὔτε ποδῶν, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ μέσα καὶ ἄκρα συντεθειμένα κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι ἐνηρμονισμένα καὶ ἀμοιβαίως καὶ πρὸς τὸ ὅλον). 'Η φερομένη ὡς πλατωνικὴ διάκρισις τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν εἰς λογικὴν (διαλεκτικήν), ἠθικὴν καὶ φυσικήν, δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἀλλ' εἰσήχθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Συνεπῶς ἡ εἰς διαφόρους φιλοσοφικοὺς κλάδους διατομὴ γίνεται διὰ λόγους καθαρῶς διδακτικούς.

Ἡ πλατωνικὴ ὀντολογία.

Οὐδεὶς ἐκ τῶν προηγουμένων φιλοσόφων εἶχεν ἀπασχοληθῇ τόσον ἐπιμόνως μὲ τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα ὅσον ὁ Πλάτων. 'Ο Σωκράτης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, ὡς ἀφετηρίαν του ἐχρησιμοποίει τὴν ἐρώτησιν «τί ἐστὶ» ἀνδρεία, δικαιοσύνη, σωφροσύνη καὶ πᾶσα ἄλλη ἀρετή. 'Απὸ τὴν αὐτὴν ἀφετηρίαν ὁρμώμενος ὁ Πλάτων θέτει ὡς ἀπορητικὸν ἐρώτημα αὐτὴν ταύτην τὴν «οὐσίαν». Δὲν περιορίζεται νὰ ἐρευνήσῃ μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτη τί εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄν. Προχωρεῖ εἰς τὴν θέσιν γενικωτέρου ἐρωτήματος. Θέλει νὰ μάθῃ τί εἶναι τέλος πάντων αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐννοοῦμεν ὅταν λέγωμεν ὄν. Θέτει συγκεκριμένως τὴν ὀντολογικὴν ἀπορίαν. Εἰς τὸν «Σοφιστήν» του διατυπώνει κατὰ τρόπον ὅλως ἐμφανῆ τὴν ἐν λόγῳ ἀπορίαν ἐρωτῶν: «Τί ποτε βούλεσθε σημαίνειν ὁπόταν ὂν φθέγγησθε» Τί θέλετε νὰ σημάνητε ὅταν προφέρετε τὴν λέξιν ὄν) (Πλατ. Σοφ. 244α). Μὲ τὴν πλατωνικὴν λοιπὸν φιλοσοφίαν τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας, τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Διὰ πρώτην φορὰν ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν «οὐσίαν» ὡς φιλοσοφικὸν ὅρον. Προηγουμένως ἡ λέξις αὕτη εἶχε μόνον οἰκονομικὴν σημασίαν. 'Εσήμαινε τὰ ὑπάρχοντα τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς τὴν κατοχὴν καὶ τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου, χρησιμεύοντα διὰ τὴν συντήρησίν του. Χρησιμοποιῶν λοιπὸν εἰς φιλοσοφικὴν σημασίαν τὴν λέξιν οὐσία ὁ 'Αθηναῖος φιλόσοφος θέλει νὰ δηλώσῃ ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μέσα εἰς τὸ σύμπαν γενικῶς τὴν σταθερὰν βάσιν. Κάτι τὸ ὁποῖον συντηρεῖ καὶ δίδει ὕπαρξιν εἰς ὅλα τὰ ὄντα. 'Ερωτᾶ τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς ἀπαρχὴ καὶ θεμέλιον διὰ νὰ ὑπάρχῃ οἱονδήποτε ὄν. 'Ενῷ ὁ σοφιστὴς Γοργίας ἐκήρυττε τὸν μηδενισμὸν τοῦ ὄντος, λέγων ὅτι τὸ ὂν οὔτε ὑπάρχει οὔτε δύναται νὰ γνωσθῇ, οὔτε δύναται νὰ καταστῇ θέμα λεκτικῆς ἀνακοινώσεως, ὁ Πλάτων ἀντιτάσσει τὴν ὀντολογικὴν πραγματοκρατίαν (ρεαλισμὸν) ἰσχυριζόμενος ὅτι τὸ ὂν ὑπάρχει ὄχι ὅπως τὸ ἐννόουν οἱ 'Ελεᾶται ἀκίνητον καὶ ἑστερημένον ζωῆς, ἀλλὰ πλῆρες κινήσεως καὶ φρονήσεως. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» του (248 Ε) ἐκφράζει ἄγευ δισταγμοῦ τὸν ὀντολογικὸν αὐτὸν ρεαλισμὸν γράφων: «Τί δὲ πρὸς Διός; 'Ως ἀληθῶς κίνησιν καὶ ζωὴν καὶ ψυχὴν καὶ φρόνησιν ἢ ῥᾳδίως πεισθησόμεθα τῷ παντελῶς ὄντι μὴ παρεῖναι, μηδὲ ζῆν οὐτὸ μηδὲ φρονεῖν, ἀλλὰ σεμνὸν καὶ ἅγιον, νοῦν οὐκ ἔχον, ἀκίνητον ἑστὼς ἕσται;» (Τί δὲ μὰ τὸν Δία; Θὰ πεισθῶμεν εὐκόλως ὅτι πραγματικῶς εἰς τὸ ὁλοκληρωτικῶς ὑπάρχον δὲν ὑπάρχει κίνησις καὶ ζωὴ καὶ ψυχὴ καὶ φρόνησις, καὶ ὅτι αὐτὸ οὔτε ζωὴν οὔτε φρόνησιν ἔχει, ἀλλὰ μὲ σεμνότητα καὶ ἁγιότητα, χωρὶς νὰ ἔχῃ νοῦν καὶ κίνησιν θὰ διατελῇ εἰς αἰωνίαν ἠρεμίαν;). Μίαν τοιαύτην ἀποστέρησιν ζωῆς καὶ φρονήσεως ἀπὸ τὸ ὂν ὁ Πλάτων δὲν τὴν δέχεται. Κατ' αὐτὸν τὸ «παντελῶς ὄν», δηλαδὴ ἡ καθαυτὸ γνησία καὶ πρωταρχικὴ οὐσία, ἔχει καὶ ζωὴν καὶ κίνησιν καὶ νόησιν. 'Η πλατωνικὴ οὐσία δὲν εἶναι προϊὸν λογικῆς ἀφαιρέσεως, ἓν λογικὸν ἰδεῶδες, ἀλλὰ ἀρχὴ ἀκτινοβολοῦσα κίνησιν, ζωὴν καὶ νόησιν. 'Αποστολὴ τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ στρέψῃ τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ψυχῆς του πρὸς τὸ «παντελῶς ὄν», νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὸ νόημα τῆς οὐσίας. Εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ὑψώσωμεν τὸ βλέμμα μας πρὸς τὸ ὂν καὶ νὰ ἀντικρύζωμεν τὴν ὄψιν του, τὴν «ἰδέαν» τοῦ ὄντος, ὅπως συνηθίζει νὰ λέγῃ ὁ Πλάτων;

'Η ἀπάντησις τοῦ 'Αθηναίου φιλοσόφου εἶναι καταφατική. Εἶναι δύσκολον, μᾶς λέγει νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ ὄντος, διότι τοῦτο ἀκτινοβολεῖ ἐκτυφλωτικὴν λάμψιν. 'Ο φιλόσοφος ὅμως ὅταν ἔχῃ καρτερίαν, δύναται νὰ ὑψώσῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τὰ ἐκεῖ καὶ νὰ ἀντικρύσῃ τὴν μορφὴν τοῦ ὄντος. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» μᾶς δίδεται μία τοιαύτη ὑπόσχεσις χωρὶς νὰ ἀποκρύπτωνται καὶ αἱ σχετικαὶ δυσχέρειαι: «'Ο δέ γε φιλόσοφος τῇ τοῦ ὄντος ἀεὶ διὰ λογισμῶν προσκείμενος ἰδέᾳ, διὰ τὸ λαμπρὸν αὖ τῆς χώρας οὐδαμῶς εὐπετὴς ὀφθῆναι· τὰ γὰρ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὄμματα καρτερεῖν πρὸς τὸ θεῖον ἀφορῶντα ἀδύνατα» ('Ο φιλόσοφος ἐπειδὴ εἶναι προσκολλημένος πάντοτε διὰ τῶν λογισμῶν του εἰς τὴν ὄψιν τοῦ ὄντος, ἐπειδὴ διατρίβει εἰς ἕνα χῶρον γεμάτον ἀπὸ λάμψιν, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ γίνῃ ὁρατός. Διότι οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν μετὰ καρτερίας νὰ κατευθύνουν τὰ βλέμματά των πρὸς τὸ θεῖον) (253 Α.). Τὸ ὂν ταυτίζεται κατὰ τὸν Πλάτωνα μὲ τὸ θεῖον, ὁ δὲ φιλόσοφος ἔχει ἐστραμμένα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του εἰς τὸ ὅραμα τοῦ θείου ὄντος. Δι' αὐτὸ περιβάλλεται καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν θείαν ἀκτινοβολίαν. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἄνθρωποι δὲν ἔχουν τὴν καρτερικότητα νὰ ὑψώσουν μέχρις ἐκεῖ τὰ βλέμματά των. Τὸ ὅραμα τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται εἰς τοὺς ἀνθρωπίνους πνευματικοὺς ὀφθαλμοὺς ὅταν «διὰ λογισμῶν» καὶ οὐχὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντικρύζουν τὸ ὄν, τὸ ὀνομάζει ὁ Πλάτων «ἰδέαν». Συνεπῶς ὑποστηρίζει ὅτι ἡ «ἰδέα» εἶναι μία ἄποψις, δι' ἧς ἐμφανίζεται τὸ ὄν. "Εχει τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοσοφοῦντος ἀνθρώπου τὴν δύναμιν νὰ ἀντιληφθῇ τὸ ὄν ὅπως εἶναι. Αὐτὴ δὲ ἡ θέα τοῦ ὄντος δὲν πραγματοποιεῖται διὰ μυστηριακῆς τινος ἐκστάσεως, ὅπως λέγουν οἱ μυστικισταί. Χρειάζεται μόνον καρτερία ψυχικὴ καὶ διὰ τῶν «λογισμῶν» προσπέλασις πρὸς τὴν οὐσίαν. 'Αποτελεῖ κατ' ἀκολουθίαν παρεξήγησιν νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὸν Πλάτωνα μυστικιστικὰς διαθέσεις. Κατ' αὐτὸν ἡ ἑνόρασις τοῦ ὄντος εἶναι δυνατὴ διὰ «λογισμῶν». 'Η χρησιμοποίησις τῶν λογισμῶν ἀποτελεῖ τὴν «διαλεκτικὴν» μέθοδον. 'Αλλὰ διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ αὕτη πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ψυχικὴν καρτερίαν ἀσυνήθιστον εἰς τὸ ἀφιλοσόφητον πλῆθος. Πρέπει διὰ τοῦ αὐτοελέγχου καὶ τῆς αὐτοεξετάσεως, ὅπως τὴν ἐδίδασκεν ὁ Σωκράτης, νὰ ἀλλάξωμεν τοποθέτησιν, νὰ ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τὴν ἀφιλοσόφητον διαβίωσιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι παραδεδομένοι οἱ πολλοί. Μόνον ὁ κατὰ φιλοσοφίαν καὶ ἀρετὴν βίος θὰ μᾶς δώσῃ τὴν καρτερικότητα νὰ στρέψωμεν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μας εἰς τὸ ὅραμα τοῦ ὄντος.

Ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν.

'Εκ τῆς ἀνωτέρω ἀναπτύξεως προκύπτει ὅτι λέγων ὁ Πλάτων «ἰδέαν» δὲν ἐννοεῖ κάτι τὸ ὑποκειμενικόν. Εἰς τὴν σημερινὴν γλῶσσαν τὴν λέξιν ἰδέα τὴν χρησιμοποιοῦμεν ὡς σημαίνουσαν μίαν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν. "Οτα λέγωμεν «αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἠθικὰς ἰδέας» ἐννοοῦμεν ὅτι ἔχει μέσα εἰς τὸ πνεῦμά του ὑποκειμενικάς τινας ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι τὸν καθοδηγοῦν ὥστε νὰ συμπεριφέρεται ἠθικῶς. "Οταν ὁμιλοῦμεν περὶ «ἰδεολογίας», ἐννοοῦμεν ἓν σύστημα ὑποκειμενικῶν ἀντιλήψεων καὶ δοξασιῶν. "Ολαι αὐταὶ αἱ σημασίαι εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον πρὸς τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον τοῦ πλατωνικοῦ ὅρου «ἰδέα» καὶ «εἶδος» καὶ πρὸς τὴν ἐν γένει σημασίαν ἣν ἔχουν αἱ λέξεις αὗται εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν. Λέγοντες εἶδος καὶ ἰδέαν οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες νοοῦν κάτι τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς ὁράσεως, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συλλαμβάνεται διὰ τῆς ὁράσεως. Εἰς τὴν νεωτέραν γλῶσσαν ἀντίστοιχοι λέξεις εἶναι ἡ «εἰδὴ» κατὰ τὸ "Ιδείς». 'Η τελευταία ἐκ τῶν δύο μνημονευθεισῶν λέξεων παράγεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον ἀπαρέμφατον τὸ «ἰδεῖν». 'Η πρώτη λοιπὸν σημασία τῆς λέξεως ἦτο τὸ διὰ τῆς ὁράσεως συλλαμβανόμενον θέαμα, ἡ μορφή. «Καλὸς τὴν ἰδέαν» σημαίνει ὡραῖος κατὰ τὴν μορφήν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως αἱ λέξεις ἰδέα καὶ εἶδος ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ σημάνουν ὄχι μόνον τὴν εἰς τὴν αἴσθησιν προσιτὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν μορφολογικὴν σύστασιν. "Οταν λέγουν οἱ "Ελληνες ἰατροὶ ὅτι ὑπάρχουν «τέσσαρες ἰδέαι τοῦ ὑγροῦ» δὲν ἀναφέρονται ἁπλῶς εἰς τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, ἀλλὰ εἰς τὰ ἐσωτερικά. Σημαίνουν ἀκόμη αἱ λέξεις αὐταὶ καὶ τὸ γένος εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ καταταχθῇ κάτι· «πολλαὶ ἰδέαι νοσημάτων» σημαίνει πολλὰ γένη ἀσθενειῶν. 'Επίσης σημαίνει ἡ λέξις ἰδέα καὶ τὸν τρόπον, τὴν τεχνοτροπίαν. 'Ο 'Αριστοφάνης καυχᾶται ὅτι παρουσιάζει «ἑτέραν ὕμνων ἰδέαν» (νέαν τεχνοτροπίαν ὕμνων). Εἰς αὐτὴν τὴν παραδεδομένην σημασίαν λαμβάνει τὰς λέξεις ταύτας καὶ ὁ Πλάτων. 'Ιδέα εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ὄψις ἣν παρέχει τὸ ὂν θεωρούμενον «διὰ λογισμῶν» διὰ τῶν «ὀμμάτων τῆς ψυχῆς». "Ωστε ἰδέα καὶ ἄποψις οὐσίας εἶναι διὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ταυτόσημοι ὅροι. Πρόκειται περὶ προοπτικῶν θεωρήσεων εἰς ἃς ἐμφανίζεται τὸ ὂν ὅπως εἶναι. Διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο νοητὸν θὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα:

'Υποθέτομεν ὅτι ἀντικρύζει εἷς ἄνθρωπος ἀπέναντί του μίαν οἰκίαν. Δὲν εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ οἰκία μόνον ἓν σύνολον ὀπτικῶν αἰσθημάτων εἰς τὸν τριδιάστατον χῶρον. Σύνολον ὀπτικῶν αἰσθημάτων λαμβάνει, ὅταν ἀντικρύζῃ τὴν οἰκίαν καὶ ἓν ζῷον. 'Ο ἄνθρωπος ὅμως βλέπει καὶ κάτι περισσότερον ἀπὸ τὸ ζῷον. Κατανοεῖ ὅτι εἶναι ἀνθρώπινον κατασκεύασμα χρησιμεῦον διὰ τὴν ἐνοίκησιν. Διὰ τῆς τοιαύτης νοητικῆς πράξεως βλέπει τί εἶναι ἡ οἰκία, κατανοεῖ τὸ «τί ἐστὶ» ὅπως ἔλεγεν ὁ Σωκράτης. Μία πνευματικὴ ὅρασις τοῦ τί ἐστί, ἡ ὁποία μᾶς ἐμφανίζει ἀντιστοίχως μίαν ἀντικειμενικῶς ὑπάρχουσαν πραγματικότητα, εἶναι ἡ ἰδέα. Πρόκειται περὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ ὀντολογικοῦ πυρῆνος ὁ ὁποῖος ὑπάρχει εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ὄντων καὶ ὁ ὁποῖος ὀντολογικὸς πυρὴν εἶναι προσιτὸς εἰς τὸν πνευματικὸν ὀφθαλμόν. Μία τοιαύτη ἀντικειμενικὴ ἐκδοχὴ ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν τῆς πλατωνικῆς ἀντιλήψεως. 'Ιδέαι εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ὀντολογικαὶ ἀπόψεις τῆς πραγματικότητος διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται ὁρατὸν τὸ ὀντολογικὸν περιεχόμενον τῶν ὄντων. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὅμως χρόνους ὁ φιλοσοφικὸς ὅρος ἰδέα μετέπεσεν εἰς ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν. 'Η τοιαύτη μετατροπὴ προῆλθεν ἐκ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι ὑπάρχουν εἰς τὴν θείαν νόησιν, ὡς ὑποδείγματα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον. 'Η παρεξήγησις αὕτη ἀφορμηθεῖσα ἀπὸ τὴν κοσμογονίαν, ἣν περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» ἐγενικεύθη διὰ τῆς χριστιανικῆς φι-

λοσοφίας. Αἱ ἰδέαι ἐξελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους ὡς νοητικὰ περιεχόμενα ὑφιστάμενα μέσα εἰς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ: «Ἡ Ἰδέα ἰδεῶν σύστημα θεωρημάτων ἐν αὐτῷ», ὑηλαδὴ τῷ Λόγῳ. Ἔχασε συνεπῶς ὁ ὅρος ἰδέα τὴν ἀντικειμενικήν του σημασίαν καὶ μετέπεσεν εἰς τὴν ὑποκειμενικήν. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀνθρωπολογίαν ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ, ἔφθασεν ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχουν καὶ μέσα εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἰδέαι ἀνάλογοι μὲ τὰς θείας ἰδέας. Ὁ Καρτέσιος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον ἰδέα εἰς ὑποκειμενικὴν σημασίαν καὶ ἔκτοτε ἐγενικεύθη ἡ εἰς ὑποκειμενικὴν ἔκδοχὴν χρῆσίς του. Ὁ Κάντιος ἔφερε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὸν πλατωνικὸν τοῦτον ὅρον. Θεωρεῖ τὰς ἰδέας ὡς «παραδειγματικὰ πρότυπα» μὴ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τίποτε τὸ πραγματικόν, ἀλλ' ὡς πλάσματα τοῦ λόγου, ἅτινα καθοδηγοῦν τὴν νόησιν διὰ νὰ ἐργάζεται μὲ συστηματικότητα καὶ συνέχειαν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ καντιανισμοῦ ὁ ὅρος ἰδέα καὶ ἰδεαλισμὸς ἔλαβον ὑποκειμενικὴν ἀπόχρωσιν. Ἰδέα θεωρεῖται ἓν διανοητικὸν πλάσμα, μία ὑπόθεσις, ἥτις ἔχει μεθοδολογικὴν καὶ οὐχὶ ὀντολογικὴν ἀξίαν. Τὸ σύνολον τοιούτων ὑποθέσεων καλεῖται «Ἰδεολογία».

Λόγῳ τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης σημασιολογικῆς μετατροπῆς, περιεπλάκη τὸ ζήτημα τῆς ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ἑρμηνείας τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν καὶ ἐδημιουργήθη τεραστία φιλολογία κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Ἡ δὲ σχετικὴ ἀμφιλογία καὶ διαμάχη συνεχίζεται ἀκόμη καὶ σήμερον μεταξὺ τῶν φιλοσοφούντων. Ὁ ἐγκυρότατος ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ἐδ. Τσέλλερ, εἰς νεανικήν του διατριβήν, γραφεῖσαν κατὰ τὸ 1839, ἡρμήνευε τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ἀκολουθῶν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Καντίου. Τὰς ἐθεώρει γενικοὺς νόμους τοὺς ὁποίους ἀκολουθεῖ τὸ πνεῦμα διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον. Καθοδηγουμένη δηλαδὴ ἡ ἀνθρωπίνη νόησις διὰ τῶν ἰδεῶν, λέγει τί εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα. Ὁ Ἔρβαρτος, ἀκολουθῶν τὰς πραγματολογικὰς τάσεις τῆς φιλοσοφίας του, ἐθεώρει τὰς ἰδέας ὡς ποιότητας τῶν ὄντων. Ὁ Σοπενχάουερ τὰς ἐθεώρει ὡς «βαθμίδας τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως τῆς βουλήσεως», ὡς «ὑποδείγματα καὶ αἰωνίους μορφὰς τῶν ὄντων, μὴ εἰσερχομένας εἰς τὸν χρόνον καὶ χῶρον καὶ ἀνεπιδέκτους ἀλλαγῆς». Ὁ Τσέλλερ μεταβαλὼν ἄποψιν, εἰς νεωτέρας συγγραφάς του ὑπεστήριξεν ὅτι εἶναι «ἔννοιαι», τὰς ὁποίας θεωροῦμεν ἐχούσας ὑπόστασιν. Τὰς ἀφῃρημένας ἐννοίας τὰς ὁποίας συνῆγε — λέγει ὁ Τσέλλερ — ὁ Σωκράτης διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, τὰς ἐθεώρησεν ὁ Πλάτων ὡς ὄντα πραγματικῶς ὑφιστάμενα. Ἔδωκε δηλαδὴ πραγματικὴν ὑπόστασιν εἰς λογικὰ πλάσματα. Κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι ἠρμηνεύθησαν συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας. Ὁ Νάτορπ τὰς θεωρεῖ ὡς «θέσεις τῆς σκέψεως», ὡς «μεθοδικὰς ὑποθέσεις», διὰ τῶν ὁποίων ἡ νόησις σκέπτεται τὴν πραγματικότητα. Ὁ Ρίκερτ τὰς θεωρεῖ ὡς «μορφὰς μέσα εἰς τὰς ὁποίας τὸ ὑποκείμενον σκέπτεται ἐκ τῶν προτέρων τὰ περιεχόμενα, ἅτινα παρέχει εἰς αὐτὸ ἡ πραγματικότης· αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι πραγματικότητες ἀλλὰ ἰδεώδη πρὸς πραγματοποίησιν, τείνουν δὲ πρὸς πραγματοποίησιν διότι εἶναι θεωρητικαὶ ἀξίαι». Ἀξιολογικὴν σημασίαν δίδει εἰς τὰς ἰδέας καὶ ὁ Στέντσελ, σχετίζων ταύτας μὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἀναγεννηθεῖσα ἐσχάτως ὀντολογικὴ κατεύθυνσις ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι δὲν πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς ἐστερημέναι ὀντότητος ἀξίαι καὶ ἰδεώδη πρὸς ἐμπραγμάτωσιν, ἀλλ' ὡς ἰδεώδεις ὀντότητες. Κατὰ τὸν Νικολαΐ Χάρτμαν αἱ πλατωνικα ἰδέαι εἶναι τὸ «ὄντως ὄν» κατὰ μετοχὴν τοῦ ὁποίου λαμβάνουν ὑπαρκτὴν οὐσιαστικότητα τὰ πραγματικὰ ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης συνοπτικῆς ἐπισκοπήσεως καταφαίνεται ὅτι ἐπικρατεῖ διαφωνία εἰς τοὺς ἑρμηνευτὰς ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς σημασίας ἣν ἀπέδιδεν ὁ Πλάτων εἰς τὰς Ἰδέας. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐκλέξωμεν μίαν σταθερὰν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἄποψιν. Ἅπασαι αἱ ἐκτεθεῖσαι ἀντιλήψεις δύνανται νὰ ταξινομηθοῦν εἰς δύο ἀπόψεις, εἰς τὴν ρεαλιστικὴν (ἀντικειμενικὴν) ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν ἰδεαλιστικὴν (ὑποκειμενικὴν) ἀφ' ἑτέρου. Κατὰ τὴν πρώτην αἱ ἰδέαι εἶναι τὰ ἐν τῇ φύσει ὑπάρχοντα αἰώνια πρότυπα κατὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν κατασκευασθῇ τὰ φθαρτὰ ἐμπειρικὰ ὄντα. Ἀποτελοῦν τὸ μορφολογικὸν καὶ σταθερὸν μέρος τῆς πραγματικότητος, τὸν πυρῆνα τῶν ὄντων. Δι' αὐτὸ ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος «καθ' αὐτὸ ὄντα, ἀεὶ ὄντα, ὄντως ὄντα καὶ παραδείγματα». Κατὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἄποψιν αἱ ἰδέαι εἶναι ἀρχαὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει ὑφιστάμεναι καὶ καθοδηγοῦσαι τὴν νόησιν κατὰ τὴν δημιουργίαν τῆς γνώσεως. Εἶναι κατὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἄποψιν αἱ ἰδέαι λόγοι ἐνυπάρχοντες μέσα εἰς τὴν ψυχήν, οἵτινες τὴν βοηθοῦν διὰ νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν. Ὑπάρχουν χωρία εἰς τοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὅτι διὰ νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ διὰ νὰ πορισθῇ ἀληθινὴν γνῶσιν ἡ ψυχή, πρέπει νὰ στραφῇ οὐχὶ πρὸς τὰ ὄντα, ἀλλὰ πρὸς τὸν ἑαυτόν της, νὰ περισυλλεγῇ εἰς ἑαυτὴν καὶ νὰ ἀναζητήσῃ μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της τὴν ἀλήθειαν. Εἰς τὸ «Φαίδωνα» 83 Α, γράφει ὁ Πλάτων ὅτι ἡ φιλοσοφία πείθει τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἔρευναν: «Πείθουσα δὲ ἐκ τούτων μὲν ἀναχωρεῖν... αὐτὴν δὲ εἰς αὐτὴν ξυλλέγεσθαι καὶ ἀθροίζεσθαι παρακελευομένη, πιστεύειν δὲ μηδενὶ ἄλλῳ ἀλλ' ἢ αὐτὴν αὐτῇ, ὅ,τι ἂν νοήσῃ αὐτὴ καθ' αὐτήν, αὐτὸ καθ' αὐτό, τῶν ὄντων». (Προσπαθεῖ νὰ πείσῃ ἡ φιλοσοφία τὴν ψυχὴν νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτὰ (δηλαδὴ ἀπὸ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐξέτασιν τῶν ὄντων) καὶ τὴν προτρέπει νὰ περισυλλέγεται καὶ νὰ συμμαζεύεται μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ νὰ μὴ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην εἰς κανὲν ἄλλο ἀπολύτως, ἀλλὰ μόνον νὰ πιστεύῃ αὐτὴ ἡ ἰδία εἰς τὸν ἑαυτόν της, ὡς πρὸς ὁ,τιδήποτε σκεφθῇ μόνη της, νοσοῦσα τοῦτο ἀποκλειστικῶς ὡς ὂν αὐτὸ καθαυτό). Ἐπίσης εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον 99 Ε, λέγει ὁ Πλάτων διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους: «Ἔδοξε δή μοι χρῆναι εἰς τοὺς λόγους καταφυγόντα ἐν ἐκείνοις σκοπεῖν τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν». (Κατέληξα εἰς τὴν ἀπόφασιν, ἀφοῦ καταφύγω εἰς τοὺς λόγους, δι' ἐκείνων νὰ προσπαθῶ νὰ εὕρω τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων). Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι εἰς τὰ Πλατωνικὰ κείμενα ὑπάρχουν χωρία στηρίζοντα καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἄποψιν. Διὰ τοῦτο ἡ ἔρις τῶν ὑποστηριζόντων ἑκατέραν τῶν ἀπόψεων ἑρμηνευτῶν ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται. Ὁμιλῶν ὁ Πλάτων περὶ περισυλλογῆς τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ περὶ τῆς στροφῆς αὐτῆς πρὸς τοὺς λόγους ἐννοεῖ τὴν ἀνάμνησιν. Ἐπανερχομένη ἡ ψυχὴ εἰς τὸν ἑαυτόν της ἐνθυμεῖται καὶ πάλιν «ἀνιμιμνήσκεται» τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας εἶχεν ἴδει κατὰ τὴν προϋπαρξίν της. Ἔχουσα δὲ ὡς μέτρον τὰς ἰδέας κατανοεῖ τὰ ἐμπειρικὰ ὄντα, ἀφοῦ ταῦτα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀπομιμήματα ἀτελῆ τῶν ἰδεῶν.

Εὑρισκόμενοι πρὸ τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν μίαν λύσιν, ἥτις νὰ ἵσταται ὑπεράνω τῶν μονομερειῶν εἰς ἃς ὑποπίπτουν καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἄποψις. Ὁ Νικολαΐ Χάρτμαν ἠθέλησε νὰ ἐναρμονίσῃ καὶ τὰς δύο ἀπόψεις, αἵτινες καθ' ἑαυτὰς λαμβανόμεναι τυγχάνουν μονομερεῖς. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἄποψις βλέπει τὰς ἰδέας ὡς ὑπόδειγμα μόνον τῶν ὄντων καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ πῶς εἶναι αὗται συγχρόνως ὑποδείγματα εὑρισκόμενα ἐν τῇ ψυχῇ. Ἡ ὑποκειμενικὴ ἄποψις θεωρεῖ τὰς ἰδέας ὡς ὑποδείγματα εὑρισκόμενα ἐν τῇ ψυχῇ καὶ καθοδηγοῦντα αὐτὴν κατὰ τὴν κατανόησιν καὶ γνωρισμὸν τῶν ὄντων καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ πῶς εἶναι συγχρόνως καὶ ὑποδείγματα τῶν ὄντων. Διὰ νὰ ὑπερβῶμεν τὴν τοιαύτην μονομέρειαν πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Πλάτων ἔβλεπε τὸ βασίλειον τῶν ἰδεῶν ἀπὸ δύο συγχρόνως ἀπόψεων. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἦσαν δι' αὐτὸν αἱ ἰδέαι ὀντότητες ἀποτελοῦσαι τὰ πρότυπα τῶν ὄντων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντικείμενα μιᾶς ἐσωτερικῆς ἑνοράσεως, ἥτις ὡς «ἀνάμνησις» ἀνυψώνει τὴν ψυχὴν μέχρι τῆς θέας αὐτῶν. Ἐκ τῆς διφυοῦς ταύτης ἐνατενίσεως καθίστανται νοητὸν ὅτι τὸ βασίλειον τῶν ἰδεῶν παρέχει τὴν διπλῆν ταύτην ἄποψιν. Ὑπάρχει ἐν ἀντικειμενικῶς ὑφιστάμενον βασίλειον τῶν ἰδεῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται διὰ τῆς «μετοχῆς» τὰ ὄντα καὶ διὰ τῆς «ἀναμνήσεως» αἱ ψυχαί. Τὸ ἄνωθι διάγραμμα δύναται νὰ ἐξεικονίσῃ ἐποπτικῶς κατὰ ποῖον τρόπον τὸ βασίλειον τῶν ἰδεῶν ὑπέρκειται καὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ψυχῆς. Τὸ ἐν λόγῳ διάγραμμα ἔχει σχεδιασθῇ ὑπὸ τοῦ Νικ. Χάρτμαν.

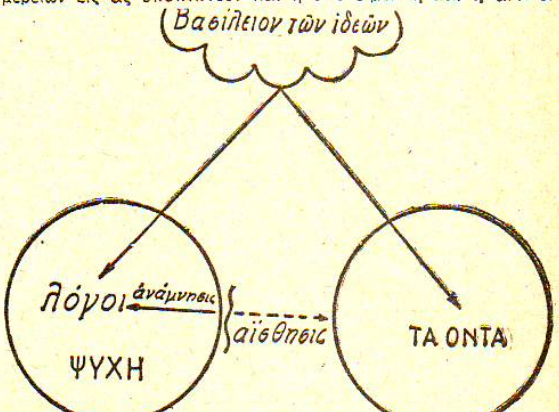

Αἱ ἰδέαι κεῖνται, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, εἰς τὸν «ὑπερουράνιον τόπον». Τὰ ὄντα ἔχουν τὴν τάσιν νὰ λάβουν τὴν μορφὴν τῶν ἰδεῶν. Τὴν ἐξομοίωσιν ταύτην ὁ Πλάτων ὀνομάζει «μετοχήν». Κάθε ὂν τείνει νὰ ἀποκτήσῃ ἰδανικὴν τελειότητα, χωρὶς νὰ τὸ κατορθώνῃ. Ὑπάρχει π.χ. εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον ἡ ἰδέα τῆς ἰσότητος, δύο πράγματα ὅμως «ἀπολύτως ἴσα» δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸν δεδομένον κόσμον. Διὰ τοῦτο αἱ ἰδέαι ἐν σχέσει μὲ τὰ ὄντα ἐμφανίζονται ὡς ἰδανικὰ τέρματα καὶ ἀποκορυφώσεις τελειότητος, εἰς τὰς ὁποίας οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσουν τὰ συγκεκριμένα ὄντα. Δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν π.χ. εἰς τὸν δεδομένον γεωμετρικὸν κόσμον τῆς φύσεως ἰδεώδους ἀκριβείας τρίγωνα ἢ κύκλοι, πάντοτε θὰ ἐμφανίζουν ἐν ποσὸν ἀτελείας. Ἡ ψυχὴ ἀφ' ἑτέρου ἀνοίγει μίαν ὁδὸν πρὸς τὰς ἰδέας ὅταν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως καὶ ὑψοῦται εἰς τὴν ἑνόρασιν τῆς ἀληθείας διὰ τῶν λόγων καὶ λογισμῶν. Ἐπιτελεῖ τότε ἡ ψυχὴ τὴν «ἀνάμνησιν». Ἡ νεωτέρα φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ψυχὴ στρεφομένη πρὸς τὸ ἐσωτερικόν της εὑρίσκει τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κάντιος ὠμίλησε περὶ «γνώσεως ἐκ τῶν προτέρων». Ὑπάρχουν καὶ στοιχεῖα κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς δημιουργίας τῆς γνώσεως, λέγει ὁ Κάντιος, τὰ ὁποῖα δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τὸ ὁποῖον παρέχει ἡ αἴσθησις, ἀλλ' ἔχουν τὴν πηγήν των εἰς τὸν λόγον, τὴν νόησιν καὶ τὴν ἐποπτείαν. Κατέχει ὁ ἄνθρωπος πρὸ πά-

σης ἐμπειρίας μίαν «ἐκ τῶν προτέρων» γνῶσιν. Μίαν τοιαύτην κατοχὴν γνώσεως ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας δέχεται καὶ ὁ Πλάτων, ὀνομάζει δὲ ταύτην «ἀνάμνησιν». Ἡ ψυχὴ πρὶν ἐκπέσῃ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς εἶχεν ἴδει τὰς ἰδέας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ σωματικὰ ὄντα ἔχουν κατασκευασθῆ σύμφωνα μὲ τὰ αἰώνια ταῦτα πρότυπα, ἡ αἴσθησις ὑπενθυμίζει εἰς τὴν ψυχὴν τὰ αἰώνια ἐκεῖνα ὑποδείγματα. Ἀλλὰ ὁ δεδομένος αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἀτελὴς καὶ διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα θεώμενοι αὐτὸν νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν ἐνόρασιν τῶν ἰδεῶν. Τὰ αἰσθητὰ ὄντα χρησιμεύουν ἁπλῶς ὡς ἐρεθίσματα, διὰ νὰ θέσουν εἰς ἐνέργειαν τὴν ἀναμνηστικὴν τῆς ψυχῆς ἱκανότητα. Συλλεγομένη ἡ ψυχὴ εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ ἀπομακρυνομένη ἀπὸ τὴν αἴσθησιν ὑψοῦται εἰς τὴν ἐνόρασιν τῶν ἰδεῶν.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω σχήματος κατανοεῖται ἡ σχέσις τῶν συγκεκριμένων αἰσθητῶν ὄντων πρὸς τὰς ἰδέας. Ἡ ὕπαρξις τῶν ἰδεῶν ἐπηρεάζει τὴν ὕπαρξιν τῶν ὄντων, διότι ταῦτα ἀντλοῦν τὴν μορφήν των ἐκ τῶν ἰδεῶν. Οὕτω π. χ. εἰς τὸν κόσμον τῶν συγκεκριμένων ὄντων ἰσχύουν αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι. Ὁ δεδομένος κόσμος ἔχει γεωμετρικὴν μορφήν. Δὲν ἰσχύει ὅμως καὶ τὸ ἀντίθετον. Ἡ γεωμετρικὴ μορφὴ ὑφ' ἣν ὑφίσταται ὁ κόσμος δὲν εἶναι οὔτε ἰδεώδης οὔτε μοναδική. Αἱ νεώτεραι γεωμετρίαι ἀπέδειξαν π.χ. ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ εἴδη χώρου, ὁ εὐκλείδειος, ὁ σφαιρικός, ὁ ἐλλειπτικός, θεωρούμενοι ὡς ἰδεώδη ἀντικείμενα. Ὥστε ἡ ἰδεώδης ὕπαρξις δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην. Τὰ συγκεκριμένα ὄντα ἔχουν διπλῆν σχέσιν πρὸς τὴν ἰδέαν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν παρουσιάζουν ὁμοιότητα μετέχοντα εἰς τὰς ἰδέας, ἀφ' ἑτέρου δὲ χωρίζονται ἀπὸ αὐτὰς λόγῳ τῆς ἀτελείας των. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διπλῆς ταύτης σχέσεως ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων περὶ «μετοχῆς» καὶ «μεταλήψεως» τῶν ὄντων εἰς τὰς ἰδέας καὶ περὶ «χωρισμοῦ» τούτων ἀπ' αὐτάς. Ἡ ἰδέα κατὰ κάποιον τρόπον ἐμφανίζεται εἰς τὰ ὄντα, ἐκδηλώνει εἰς αὐτὰ μίαν «παρουσίαν». Ἀλλ' ἡ τοιαύτη παρουσία οὐδόλως δεσμεύει τὴν ἰδέαν μέσα εἰς τὰ ὄντα.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης διεφώνησε μὲ τὸν Πλάτωνα. Ἐθεώρησεν ὡς ἀνεπαρκῆ τὴν περὶ μετοχῆς θεωρίαν καὶ εἶδεν εἰς τὴν περὶ χωρισμοῦ ἀντίληψιν σφάλμα. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἰδεώδες στοιχεῖον, τὸ «εἶδος», ἐνυπάρχει μέσα εἰς τὸ αἰσθητόν. Ἐφ' ὅσον τὸ εἶδος ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ αἰσθητοῦ, εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἂν δεχθῶμεν τὸν χωρισμόν, τὸ α'σθητὸν θὰ μείνῃ χωρὶς οὐσίαν καὶ θὰ μηδενισθῇ. Δὲν διαφωνεῖ ὁ Σταγιρίτης ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῶν ἰδεωδῶν στοιχείων πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ εἶναι περισσότερον ἰδεοκράτης ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του. Καταλύει τὸν χωρισμὸν καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ ἰδεώδη στοιχεῖα, τὰ εἴδη, ἐκδηλώνουν ἀμέσως τὴν παρουσίαν των εἰς τὰ αἰσθητά.

Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα, διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ Πλάτων ἀπέδιδεν ὀντολογικὴν ὑπόστασιν εἰς τὰς ἰδέας. Δὲν τὰς ἐθεώρει ὡς λογικὰ πλάσματα, ἀλλ' ὡς τὸν οὐσιαστικὸν πυρῆνα τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος. Συγχρόνως τὰς νοεῖ καὶ ὡς πηγὰς γνώσεως καὶ δυνάμεως. Ἀποβλέπουσα εἰς αὐτὰς διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἡ ψυχὴ γνωρίζει τὰ ὄντα, διότι ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἰδεῶν. Ἐκ τῆς ἐνοράσεως δὲ τῶν ἰδεῶν πορίζεται ἡ ψυχὴ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τὴν ἀπαιτουμένην διὰ νὰ κατακτήσῃ τὴν ἀρετήν. Πορίζεται προσέτι ἐξ αὐτῶν καὶ τὰς περὶ τῶν ὄντων γνώσεις, δι' ὧν καθίσταται ἱκανὴ νὰ ἐπιδρᾷ ἀποτελεσματικῶς ἐπ' αὐτῶν. Αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι εἶναι συγχρόνως ἠθικὰ καὶ πρακτικὰ ἰδεώδη καὶ κατευθυντήριοι γραμμαὶ ἐφ' ὧν κινουμένη ἡ σκέψις ἀποκτᾷ ἀντικειμενικὴν γνῶσιν. Ἐμπεριέχει ἡ πλατωνικὴ ἰδέα συγχρόνως τὴν ἔννοιαν τῆς ὀντολογικῆς ὑφῆς (στρουκτούρ), τὴν ἔννοιαν τοῦ μεθοδολογικοῦ νόμου καὶ τοῦ κανονιστικοῦ ἰδεώδους. Λόγῳ τῆς περιεκτικότητός της παρέσχεν, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω λαβὴν εἰς μονομερεῖς θεωρήσεις καὶ ἑρμηνείας. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ μία ἄλλη θεώρησις τοῦ βασιλείου τῶν ἰδεῶν. Δύναται νὰ καταστῇ ἀντικείμενον ἡ ἰδέα καὶ μαθηματικῆς θεωρήσεως. Κατὰ τὴν ὑστερωτέραν περίοδον τῆς ζωῆς του ἠσχολήθη ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης θεώρησιν τοῦ ἰδεώδους κόσμου καὶ ὡμίλησε περὶ τῶν Ἰδεῶν - Ἀριθμῶν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Ἔχων ὁ Πλάτων ὑπ' ὄψιν του τὰς ποικίλας ἀπόψεις ὑφ' ἃς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἰδέα, ἐχρησιμοποίησε ποικιλίαν ἐκφράσεων διὰ τὴν δήλωσίν των. Ἐκ τούτων αἱ σπουδαιότεραι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

Ὀνοματικαὶ ἐνδείξεις πρὸς δήλωσιν τῶν ἰδεῶν: Ἰδέα, εἶδος, μορφή, οὐσία, φύσις, γένος, παράδειγμα, αἰτία, δύναμις, λόγος, ἀρετή, μονάς, ἑνάς.

Ἀντωνυμικαὶ καὶ ρηματικαὶ ἐνδείξεις: Τί ἐστί, αὐτὸ καθ' αὐτό, αὐτό, ὃ ἔστιν, αὐτοῦ ὃ ἔστιν ἑκάστου ἡ οὐσία, τὸ ὄν, τὸ ὄντως ὄν, τὸ εἶναι, τὸ ἕν ἐπὶ τῶν πολλῶν, τὸ πέρας, τὸ παντελῶς ὄν, τὸ γνωστόν.

Ἐπίσης χρησιμοποιεῖ καὶ ἀφηρημέναα οὐσιαστικά, ἱππότης (ἰδέα τοῦ ἵππου), ἀνθρωπότης (ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου), καθὼς καὶ οὐσιαστικὰ εἰς ἑνικὸν μετὰ τοῦ ἄρθρου, ὁ ἵππος.

Πρὸς δήλωσιν τῶν συγκεκριμένων ὄντων χρησιμοποιεῖ τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν οἱ ἵπποι, οἱ ἄνθρωποι (οἱ αἰσθητοὶ ἵπποι καὶ ἄνθρωποι) καθὼς καὶ τὰς ἐνδείξεις ὁμοιώματα, εἴδωλα, μιμήσεις, τὸ γιγνόμενον καὶ ἀπολλύμενον, τὸ δοξαστόν.

Πρὸς δήλωσιν τῆς σχέσεως αἰσθητῶν πρὸς τὰς ἰδέας: μετοχή, μετάληψις, μέθεξις, μετέχειν, μεταλαμβάνειν.

Ἡ κοινωνία τῶν ἰδεῶν. Ἀφοῦ ὁ Πλάτων διεπίστωσε τὴν ὕπαρξιν τοῦ βασιλείου τῶν ἰδεῶν προεχώρησεν εἰς εὐρυτέρας ἐρεύνας. Ἔθεσε τὸ ζήτημα ἂν αἱ ἰδέαι εὑρίσκωνται εἰς ἐπικοινωνίαν μεταξύ των. Ὑπάρχει συστηματικὴ συνάφεια, ἐπικοινωνία καὶ τάξις μεταξύ των ἢ ὑπάρχουν ἐν ἀκινησίᾳ, χωρὶς νὰ ἔρχωνται εἰς ἐπικοινωνίαν; Τὸ τεθὲν πρόβλημα ἐνέχει ὑψίστην σπουδαιότητα. Ἂν ἐδέχετο ὁ Πλάτων ὅτι αἱ ἰδέαι δὲν ἐπικοινωνοῦν πρὸς ἀλλήλας, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς ποικίλους συνδυασμούς, τοὺς ὁποίους ἐμφανίζουν τὰ ὄντα πρὸς ἄλληλα. Ἐκτὸς τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῇ καὶ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ κυνικοῦ Ἀντισθένους, ὅστις ἰσχυρίζετο ὅτι δὲν δύναται νὰ συνδυασθῇ ἓν ὑποκείμενον μὲ ἓν κατηγορούμενον. Ὅλα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχοντα ὄντα εἶναι ἀπομιμήματα ἰδεῶν. Ὑπάρχει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἰδέα τοῦ κάλλους. Ἂν ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχῃ οὐδεμίαν ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ κάλλους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνδυασθῇ ἐν αἰσθητὸν ἀντίτυπον τῆς ἰδέας ἄνθρωπος μὲ ἓν αἰσθητὸν ἀντίτυπον τῆς ἰδέας τοῦ κάλλους. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἐκφωνήσωμεν τὴν πρότασιν: Αὐτὸς ἐδῶ ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος Ἀλκιβιάδης εἶναι ὡραῖος. Ἐπειδὴ ὁ Ἀντισθένης ἐδέχετο μίαν τοιαύτην ἀκινησίαν τῶν ἰδεῶν, ἰσχυρίζετο ὅτι ὑπάρχουν μόνον ταυτολογικαὶ—ἀναλυτικαὶ κρίσεις καὶ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν κρίσεις συνθετικαί, ἀποδίδουσαι εἰς τὸ ὑποκείμενον μίαν ἐπὶ πλέον ἰδιότητα, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνας, αἵτινες ἐμπεριέχονται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ Πλάτων ἐμελέτησε καὶ ἔλυσε τὸ σπουδαιότατον τοῦτο πρόβλημα, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Καντίου τεθεῖσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐρώτησιν; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων; Τὴν λύσιν τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος μᾶς τὴν δίδει ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του «Σοφιστής». Ἐκεῖ ὑποστηρίζει ὅτι μεταξὺ τῶν ἰδεῶν ὑπάρχει ἐπικοινωνία καὶ ἱεραρχικὴ τάξις καθωρισμένη. Ἡ ἐπικοινωνία αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος, ἀλλὰ καθορίζεται ὑπὸ κανόνων. Ὅπως τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου συνδυάζονται ὑπὸ ὡρισμένους κανόνας διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὰς λέξεις καὶ ὅπως οἱ ὀξεῖς καὶ βαρεῖς φθόγγοι συναρμόζονται κατὰ σταθεροὺς νόμους διὰ νὰ ἀποτελέσουν μελῳδικὴν ἑνότητα, ὁμοίως ὑπάρχει καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἰδεῶν ὡρισμένη τάξις, ἥτις καθορίζει τὴν ἱεραρχίαν των καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν των. Αἱ ἰδέαι ἔχουν «δύναμιν κοινωνίας», δύνανται νὰ ἐπικοινωνήσουν μεταξύ των (Πλ. «Σοφ.» 251 Ε) κατὰ σταθεροὺς κανόνας. Οὕτως ὅταν ἐξετάζωμεν τὰς ἰδέας τοῦ ὄντος, τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως, διαπιστώνομεν ὅτι ἑκάστη τῶν δύο τελευταίων (κίνησις καὶ στάσις) δύναται νὰ συνδυασθῇ μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ κίνησις ὑπάρχει καὶ ὅτι ἡ στάσις (ἠρεμία) ὑπάρχει, δὲν κάμνομεν τίποτε ἄλλο παρὰ ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν ἰδέαν τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως. Δὲν δύνανται ὅμως αἱ ἰδέαι τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως νὰ συνδυασθοῦν πρὸς ἀλλήλας. Δὲν εἶναι νοητὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ στάσις κινεῖται καὶ ὅτι ἡ κίνησις ἵσταται. Ὁ Πλάτων προσθέτει ὅτι ὑπάρχει καὶ ἰδιαιτέρα ἐπιστήμη, ἥτις δύναται νὰ ἐρευνήσῃ καὶ νὰ ἀνεύρῃ τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὸν συνδυασμὸν καὶ τὴν ἱεραρχικὴν κλιμάκωσιν τῶν ἰδεῶν. Αὕτη εἶναι ἡ διαλεκτική, ἥτις ἔχει τὴν ἁρμοδιότητα νὰ ἀνεύρῃ ποῖα εἶναι τὰ γένη, εἰς τὰ ὁποῖα κατατάσσονται αἱ ἰδέαι καὶ ποία εἶναι ἡ ἱεραρχική των σχέσις. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» διὰ τῆς διαλεκτικῆς διερευνήσεως ἀνακαλύπτεται ὅτι ὑπάρχουν πέντε ἀνώτατα ὀντολογικὰ γένη, ὀντολογικαὶ κατηγορίαι ὅπως λέγομεν εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν, ἡ οὐσία, ἡ ταυτότης, ἡ στάσις, ἡ κίνησις καὶ ἡ διαφορὰ (τὸ ἕτερον, θάτερον). Ὑπ' αὐτὰς τὰς γενικωτάτας κατηγορίας ταξιθετοῦνται ἱεραρχικῶς αἱ κατώτεραι. Οἱαδήποτε ἐκ τῶν ἰδεῶν πρέπει νὰ ἀποτελῇ ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτόν της, ἐν σχέσει ὅμως μὲ τὰς ἄλλας ἰδέας ἀποτελεῖ ἑτερότητα. Ὥστε ἑκάστη τῶν ἰδεῶν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ταυτοχρόνως ἐν ἀναφορᾷ μὲν πρὸς τὸν ἑαυτόν της ὡς ὄν, ἐν ἀναφορᾷ δὲ πρὸς τὰς ἄλλας ὡς μὴ ὄν (περὶ ἑκάστου ἄρα τῶν εἰδῶν πολὺ μέν ἐστι τὸ ὄν, ἄπειρον δὲ πλήθει τὸ μὴ ὄν» (ἐν σχέσει μὲ ἑκάστην ἰδέαν ὑπάρχει εἰς μέγα πλῆθος μὲν τὸ ὄν, εἰς ἄπειρον δὲ πλῆθος τὸ μὴ ὄν). Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ Πλάτωνος ἐνέχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἔλυσε τὸ μέγα ζήτημα περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ μὴ ὄντος. Ὁ Παρμενίδης εἶχεν ἀρνηθῇ ἀνεπιφυλάκτως τὴν ὕπαρξιν τοῦ μὴ ὄντος. Ὁ Πλάτων ἔρχεται καὶ λέγει ὅτι τὸ μὴ ὂν ὑπάρχει, οὐχὶ εἰς ἀπόλυτον σημασίαν, ἀλλ' εἰς σχετικήν. Πᾶν ὄν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἄλλα ὄντα δύναται νὰ νοηθῇ ὡς μὴ ὄν. Ὅταν λέγω π.χ. ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἵππος, ἐμφανίζεται ὁ ἄνθρωπος ὡς μὴ ὂν ἐν σχετικῇ σημασίᾳ ὡς πρὸς τὸν ἵππον, ὡς κάτι, ὅπερ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἵππος. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» καθορίζεται σαφῶς ἡ σχετικὴ αὕτη ὕπαρξις τοῦ μὴ ὄντος: «ὁπόταν τὸ μὴ ὂν λέγωμεν, οὐκ ἐναντίον τι λέγομεν τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἕτερον μόνον» (257 Β) (ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ μὴ ὄντος, δὲν ἐννοοῦμεν κάτι ἐξ ὁλοκλήρου ἀντίθετον πρὸς τὸ ὄν, ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι διάφορον). Εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἱεραρχικὴν βαθμῖδα ὡς ὑψίστη κατηγορία ἵσταται ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸ τοποθετοῦνται τὰ κατώτερα εἴδη συστηματικῶς κατὰ κανόνας. Παραπλεύρως τοῦ ὄντος ἵστανται ὡσὰν σκιὰ τὸ μὴ ὂν ὡς ἀρχὴ τῆς διαφορᾶς καὶ ἑτερότητος. Ἡ διαλεκτικὴ ἐπιστήμη δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἱεραρχικὴν σειρὰν καὶ συμπλοκὴν τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τῆς ὑψίστης μέχρι τῆς ἱεραρχικῶς κατωτάτης βαθμῖδος. Εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἀντίστοιχον τῆς κατωτάτης βαθμῖδος εἶναι τὸ αἰσθητὸν εἶδος. Λέγων αἰσθητὸν εἶδος ἐννοεῖ ὁ Πλάτων τοὺς μορφολογικοὺς τύπους, εἰς τοὺς ὁποίους κατατάσσονται τὰ αἰσθητὰ συγκεκριμένα ὄντα ἄνθρωπος, μηλέα, ἵππος, χρυσὸς κλπ. Ἡ μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ

Ιδεατὸν πλέγμα τῆς κοινωνίας τῶν Ιδεῶν, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν ὀντολογικὸν σύνδεσμον τῆς πραγματικότητος, εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ διαίρεσις κατὰ γένη καὶ εἴδη, ἥτις, ἀφορμωμένη ἀπὸ τὸ ὄν, φθάνει μέχρι τοῦ μὴ ὑποδιαιρουμένου περαιτέρω «ἀτμήτου αἰσθητοῦ εἴδους». Παραδείγματα ἐφαρμογῆς τῆς διαιρετικῆς ταύτης μεθόδου μᾶς δίδει ὁ πλατωνικὸς διάλογος «Σοφιστής», καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι ὑστερώτερδι διάλογοι. Ἐγκαινιάζων ὁ Πλάτων τὴν διαιρετικὴν μέθοδον, ἐδημιούργησεν ἄριστον μέσον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Τὴν μέθοδον ταύτην δὲν ἐχρησιμοποίησε μόνον ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ τὴν χρησιμοποιοῦν καὶ σήμερον πᾶσαι αἱ μορφολογικαὶ καὶ περιγραφικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἡ μεταφυσικὴ λοιπὸν θεωρία τῶν Ἰδεῶν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ἀπετέλεσεν ἀφετηρίαν διὰ νὰ ἀνακαλυφθῇ ἀποτελεσματικωτάτη ἐπιστημονικὴ μέθοδος διὰ τὴν διερεύνησιν τῆς συγκεκριμένης αἰσθητῆς πραγματικότητος. Ὁ Πλάτων δὲν εἶναι μόνον μέγας μεταφυσικὸς φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ ἔξοχος ἐπιστημολόγος καὶ λογικευόμενος.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἐφ' ὅσον τὸ βασίλειον τῶν Ἰδεῶν ἐμφανίζει οὐ μόνον συνάφειαν καὶ κοινωνίαν ἀλλὰ καὶ ἱεραρχίαν, αὐτομάτως τίθεται τὸ ἐρώτημα ποία εἶναι ἡ ὑψίστη ἐκ τῶν ἰδεῶν. Περὶ τοῦ προβλήματος τούτου σπανίως κάμνει ὁ Πλάτων λόγον εἰς τοὺς διαλόγους του. Μόνον εἰς τὴν «Πολιτείαν» (505 Α, ἕκτον βιβλίον, κεφάλαιον δέκατον ἕκτον κ.ἑ.) μᾶς παρέχει μὲ μεγάλην περίσκεψιν καὶ φειδὼ ἀποκαλύψεις περὶ μιᾶς ἰδέας, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ μέγιστον μάθημα: «Ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα μέγιστον μάθημα, ἡ δίκαια καὶ τἄλλα προσχρησάμενα χρήσιμα καὶ ὠφέλημα γίγνεται» (Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι μέγιστον μάθημα καὶ ὅταν ἀποκτήσουν μὲ τὴν πρὸς αὐτὴν ἀναστροφὴν τὴν ὁλοκλήρωσίν των ἡ δικαιοσύνη καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ καθίστανται χρήσιμοι καὶ ὠφέλιμοι). Εἶναι τοποθετημένη τελευταία εἰς τὸ ἔσχατον ὅριον τοῦ νοητοῦ τόπου καὶ μετὰ μεγάλης δυσκολίας γίνεται προσιτὴ εἰς τὴν ὅρασιν τῆς ψυχῆς: «Ἐν τῷ γνωστῷ τελευταία ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα καὶ μόλις ὁρᾶσθαι» (Πλ. Πολ. 517 Β) (Εἰς τὴν **περιοχὴν** εἰς ἣν φθάνει ἡ γνῶσις τελευταίαν θέσιν κατέχει ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἶναι μετὰ μεγίστης δυσκολίας ὁρατή). Διὰ νὰ κάμῃ προσιτὴν τὴν ὑψίστην ταύτην ἰδέαν εἰς τὴν νόησιν χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων λαμπροτάτην παρομοίωσιν παραβάλλων ταύτην μὲ τὸν ἥλιον, ὅστις δὲν καθιστᾷ μόνον τὰ ὄντα ὁρατὰ διὰ τοῦ φωτός του, ἀλλὰ καὶ παρέχει εἰς αὐτὰ γένεσιν, αὔξησιν καὶ τροφήν: «Τὸν ἥλιον τοῖς ὁρωμένοις οὐ μόνον οἶμαι, τὴν τοῦ ὁρᾶσθαι δύναμιν παρέχειν φήσεις, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν καὶ τὴν τροφήν, οὐ γένεσιν αὐτὸν ὄντα. Καὶ τοῖς γιγνωσκομένοις τοίνυν μὴ μόνον τὸ γιγνώσκεσθαι φάναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναί τε καὶ τὴν οὐσίαν ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς προσεῖναι, οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος» (509 Β) (Θὰ παραδεχθῆς, νομίζω, ὅτι ὁ ἥλιος χαρίζει εἰς τὰ ὁρώμενα ἀντικείμενα ὄχι μόνον τὴν δύναμιν τῆς ὁρατότητος, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν καὶ τὴν τροφήν, ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς (φθαρτῆς) γενέσεως. Πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχθῆς ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ χαρίζει εἰς τὰ ἀντικείμενα τὰ προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν ὄχι μόνον τὸ ὅτι γίνονται γνωριστά, ἀλλὰ δίδει εἰς αὐτὰ καὶ τὸ εἶναι τὸ ὁποῖον ἔχουν καὶ τὴν οὐσίαν των, ἐνῶ τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλὰ κρατεῖ ὑπέροχον θέσιν κείμενον περαιτέρω τῆς οὐσίας καὶ κατὰ τὴν πρωταρχικότητα καὶ τὴν δύναμιν). Ὅ,τι εἶναι διὰ τὸν ὁρατὸν κόσμον ὁ ἥλιος, εἶναι διὰ τὸν νοητὸν κόσμον τὸ ἀγαθόν. Ὁ ἥλιος παρέχει εἰς τὰ ὄντα τὴν βάσιν διὰ νὰ γεννηθοῦν καὶ νὰ αὐξηθοῦν ἐνῶ αὐτὸς δὲν ὑπόκειται εἰς γένεσιν, ἀλλὰ ἐμφανίζεται πάντοτε τέλειος καὶ ὁλοκληρωμένος. Τὸν παραλληλισμὸν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἑποπτικῶς διὰ τῶν δύο παρατιθεμένων διαγραμμάτων.

Τὸ ἀγαθὸν δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ εἰς ἠθικολογικὴν σημασίαν. Ἀγαθὸς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σημαίνει τὸν πλήρη δυνάμεως καὶ ἀνδρείας. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἄρα εἶναι ἡ ὑψίστη δυναμικὴ ἀρχή, ἥτις παρέχει τὴν δυνατότητα εἰς τὰ ὄντα νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ γίνωνται ἀντικείμενα τῆς γνώσεως. Εἶναι ἀρχὴ τοῦ «εἶναι» καὶ τοῦ «γιγνώσκεσθαι», ἀρχὴ ὀντολογικὴ συγχρόνως καὶ γνωσιολογική. Ἐπειδὴ χαρακτηρίζεται ὡς ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀληθείας ἵσταται πέραν τῆς οὐσίας καὶ γνώσεως «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας». Λέγων ταῦτα ὁ Πλάτων θέτει τὴν ὑψίστην «ὑπερβατικὴν» ἀρχὴν πάσης ὑπάρξεως καὶ γνώσεως. Ὑψοῦται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ «ὑπερνοητοῦ» καὶ τοῦ «ὑπεραντικειμενικοῦ». Ὑπεράνω καὶ πέραν οἱασδήποτε ὑπάρξεως, οἱουδήποτε πραγματικοῦ ἢ ἰδεώδους ἀντικειμένου, ὑπεράνω πάσης ἰδέας ἵσταται ὡς ὑπερβατικὴ ἀρχὴ τὸ ἀγαθόν. Τὴν ὑπερβατικότητα ταύτην ἐξαίρει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων διὰ τοῦ στόματος τοῦ Γλαύκωνος, ὅστις ὅταν ἀκούῃ παρὰ τοῦ Σωκράτους ὅτι τὸ ἀγαθὸν κεῖται «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας» λέγει: «Ἄπολλον, δαιμονίας ὑπερβολῆς» (Μὲ τὸν Ἀπόλλωνα πρόκειται διὰ μίαν ὑπερβολὴν δαιμονίαν, ἤτοι διὰ μίαν ὑπέρβασιν τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς). Πράγματι, ἡ φαντασία μας δύναται κάπως νὰ φαντασθῇ τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν. Πᾶσα προσπάθεια ὅμως διὰ νὰ συλλάβωμεν τὴν ἀρχὴν ἥτις δίδει ὑπόστασιν καὶ κῦρος εἰς τὰς ἰδέας ταύτας ναυαγεῖ. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ μᾶς ὑψώνει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λεγομένης «ἀρνητικῆς θεολογίας», ἥτις προσπαθεῖ νὰ νοήσῃ τὸ θεῖον ὂν ἀποδιδουσα εἰς τοῦτο ἀρνητικὰ χαρακτηριστικά. Ἡ σύγχρονος ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία χρησιμοποιεῖ σήμερον εἰς τὰς μεταφυσικάς της θεωρήσεις τὴν ἔννοιαν τῆς «ὑπερβάσεως» (τρανσκεντέτσια), ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὸ πλατωνικὸν «ἐπέκεινα». Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ σπανίως ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων. Εἰς τὴν ἑβδόμην ἐπιστολήν του ἔκαμε λόγον πάλιν περὶ αὐτοῦ παρομοιάσας τοῦτο μὲ φῶς. Ἔπειτα ἀπὸ μεγάλην προπαρασκευὴν καὶ ἐπίπονον ἀνάβασιν: «Ἐξέλαμψε φρόνησις περὶ ἕκαστον καὶ νοῦς συντείνων ὅτι μάλιστα εἰς δύναμιν ἀνθρωπίνην» (Ἀναπηδᾷ σχετικῶς μὲ ἕκαστον ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἐρευνῶμεν ἡ λάμψις τῆς φρονήσεως καὶ τῆς κατανοήσεως μὲ τόσον μεγάλην ἔντασιν, ὥστε μόλις νὰ εἶναι ὑποφερτὴ ἐκ μέρους τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως). Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ δηλοῖ ὁ Πλάτων εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν ὅτι οὐδὲν εἶχε γράψει ὁ ἴδιος σύγγραμμα, διότι δὲν δύναται τὸ ἀγαθὸν νὰ ἀνακοινωθῇ διὰ λεκτικῆς ἀνακοινώσεως, ἐφ' ὅσον εἶναι «ἄρρητον» καὶ ἀμετάδοτον διὰ τοῦ λόγου: «Οὔκουν ἐμόν γε περὶ αὐτῶν ἔστιν σύγγραμμα οὐδὲ μήποτε γένηται· ῥητὸν γὰρ οὐδαμῶς ἔστιν ὡς ἄλλα μαθήματα, ἀλλ' ἐκ πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καὶ τοῦ συζῆν ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος ἐξαθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει» (341) (Περὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐγὼ δὲν ἔχω γράψει κανὲν σύγγραμμα καὶ δὲν θὰ γράψω ποτὲ εἰς τὸ μέλλον· διότι δὲν δύναται νὰ ἀνακοινωθῇ διὰ λεκτικῆς ἐκφράσεως, ὅπως συμβαίνει σχετικῶς μὲ τὰ ἄλλα μαθήματα, ἀλλὰ κατόπιν μακροχρονίου ἐνασχολήσεως ἀναφερομένης εἰς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τοῦ πράγματος, καὶ μακροχρονίου μετ' αὐτοῦ συμβιώσεως, αἰφνιδίως ὡσὰν ἀπὸ πῦρ τὸ ὁποῖον ξεπετιέται, ἀνάπτει φῶς καὶ παρουσιάζεται εἰς τὴν ψυχὴν καὶ μέσα εἰς αὐτὴν αὐξάνεται συντηρούμενον ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του). Οὕτω ὁ Πλάτων φθάνει εἰς τὰ σύνορα τοῦ «ἀρρήτου» πρὸ τοῦ ὁποίου πᾶσα λεκτικὴ ἐκφώνησις ναυαγεῖ. Τὴν πλατωνικὴν ταύτην ἀντίληψιν τὴν ἐπαναλαμβάνουν κατόπιν ὁ Πλωτῖνος καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὁ δὲ Αὐγουστῖνος τὴν μεταδίδει εἰς τὸν κόσμον τῆς Δύσεως. Τὸ ἀγαθὸν ἀποτελεῖ τὴν ἐσχάτην ἑνοποιητικὴν ἀρχὴν τοῦ σύμπαντος καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ταυτίζεται μὲ τὸ ἕν. Περὶ τούτου θέλει γίνει λόγος εἰς τὰ ἑπόμενα.

Μαθηματικὴ θεώρησις τῶν ἰδεῶν.

Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς του ἐξελίξεως παρουσίασεν ὁ Πλάτων νέαν ἀντίληψιν περὶ ἰδεῶν στηριζόμενος ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τὰς ὁποίας εἶχε κάμει εἰς τὴν περιοχὴν τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰ συγγράμματα τῆς γεροντικῆς του ἡλικίας συναντῶμεν ὀλίγας μόνον ἐνδείξεις περὶ τῆς νέας ἐκδοχῆς τῶν ἰδεῶν. Τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀντιλήψεις του ἐξέθετεν εἰς τὴν προφορικήν του διδασκαλίαν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Δυνάμεθα ὅμως χρησιμοποιοῦντες τὰς παρατηρήσεις τὰς ὁποίας ἔχει ἐκθέσει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ δύο τελευταῖα βιβλία τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ», καταπολεμῶν τὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας τοῦ διδασκάλου του, καὶ στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Ἀριστόξενος ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν «Περὶ ἀγαθοῦ» διάλεξιν τοῦ Πλάτωνος καθὼς καὶ εἰς τὰς μαρτυρίας τῶν σχολιαστῶν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς πλατωνικῆς «περὶ εἰδητικῶν ἀριθμῶν» θεωρίας. Ὁ Πλάτων ὑπεστήριζεν ὅτιαὶ ἰδέαι εἶναι ἀριθμοί. Χαρακτηρίζων τὰς Ἰδέας ὡς ἀριθμοὺς δὲν ἀναφέρεται εἰς τοὺς γνωστοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμοὺς διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελοῦμεν λογιστικὰς πράξεις. Οἱ ἀριθμοὶ ὡς χαρακτηριστικὸν τῶν ἰδεῶν εἶναι ἄλλης φύσεως ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς μαθηματικοὺς καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται «εἰδητικοί». Ὡς πρὸς τοὺς κοινοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμοὺς καθὼς καὶ διὰ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα ἐδίδασκεν ὁ Πλάτων ὅτι δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν Ἰδέαι. Πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοὺς εἰδητικοὺς ὀνομάζουν οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ τοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμοὺς «μοναδικούς», δηλαδὴ συγκειμένους ἐκ μονάδων. Ὥστε κατὰ τὴν ἀριθμολογικὴν ἀντίληψιν αἱ ἰδέαι εἶναι ἀριθμοί. Πᾶν ὂν ὑπάρχει διότι κατὰ κάποιον τρόπον ἔχει μετοχὴν εἰς τὰς ἰδέας - ἀριθμούς. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ σύγκεινται, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἐκ δύο στοιχείων. Ταῦτα εἶναι τὸ «ἕν» καὶ ἡ «ἀόριστος δυάς». Ἀντὶ τοῦ ὅρου ἕν χρησιμοποιοῦν οἱ σχολιασταὶ τὸν ὅρον «πέρας», καὶ ἀντὶ τῆς ἀορίστου δυάδος τὰς ἐκφράσεις «τὸ μέγα καὶ μικρὸν», καθὼς καὶ τὸ «ἄπειρον». Κατὰ τὰς παλαιὰς μαρτυρίας, ὁ Πλάτων ἐδίδασκεν, ὅτι τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου συνίστανται αἱ ἰδέαι - ἀριθμοὶ (=εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ) εἶναι ἡ ἀόριστος δυὰς ἢ τὸ μέγα καὶ μικρόν. Ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργεῖ ὡς μορφοδοτικὸν στοιχεῖον τὸ ἕν, καὶ ἐκ τοῦ ἀκαθορίστου ὑλικοῦ παράγει ἕν

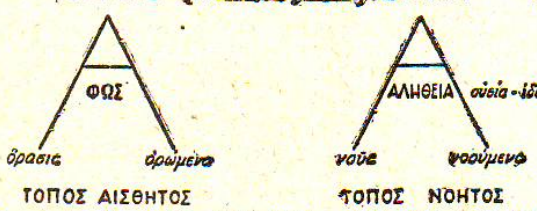

ὡρισμένον σύμπλεγμα, ὅπερ ἐμφανίζεται ὡς καθωρισμένη ἰδέα - ἀριθμός. Ὥστε εἰς τὸ σύμπαν ὁλόκληρον αἱ ὕψισται ἀρχαὶ εἶναι τὸ ἕν καὶ ἡ ἀόριστος δυὰς (μέγα καὶ μικρόν). Ἐκ τούτων λαμβάνουν ὑπόστασιν αἱ ἰδέαι - ἀριθμοί. Κατὰ μετοχὴν δὲ πρὸς ταύτας ὑπάρχουν τὰ ὄντα. Τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα κατέχουν μεσάζουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν ἰδεῶν - ἀριθμῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν ὄντων, διὰ τοῦτο δὲ καλοῦνται «μεταξύ». Ἕκαστον ὂν δὲν εἶναι ἀπομίμημα ἑνὸς μαθηματικοῦ ἀριθμοῦ, ὅπως ἐφρόνουν οἱ Πυθαγόρειοι, ἀλλ' ἑνὸς εἰδητικοῦ ἀριθμοῦ.

Μεταξὺ τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει διαφωνία ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐννοεῖ τοὺς εἰδητικοὺς ἀριθμοὺς ὁ Πλάτων. Ὁ Γάλλος Ρομπὲν ὑποστηρίζει ὅτι οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ εἶναι σχήματα, συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ἔχουν συγκροτηθῆ αἱ ἰδέαι. Διὰ τοῦτο τάσσει τὰς ἰδέας ὑπὸ τοὺς ἀριθμούς. Ἀλλ' ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ρητὴ καὶ μᾶς ἀναγκάζει νὰ θέσωμεν τὰς ἰδέας εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τοὺς ἀριθμούς, διότι εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ κείμενα ἀναφέρονται αἱ ἰδέαι ἐν συνδυασμῷ μὲ τοὺς ἀριθμούς. Κατὰ τὸν Στέντσελ οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ δύνανται νὰ κατανοηθοῦν μόνον ἂν συσχετισθοῦν μὲ τὴν πλατωνικὴν περὶ διαιρέσεως θεωρίαν. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ὡμίλησεν ὁ Πλάτων περὶ ἱεραρχίας τῶν γενῶν, εἰς ἃ ὑπάγονται αἱ ἰδέαι καὶ ἔδειξε πῶς διὰ τῆς μεθόδου τῆς διχοτομίας δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν ἀπὸ τὰ ὕψιστα γένη μέχρι τοῦ ἀτμήτου εἴδους. Κατὰ τὴν διαιρετικὴν ταύτην κατάβασιν εἰς ἕκαστον εἶδος ἀντιστοιχεῖ ὡρισμένη βαθμολογικὴ βαθμίς, ἐκφραζομένη διὰ ὡρισμένου τακτικοῦ ἀριθμοῦ. Ὅταν π.χ. διαιρῶμεν ἱεραρχικῶς τὰ ἰδεώδη μεγέθη, τὸν ἀριθμὸν 1 θὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἰδεῶδες γεωμετρικὸν σημεῖον, τὸν ἀριθμὸν 2 εἰς τὴν ἰδεώδη γραμμήν, τὸν ἀριθμὸν 3 εἰς τὸ ἰδεῶδες τρίγωνον, ὅπερ εἶναι τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον πάσης ἐπιφανείας, ὅπως δέχεται ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ λοιπὸν εἶναι τακτικοὶ ἀριθμοὶ ἐκφράζοντες τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν τῶν ἰδεῶν εἰς τὴν διαιρετικὴν κλίμακα. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Στέντσελ δὲν ἐγένετο ἀποδεκτή, διότι ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν ὡς πρὸς ὡρισμένα της σημεῖα μὲ τὰς γενικωτέρας ἀριθμολογικὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἄγγλος καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Ἐδιμβούργου Ταΐλορ ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἐνασχόλησις τοῦ Πλάτωνος μὲ τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη τὸν ἤγαγε νὰ διαμορφώσῃ τὴν περὶ τοῦ «μεγάλου καὶ μικροῦ» μαθηματικήν του θεωρίαν, ἐξ ἧς ὡδηγήθη εἰς τὴν περὶ εἰδητικῶν ἀριθμῶν δοξασίαν του. Ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ ἓν χωρίον τῆς «Πολιτείας» (546 C), εἰς τὴν πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν εἶχε καταβληθῆ προσπάθεια διὰ νὰ καθορισθῆ ἡ τιμὴ τετραγωνικῶν καὶ κυβικῶν ριζῶν διὰ προσεγγίσεως. Οὕτω εἰς τὸ ρηθὲν χωρίον ἀναζητεῖται ἡ κατὰ προσέγγισιν τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 50, ὀνομαζομένη «διάμετρος ρητὴ τῆς πεμπάδος» (ἡ διὰ ρητοῦ ἀριθμοῦ ἐκφραζομένη διάμετρος τετραγώνου, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ ἔχει ἀριθμητικὴν τιμὴν 5). Αἱ τοιαῦται ἀναζητήσεις εἶχον ὁδηγήσει τοὺς ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ μαθηματικοὺς εἰς τὴν ἀνακάλυψιν σειρῶν κλασμάτων, ἅτινα συγκλίνουν πρὸς τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ ἀριθμοῦ 2. Ὁ Θέων ὁ Σμυρναῖος ἔχει διασώσει τὸν κανόνα διὰ τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος κλασματικὴ σειρά. Δυνάμεθα νὰ δώσωμεν μίαν ἰδέαν περὶ τοῦ προκειμένου, παρουσιάζοντες τὴν ἀκόλουθον σειρὰν κλασμάτων :

$$\frac{1}{1}, \frac{3}{2}, \frac{7}{5}, \frac{17}{12}, \frac{41}{29}, \frac{99}{70}, \frac{239}{169}$$

Πρόχειρος σύγκρισις τῶν τιμῶν τῶν κλασμάτων τούτων μὲ τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2 δύναται νὰ τὰ κατατάξῃ εἰς δύο σειράς, ἐκ τῶν ὁποίων ἑκατέρα τείνει νὰ προσεγγίσῃ τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2, χωρὶς ποτὲ νὰ τὴν φθάνῃ. Ἐκ τῆς ρηθείσης συγκρίσεως προκύπτει ἡ ἀκόλουθος διάταξις :

$$\frac{1}{1} < \frac{7}{5} < \frac{41}{29} < \frac{239}{169} < \cdots < \sqrt{2} < \cdots \frac{99}{70} < \frac{17}{12} < \frac{3}{2}$$

Ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 2 περιβάλλεται ἀπὸ δύο σειρὰς ἀπείρων κατὰ τὸν ἀριθμὸν κλασμάτων ταξινομουμένων εἰς δύο τάξεις. Τὰ κλάσματα τῆς μιᾶς σειρᾶς εἶναι μικρότερα τῆς τετραγωνικῆς ρίζης, τὰ δὲ τῆς ἑτέρας μεγαλύτερα. Ἡ τιμὴ τῆς τετραγωνικῆς ρίζης θεωρεῖται ὡς ἰδεώδης τομὴ καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τιμὰς τῆς μιᾶς σειρᾶς ὡς μέγα, ἐν συγκρίσει δὲ μὲ τὰς τιμὰς τῆς ἄλλης ὡς μικρόν. Ὁμιλῶν λοιπὸν ὁ Πλάτων περὶ μεγάλου καὶ μικροῦ ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2. Διότι ἡ ἐν λόγῳ τιμὴ εἶναι κάτι τὸ ἄπειρον καὶ ἐκφράζεται μόνον διὰ τιμῶν προσεγγίσεως, αἵτινες προχωροῦν ἐπ' ἄπειρον. Εἶναι τὸ ὅριον τῶν τιμῶν δύο σειρῶν ἐξ ὧν, αἱ μὲν εἶναι λίαν μικραί, αἱ δὲ ἄλλαι λίαν μεγάλαι. Συνεπῶς χρησιμοποιῶν ὁ Πλάτων τὴν ἔκφρασιν μέγα καὶ μικρὸν, θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ δεύτερον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ σύμπαν εἶναι τὸ «ἄλογον», κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ὑποτάσσεται εἰς ἀκριβῆ καθορισμόν, ἀλλὰ ἀφίνει κατόπιν οἱουδήποτε προσδιορισμοῦ ὑπόλοιπον. Τὸ ἄλογον τοῦτο εἶναι ἡ ὕλη. Ἔναντι αὐτῆς ἵσταται τὸ «ἓν», τὸ μορφοδοτικὸν στοιχεῖον, ὅπερ ἐκβιάζει τὴν ὕλην νὰ ἐπενδυθῇ μορφὴν καὶ νὰ δεχθῇ καθορισμούς. Τὸ μορφοδοτικὸν τοῦτο στοιχεῖον τὸ ταυτίζει, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοξένους ὁ Πλάτων μὲ τὸ ἀγαθόν. Εἰς τὴν τελευταίαν του «Περὶ ἀγαθοῦ» διάλεξιν εἶπε ρητῶς ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι τὸ «ἓν» ταυτίζεται μὲ τὸ ἀγαθόν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐπίδρασιν ἣν ἀσκεῖ τὸ ἓν ἐπὶ τῆς ἀορίστου δυάδος τοῦ μικροῦ καὶ τοῦ μεγάλου, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται πάντοτε ὑπόλοιπον ἀπροσδιοριστίας. Οὕτω εἰς τὴν κοσμογονικὴν τοῦ «Τιμαίου» διήγησιν ὡς πρῶτα συστατικὰ τῶν ὑλικῶν σωμάτων δέχεται ὁ Πλάτων δύο εἴδη τριγώνων. Ἐκ τούτων τὸ ἓν εἶναι ὀρθογώνιον ἰσοσκελὲς τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἑκάστη τῶν πλευρῶν ἔχει τὴν τιμὴν 1, ἡ δὲ ὑποτείνουσα ἔχει τὴν τιμὴν τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 2. Τὸ ἕτερον γένος τῶν τριγώνων εἶναι τὸ σκαληνὸν ὀρθογώνιον τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ ὑποτείνουσα ἔχει τιμὴν 2, ἡ μικροτέρα κάθετος πλευρὰ 1 καὶ ἡ μεγαλυτέρα κάθετος ἔχει τιμὴν ἴσην μὲ τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 3. Ἄρα παντοῦ εἰς τὸ σύμπαν πρόκειται περὶ μιᾶς περιπλοκῆς τοῦ λογικοῦ στοιχείου μὲ τὸ ἄλογον.

Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα θεωρία τοῦ Ταΐλορ, ἥτις ἐπαναλαμβάνει ἀπόψεις ἃς εἶχεν ἐκθέσει ἀπὸ τοῦ 1880 ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς Κάντωρ, μᾶς διαφωτίζει διατί ὁ Πλάτων τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον τὸ ὠνόμασε μέγα καὶ μικρὸν ἢ ἀόριστον δυάδα. Δὲν λύει ὅμως ὅλας τὰς εἰς τοὺς εἰδητικοὺς ἀριθμοὺς ἀπορίας. Ὁ Ταΐλορ λέγει ὅτι ὁ Πλάτων εἰσηγήθη τὴν περὶ ἰδεῶν-ἀριθμῶν θεωρίαν διὰ νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ σύμπαν δύναται νὰ γίνῃ κατανοητὸν μόνον ἂν δυνηθῶμεν νὰ συλλάβωμεν τὰ ἀστάθμητα καὶ ρευστὰ φαινόμενα τοῦ γίγνεσθαι διὰ μαθηματικῶν συμβόλων καὶ μορφῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μία τοιαύτη ἐπιδίωξις ἐναρμονίζεται μὲ τὰς βαθυτέρας προθέσεις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. Ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖ διατί ἔδωσεν ὁ Πλάτων αὐτὴν τὴν μορφὴν εἰς τὴν θεωρίαν του. Ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἔφθανεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἰδεῶν ὡς ἀριθμῶν λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἔκτασιν ἐφ' ἧς αὗται συναντῶνται. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου π.χ. δὲν ἰσχύει μόνον διὰ ὡρισμένον ἀριθμὸν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ πάντα καθόλου νοητὸν καὶ ὑπαρκτὸν εἰς οἱανδήποτε τοπολογικὴν καὶ χρονολογικὴν περιοχὴν ἀνθρωπον. Οὕτω θεωρουμένη ἡ ἰδέα δύναται νὰ νοηθῇ ὡς εἷς «ἐνεργείᾳ» ἄπειρος ἀριθμός, ὅστις ὡς ἐνεργείᾳ ἄπειρος κεῖται πέραν τοῦ δυνάμει ἀπείρου μαθηματικοῦ ἀριθμοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ διδάσκαλός του ἔβλεπε καὶ ἀπὸ ποσοτικῆς ἀπόψεως τὰς ἰδέας, διότι τὰς ἐχαρακτήριζεν ὡς «ἓν ἐπὶ τῶν πολλῶν». Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων τὰς χαρακτηρίζει ὡς «μονάδας» καὶ «ἑνάδας». Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο αἱ ἰδέαι θεωρούμεναι, πλησιάζουν πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον νοεῖ ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Χοῦσσερλ ὅταν κάμνῃ λόγον περὶ «ὀντολογικῶν περιοχῶν». Εἶναι φανερὸν ὅτι μία τοιαύτη ἐκδοχὴ τῶν ἰδεῶν δεικνύει πόσον εἶχε προχωρήσει ὁ Πλάτων εἰς τὰς μαθηματικάς του ἀνερευνήσεις. Εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ νέου εἴδους ἀριθμοῦ ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν ἐκ μονάδων συγκείμενον μαθηματικὸν ἀριθμόν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους διέκρινεν αὐστηρῶς τὸν εἰδητικὸν ἀπὸ τὸν μοναδικὸν ἀριθμόν. Οἱ ἄμεσοι διάδοχοί του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, στερούμενοι ἀναλόγου μαθηματικῆς μεγαλοφυΐας, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν μεγάλην ταύτην ἀνακάλυψιν τοῦ Πλάτωνος, ἥτις μόνον σήμερον ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν θεωριῶν περὶ τάξεων καὶ συνόλων δύναται νὰ γίνῃ ἀρκούντως νοητή.

Αἱ ὀντολογικαὶ περιοχαὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι, κατὰ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ ἱεραρχικὴν διαστρωμάτωσιν, ἥτις συναπαρτίζεται ἐκ τῶν ἀκολούθων στοιχείων: Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὀντολογικῆς ἱεραρχίας ἵσταται τὸ ἓν, ὅπερ συμπίπτει μὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ κεῖται πέραν «ἐπέκεινα» τῆς οὐσίας καὶ τῆς γνώσεως. Τὴν δευτέραν βαθμίδα κατέχουν αἱ ἰδέαι — ἀριθμοί, τὴν δὲ τρίτην τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα (ἀριθμοὶ καὶ γεωμετρικὰ σχήματα). Εἰς τὴν τετάρτην βαθμίδα κατατάσσονται τὰ φυσικὰ καὶ τεχνητὰ ἀντικείμενα, εἰς δὲ τὴν πέμπτην καὶ κατωτάτην ἡ ὕλη, θεωρουμένη ὡς ἀπειρότης καὶ ἀοριστία τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ. Αἱ πέντε περιοχαὶ συναρτῶνται εἰς ἑνότητα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται εἰς ἠθικολογικὴν σημασίαν, ἀλλ' εἰς δυναμικήν. Εἶναι ἡ ἀρχέγονος δύναμις, ἥτις συνέχει τὰ πάντα καὶ βιάζει τὴν ὕλην νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἀπροσδιοριστίαν της. Ὅτι τὸ ὂν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς «δύναμις», τὸ λέγει ρητῶς ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστήν» του. Εἰς τὸ πλατωνικὸν σύμπαν ὑπάρχει ἑνότης, κοινωνία καὶ σύνδεσμος. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι κατώτερος ἀπὸ τὸν νοητόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς λαμπρύνεται, διότι ἐκδηλώνουν τὴν «παρουσίαν» των μέσα εἰς αὐτὸν αἱ ἰδέαι. Ὁ χωρισμὸς τοῦ ἰδεώδους ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον δὲν εἶναι ἀπόλυτος, διότι μετριάζεται διὰ τῆς μετοχῆς τοῦ πραγματικοῦ εἰς τὸ νοητόν. Αἱ αἰτιάσεις ἐπομένως, αἵτινες ἐκφέρονται κατὰ τοῦ πλατωνισμοῦ ὡς συστήματος, ὅτι καταφρονεῖ τὸν πραγματικὸν κόσμον, τυγχάνουν ἀστήρικτοι. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἐπειδὴ λαμβάνει τὴν μορφήν του ἐκ τῶν ἰδεῶν, ἀνταγκλᾷ τὸ ἀθάνατον κάλλος καὶ καθίσταται προσιτὸς εἰς τὴν γνῶσιν. Σύνδεσμος δὲ συνδέων τὸν θεῖον κόσμον μὲ τὸν ἀνθρώπινον, θεω-

ρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἔρως, χαρακτηριζόμενος ὡς παγκόσμιος συνδετικὸς δεσμός.

Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτική

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς σοφιστάς, ὁ Πλάτων ὡς μέθοδον τῆς διδασκαλίας δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν συνεχῆ λόγον, ἀλλὰ τὸν κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν διάλογον. Οἱονδήποτε πρόβλημα ἐξετάζεται ἀπὸ δύο ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζονται δύο ἀντιλήψεις ἀντίθετοι. Εἰς τὴν θετικὴν ἄποψιν ἀντιτίθεται μία ἀρνητικὴ θεώρησις καὶ ἐκ τῆς συγκρούσεώς των ἐπιδιώκεται νὰ εὑρεθῇ ἡ ἀλήθεια. Εἰς ὅλους τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους ἀνευρίσκομεν αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς διερευνήσεως. Οὕτω καταδεικνύεται ὅτι ἡ γνῶσις δὲν εἶναι κάτι τὸ ἕτοιμον, ἀλλὰ δημιουργεῖται διὰ τῆς διηνεκοῦς κινήσεως τοῦ πνεύματος. Ἡ πλατωνικὴ ἐρώτησις ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξεγείρῃ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ δογματικοῦ ὕπνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει περιπέσει. Ἀποκαλύπτει τὴν ἄγνοιαν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει βυθισθῇ ἡ ψυχή, γεννᾷ τὴν ἀπορίαν καὶ ἐξεγείρει ἀκατασίγαστον ἔρωτα πρὸς τὴν γνῶσιν. Ὁ πρῶτος σκοπὸς τῆς πλατωνικῆς ἐρωτήσεως εἶναι νὰ δημιουργήσῃ ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἀπορίαν, νὰ καταδείξῃ τὴν ἐλλειπτικότητα τῆς γνώσεως καὶ νὰ ὠθήσῃ τὸν ἐρωτώμενον νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν ἄγνοιάν του. Ὅθεν ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πλάτωνος δὲν λαμβάνει τὴν μορφὴν τῆς ἀκάρπου ἀντιρρητικῆς καὶ ἐλεγκτικῆς, ἀλλὰ γεννᾷ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν θέαν τοῦ ἀληθοῦς. Δι' ἑνὸς ἐποπτικοῦ παραδείγματος εἰς τὸν «Μένωνα» ἀποδεικνύει ὁ Πλάτων τὴν θαυμαστὴν ἀποτελεσματικότητα, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος. Ἐκεῖ παρουσιάζει ἕνα ἀπαίδευτον δοῦλον, ὅστις ἐρωτώμενος καταλλήλως ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, ἀνακαλύπτει σπουδαιοτάτας μαθηματικὰς ἀληθείας. Ὅθεν ἡ ἐρώτησις εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ὄργανον ἐκεῖνο, ὅπερ θέτει τὴν ψυχὴν εἰς κίνησιν καὶ τὴν καθιστᾷ ἱκανὴν νὰ ἀποστραφῇ ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, νὰ περισυλλεγῇ εἰς τὸν ἑαυτόν της καὶ διὰ τῆς ἀναμνήσεως νὰ ἐνθυμηθῇ καὶ πάλιν τὰς αἰωνίους ἀληθείας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἴδει κατὰ τὸν χρόνον τῆς προϋπάρξεώς της. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν γνῶσιν ὡς «ἀνάμνησιν», ὡς ἀποτίναξιν τῆς «λήθης», εἰς ἣν βυθίζεται ἡ ψυχὴ ὅταν ἔρχεται νὰ κατοικήσῃ εἰς τὸ σῶμα. Πιστεύει ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει μέσα μας καὶ δύναται νὰ ἀνακαλυφθῇ ἂν στρέψωμεν τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ψυχῆς μας εἰς τὸν ἐσωτερικόν μας κόσμον. Ἔχει κατανοήσει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι ἔχει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν κατοχήν του μίαν προϋφισταμένην γνῶσιν, ἥτις ὑπάρχει εἰς λανθάνουσαν κατάστασιν καὶ δύναται νὰ ἀφυπνισθῇ ἂν δοθῇ τὸ κατάλληλον ἐρέθισμα. Ἡ ἀναμνηστικὴ του θεωρία προλαμβάνει τὰς περὶ γνώσεως «ἐκ τῶν προτέρων» ἀντιλήψεις τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας. Τὸ βαθύτερον νόημα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων εἶναι ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα δημιουργικῆς ἐργασίας τοῦ πνεύματος. Δὲν δύναται νὰ συλλεγῇ ἡ γνῶσις ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν. Ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις μᾶς παρέχει μόνον γεγονότα ἐπισυμβαίνοντα εἰς ὡρισμένον τόπον καὶ χρόνον καὶ οὐχὶ γνώσεις ἀπολύτου κύρους. Τὸ κῦρος καὶ ἡ καθολικότης τῆς γνώσεως, διδάσκει ὁ Πλάτων διὰ τῆς ἀναμνηστικῆς θεωρίας, ἀντλεῖται ὄχι ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ πνεύματος. Μέσον δὲ διὰ νὰ ἐξεγείρωμεν τὸ πνεῦμα εἰς ἐγρήγορσιν εἶναι ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἀπορητικὴ ἐρώτησις. Ἆρα ἡ κατ' ἐξοχὴν μέθοδος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ διάλογος ὡς μέσον διεγέρσεως τῆς ἀπορίας.

Δὲν περιορίζεται μόνον νὰ θέσῃ εἰς ἐνεργητικότητα καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἔρωτα πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος. Κατὰ τὸ δεύτερον στάδιόν της χρησιμεύει διὰ νὰ ἐκκαθαρίσῃ τελείως τὸν γνωσιολογικόν μας ὁρίζοντα ἀπὸ πᾶσαν ὑποθετικὴν προκατάληψιν, ἔστω καὶ ἂν ἐμφανίζεται αὕτη περιβεβλημένη τὸ κῦρος τῆς ἐπιστήμης. Ἐκτὸς τῆς ἀπορητικῆς ἡ διαλεκτικὴ ἔχει καὶ ἀναιρετικὴν ἀποστολήν. Χρησιμεύει νὰ καθιστᾷ φανερὸν τὸν ὑποθετικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν. Οὕτω ὑψοῦται εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς κριτικῆς τῆς ἐπιστήμης, ἐπιλαμβανομένη τῆς ἐξετάσεως τῶν θεμελίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ ἐπιστῆμαι. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» (510C) ἔχει καταδείξει τὸν ὑποθετικὸν καὶ δογματικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπιστημῶν, λαμβάνων ὡς παράδειγμα τὴν ἀκριβεστάτην τῶν ἐπιστημῶν, τὴν μαθηματικήν. «Οἱ περὶ τὰς γεωμετρίας καὶ λογισμοὺς καὶ τὰ τοιαῦτα πραγματευόμενοι, ὑποθέμενοι τό τε περιττὸν καὶ τὸ ἄρτιον καὶ τὰ σχήματα καὶ γωνιῶν τριττὰ εἴδη καὶ ἄλλα τούτων ἀδελφὰ καθ' ἑκάστην μέθοδον, ταῦτα μὲν ὡς εἰδότες ποιησάμενοι ὑποθέσεις αὐτά, οὐδένα λόγον οὔτε αὐτοῖς οὔτε ἄλλοις ἔτι ἀξιοῦσι περὶ αὐτῶν διδόναι ὡς παντὶ φανερῶν» (οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὰ παρόμοια, ἀφοῦ θέσουν ὡς βάσιν τὴν ἔννοιαν τοῦ περιττοῦ καὶ τοῦ ἀρτίου, τὰ σχήματα καὶ τὰ τρία εἴδη τῶν γωνιῶν καὶ ἄλλας παρομοίας βάσεις ἀναλόγως μὲ τὸ θέμα των, ἀφοῦ λάβουν ὅλα αὐτὰ ὡς γνωστὰ καὶ ἀφοῦ τὰ θέσουν ὡς θεμέλια, δὲν φρονοῦν ὅτι ἀξίζει τὸν κόπον νὰ δώσουν λόγον περὶ αὐτῶν — τῶν ὑποθετικῶν βάσεων — οὔτε εἰς τὸν ἑαυτόν των, οὔτε εἰς τοὺς ἄλλους, διότι τὰ θεωροῦν ὡς φανερὰ εἰς ὅλους). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, αἵτινες ἐπαναπαύονται εἰς τὴν ἐνάργειαν τῶν ἀξιωματικῶν προτάσεων, ἡ διαλεκτικὴ ὑποβάλλει τὰς θεμελιώδεις βάσεις τῶν ἐπιστημῶν εἰς ἔλεγχον καὶ ἐξέτασιν καὶ καταδεικνύει τὸν δογματικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Εἶναι ἄρα κριτικὴ ἔρευνα, ἥτις ἔχει ὡς ἀποστολὴν «νὰ ἀναιρέσῃ τὰς ὑποθέσεις» καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὴν θέαν πρὸς τὴν «ἀνυπόθετον» πρώτην ἀρχήν. Καταδεικνύει μὲ ἄλλους λόγους ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι δὲν δύνανται νὰ εἴπουν τὴν τελευταίαν λέξιν περὶ τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι ὑπάρχει μία κατὰ γνωσιολογικὴν τάξιν ἱεραρχία τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ὡς καὶ τῶν προεπιστημονικῶν ἀντιλήψεων. Οὕτω ἐργαζομένη ἡ διαλεκτική, ἐκπληροῖ τὴν ἀποστολὴν τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως. Μᾶς λέγει ποίαν ἀξίαν ἔχει ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἕκαστον εἶδος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον σχῆμα ἐκφράζει κατὰ τρόπον ἐποπτικὸν πόσα εἴδη γνώσεως διακρίνει ὁ Πλάτων καὶ ποίαν ὀντολογικὴν ἀξίαν ἀποδίδει εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν:

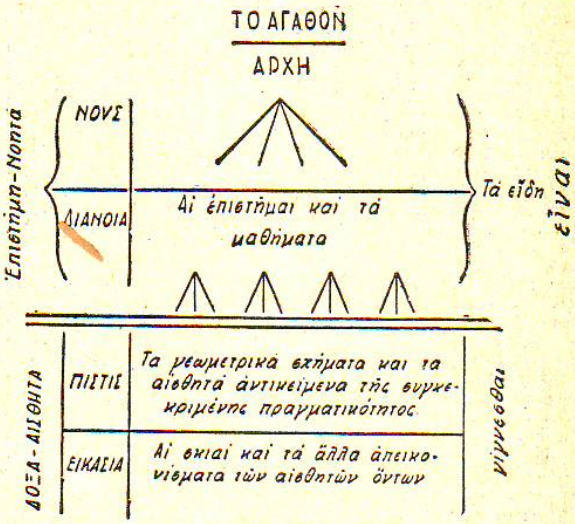

Κατὰ τὸ σχῆμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του 509—511, ὑπάρχουν τέσσαρες βαθμίδες γνώσεως, αἵτινες εἶναι κατὰ σειρὰν ἐκ τῶν κατωτέρων πρὸς τὰς ἀνωτέρας, ἡ εἰκασία, ἡ πίστις, ἡ διάνοια καὶ ὁ νοῦς. Ἡ εἰκασία ἔχει ὡς ἀντικείμενόν της τὰς σκιάς, τὰ ἀντικατοπτρίσματα τῶν ἀντικειμένων εἰς τὰ ὕδατα, καὶ ἐν γένει τὰς πάσης φύσεως ἀπεικονίσεις τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Εἶναι ἡ κατωτέρα βαθμὶς τῆς γνώσεως, διότι δὲν μᾶς παρουσιάζει τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ μᾶς δίδει μόνον τὰς εἰκόνας των. Εἰς τὴν εἰκασίαν ἀνάγονται καὶ ὅλα τὰ προϊόντα τῶν λεγομένων καλῶν τεχνῶν, αἱ εἰκόνες τῆς ζωγραφικῆς, τὰ ἀγάλματα, αἱ διὰ λόγων περιγραφαὶ καὶ ἀναπαραστάσεις ἀντικειμένων καὶ γεγονότων. Μίαν βαθμίδα ὑπεράνω αὐτῆς ἵσταται ἡ πίστις ἥτις μᾶς παρουσιάζει τὰ ἴδια τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ὅλην τὴν περιοχήν, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, τῆς φυσικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Πλάτων ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς ἐμπειριστὰς καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν, διότι ὁ ἐμπειρισμὸς καὶ ὁ Κάντιος δέχονται ὅτι ἀληθὴς γνῶσις εἶναι δυνατὴ μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας. Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος χαρακτηρίζει τὴν ἐμπειρικὴν γνῶσιν οὐχὶ ὡς ἀλήθειαν ἀλλ' ὡς πίστιν. Αἱ δύο κατώτεραι βαθμίδες τῆς πίστεως καὶ τῆς γνώσεως ἀντιστοιχοῦν μὲ τὴν «δόξαν», τὴν ὑποκειμενικὴν δηλαδὴ ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων, ἀναφέρονται δὲ οὐχὶ εἰς τὸν σταθερὸν κόσμον τοῦ εἶναι, ἀλλ' εἰς τὰ ἀσταθῆ φαινόμενα τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς. Ὑπεράνω τῶν δύο τούτων βαθμίδων ἵσταται ἡ τρίτη, ἥτις ἔχει ὡς ἀντικείμενόν της τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, ἤτοι τὴν ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν κλπ. Ἡ σχετικὴ μὲ τὰς ἐν λόγῳ ἐπιστήμας ἐργασία γίνεται κατὰ τὸν Πλάτωνα διὰ τῆς «διανοίας». Ἀσχολούμενοι μὲ τὰς ἐπιστήμας δὲν φθάνομεν εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῶν ὄντων, διότι σταματῶμεν εἰς τὰς ἀξιωματικὰς προτάσεις τὰς ὁποίας δεχόμεθα ὡς ἀληθεῖς. Πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι εἶναι κατὰ μὲν τὴν βάσιν των ὑποθετικαὶ κατὰ δὲ τὴν μέθοδόν των δογματικαί. Θέτουν μερικὰς βασικὰς ἀρχὰς καὶ ἀπ' αὐτὰς προχωροῦν ἀναλυτικῶς πρὸς ἀνακαλυψιν νέων προτάσεων. Οἱ ἐπιστήμονες προυέτι χειρίζονται ἐννοίας, τὰς ὁποίας δὲν ὑποβάλλουν εἰς ἐξέτασιν. Οὕτω π.χ. ὁ μαθηματικὸς ἐργάζεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ, ὁ φυσικὸς μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς κινήσεως, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τί εἶναι κατ' οὐσίαν τὰ γνωσιολογικὰ ταῦτα ὄργανα ἅτινα χρησιμοποιοῦν. Δὲν βλέπουν λοιπὸν αἱ ἐπιστῆμαι τὰ ἀληθινὰ ὄντα, ἀλλὰ πλησιάζουν πρὸς αὐτὰ διὰ μέσου διαμέσων ἐννοιῶν καὶ προτάσεων. Διὰ τοῦτο ἡ ἐργασία των δὲν εἶναι ἀπ' εὐθείας νόησις, ἀλλὰ διὰ μέσου ἄλλου τινὸς πλησίασις πρὸς τὰ νοητὰ «δια - νόησις». Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ «διανοούμενος» δὲν βλέπει αὐτὰ ταῦτα τὰ ὄντα, μεταξὺ τῶν ὄντων καὶ αὐτοῦ παρεμβάλλεται ὁ μηχανισμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων. Διὰ νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν ἑνόρασιν τῶν ὄντων, πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὴν διανόησιν. Τὴν ἀπαιτουμένην ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν διανόησιν τὴν ἐπιτελεῖ ἡ διαλεκτικὴ διὰ τῆς «ἀναιρέσεως τῶν ὑποθέσεων». Διὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου καταφαίνεται ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ ὑποθέσεις καὶ ὁ ἐν γένει ἐπιστημονικὸς μηχανισμὸς ἔχει σχετικὴν ἀξίαν καὶ δὲν

πρέπει νὰ ἀγκιστρωθῶμεν εἰς τὸ πλέγμα του. Ὑπόδειγμα τοιαύτης διαλεκτικῆς ἀναιρέσεως μᾶς ἔδωκεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του. Ἀπελευθερούμενοι οὕτω ἀπὸ τὴν διάνοιαν, ὑψούμεθα εἰς τὴν τετάρτην βαθμῖδα τῆς διὰ τοῦ νοῦ ἑνοράσεως τῶν εἰδῶν καὶ τῶν ἀρχῶν (νόησιν). Εἰς αὐτὴν βασιλεύει ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια καὶ ἡ σαφήνεια.

Ἐκ τῆς γενομένης περιγραφῆς τῶν σταδίων δι' ὧν ἡ γνῶσις ὑψοῦται εἰς τὴν ἀλήθειαν καταφαίνεται ὅτι ἡ πλατωνικὴ γνωσιολογία δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὴν καντιανήν. Ὡς πρὸς τὸ ἀρχικὸν στάδιον ἐκ τοῦ ὁποίου ἀφορμᾶται ἡ γνῶσις, ἤτοι ὡς πρὸς τὴν εἰκασίαν, σημειοῦται σύμπτωσις τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Καντίου. Καὶ ὁ Πλάτων, τόσον εἰς τὸ χωρίον τὸ ὁποῖον ἀνελύσαμεν, ὅσον καὶ εἰς τὴν περίφημον παραβολὴν τῶν δεσμωτῶν τοῦ σπηλαίου,τὴν ὁποίαν θέτει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῆς «Πολιτείας» του συμφωνῶν μὲ τὸν Κάντιον, δέχεται ὅτι κατὰ πρῶτον ὁ ἄνθρωπος ἀντικρύζει σκιώδεις ἐνδείξεις καὶ φαινόμενα. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Κάντιος φρονεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἴδῃ ἐξερχόμενος τῶν φαινομένων καὶ τῆς ἐμπειρίας τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῶν ὄντων, ὁ Πλάτων ἐξ ἀντιθέτου δέχεται ὅτι διὰ τῆς διαλεκτικῆς δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὰς Ἰδέας, αἵτινες μᾶς παρέχουν γνησίαν ἄποψιν τοῦ ὄντως ὄντος. Αἱ Ἰδέαι κατὰ τὸν Κάντιον, εἶναι πλάσματα ἄνευ ὀντολογικοῦ ἀντικρύσματος, ὅσον δὲ περισσότερον πλησιάζομεν εἰς αὐτὰς τόσον περισσότερον βυθιζόμεθα εἰς τὴν πλεκτάνην τῆς «διαλεκτικῆς ἀπάτης». Τοὐναντίον ὁ Πλάτων φρονεῖ ὅτι αἱ Ἰδέαι εἶναι ὄντως ὄντα καὶ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ μᾶς πλησιάζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐπομένως ἡ ἑρμηνεία τῆς πλατωνικῆς γνωσιολογίας, καθ' ὃν τρόπον τὴν παρουσιάζει ὁ νεοκαντιανὸς Νάτορπ εἰς τὸ βιβλίον του : «Ἡ περὶ τῶν Ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος» (ἑλληνικὴ μετάφρασις Μ. Τσαμαδοῦ σελ. 195 κ.ἑ.), δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πλατωνικὰ κείμενα καὶ ὑποβάλλει εἰς τὸν Πλάτωνα καντιανὰς ἀντιλήψεις. Ὅταν γράφῃ ὁ Νάτορπ:«Ἡ ἰδέα ὡς μέθοδος, ὡς ἡ μέθοδος τῆς ριζικῆς θεμελιώσεως τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῷ θεμελιώδει νόμῳ αὐτῆς τῆς διανοήσεως, ἰδοὺ ἡ τελευταία λέξις τῆς κατὰ Πλάτωνα Διαλεκτικῆς» (αὐτόθι σελὶς 209), παραγνωρίζει ὁλοκληρωτικῶς τὴν ὀντολογικὴν ἀξίαν τῆς ἰδέας καὶ τὴν μεταβάλλει εἰς λογικὴν μέθοδον.

Ἡ διαλεκτικὴ ὡς ἀνατρεπτικὴ μέθοδος ἔχει, ὡς εἴδομεν, τὴν ἀποστολὴν νὰ καταδεικνύῃ τὴν ὑποθετικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ νὰ ὑψώνῃ τὴν σκέψιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοήσεως. Ἐπομένως ἀποτελεῖ ἄσκησιν προπαιδεύουσαν τὸν φιλόσοφον διὰ τὴν θέαν τῶν ἰδεῶν. Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του μᾶς παρέχει μίαν ὑποδειγματικὴν ἀναίρεσιν τῶν ὑποθέσεων. Ἐξετάζει ὑποθέσεις ἀντιφατικῶς ἀντιτιθεμένας καὶ καταδεικνύει ὅτι ἡ αὐτὴ ὑπόθεσις καταλήγει εἰς ἀντιφατικὰς ἀκολουθίας καὶ ὅτι δύο ἀντιφατικῶς ἀντιτιθέμεναι ὑποθέσεις καταλήγουν εἰς τὰς αὐτὰς ἀκολουθίας. Τίθενται δύο ὑποθέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία εἶναι θετικὴ ἡ δὲ ἑτέρα ἀρνητικὴ καὶ συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἴτε εἰς θετικὰς εἴτε εἰς ἀρνητικὰς ἀκολουθίας. Συνοψίζων ὁ Πλάτων τὰ ἐξαγόμενα τῆς διαλεκτικῆς συζητήσεως εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου, γράφει : «Οὐκοῦν καὶ συλλήδδην εἰ εἴποιμεν, ἓν εἰ μὴ ἔστιν, οὐδὲν ἔστιν, ὀρθῶς ἂν εἴποιμεν.... εἰρήσθω τοίνυν τοῦτό τε καὶ ὅτι, ὡς ἔοικεν, ἕν εἴτ' ἔστιν εἴτε μὴ ἔστιν, αὐτό τε καὶ τἆλλα καὶ πρὸς αὐτὰ καὶ πρὸς ἄλληλα πάντα πάντως ἐστί τε καὶ οὐκ ἔστι καὶ φαίνεταί τε καὶ οὐ φαίνεται». (Καὶ γενικῶς λοιπὸν ἐὰν ἠθέλομεν εἰπεῖ, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἕν, δὲν ὑπάρχει τίποτε, ἡ πρότασις αὕτη εἶναι ὀρθή. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν καὶ τοῦτο καὶ ὅτι, ὅπως καθίσταται πιθανὸν ἀπὸ τὴν συζήτησιν, εἴτε ὑπάρχει εἴτε δὲν ὑπάρχει ἕν, αὐτὸ τοῦτο τὸ ἕν καὶ τὰ ἄλλα καὶ ἓν σχέσει πρὸς τὸν ἑαυτόν τους καὶ ἓν σχέσει μὲ τὰ ἄλλα, ὅλα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εἶναι καὶ δὲν εἶναι, φαίνονται καὶ δὲν φαίνονται).

Δὲν χρειάζονται περισσότερα σχόλια διὰ νὰ καταστῇ φανερὸν ὅτι εἰς τὸν «Παρμενίδην» ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφικὴν φιλολογίαν συστηματικῶς ἀναπτυσσομένη ἡ διαλεκτικὴ κίνησις ἐννοιῶν ἀντιφατικῶς ἀντιτιθεμένων. Τὴν ἀρχὴν τοῦ τοιούτου διαλεκτικισμοῦ τὴν εἶχε θέσει, ὡς ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, ὁ Ἡράκλειτος. Πρόκειται περὶ τῆς «διαλεκτικῆς ἀπάτης», τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Κάντιος εἰς τὰς ἀντινομίας τοῦ καθαροῦ λόγου. Ὁ Ἔγελος ἐξεφράσθη μὲ ἐνθουσιασμὸν σχετικῶς μὲ τὸν «Παρμενίδην». Θεωρεῖ τοῦτον ὡς τὸ πρῶτον ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον «ὁ πεπερασμένος ἀνθρώπινος λόγος ὑψοῦται εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ ἀπολύτου λόγου καὶ πνεύματος».

Διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀπορητικῆς καὶ διὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου ἀπεσαφήνισεν ὁ Πλάτων ὁριστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως. Εἰς τὸν «Θεαίτητον» ὑποβαλὼν εἰς ἀμείλικτον ἔλεγκτικὴν κριτικὴν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ἐταύτιζε τὴν γνῶσιν μὲ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν, κατεπολέμησε τὸν σκεπτικισμὸν καὶ τὸν σχετικισμόν. Ἀπέδειξεν ὅτι ἡ γνῶσις δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε αἴσθησις, οὔτε δόξα, διότι ἀμφότεραι αὗται οὐδεμίαν σταθερότητα ἔχουν. Ἡ γνῶσις εἶναι σταθερὰ καὶ γενική, διότι ἀναφέρεται εἰς τὸν οὐσιαστικὸν καὶ ἀμετάβλητον πυρῆνα τῶν ὄντων. Ἀνυψούμενος ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως καὶ τῆς διαλεκτικῆς νοήσεως εἰς τὴν ἑνόρασιν τῶν Ἰδεῶν, ἀποκτᾷ γνῶσιν σταθεράν, ὑπερεμπειρικὴν καὶ ὑπερπροσωπικήν. Ἡ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι μόνον τέχνη ἀναιρετικὴ καὶ ἀρνητική. Παρουσιάζει καὶ τὴν θετικὴν της ὄψιν ὡς μέθοδος ἥτις μᾶς καθοδηγεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως. Μᾶς διδάσκει νὰ διαγιγνώσκωμεν τὰ θετικὰ γνωρίσματα τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν μέσα εἰς τὰ φθαρτὰ ὄντα καὶ νὰ ἀναγνωρίζωμεν εἰς αὐτὰ τὴν παρουσίαν τῆς Ἰδέας. Ὁ διαλεκτικὸς ἀντικρύζων τὴν ποικιλίαν τῶν δεδομένων, κατορθώνει καὶ συναθροίζει, «συνάγει» τὴν διάχυτον ποικιλίαν εἰς μίαν σταθερὰν ἑνότητα, ἥτις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλοτε παρὰ ἡ ὁρατὴ ἐμφάνισις τῆς Ἰδέας.

Ὁ διαλεκτικὸς εἶναι «συνοπτικὸς» (Πλ. Πολιτ. 537 C). Ὅταν ἔχῃ π.χ. πρὸ αὐτοῦ πολλὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα ἅτινα ἐμφανίζονται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του ὡς ὡραῖα, δύναται νὰ συναγάγῃ ὅλας αὐτὰς τὰς μερικὰς ἐμφανίσεις τῆς ὡραιότητος εἰς τὴν Ἰδέαν τοῦ «καλοῦ». Εἰς τὸν «Φαῖδρον» (265 D) καθορίζεται ἡ σύνοψις τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ διαλεκτικὸς διὰ τῶν ἑξῆς: «Εἰς μίαν τε ἰδέαν συνορῶντα ἄγειν τὰ πολλαχῇ διεσπαρμένα, ἵν' ἕν ἕκαστον ὁριζόμενος δῆλον ποιῇ περὶ οὗ ἂν ἀεὶ διδάσκειν ἐθέλῃ». (Διὰ συνοπτικῆς θεωρήσεως νὰ ἀνάγῃ τὰ εἰς πολλὰ μέρη διεσπαρμένα στοιχεῖα εἰς μίαν Ἰδέαν, ἵνα δίδων ὁρισμὸν καθιστᾷ φανερὸν ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποίου ἔχει τὴν πρόθεσιν (ὁ διαλεκτικὸς) νὰ μᾶς διδάξῃ). Ὥστε ἡ πρώτη φάσις τῆς ζητήσεως εἶναι ὁ διὰ τῆς συνοπτικῆς θεωρήσεως ὁρισμός, ὅστις γίνεται διὰ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ ὁριζομένου εἰς μίαν Ἰδέαν. Οὕτω π. χ. ἀντικρύζοντες πολλοὺς ἀνθρώπους, ἀναγόμεθα δυνάμει τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν εἰς τὴν Ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐργασίας τοῦ διαλεκτικοῦ εἶναι τὸ ἀκόλουθον: «Τὸ πάλιν κατ' εἴδη δύνασθαι τέμνειν, κατ' ἄρθρα, ἃ πέφυκε, καὶ μὴ ἐπιχειρεῖν καταγνύναι μέρος μηδέν». (Τὸ νὰ δύναται πάλιν νὰ διαιρῇ κατὰ εἴδη, σύμφωνα μὲ τὴν φυσικὴν διάρθρωσιν, καὶ νὰ μὴ ἐπιχειρῇ νὰ κατασυντρίβῃ κανὲν ὀργανικὸν μέλος). Ἡ δευτέρα αὕτη φάσις τῆς διαλεκτικῆς διαδικασίας ἀποτελεῖ τὴν «διαίρεσιν». Εἰς τοὺς τελευταίους διαλόγους του ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν διαίρεσιν ὡς μέθοδον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος.

Δι' αὐτῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ πλέγμα τῶν Ἰδεωδῶν σχέσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἔχει σχεδιασθῇ καὶ συγκροτηθῇ ὁ κόσμος τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» παρέχει τὴν ἀπόδειξιν ὅτι τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας ἀνακαλύπτει ἡ διαίρεσις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἀναλόγους συνδυασμοὺς ὑφισταμένους εἰς τὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν, αἵτινες εὑρίσκονται πρὸς ἀλλήλας ἐν ἐπικοινωνίᾳ. Ὁ «Σοφιστὴς» μᾶς παρέχει ὑποδείγματα διαιρέσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκκινοῦντες ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου γένους καταλήγομεν εἰς τὸ ἔσχατον ἄτομον, εἶδος. Ἀφορμώμενοι π.χ. ἀπὸ τὴν γενικωτάτην ἔννοιαν τοῦ ὄντος καταλήγομεν εἰς τὸ εἶδος, ἄνθρωπος. Πέραν αὐτοῦ κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ διότι ἀρχίζει ἡ περιοχὴ τοῦ ἀπείρου. Ὁ Πλάτων ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δέχονται ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀναφέρεται εἰς τὴν γενικότητα καὶ δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὰ οὐσιαστικὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς ὄντος. Δὲν δύναται ὅμως νὰ διατυπώσῃ κρίσεις ἀληθεῖς ἀναφερομένας εἰς τὰ συμβεβηκότα τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴν ἀτομικὴν ὑπόστασιν καὶ μὲ τὰ μὴ θεμελιώδη γνωρίσματα τῶν ὄντων.

Ἡ διαιρετικὴ μέθοδος εἶναι ἡ μεθοδολογικὴ ὁδὸς διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἐξερευνήσωμεν τὴν δεδομένην πραγματικότητα. Αὕτη εἶναι κάτι τὸ μικτὸν ἀπαρτιζομένη ἐκ τῆς ἀναμίξεως τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου. Πᾶσα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπάρχουσα ἀντικειμενικὴ οὐσία εἶναι «μικτὴ καὶ γεγενημένη», παρήχθη ἐκ μίξεως κατόπιν γενετικῆς διαδικασίας. Εἰς τὸν «Φίληβον» ἔνθα ἐξετάζεται ἡ συγκεκριμένη πραγματικότης διακρίνονται ὡς παράγοντες συντελοῦντες διὰ τὸν ἀπαρτισμόν της, τὸ «ἄπειρον», τὸ «πεπερασμένον», τὸ «μικτὸν» καὶ ἡ «αἰτία τῆς μίξεως». Ἡ μῖξις τοῦ ἀπείρου καὶ πεπερασμένου καταλήγει εἰς «γένεσιν, εἰς οὐσίαν», ἤτοι εἰς γενετικὴν διαδικασίαν, ἥτις ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς συγκεκριμένου ὄντος. Εἰς τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα ἀνευρίσκεται κλιμάκωσις ἀξιῶν, ἥτις ὡς ὑψίστην ἀξίαν ἀναγνωρίζει τὸ «μέτρον», μετὰ τοῦτο ἐπακολουθεῖ ἡ «ἀναλογία καὶ τὸ κάλλος». Εἰς τὴν τρίτην θέσιν τίθεται ἡ «φρόνησις», εἰς τὴν τετάρτην ἡ «ἐπιστήμη» καὶ εἰς τὴν πέμπτην καὶ τελευταίαν ἡ «ἡδονή». Τοιουτοτρόπως διὰ τῆς διαιρετικῆς διερευνήσεως μᾶς δίδει ὁ Πλάτων καὶ ἀπὸ ὀντολογικῆς καὶ ἀπὸ ἀξιολογικῆς ἀπόψεως καθωρισμένην ἱεραρχικὴν τάξιν ἰσχύουσαν ὡς πρὸς τὴν ἐγκοσμίαν αἰσθητὴν πραγματικότητα.

Διαλεκτικὴ καὶ Ἔρως

Εἰς τὸν Πλάτωνα ἡ διαλεκτικὴ οὐδέποτε ἐκφυλίζεται εἰς ἐννοιολογικὴν ὀρθολογιστικὴν λογοκοπίαν. Ὁ πλατωνικὸς διάλογος συνοδεύεται πάντοτε ἀπὸ ἰσχυρὰν συναισθηματικότητα. Διὰ τοῦ διαλόγου ἀναρριπίζεται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἡ δύναμις τοῦ ἔρωτος, ἥτις ὠθεῖ τὸν διαλεγόμενον εἰς τὴν θέαν τοῦ ἀληθοῦς. Συγχρόνως ἡ διαλεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ αὐτοῦ προβλήματος συντελεῖ, ὥστε οἱ διαλεγόμενοι νὰ συνδεθοῦν εἰς κοινότητα, ἥτις ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ἐπομένως ὁ πλατωνικὸς ἔρως ἐμφανίζει δύο κατευθύνσεις: Ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι ἡ διὰ δεσμῶν φιλίας σύνδεσις τῶν διαλεγομένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ δυναμικὴ τάσις προχωρήσεως πρὸς τὴν θέαν τῶν Ἰδεῶν. Ἡ πλατωνικὴ ἀνάμνησις εἶναι φαινόμενον κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐρωτικόν. Πράγματι καὶ εἰς τὰς κοινὰς ἐρωτικὰς σχέσεις οἱ ἄνθρωποι ὁμιλοῦν πάντοτε περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως. Τὸ ἐρωτικὸν φαινόμενον εἶναι ἀδιανόητον ἄνευ μνήμης. Τὸ νὰ μὴ ἀγαπῶμεν ἕν πρόσωπον εἶναι ταυτόσημον μὲ τὸ λησμόνημά του. Ἡ ἀνάμνησις τῶν Ἰδεῶν προέρχεται ἐκ τῆς ἐρωτικῆς σχέσεως τὴν ὁποίαν συνῆψε μὲ αὐτὰς ἡ ψυχή, ὅταν διατρίβουσα εἰς τὴν οὐρανίαν περιοχὴν τὰς εἶχεν ἀντικρύσει. Ἡ παρουσία τῆς Ἰδέας εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς ἀναμνήσεως, εἶναι παρουσία κατὰ βάσιν «ἐρωτική». Ἡ ἱκανότης τοῦ διαλεκτικοῦ νὰ διακρίνῃ τὰς Ἰδέας δὲν εἶναι γεγονὸς καθαρῶς λογικόν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ ἀ-